

**T.C.
ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**BİRİNCİ TBMM DÖNEMİNDE LAZİSTAN
MEBUSLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet TAŞ

Danışman

Doç. Dr. SALİM GÖKÇEN

Erzincan 2013

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Tarih Anabilim Dalının Tarih Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Doç. Dr. Salim GÖKÇEN

Jüri : Yrd. Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT

Jüri : Yrd. Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 05 / 12 / 2013

Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Enstitü Müdürü

Mehmet TAŞ
Erzincan, 2013

ÖNSÖZ

Yaşamakta olduğumuz Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda asker kökenli kişilerin yanında sivil kökenli kişilerin de yer tuttuğu önemli bir ayrıntıdır. Bu tez çalışmasında hayatları ele alınan Osman Nuri Bey, Mehmet Necati Efendi, Esat Bey, Zeynelabidin Bey ve Ziya Hurşit gibi isimler bu bağımsızlık savaşında görev almış ve almış oldukları görevleri layıkıyla yapmaya çalışmış sivil kökenli insanlardır.. Hepsi de özelde Birinci TBMM döneminde Lazistan olarak isimlendirilen Rize'nin ve genelde bütün Anadolu'nun faydasını nazar-ı dikkate alarak çalışmış mebuslardır. Bu tez çalışmasında, Birinci TBMM döneminde Lazistan mebuslarının biyografileri, siyasi çalışmaları, yasama faaliyetleri, kişisel görüş ve düşünceleri ayrı ayrı başlıklar altında ama tarihsel bir bütünlük içinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu şahısların biyografileri hakkında araştırma eserlerinin sayıca sınırlı olduğu itiraf edilmelidir. Mebusların biyografileri ele alınırken azami ölçüde onların yaşayan akrabalarının beyanlarına ve Fahri Çoker'in Türk Parlamento Tarihi isimli eserlerinden; yasama faaliyetleri ve siyasi çalışmaları için hatıra niteliğindeki eserler ile meclisin açık ve gizli celse zabıtlarından; kişisel düşünce ve görüşleri için ise araştırma türü eserlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma Birinci TBMM Dönemi'nde Lazistan mebuslarının biyografilerini bütün yönleriyle ortaya çıkardığı iddiasında değildir. Ancak bu şahıslar hakkında yapılacak benzer nitelikli çalışmalar için küçük ama önemli bir adım olma iddiasındadır.

Bu biyografi çalışmasını öneri olarak getiren, tecrübe ve katkılarıyla yol gösteren Erzincan Üniversitesi'nin seçkin akademisyenlerinden Doç.Dr. Salim GÖKÇEN'e, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kıymetli akademisyenlerinden Doç. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU'ya; aynı üniversitede akademisyen olan Veysel USTA'ya, kıymetli kardeşim Hüseyin Cesurhan TAŞ'a çalışma süresince yardım ve desteğini esirgemeyen Çayeli Anadolu Lisesinin değerli öğretmenlerinden Mustafa ÖZKAN ve Fatma ERTEN ile Ender OKUR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet TAŞ
Erzincan, 2013

“BİRİNCİ TBMM DÖNEMİNDE LAZİSTAN MEBUSLARI”

Mehmet TAŞ

Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Ekim 2013

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Salim GÖKÇEN

ÖZET

Yaşamakta olduğumuz Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda asker kökenli kişilerin yanında sivil kökenli kişilerin de yer tuttuğu önemli bir husustur. Bu tez çalışmasında hayatları ele alınan Osman Nuri Bey, Mehmet Necati Efendi, Esat Bey, Zeynelabidin Bey ve Ziya Hurşit gibi isimler bu bağımsızlık savaşında görev almış ve almış oldukları görevleri layıkıyla yapmaya çalışmış sivil kökenli insanlardır. Hepsi de özelde Birinci TBMM döneminde Lazistan olarak isimlendirilen Rize'nin ve genelde bütün Anadolu'nun faydasını nazar-ı dikkate alarak çalışmış mebuslardır.

Bu tez çalışmasında, Birinci TBMM dönemindeki Lazistan mebuslarının biyografileri, siyasi çalışmaları, yasama faaliyetleri, kişisel görüş ve düşünceleri ayrı ayrı başlıklar altında ama tarihsel bir bütünlük içinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu şahısların biyografileri hakkında araştırma eserlerinin sayıca sınırlı olduğu itiraf edilmelidir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmakta olup birinci bölümde Lazistan olarak isimlendirilen coğrafya hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde TBMM'nin açılmasına giden sürece değinilmiş, üçüncü bölümde Lazistan mebusları hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Bilgiler Meclis'in zabıt kayıtlarındaki konuşmalar ile desteklenmiştir. Dördüncü bölümde ise bu kişilerin yasama çalışmaları hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Rize'nin yetiştirmiş olduğu fedakâr insanların bilinmesini sağlamak, onların çalışmaları hakkında az çok okurun bilgi sahibi olmasını mümkün kılmaktır. Bu amaç için daha çok anlatım yöntemine başvurulmuş bu kişilerin konuşmalarına metinde sıkça yer verilmiş, olayı yaşayan kişilere ait resimlere ekler kısmında yer verilerek anlatılanların daha somut hale gelmesi için çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Milli Bağımsızlık, Milli Egemenlik, TBMM, Lazistan, Milli Kurtuluş.

“LAZISTAN CONGRESSMEN’S IN THE PERIOD IN THE FIRST TBMM”

Mehmet TAŞ

Erzincan University, Institute of Social Sciences, Department of History

M.A. Thesis, October 2012

Thesis Supervisor: Doç. Dr. Salim GÖKÇEN

ABSTRACT

It is an important detailed information that civil-rooted people took part as well as military rooted people in the foundation of Turkish Republic which we live in. Turkish Republic is a product of independence war that a huge nation with rich and poor, villager and worker, soldier and civil had against its enemies. Osman Nuri Bey, Mehmet Necati Efendi, Esat Bey, Zeynelabidin Bey, Ziya Hurşit and some other people like them, which were investigated in this thesis, were the precious heroes of this independence war. All of them were the self-sacrificing congressmen that represented Rize successfully in the first TBMM Period.

In this thesis project, Lazistan congressmen’s in the first TBMM Period biographies, political works, legislate activities and personal opinions have been studied under individual titles but in a historical wholeness. It is admitted that research products about these peoples’s biographies are limited in number.

This study is separated into four parts. In the first part, some information about the geographical place named Lazistan was given. In the second part, the process that went to the opening of TBMM was explained. In the third part some, introductory information was given about Lazistan congressmen Osman Nuri Bey, Mehmet Necati Efendi, İbrahim Şevki Efendi, Esat Bey, Zeynelabidin Bey and Ziya Hurşit. The given information was supported with the speeches in the assembly’s court reports. In the fourth part, some legislate activities of these people took part.

The aim of this study is to provide to be known by people some information about these sacrificing people that grew up in Rize and to be possible for reader to have some information about their studies. For this aim, mostly telling was used and these peoples speeches took part, the stories which were told here were made concrete.

Key Words: Turkish National Swear, Turkish National İndependence, T. B. M. M., Lazistan and Survival.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI.....	I
ÖNSÖZ	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	5
I. LAZİSTAN BÖLGESİ'NİN TARİHSEL VE SOSYOLOJİK YAPISI.....	5
I. 1. Osmanlı Dönemi Öncesi Lazistan Bölgesi.....	5
I. 2. Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Lazistan Sancağı.....	10
I. 2. 1. Osmanlı İdari Yapısında Lazistan Sancağı.....	10
I. 2. 2. Birinci Dünya Savaşı ve Lazistan'ın İşgali	19
I. 2. 3. Lazistan'ın Kurtuluşu	30
I. 2. 4. Mütareke Döneminde Lazistan'da Örgütlenme	32
I. 2. 5. Meclis-i Mebusan'ın Toplanması ve Lazistan'da Seçimler	34
I. 2. 6. Milli Mücadele Döneminde Lazistan	35
I. 2. 7. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize.....	38
II. BÖLÜM	40
II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI.....	40
II. 1. TBMM'nin Açılmasına Giden Süreç	40
II. 1. 1. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelmesi	40
II. 1. 2. TBMM İçin Anadolu ve Rize'de Seçimler	44
II. 1. 3. TBMM'nin Açılması.....	47
II. 2. Meclis'te Grupların Ortaya Çıkışı.....	53
II. 2. 1. Birinci TBMM'in Genel Yapısı	53
II. 2. 2. Meclis'in Kuruluş ve Terkibindeki Özellikler	54
II. 2. 3. Birinci ve İkinci Grupların Doğuşu.....	56
II. 2. 4. Birinci ve İkinci Grupların Mukayeseli Özellikleri	60
II. 2. 5. İkinci Grup'un Etkisini Kaybetmesi ve Çöküşü	63

III. BÖLÜM.....	65
III. LAZİSTAN MEBUSLARI	65
III. 1. Osman Nuri Bey (Özgen).....	65
III. 1. 1. Osman Nuri Bey'in Biyografisi	65
III. 1. 2. Osman Nuri Bey'in Siyasi Faaliyetleri	68
III. 1. 2. 1. Mebusan Meclisi Üyeliği	68
III. 1. 2. 2. TBMM'ye Mebus Seçilmesi.....	72
III. 1. 2. 3. Osman Nuri Bey'in Hüsrev Bey Heyet- İ Nasıhasındaki Rolü	73
III. 1. 2. 4. İlk Türk-Sovyet İlişkilerindeki Rolü.....	84
III. 1. 2. 5. Hakkındaki İddialar Dolayısıyla Yürütülen Soruşturma	97
III. 1. 3. Milli Mücadele'ye Bakışı, Bazı Kişilik Özellikleri, Lazistan'la İlgili Gözlemleri, Saltanat ve Hilafetle İlgili Düşünceleri.....	105
III. 1. 3. 1. Osman Nuri Bey'in Milli Mücadele'ye Bakışı.....	105
III. 1. 3. 2. Osman Nuri Bey'in Bazı Kişilik Özellikleri.....	110
III. 1. 3. 3. Osman Nuri Bey'in Lazistan'la İlgili Gözlemleri	115
III. 1. 3. 4. Osman Nuri Bey'in Saltanat Ve Hilafetle İlgili Düşünceleri	117
III. 1. 3. 5. Osman Nuri Bey'in Matbuatta Çıkan Yazıları	120
III. 2. Mehmet Necati Efendi (Memişoğlu).....	125
III. 2. 1. Mehmet Necati Efendi'nin Biyografisi.....	125
III. 2. 2. Siyasi Faaliyetleri	130
III. 2. 2. 1. Erzurum Kongresi Ve Mehmet Necati Efendi.....	130
III. 2. 2. 2. Rize'de Kuva-Yı Milliye'nin Örgütlenme Safhasındaki Yeri	134
III. 2. 2. 3. Milli Mücadele'de Mehmet Necati Efendi	135
III. 2. 3. Mehmet Necati Efendinin Milli Mücadele ve Milli Egemenlik Kavramlarına Bakışı, Saltanat ve Hilafet Hakkındaki Düşünceleri ve Sosyal Konulara Yaklaşımı	137
III. 2. 3. 1. Mehmet Necati Efendi'nin Milli Mücadele'ye Bakışı	137
III. 2. 3. 2. Milli Egemenlik Kavramı ve Mehmet Necati Efendi.....	140
III. 2. 3. 3. Hilafet ve Saltanat Hakkındaki Düşünceleri.....	143
III. 2. 3. 4. Sosyal Konulara Yaklaşımı	146
III.3. Ziya Hurşit.....	149
III. 3. 1. Ziya Hurşit'in Biyografisi.....	149
III. 3. 2. Ziya Hurşit'in Babası Kadı Hurşit Efendi	152
III. 3. 3. İzmir Suikastı ve Ziya Hurşit.....	156
III. 3. 4. Ziya Hurşit'in Milli Egemenlik, Misak-ı Milli, Saltanat ve Hilafet'e Bakışı, Sosyal Konulara Yaklaşımı	160
III. 3. 4. 1. Ziya Hurşit ve Milli Egemenlik Kavramı	160
III. 3. 4. 2. Ziya Hurşit ve Misak-I Milli Kavramı	165
III. 3. 4. 3. Ziya Hurşit'in Sosyal Konulardaki Yaklaşımı.....	167
III. 3. 4. 4. Ziya Hurşit'in Saltanat ve Hilafet'e Bakışı.....	170
III. 4. Esat Bey (Özoğuz)	173

III. 4. 1. Esat Bey'in Biyografisi.....	173
III. 4. 2. Esat Bey'in Siyasi Faaliyetleri.....	175
III. 4. 2. 1. Adana Mektupçuluğu.....	175
III. 4. 2. 2. Esat Bey'in Ankara'ya Gelişi ve Meclis'e Mebus Seçilmesi.....	182
III. 4. 3. Esat Bey'in Milli Mücadele'ye Bakışı ve Sosyal Konulara Yaklaşımı.	184
III. 4. 3. 1. Esat Bey'in Milli Mücadele'ye Bakışı.....	184
III. 4. 3. 2. Esat Bey'in Sosyal Konulara Yaklaşımı.....	185
III. 5. Zeynelabidin Bey (Atak).....	189
III. 5. 1. Zeynelabidin Bey'in Biyografisi	189
III. 5. 2. Zeynelabidin Bey'in Milli Egemenlik ve Misak-ı Milli Kavramlarına Bakışı ile Sosyal Konulara Yaklaşımı	196
III. 5. 2. 1. Milli Egemenlik Kavramı Ve Zeynelabidin Bey	196
III. 5. 2. 2. Zeynelabidin Bey ve Misak-I Milli Kavramı	202
III. 5. 2. 3. Zeynelabidin Bey'in Sosyal Konulara Yaklaşımı	206
III. 6. İbrahim Şevki Efendi.....	208
III. 6. 1. İbrahim Şevki Efendi'nin Biyografisi.....	208
IV. BÖLÜM.....	210
IV. YASAMA FAALİYETLERİ İÇİNDE LAZİSTAN MEBUSLARI.....	210
IV. 1. Osman Nuri Bey (Özgen).....	210
IV. 2. Mehmet Necati Efendi (Memişoğlu)	223
IV. 3. Ziya Hürşit	234
IV. 4. Esat Bey (Özoğuz)	245
IV. 5. Zeynelabidin Bey	257
SONUÇ	265
KAYNAKÇA.....	268
EKLER	274

KISALTMALAR

A. A. M. D.	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Celse
Cz.	: Celse Zabıtları
Gcz.	: Gizli Celse Zabıtları
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Gcz.	: Gizli Celse Zabıtları
İ.	: İçtima
İst.	: İstanbul
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Zc	: Zabıt Cerideleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM Gcz	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM Zc	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
MM Zc	: Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

GİRİŞ

Türk tarihi açısından XX. yüzyılın ilk yirmi beş yılı 1683'ten beri yaşanan çözümlenme ve bunalımların zirve noktasına ulaştığı yıllardır. Bu dönem yalnız Osmanlı Devleti için değil Türk milleti için de zor bir dönemdir. Halide Edip Adıvar'ın nitelendirmesiyle "Türk'ün ateşle imtihan edildiği" bir dönemdir. Türk milleti, kötü yönetimlerin, uluslar arası güç mücadelelerinin, azınlık isyanlarının, siyasi baskıların ve askeri işgallerin kısılcığında günden güne zayıflayarak tükenmekte adeta varlığının nihayete ermesi için gizli bir el tarafından yok oluşa doğru itilmektedir. İronik biçimde bu noktaya kadar gelmesi önemlidir fakat buraya nasıl geldiği daha önemlidir.

Döneminin en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti, 1683'te yaşadığı Viyana bozgunundan sonra Avrupa'da geri çekilmeye başlamış, önce Doğu Avrupa'dan akabinde Karadeniz'in kuzeyinden sonra Balkanlar'dan, Kuzey Afrika'dan ve en nihayet I. Dünya Savaşı sonrasıyla da Ortadoğu'dan peyderpey çekilmiş en sonunda nihai istinatgâh olarak Anadolu'da tutunmaya çalışmaktadır. Yüzyıllara yayılan bu sancılı geri çekilişe sürgünler, ölümler, katliamlar ve trajediler eşlik etmektedir. Devletin önde gelenleri yanlış giden bir şeylerin olduğunu idrak ile reform anlamında bir şeyler yapmaya çalışmakta, zamanın ruhunu doğru okuyamamanın verdiği bir yanlış sonucu gününbirlik yöntemlerle durumu kurtarmaya uğraşmaktadır. Lale Devri'nden itibaren Avrupa'ya özentisi şeklinde başlayan Batılılaşma hareketi sentetik ve yüzeysel tedbirlerle toplumsal dokunun derinlerine nüfuz edememiş, bekleneni vermesi bir tarafa durumu iyice içinden çıkılmaz hale getirmiştir. II. Mahmut döneminde Avrupa'ya öğrenciler gönderilmeye başlanmış, Tanzimat ve Islahat Fermanları'yla toplumsal yaşam Avrupai anlamda tanzim edilmeye uğraşmış, Jön Türk hareketi sonucu ilan edilen I. Meşrutiyet'le buna siyasi bir boyut da dâhil edilmiştir.

İşin hülasası, Osmanlı yönetimi birkaç yüzyıllık ihtişamın ardından ortaya çıkmış olan güç ve kuvvetinin vermiş olduğu rahatlıktan dolayı kendisini yenileyememiş, dünyanın gidişatını doğru okuyamamış, adaptasyon yeteneğini

büyük ölçüde yitirdiğinden işin özünden çok şekliyle ilgilenme cihetine gitmiş ve J. Germanus'un tespitiyle; Avrupa'nın ilerlemesini sağlayan dinamikleri göremeyerek sadece dış görünüşle ilgilenmiş ve "üretimi modernleştirmeden, tüketimi modernleştirme" hatasını işlemiştir.

Yalnız burada Osmanlı Devleti'nin kendini yenileyememesine paralel işleyen bir başka süreci de göz ardı etmemelidir ki o da büyük güçlerin dünyayı sömürgeleştirme sürecidir. Sanayi İnkılabı'yla ortaya çıkan hammadde ve pazar arayışı dünyayı tarihinde hiç olmadığı kadar büyük bir sömürgecilik yarışının içine itmiş ve dünyanın birkaç devlet arasında parsellenmesine yol açmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya gibi sömürgeci-emperyalist siyaset izleyen "Düvel-i Muazzama'ya" 19. yüzyılda Almanya ve İtalya gibi yeni Düvel-i Muazzamaların eklenmesi ile Osmanlı Devleti için artık akıbet artık iyice aşıkara hale gelmiştir.

Kendini kurtlar sofrasında bulan Osmanlı Devleti, yaşanan buhranlar neticesinde ekonomi, maliye, sağlık, siyaset, sosyal vs. birçok yönden âcizlik içerisinde kalmıştır. Bundan sonra Osmanlı Devleti, Rus Çarı I. Nikola'nın Viyana Kongresi'ndeki benzetmesiyle "Hasta Adam" olarak ölmekte olması sebebiyle mirası bölüşülecek bir devlet mahiyetindedir. Bütün varlığıyla bu devletler nazarında Tevfik Fikret'in dizelerinde tasvir ettiği artık bir "Han-ı Yağma" mesabesindedir.

Bu sebeple, emperyalist devletlere göre Osmanlı Devleti, dünyada yaşanan sömürgecilik yarışı sonucunda, bütün yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynakları ve stratejik açıdan taşıdığı önem nedeniyle bölüşülmeli ve ele geçirilmelidir. Bu bölüşüm projesinin adı ise "Şark Meselesi"dir. Buna göre Türkler önce Avrupa'dan sonra da Anadolu'dan atılmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde yaşananlar üzerine kafa yoran asker ve sivil aydın insanlar bu gidişatın varacağı son noktayı görerek harekete geçmiş, Avrupa'daki emsallerinden de etkilenerik örgütlü mücadeleye atılmışlardır. Bu bağlamda 19. yüzyılın sonlarında bir grup asker ve sivil bürokrat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurarak, devleti kurtarmak amacıyla ülke içinde ve ülke dışında hâlihazırda yapılmakta olan siyasi mücadeleye yeni bir çehre kazandırmışlardır. Görünüşte II. Abdülhamit'in baskıcı idaresine karşı ortaya çıkan bu oluşum kısa sürede ordu

kademelerinde örgütlenerek kendine büyük bir taraftar kitlesi edinmiş ve sahip olduğu silahlı gücün de yardımıyla 1908’de II. Meşrutiyet’i ilan edip bir sene sonra da II. Abdülhamit’i işbaşından uzaklaştırarak hedefine ulaşmıştır. Ancak iktidara sahip olduktan sonra asıl söylemine aykırı olarak icra ettiği antidemokratik uygulamalar kendisine karşı başka bir örgütlü muhalefet olan Ahrar Fırkası’nı daha sonra da Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti’ni doğurmuştur. Lakin yapı itibarıyla toplumun bünyesine yabancı olan siyasi partiler ve partileşme faaliyetleri toplumun partiler etrafında bölünerek hiziplere ayrılmasına sebep olarak millet ve devlet kurumlarının politize olmasına yol açmış ve neticede kendisinden beklenenin tam aksi istikametinde sonuçlar vermesine neden olmuştur. Politize olan Türk ordusunun Balkan Savaşları’nda uğramış olduğu hezimet bu konuda daha sonraki nesiller için acı da olsa öğretici dersler vermiştir.

Engellenemez şekilde ama beklenen biçimde 1914’te patlak veren I. Dünya Savaşı’nda birçok cephede savaşlar veren Osmanlı Devleti, son kertede göstermiş olduğu kahramanlık destanlarına rağmen diğer müttefikleri gibi yenilmekten kurtulamamış, daha sonra yaşanan Mütareke Dönemi ile de Türk milleti, son vatan toprağı olan Anadolu’nun da kaybedilmesi tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir. Anadolu’nun birçok yerinde Mondros Mütarekesi’yle başlayan işgaller halkın kendini savunma içgüdüleriyle “Kuva-yı Miliye” çeteleri oluşturmasına ve her bölgede “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri” çatısı altında örgütlenmesine yol açmıştır. Ülkenin dört bir köşesinde ortaya çıkan bu örgütlemeleri birleştirmek ve “Milli Kurtuluş” fikri etrafında koordine etmek için Mustafa Kemal Paşa gibi bir “Milli Lideri” beklemek gerekecektir. 22 Haziran 1919’da Amasya Genelgesi; 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi; 4 Eylül 1919’da Sivas Kongresi ve son olarak da 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılması, bu milli koordinasyon ve örgütlenme işinin birbiriyle ilişkili farklı aşamalarını teşkil edecektir.

Hiç kuşkusuz Anadolu’nun bir parçası olan Rize de üzerinde bulunduğu Anadolu’da meydana gelen gelişmelerden uzak kalamamış, bir parçası olduğu Türk milletinin başına gelenler Rizelilerin de başına gelmiştir. Rize, I. Dünya Savaşı’nda tıpkı diğer vilayetler olan; Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Bitlis ve Muş

gibi Ruslar tarafından işgal edilmiş, Rusların çekilmesinden sonra da Pontus çetelerinin ve işgal kuvvetlerinin zulmüne uğramaktan kurtulamamıştır. Kafkasya’da kurulan Ermenistan devletinin denize çıkışı için mahreç noktası olarak düşünülmesi ve bunun Paris Barış Konferansı’nda gündeme gelmesi Rize ve Rizeliler için durumun vahametini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Ülkenin işgalden azadesi için Anadolu’da meydana gelen her teşebbüse destek veren Rizeliler, Erzurum Kongresi’ne delege göndermişler, işgalleri protesto için mitingler tertiplemişler, seslerini duyurmak için ulusal ve bölgesel gazetelere mektuplar yollayarak kendi şehirlerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuşlardır. Ülkenin istiklale kavuşması için birçok Rizeli asker, sivil, subay, memur, çeteci ve mebus olarak türlü fedakârlıklarda bulunarak vatan hizmetine koşmuşlardır. Bu hizmete koşanlardan bazıları da “Lazistan Mebusları” olarak Birinci TBMM’de yer alan mebuslardır ki bunlar Osman Nuri Bey (Özgen), Mehmet Necati Efendi (Memişoğlu), Ziya Hurşit, Esat Bey (Özoğuz), Zeynelabidin Bey (Atak) ve İbrahim Şevki Efendi’lerdir.

Dört bölümden oluşan bu çalışmada Birinci TBMM’de yer alan ve “Lazistan Mebusları” olarak isimlendirilen Rize mebuslarının hayat hikâyelerine, meclis çatısı altındaki çalışmalarına, siyasi faaliyetlerine ve kişisel görüş ve düşüncelerine yer vermeye çalışılmıştır. Bunun için onların hâlihazırda yaşayan akrabalarına ulaşılmaya çalışılmış, bu mebusların konuşma ve ifadeleri esas alınarak fikir yapıları tespit edilmeye çalışılmış ve araştırma eserler kullanılarak haklarında okura bilgi vermeye çaba sarf edilmiştir. Bu mebusların biyografileri hakkında yazılan araştırma eserlerinin sayıca az olması, mevcut eserlerde ise son derece sınırlı bilgiler verilmesi ve dahası bu mebuslarca geride hatıra, anı ve otobiyografi türünde fazla eser bırakılmayışı en büyük güçlük olarak karşımıza çıkmıştır. Bunu aşmak için bu çalışmada meclisin gizli ve açık celse zabıtlarına sıkça yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

I. LAZİSTAN BÖLGESİ'NİN TARİHSEL VE SOSYOLOJİK YAPISI

I. 1. Osmanlı Dönemi Öncesi Lazistan Bölgesi

Lazistan, genel anlamda Lazların yaşadığı topraklara denir ve daha çok Karadeniz'in güneydoğu kıyılarını içine alır. Osmanlı döneminde bu topraklar, Lazistan sancağı adıyla idari bir birimdi. Günümüzde Trabzon'un doğusu ve Rize ili ile Artvin ilinin bir bölümünü ve Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti'ndeki toprakların küçük bir kısmını kapsar. Şemseddin Sami'nin Kamusü'l-Alam adlı ansiklopedik sözlüğüne göre nüfusu 138.467 kişiden oluşuyordu. Az sayıda Rum'un dışında sancakta Müslümanların ve Lazların yaşadığını söyleyen Şemseddin Sami, ayrıca sancağın doğal yapısını, iklimini ve tarımını da anlatır.¹

Lazistan olarak isimlendirilen yörede Rizos, Atina, Viçe, Pamfilya ve Askoroz gibi Türkçe'ye yabancı birçok yer ismi geçmektedir. Ancak Karadeniz bölgesindeki yer isimlerinin kökeni konusundaki değerlendirmelerde ihtiyatlı davranılması, sahanın uzmanı olarak kabul edilebilecek yazarlar tarafından sıklıkla üzerinde durulan bir konudur. Gerek bazı kaynaklarda gerekse de yöre halkı arasında yaygın olduğu biçimde kendilerinin bölgeye verdikleri yer isimlerinin Grekçe olduğu yönündeki görüşler uzman araştırmacılar tarafından kabul edilmemektedir. Anadolu'daki yer isimleri üzerinde bir çalışmalar yapan uzmanlar, Karadeniz Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerinin isimleri üzerinde yorumda bulunarak, yörede Helen kolonizasyonu çağında kurulduğu söylenen kentlerin çoğunun isminin eski Anadolu dilleriyle bağlantılı olduğunu söylerler. Ve bu kültür grubuna dâhil insanların verdikleri coğrafi isimlerin Helenler tarafından az çok çarpıtılarak kullanıldığını belirtmektedirler. Mesela bu uzmanlardan Michael Pereira, Grek kökenli yer isimlerinin, yörelere daha önce verilen isimlerden kaynaklandığını kaydetmektedir. Paul Wittek ise Bizanslılardan Türklere geçen yer isimleri konusundaki çalışmasında sadece Bafra isminin Grekçe Pavrae adından türediğini

¹ Yurt Ansiklopedisi, *Rize*, Cilt 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 6364.

belirtmiş, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki diğer yer isimlerinin Grekçe ile bağlantısına dair herhangi bir kanıt bulamamıştır.² Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Karadeniz Bölgesi'ndeki yer isimlerini genel anlamda bir kökene veya topluma mal etmek doğru değildir.³

Lazların etnik anlamda kim oldukları sorusuna gelecek olursak Laz tabiri çoğunlukla fark gözetmeksizin Karadeniz'in kuzeydoğusundaki halkı ifade için kullanılır. Hâlbuki kendilerine Laz diyen ve Lazca konuşan halk bugün Hopa ve Pazar kazalarında oturmaktadır. Genel tarihler ve ansiklopediler Lazların Kafkas kavimlerinden olduğunu Gürcülerle akraba bulunduğunu, Hristiyanlığın ilk devirlerinde Çerkeslerin tazyiki ile güneye indiklerini söyler.⁴ Lazlar Güney Kafkasya menşeli bir kavim olup bugün Karadeniz sahilinin güneydoğu kısmında oturmaktadır.

Lazların eski tarihleri Kafkasya kavimlerinin isimlerinde genelde hâkim olan katiyetsizlik yüzünden çok karışık bir vaziyette bulunmaktadır. Aynı isimler asırlar boyunca ayrı birlikleri veya grupları ifade etmiştir. Phasis adının Riona, Çoruh'a hatta Aras'ın kaynaklarına verilmiş olması da bir takım güçlülere yol açmaktadır. Bunun en büyük nedeni bölgenin tamamına gerek coğrafi gerekse siyasi ve kültürel anlamda birliği sağlamak amacıyla uzun süre hâkim olmayı başarabilmiş merkezi bir gücün yokluğudur. Bölgenin engebeli yapısı halklar arasındaki etkileşimi sınırlandırmış, bölgenin diğer kısımlarına hâkim olan egemen kültürlerin buralara nüfuz etmesini zorlaştırmıştır.

En eski Yunan müellifleri Lazlardan bahsetmemektedirler. Onları anlattığı zannedilen Lazai kelimesine ise ancak Hristiyanlık devrinden itibaren rastlanmaktadır.⁵

² İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serender Yayınları, Trabzon 2007, s. 58.

³ Tellioğlu, s.59.

⁴ Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, Rize Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları-8, Rize 2000, s. 20.

⁵ V. F. Minorsky, *Lazlar*, İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, s. 25.

Eskiçağın ünlü coğrafyacısı Amasyalı Strabon (M.Ö.64-M.S.21) “Coğrafya” adlı eserinde Trabzon’dan sonra Kolkhis bölgesinin geldiğini ve yukarı Kolkhis’te tepelerin Heptokometler kavmi tarafından işgal edilmiş bulunduğunu yazar. Strabon, Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki halklardan bahsederken, Paryados Dağları’nda yaşayan diğer halkların tamamının vahşi olmasına rağmen, Heptokometlerin bunlardan daha kötü olduğunu ve Romalı komutan Pompeidus’un ordusu bu bölgeden geçerken üç Roma bölüğünü imha ettikleri haberini verir. Heptokometler öyle anlaşılıyor ki Lazların atasıdır.

Pontus krallığını ortadan kaldırarak Orta ve Doğu Karadeniz ile Kırım bölgesini hâkimiyetleri altına alan Romalılar önce Rize’nin de içinde bulunduğu bölgeyi Kapadokya eyaleti içinde yönetmiş, bölge daha sonra teşkil edilen Pontos Polemoniacus eyaleti içinde kalmıştır.

Yazılı kaynaklarda etnik anlamda Lazlara vurgu yapan bir bilgiye ulaşmak için Hristiyanlığın onlar tarafından kabul edilmesini beklemek gerekecektir. Ama onların yaşadığı bir şehir olan Rize adına ilk defa Arrianusun “Periplo” (Gemi Yolculuğu) adlı eserinde rastlıyoruz. M. S. 131-132 yıllarında yazıldığı kabul edilen eserde Arrianus, vali olarak atandığı Kapadokya eyaleti dâhilinde olan Doğu Karadeniz Bölgesi’nde bir teftiş seyahatine çıkar. Trabzon’dan üç gemi ile doğuya doğru yelken açan Arrianus, ilk gün bugünkü Araklı limanına demir atarak burada Araklı çarşısının hemen güney kenarındaki kalede bulunan bir takım piyade ve 20 kadar süvariden oluşan Roma Garnizonu’nu teftiş eder. Daha sonra denize açılarak doğuya doğru yola koyulur ve yolda güneydoğudan esen bir fırtınaya yakalanır ve birçok terslikten sonra Atina’ya (bugünkü Pazar ilçe merkezine) ulaşır.

Arrianus, Lazların Tuapse civarında yaşadığını belirtir. Ayrıca Arrianus’un Pazar’dan sonraki toprakların insansız ve isimsiz olduğu için gitmeye değmediğini belirtmesi, bize sonraki asırlarda Lazların, komşuları olan halkların baskısı ile Pazar’ın doğusundaki nispeten تنها topraklara göç etmek zorunda kaldıklarını açıklar.⁶

⁶ Mehmet Bilgin, “Rize Tarihine Bir Bakış”, *Rize*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1898, Tanıtma Eserleri Dizisi 72, Ankara 1997, s. 20.

Lazlar, VI. asrın başlarında Hristiyanlaştırıldılar. Lazlar komşularına papaz bile göndermekteydiler. Colehin'deki Lazlar, krallarına krallık tevcih eden Roma İmparatorluğu'na tabiydiler ve Laz kralları da Kafkasya'nın batı geçitlerini kuzey göçebelerine karşı korumakla yükümlüydüler.⁷

Bizans döneminde Kolkhis diye adlandırılan Kardeniz'in güneydoğu bölgesinin ahalisi Roma yönetiminden pek de memnun değildi. Özellikle ticaretin Romalıların tekelinde olması sıkıntılara yol açıyordu. Faş ve Rion Nehri arasındaki bölgede yaşayan Lazika ahalisi bir ayaklanma ile Bizans'a karşı Sasanilerden yardım istemişti. Bölgenin merkezi olan Petra'daki Bizans garnizonu bölgedeki bütün geçitlerin tutulduğunu görünce evlerini yakarak ve surları yıkarak Trabzon'a doğru çekilmek mecburiyetinde kalmıştı.

Justinianus, Anadolu'nun kuzeydoğu sınırınının muhafazası için bir savunma hattı oluşturmuş,⁸ Rize kalesini onararak ve hudutla Lejyon karargâhının bulunduğu Trabzon arasında küçük kaleler inşa ettirerek 530 yılında Balkanlarda Bizans ordusu tarafından mağlup edilen Bulgar Türklerinden bir kısmını bu sınırdaki garnizonlara asker olarak yerleştirmiştir.

Heraclius'un 622-628 arasında İran üzerine yaptığı seferlerde ve İran'a karşı Hazar Türkleri ile yaptığı ittifakta bölge önemli olaylara sahne olmuştur. Heraclius; Lazlar, Abhazlar ve Gürcülerle temasa geçip onlardan temin ettiği askerlerle ordusunu takviye etmiş, 626 kışını bugün Araklı ilçesinin batısındaki Kalecik'in 2 km. güneyinde yer alan Canayer /Buzluca köyündeki Sürmene sitesinde geçirmiştir. Sonra Hazar Kralı Yabgu ile bu bölgede görüşmüş ve İran'a karşı 40.000 kişilik Hazar yardım kuvvetine karşılık kızı Eudocia'yı Hazar Kralı Yabgu'ya vermeyi taahhüt eden bir anlaşmayı hazırlamıştır.

Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Türkler Trabzon bölgesini ele geçirmişlerdir. Bu olaydan sonra Rize, Büyük Selçuklu Devletine bağlı 1077'de kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nin bir parçası halini almıştır. Rize çevresi Anadolu Selçukluları'nda bu devlete bağlı Erzurum Saltuklu Devleti'nde bir süre

⁷ Minorsky, s. 25.

⁸ Bilgin, s. 22.

kalmış ise de I. Haçlı Seferi'nden faydalanan Bizanslılar, bütün Karadeniz kıyıları gibi burasını da Türklerden geri almışlardır.⁹

1204 yılında İstanbul'un Haçlı ordusu tarafından işgal edilerek yağmalanmasından sonra Bizans yöneticileri ve devlet adamları şehirden kaçarak Latinler tarafından işgal edilmemiş bölgelere sığınmışlardır. Batıda bu olayların yaşandığı günlerde Kolchid Bölgesi'ne sığınmış olan Aleksius ve David Komnenos kardeşler Gürcü Kraliçesi Tamara'nın verdiği ve çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği bir ordu ile Doğu Karadeniz sahillerinde ortaya çıkmışlar ve batıya doğru ilerleyerek Trabzon'u ele geçirmişlerdir.¹⁰

Gürcü Kralı III. George (1156-1184) ve Kraliçe Tamara (1184-1212) dönemlerinde Karadeniz'in kuzeyindeki devletleri dağıldığı için yoksulluk içine düşen Kuman kitlelerinden paralı asker olarak bu hükümdarlarca yararlanılmış ve bu devletin Müslüman Türklerle olan sınır bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

Bugün Rize'nin İkizdere ilçesinin dağ köylerinde yaşayan Kumbasarlar bu dönem Gürcü ordusunda başkumandanlık yapan ve yaşlanınca Kraliçe Tamara tarafından bir oyunla görevinden alınmak istendiği için malikâne olarak kendisine verilen bölgeden ayrılp Rize dağlarına çekilen Kumbasar'ın ailesine mensupturlar.

Arhavi bölgesinde bir köye, Arhavi yaylaları ile bu bölgedeki dağlara ismini veren ve birçok kolu Rize vilayeti, Of kazası ve Sürmene'nin köylerinde yaşayan Cordanlar, aynı adı taşıyan başka bir Kuman oymağı mensuplarıdır. Ayrıca Sürmene ve Of ilçelerindeki Kuman ismini taşıyan köyler bize, bu dönemde yerleşmiş Kumanlardan yadigâr olarak kalmıştır.

Bu dönemlerde bir tekstil ve ticaret merkezi olarak tanımlanan Rize aynı zamanda Trabzon'daki Rum krallığına bağlı bir kaza merkeziydi. Merkezi Pazar olan Rize'nin doğusundaki topraklar ise imparatorluğun sınırları içinde ayrı bir idari birimdi.¹¹

⁹ Anonim, *Vilayelerimizin Tarihi*, Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş. Basımevi,1968, s. 310.

¹⁰ Bilgin, s. 26.

¹¹ Bilgin, s. 28.

Bölgede Osmanlı yönetiminden önce yaşayan Hemşinlilerin Akkoyunlularla aynı atadan geldiğini ve Akkoyunluların büyük bakiyesi ile aynı çağda değil ama daha ileriki çağlarda İslam'a döndüğünü söylemek mümkündür. Fırtına Deresi Vadisi'nde, Çamlıhemşin'in Aşağıçamlıca Mahallesi'nde, vadiye hâkim küçük tepe üzerinde şimdi orman olan eski anıt mezar yerinde bulunan koç/koyun heykeli bunun delillerinden biridir. Bölge halkı tarafından "Kulaklı" diye adlandırılan ve birkaç asırlık eski Hemşin evlerinde hala daha rastlanan, usta demirci işi, bir ucu kurtbaşı diğer ucu stilize edilmiş koçbaşı şeklindeki büyük kapı menteşeleri ise çok eski bir kültürden günümüze ulaşabilmiş ve bölgede hala kullanılan etnoğrafik malzemelerden sadece birisidir.

1243'te Köseadağ bozgunundan sonra Trabzon Rum İmparatorluğu, Moğollara ve İlhanlılara tabi bulunmuştur. İlhanlılardan sonra Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular gibi Türk hanedanları, Trabzon devletini himayelerine almıştır.

I. 2. Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Lazistan Sancağı

I. 2. 1. Osmanlı İdari Yapısında Lazistan Sancağı

Fetihten önce bu bölgede bulunan Rum krallığı, Megrel dadyanı, Kartli kralı ve Çoruh atabeyi kendi aralarında bir Hristiyan ittifakı yaparak Osmanlı rakibi Akkoyunluları da hami olarak alarak onu da bu ittifaka dâhil etmişlerdir. Bu ittifak, Papa'nın gayretiyle organize edilecek bir Haçlı seferi ve kendilerine destek sağlayacak Osmanlı'ya rakip diğer Türkmen beyleri ile Osmanlı'nın üzerine saldırıp onu ortadan kaldırmayı planlıyordu.

Bölgeyi elinde tutan Trabzon imparatorluğu üzerine II. Murat zamanında yapılan donanma saldırısı, fırtına yüzünden sonuçsuz kalmıştı. 1456 senesinde Amasya valisi Şehzade Bayezit'in lalası Hızır Bey'in ansızın Trabzon üzerine yaptığı akın üzerine imparator Yuannis bu halden padişaha şikâyet ederek senevî üç bin altın vergiye bağlanmış idi. İmparator icabında kendisine yardımcı olmak ümidiyle kızı Katerina'yı (Despina) Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e vermişti.¹²

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, II. Cilt, 7. Baskı, s.52.

Osmanlı ordusu Erzincan taraflarında Yassıçimen yaylasına geldiği sırada Çemişgezek Beyi Şeyh Hüseyin'in başkanlığındaki bir heyetle Uzun Hasan'ın validesi Sara Hatun da gelmişti. Padişahın valide diye hitap ettiği Sara Hatun misafir sıfatıyla rehin olarak orduda alıkonuldu ve Uzun Hasan'a name yazılarak seferden dönüşte validesiyle diğer adamlarının iade edileceği bildirildi. Trabzon imparatorunun bir tarafa kaçmaması için kendisinden evvel Mahmut Paşa ileri gönderildi. Padişah, asıl ordu ile sarp ve ormanlık yerleri açtıra açtıra zorlukla ilerliyordu. Hatta Fatih Sultan Mehmet bazen yaya yürümek ve yamaçlara tırmanmak zorunda kalıyordu, onun bu halini gören Sara Hatun fırsatı kaçırmayarak Trabzon'un aynı zamanda gelini Despina'ya ait olduğunu söyleyerek padişahı bu seferden alıkoymak için diller döktüyse¹³ de padişah tarafından verilen cevap üzerine ses çıkarmayarak bir daha böyle mütalaada bulunmadı.¹⁴

Bu tertibin farkında olan Fatih, 1461'de bizzat sefere çıkarak ittifakın beyni olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdı ve Rize kenti de bu fetihle Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir.

Fatih, bölgeden ayrılmadan önce Trabzon şehrindeki Rumları gemilere bindirerek İstanbul'a göndermiş, çevredeki kale ve kasabalar Trabzon'la birlikte fethedildiği için buralara yöneticiler atayarak bölgeden ayrılmıştır. Fatih'in, Trabzon'a vali bıraktığı Gelibolu sancakbeyi ve donanma kumandanı Kasım Bey'in ilk işi, bölgede Osmanlı öncesi var olan idari yapılanmayı Osmanlı sistemine göre yeniden şekillendirmek olmuştur. Bu düzenlemede bugünkü Rize vilayetine bağlı topraklar Rize, Atina (Pazar) ve Lazmağal nahiyesi şeklinde üç nahiye olarak organize edilmiştir. Bir kalesi olan Rize nahiyesine ayrıca bir de kadı atanmış ve Rize bir kadılık merkezi yani kaza olmuştur.

Fethi takip eden birkaç yıl içinde, Rize bölgesinden dışarıya sürgünler yapılırken, Orta Karadeniz ve Orta Anadolu vilayetlerinden bölgeye bazı aileler gönderilerek kale ve kasabalara yerleştirilmiştir. Sürgün yolu ile gönderilen bu ilk ailelerden başka bu bölgeye gelmeye başlayan az sayıda ve çoğunluğu Çepni kökenli

¹³ Uzunçarşılı, s. 54.

¹⁴ Uzunçarşılı, s. 55.

olan aileleri 16. yüzyılda kalabalık Çepni grupları takip etmiştir.

Lazlar, Trabzon'un Fatih döneminde fethiyle birlikte İslamiyet ile temasa gelmişler ve bu dinin Şafii mezhebini kabul etmişlerdir. Bu hadisenin safhaları henüz bilinmemektedir. Gerçekte, Gürcistan'ın merkezi bölgelerinde bile İslamiyet XIII. asırdan itibaren derece derece hâkim olmaya başlamıştır. Trabzon sancağına ait tapu defterlerinde yer alan kayıtlardaki bilgilerden hareketle bölge halkının fethi müteakip Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırıldığı şeklindeki iddiaların da asılsız olduğunu söylemelidir. Lazların asil ailelerinden biri olarak bahsedilen Baltaoğullarının Laz değil Balkanlar'dan bölgeye gönderilen ve tımar verilen ailelerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı belgelerindeki kayıtlar bize fetihten önce bölge sakini olan Lazların Osmanlı ile beraberliklerinin gönüllü bir beraberlik olduğunu, Osmanlı yönetiminin buradaki sınırın muhafazasını henüz Müslüman olmamış Lazlara bıraktığını ve Lazların Osmanlı'nın güvencesi altında asırlardır kendilerini ezerek tehdit altında tutan Gürcü ve Abhazların yağmacılıklarına karşı direnme gücü bulunduğunu gösterir.¹⁵

Fatih'in saltanat yıllarında Rumeli'nden de bölgeye sürgün yoluyla kaydırılan nüfusun en önemli bölümünü Arnavutlar teşkil etmektedir. 1483 tarihli Trabzon Sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri kayıtları incelediği zaman bu Arnavutların birçoğuna Rize bölgesinde tımarlar verildiğini görürüz. Yine aynı defterde Kosova, Siroz, Yenişehir, Kalkandelen gibi Balkan şehirlerinden aileler geldiğini ve gelen kişilerin diğer bölgelerde olduğu gibi Rize'de de tımar tasarruf ettiğini görürüz.¹⁶

Bu bölgede Osmanlılardan önce mevcut olan Çepni yerleşmesi de önemli bir yer tutuyordu. XV. yüzyıl tarihçilerinden Chalcocondyles'e göre Erzincan'dan Amasra'ya kadar bütün sahil bölgelerinde Çepniler yaşamakta ve buralar bunların hâkimiyetinde bulunmakta idi. Karadeniz'de görülen Çepniler iki koldan Karadeniz sahillerine inmişlerdir. Bunlardan biri Karadeniz dağlarında yaylacılık yapan gruptu ki bunlar Harşid deresi gibi vadilerden diğeri de 1277'de Sinop baskınına bertaraf ederek batıya ve Samsunda'dan sahil şeridini takiben doğuya doğru ilerleyen gruptur.

¹⁵ Bilgin, s. 32.

¹⁶ Bilgin, s. 30.

Trabzon Komnenos krallarının tarihçisi Panaretos'un verdiği bu bilgilerden Çepnilerin XIV. Yüzyılın ikinci yarısı ortalarında Tirebolu çevresi ve güneyindeki yerleri ellerinde bulundurdukları anlaşılmaktadır.

1404 yılında Semerkand'a giden İspanyol elçisi Clavijo, Ordu ve Giresun'a uğrayarak bu havalinin "Erzamir" (Hacıemir) adında bir Türk beyinin elinde olduğunu ve bunun kumandası altında 10.000 kişiden oluşan bir süvari ordusu olduğunu belirtmektedir. Elçi bu arada Trabzon dağlarında ve Erzincan'ın kuzeyindeki bir kalede Çepnilerin bulunduğunu yazmaktadır.

1340-1514 yılları arasında hüküm süren Akkoyunlular Devleti'nin esas kuvvetini teşkil eden boylardan biri de Çepnilerdi. Çepnilerin bir bölümünün Uzun Hasan Bey döneminde Akkoyunluların hizmetine girdiği belirtilmektedir.¹⁷

1486 yılında "Zeamet-i Kürtün" adlı idari bölgede mevcut 29 dirlikten biri Trabzon sancakbeyine, kalan 28 dirlik de Çepni beylerine, bunların oğullarına, arkadaş ve yoldaşlarına aitti. 1515 yılında ise Çepni ve Kürtün nahiyelerinde mevcut toplam 88 dirlikten 6'sı Çepni beylerinin, 19'u bunların oğullarının, 63'ü de Çepnilere mensup sipahilerin tasarrufundaydı. 1486 tarihli kayıtlara göre Çepni Türklerine Trabzon kazasına tabi Akçaabat nahiyesine ait dirliklerden 1 adet ve Atina kazasına tabi dirliklerden 1 adet tımarın verildiği görülmektedir. 1515 tarihli kayıtlara göre de bunlara Trabzon kazasına tabi Sürmene nahiyesine ait dirliklerden 2 adet ve Atina kazasına ait dirliklerden 2 adet tımar verilmiştir. 1486 yılında Trabzon sancağına tabi Çepni vilayetinde toplam 73 köy, 1583'te 202 köy bulunmaktaydı.¹⁸

Çepniler XV. ve XVI. yüzyıllarda yalnız Çepni vilayetinde değil aynı zamanda Trabzon sancağında yaşayan Müslüman Türk nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Tahrir kayıtlarından çıkarılan bu sonuçları XV. asrın coğrafyacılardan Trabzonlu Âşık da doğrulamaktadır. Âşık, Trabzon bölgesinde yaşayan Türklerin önemli bir kısmının Çepnilerden olduğunu ve bölgenin batı ve güney taraflarındaki dağların Çepni dağları adıyla anıldığını kaydetmektedir.

¹⁷ Hanefi Bostan, "Anadolu'da Çepni İskânı", *Türkler*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, 6. Cilt, s. 300.

¹⁸ Bostan, s. 301.

Çepnilerin Trabzon sancağındaki etkinlikleri Çepni vilayetiyle sınırlı kalmamıştır. XV. ve XVI. asırlarda Trabzon kazasına tabi nahiyelerde ve Trabzon şehrinde sonraki asırlarda Rize'den Batum'a kadar uzayan sahada da varlıklarını bariz şekilde sürdürmüşlerdir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına doğru Görele ve Tirebolu yöresi Çepni derebeyleri ile Rize derebeyleri arasında bir mücadelenin başladığı ve bu mücadelenin Çeteci Abdullah Paşa'nın Trabzon valiliğine atanmasından sonra önlendiği kaydedilmektedir. Çepni derebeyleri ile Rize derebeyleri arasındaki mücadele 1750 tarihinden itibaren tekrar alevlenmiş ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın Trabzon'a vali tayin edilmesiyle sükûnet kısa zamanda sağlanmıştır.¹⁹

II. Bayezit döneminde Anadolu'da cereyan eden olaylar bölge tarihinin yeni bir safhaya girmesine neden olmuştur. Safeviler amansız düşmanları olan Akkoyunlu kitlelerine karşı bir katliama girişirken Trabzon valisi olan Yavuz Sultan Selim, katliamdan kaçmaya çalışan Akkoyunlu kitlelerini Trabzon sancağı topraklarına yerleştirmiş ve bu kitlelerden önemli bir bölümü de Rize bölgesine iskân etmiştir.

Yavuz Sultan Selim, Trabzon valisi iken bölgeyi yağma amaçlı baskınlardan kurtarmak için yerli halktan topladığı askerlerle Gürcistan üzerine sefere çıkmış ve bazı fetihlerde bulunmuştur. Şavşat-İspir bölgesi atabeyi Mirza Çabuk da Hristiyan dininin Ortodoks mezhebine bağlı olmasına rağmen bu seferde Yavuz Sultan Selim'e kılavuz ve öncü olarak yardımcı olmuştur. Bu dostluğun Çaldıran Seferi esnasında da devam ettiğini biliyoruz. Bu gönüllü beraberlik ileriki asırlarda yerel halkın gönüllü olarak İslam'ı kabul ederek bütünleşmeyi daha ileri bir safhaya taşımaya yol açmıştır. Osmanlı yönetimi altında huzur ve güven bulan bölge halkı artık tüm yıl çalışıp ürettiklerini hasat mevsimi sonlarında bölgeyi yağmalayarak ellerinden alan komşularının baskınlardan kurtulmuştur.

Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Duraklama Dönemi'ne girdiği zamana kadar sürmüştü.²⁰ 1519'da Rize'nin dâhil olduğu Trabzon, Batum'un da ilavesiyle ayrı bir eyalet haline getirilmiştir. Bu bölgeyi 1640'da dolaşmış olan Evliya Çelebi'ye göre bu eyaletin beş sancağı şunlardır: Canik, Trabzon, Gönnye, Aşağı

¹⁹ Bostan, s. 302.

²⁰ Bilgin, s. 32.

Batum ve Yukarı Batum. Lazistanın merkezi Gönne kazasıydı.

Evliya Çelebi “Seyahatname” isimli eserinde Trabzon halkı için “*ahlaklı ve yabancı dostu insanlar*” nitelendirmesi yaparken onların doğusunda yaşayanlar için ise “*inatçı ve anlaşılmaz bir dil konuşan insanlar*” nitelendirmesi yapar. Eserine şunları kaydeder:

“Amma Çiço, Çagata ve Lazki denilen reaya gayet inat olurlar. Bu taifelerin kendilerine mahsus lehçe, ıstılah ve yazıları vardır ki Trabzon halkı bile anlamazlar. Tercümana muhtaçtır.²¹ Amma Lazkilerin dili yazma imkânı olmayan çok tuhaf bir lisandır. Bu kavmin çoğu gemicidir. Çoruh nehri ile Mekkistan’a gidip esir getirerek ticaret yaparlar.”

XVIII. yüzyılda uğranılan büyük mağlubiyetler sonucunda devlet otoritesi son derece zayıfladığı için yörelerin idaresi oraların yerlisi olan güçlü şahısların ellerine geçmiştir. Devlet ilk önce “*mütegallibe*” ve “*derebeyi*” deyip bu şahısları tanımamışsa da sonra onlara “*ayan*” adını vererek varlıklarını kabul etmiştir. Böylece Türkiye’nin birçok bölgelerinde olduğu gibi Karadeniz kıyılarındaki şehir ve kalelerde de ayanlar ortaya çıkmıştır. Haznedaroğulları ve Tuzcuoğulları bunların en çok bilinenidir. Trabzon’un batısındaki Tirebolu, Görele ve Vakfikebir derebeyleri ile Trabzon’un doğu yörelerindeki derebeyleri arasında kesin ve sürekli mücadeleler vuku bulmuştur. Yetersiz yöneticiler sebebiyle Lazistan mutasarrıflarının sıkça değiştirilmesi bu dönemde hayli yaygınlık kazanan bir uygulamadır.²² Merkezden atanan yöneticilerin Tuzcuoğulları gibi güçlü ayanların varlığına rağmen bölgeye hâkim olmaya çalışmaları çabuk yıpranmalarına dolayısıyla görevden alınmalarına neden oluyordu. Bu sebeple mahalli ayanlarla iyi geçinmek zayıf yöneticiler için görevde tutunabilmenin önemli bir yoluydu.

Bu ayanlar halk ile hükümet arasındaki işlerde bir nevi aracılık yapar, asayişin sağlanması, vergilerin alınması, askerın toplanarak eğitilmesi, yiyecek ve donatımın

²¹ Evliya Çelebi, Tam Metin Seyahatname, Üçdal Neşriyat, İstanbul, Cilt: I-II, s. 459-460.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İ.DH 730/50909.

tamamlanarak gönderilmesi gibi işleri yürütürlerdi.²³

Ayanlar bölgelerinde bağımsızmışlar gibi yaşarlardı. Onlardan yana olanlar da ağalarından başka devlet adamı ve ağa konaklarından başka hükümet dairesi tanımazlardı. Derebeylerinin özel askeri birlikleri bile vardı. Mesela Tirebolu'daki bir derebeyi, silahlı adamlarını Trabzon valisinin gözü önünde şehirden geçirip Rize'de Tuzcuzade ya da Lazistan'da Pansazade ailelerine karşı savaşa götürürlerdi. Ve ağaların hükümet gözündeki değerleri, bu çatışmalardaki başarı derecelerine göre idi. Gücünü ispatlayan ağayı, devlet kendine kazanmak ister ve ona mesela kapıcıbaşılık gibi rütbe ve görevler verirdi.

Lazistan derebeylerinin bu istiklaline ilk darbe XIX. yüzyılda Trabzon valisi Osman Paşa tarafından indirildi. Fakat bu seferden sonra oraları gezen ve aslen Alman asıllı bir doktor olan Koch, hürriyetleri azalmış olmakla beraber derebeylerinin çoğunu yerli yerinde bulmuştur. Koch onbeş derebeylik sayar.

Bunlara rağmen Lazistan halkının dayanıklı, âlimlerinin çok ve devlete itaatli olduğunu anlatan ve padişahın cihat için asker talep etmesi halinde buna şevkle katkı sunacaklarına dair padişaha yazılan yazılar da vardır. Örneğin;

“...bu defa Dersaadet'e vürud eden Trabzon vücuhuyla dahi bulmasıyla dek-i hasb ol vukuunda vaki olan ifadelerinde zikr olunan Lazistan kazalarına başka başka ferman- ı ali olmayarak cümlesine birden ve ihvanlarının esamileri tasriiyle umuma nazaran bir kita olarak ısdar ve eğerce işbu Lazistan ahalisi ve hatta bir küme iseler dahi cümlesi metin ve uleması kesir ve devlet-i aliyeye itaatli bir taife olduklarından işbu südur buyurulacak ferman-ı alinin bala-yı mübarek hatt-ı hümayun hazret-i şehinşahileriyle tevşih buyurulursa işte o vakit umumi Lazistan'ı azm-i sevk ve gulgule düşerek padişahımız efendimiz bize böyle ferman göndermiş diyerek can-ü gönülden tenfiz...”²⁴ bunlardan birisidir.

Kafkasya'ya hükmeden bölge devletleriyle zaman zaman sınır anlaşmazlıklarının çıktığı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde önceleri sancakbeyi daha

²³ Ali Çelik, “Çepnilerin Anadolunun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 6. Cilt, s. 320.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Hat. 1072/43876.

sonra beylerbeyinin oturduğu Batum, Osmanlı iktidarının örgütlendiği en yakın merkezdi. Çoruh nehrinin sol kıyısında bulunan ve Batum'a oldukça yakın olan Gönye kalesi ise yöredeki Osmanlı askeri varlığının temeliydi. Bu kaleye bağlı bir tersane vardı. Anadolu'nun Karadeniz kıyılarının Abaza saldırılarından korunması için kaledeki askerlerin yanı sıra Trabzon'un ve başka yerlerin sancakbeylerinin gemi ve silahlı muhafız göndermeleri zorunluydu. Kalede görevli askerlerin görev yerlerinde kalmalarını sağlamak ise pek kolay değildi. Gönye'de mevzilenmesi gereken gemilerin reislerinin aslında Trabzon'da yaşadıkları ve gerek duyulduğunda bulunamadıklarına ilişkin şikâyetler sık sık duyulurdu.

Gönye sancakbeyi ve kıyı muhafızları iskeledeki ticaretin azalmasının bölge üzerindeki etkilerini 1651-1652'de padişaha yansıttılar. Gelirlerdeki azalma nedeniyle onarılamayan kale harap haldeydi ve bölgedeki güvensizlik pek çok köylüyü kaçırarak boyutlara varmıştı. Beş yıl sonra aynı sorun benzeri bir şikâyete konu oldu, merkezi idarenin yanıtı ise gene aynı belirsizliği taşıyordu. Böylece Osmanlı idaresinin Gönye kıyı muhafızlarının sorunlarıyla ilgilenmesi pek sınırlı kalmıştır.²⁵

19. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde Rusya'nın gücünü artırılmasıyla birlikte deniz aşırı ticareti canlanmaya başlamış, Karadeniz kentlerine yeniden yaşam gelmiş, konaklar ticarethaneler yapılmıştır. Hatta Türk ve Rus sınır makamları arasında iki ülke vatandaşlarının geçişleriyle ilgili yeni kurallar içeren anlaşmalar imzalanmıştır. Mesela 1852 de 1852 yılında Lazistan kaymakamı Latif Paşa ile Mösyö Dille arasında Batum'da gerçekleşen bir görüşmeyle sınırdan geçişlerde ikametgan tezkiresi ya da mürur tezkiresi kullanma mecburiyeti getirilmiştir.²⁶

Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı süregelen Osmanlı-Rus savaşları yüzünden Kafkasyadan göçüp gelen Abaza, Gürcü ve Çerkez aileler yüzünden sürekli değişim halindeydi. Sayıları onbinleri bulan bu göçmenlerin barındırılması, beslenmesi, hayatlarını kazanmaya yarayacak ekonomik araçlara sahip kılınmaları ve yeni

²⁵ Suraiya Faroghi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu) 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 112-113.

²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İ. HR 91/4462.

coğrafyanın farklı iklimine alışık olmamanın verdiği tifus, çiçek ve kolera benzeri salgın hastalıklarla mücadele etmek buradaki yönetim yükünü iyice ağırlaştırıyordu. 1865 tarihli Abaza göçmenlerin durumunu anlatır bir arşiv belgesi bunu iyi yansıtır.²⁷

Yüzyıl sonuna doğru Rusya’da kazanılan servetler ve Rusya’dan satın alınıp getirilmiş olan getirilen tüketim malları bölgenin ekonomisine damga vurmuş olup Çamlıhemşin’in eski konaklarında halen Rus malı antika piyanolara, Rus işi çini sobalara rastlanmaktadır. Rusların daha önceki devirlerde değişik kanallarla Paris’ten Kafkasya’ya taşımış oldukları milföy pastası, bu ticaret sonucu bölge kültürüne dâhil olarak “Laz Böreği” adıyla millileştirilmiştir.²⁸

Tanzimat’tan sonra vilayetin teşkilatının kurulması sırasında Lazistan sancağı Trabzon vilayetine bağlandı. Merkezi önceleri Batum’du, fakat Batum’un Ruslar tarafından 1878’de işgalinden sonra sancağın idaresi geçici olarak Rize’ye nakledildi.²⁹ Fakat Rize’nin Lazistan Sancağı merkezi olması daha sonra 1881 tarihinde kararlaştırıldı.³⁰ Rize, 1869’da belediye ile yönetilmeye başlandı. Şehre büyük bir hükümet konağı, bir kışla, hapishane, ahşap bir iskele yaptırıldı; asker ve fakir halk için yeni bir hastahane ve telgrafhane inşasına teşebbüs edildi.

1869 yılına göre Rize, Trabzon’a bağlı bir kazadır. Kurra- i Seba (İkizdere) o sene kurulan ve Rize’ye bağlanan bir nahiyedir. Kurra-i Seba, Rize’ye bağlı tek nahiyedir. 1870’de Atina ve Mapavri nahiyeleri kurularak Rize’ye bağlanmışlardır. 1875 tarihli salnameye göre de Rize merkezinde Trabzon alayına bağlı 4. Rize Tabur Komutanlığı adı altında bir askeri birlik bulunmaktaydı.³¹

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hanefi Bostan’ın, İslam Ansiklopedisi’nin 35. cildinde yayımlanan “Rize”

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İ. MVL/23392.

²⁸ Sevan -Müjde Nişanyan, *Karadeniz*, Meraklısı için Gezi Rehberi, , İst.-2005, Yeni Baskı, Boyut Yayınları, s. 23.

²⁹ Minorsky, s. 26.

³⁰ Ak, *Rize Tarihi*, s. 159.

³¹ Orhan Naci Ak, *Rize’nin Yönetim Tarihi*, Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları: 3, Rize 2008, s. 45.

isimli makalesinde belirttiği üzere XIX. yüzyıl sonlarında Rize mahalleleri otuz üçe ulaşmıştı. Fakat mahallelerin birbirinden uzak ve haneleri dağınık olduğu için Emineddin, Vonit, Kal'a, Pîrî Çelebi, Paşayan, Yeniköy ve Pabik mahalleleri bir araya getirilerek Rize şehrinin teşkil edilmesi ve diğer yirmi dört mahallenin köye çevrilmesi düşünülmüş ve bunun 1903'te uygulanması kararlaştırılmıştır. Hatta Rize mahalle adlarının Osmanlılıkla bir alakası olmadığı ileri sürülmesi üzerine 16 Aralık 1913'te mahallî idareciler tarafından birçoğu için yeni adlar tespit edilmişti.

1870 ve 1876 tarihli Trabzon salnamelerinde Rize'nin Trabzon'a uzaklığı denizden 38 mil (dört saat) karadan yirmi saat olarak belirtilmiş olup şehir yedi tepe üzerinde kurulmuş, mahalleler arasının darlığı ve zeminin engebeli olması sebebiyle uzak yerlere kadar dağılmıştır. 1843-1844'te Rize'ye gelen Alman botanikçi Karl Koch, Sürmene-Rize arasındaki mesafeyi denizden on saatte almıştı. Bu seyahatinde şehirde bir handa kalan Koch, kısmen içe doğru girinti yapan hilâl biçimli dağların ortasındaki şehrin yukarıdan kıyılara doğru uzandığını ve burada 300 ailenin yaşadığını, sahilde dükkân, iş yeri ve birkaç kahvenin bulunduğunu, keten ticareti yapıldığını belirtmiştir. Rize'de düzenli, güzel meyve bahçeleri gören seyyah şehirde caddelerin taş kaplı olduğunu, evlerin dükkân ve ticarethanelerden ayrı bahçe içinde geniş ve tek katlı, alt kısmı taş, üstünün ise tahtadan yapıldığını kaydetmiştir

I. 2. 2. Birinci Dünya Savaşı ve Lazistan'ın İşgali

Bu dönemde Rusların İstanbul'u işgal planlarının karşısında iki büyük engel vardı. Birincisi Batılılar'ın tepkisi, ikincisi de Karadeniz'deki Rus donanmasının bu harekât için yeterli olmaması. Birinci engelin Avrupa'da çıkacak genel bir savaşta ortadan kalkacağını hesaplayan Rus yönetimi 1913 yılında Karadeniz'deki deniz gücünü Osmanlı Devleti'nin deniz gücünün üzerine çıkartmayı hedefleyen bir programı yürürlüğe koydu. Rusya'nın Karadeniz'deki gücünü artırma çalışmaları Osmanlı yönetimini de harekete geçirmiş ve halktan kampanyalarla toplanan altınlarla donanmanın gücünü artırmak için yeni savaş gemileri satın alma çalışmalarını başlatmıştı. Genel bir harbin çıkması ihtimalinin kuvvetlendiği günlerde Osmanlı Donanması için İngiliz tersanelerinde bedelleri altınla ödenerek

Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarının satın alınması ve boğazların savunması için Almanlarla işbirliğine gidilerek Alman askeri heyetlerinin Türkiye'ye gelmesi Osmanlı yönetiminin İstanbul'u savunma çalışmalarının temel taşlarını oluşturuyordu.

Avrupa'da yükselen güç Almanya ve müttefiki Avusturya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu güç birliği savaşın habercisi idi. Osmanlı Devleti yaklaşan savaş tehdidine karşılık topraklarını güvenceye alabilmek için müttefik arayışını hızlandırmış, fakat ittifak teklifleri İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya dâhil tüm devletler tarafından reddedilmişti.

Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile ittifaka girmesi, Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmesi için önemli bir adımdı. Osmanlıların 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan eden Almanya ile 2 Ağustos 1914'te anlaşma imzalayarak ittifaka girmesinin esasını ise Boğazlar'ın muhtemel bir Rus istilasından korunması için Almanya'nın gücüne dayanma teşkil ediyordu. Almanların bu antlaşmadan beklentisi ise Rusların bir kısmı kuvvetinin Osmanlı sınırlarında meşgul edilmesi idi.³²

Türk-Alman ittifak antlaşması gereği Osmanlı Devleti'nin Almanlar safında Rusya ile savaşa girmesi gerekiyordu. Fakat Osmanlı ordusu savaş için henüz hazır değildi. Gerçi seferberlik ilan edilmişti ama Almanya tarafından gönderilen silah ve malzemenin İstanbul'a ulaşması ve ordunun bu silahlarla techiz edilebilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Osmanlı yöneticileri Almanları hemen savaşa girmemek konusunda ikna etmişlerdi.³³

Almanlar, müttefiki olan Avusturya'nın Rus ve Sırp orduları karşısında başarı sağlayamaması ve Marn'da Fransızlara yenilmelerinden sonra İngiltere ve Rusya'ya savaş açması için Osmanlı yöneticilerine baskılarını yoğunlaştırmışlardı. Böylece Rusların bir kısım kuvvetleri üzerimize gelecek ve kendi cephelerindeki baskı

³² Bu tarihte Almanya'nın Avrupa cephesinde bir taraftan İngiltere ve Fransa diğer taraftan ise Rusya ile savaşıyor olmasının neden olduğu büyük bir savaş yükü vardı. Osmanlı Devleti savaşa dahil olursa bu devletlerin bir kısım kuvvetlerini Osmanlılara karşı açılacak yeni cephelere sevk ederek bu cephede rahatlama ihtimali onu ümitlendiriyordu.

³³ Mehmet Bilgin, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış" *Rize*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları/1898, Tanıtma Eserleri Dizisi, Ankara, 1997, s. 50.

zayıflayacaktı.

Parası ödenerek İngiliz tersanelerinden satın alınan iki savaş gemisine İngiltere hükümeti tarafından el konularak Osmanlı'ya verilmemesi Osmanlı donanmasının Rus donanmasına karşı denge kurmasını engellemişti. Bu olayın ardından iki Alman savaş gemisi itilaf devletleri donanmasının önünden kaçarak Boğazlar'dan geçip İstanbul'a geldi. Bu gemiler Osmanlı devleti tarafından satın alındığı açıklanarak 16 Ağustos 1914'te gemilere Osmanlı bayrağı çekildi. Bu iki modern gemi ile Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki Rus donanmasına karşı tam olarak üstünlüğü temin edilemiyorsa da bir ölçüde denge sağlanıyordu.

Alman amirali Souchon'un Osmanlı donanması komutanlığına atanarak, Yavuz ve Midilli adı verilen bu iki gemi ile Osmanlı donanmasına bağlı diğer gemilerin müşterek eğitim çalışmalarına başlandı. Bu olay aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni Rusya ile harbe tutuşturmak tertiplerinin en önemli halkası idi.³⁴

Amiral Souchon, önce Marmara ve boğazlarda yeterli eğitim yapılamadığından bahisle donanmanın Karadeniz'e çıkması için Osmanlı Başkomutanlığı'ndan izin istedi. Bu istek 20 Eylül 1914'te Bakanlar Kurulu'nda reddedildi. Fakat Almanya'nın da baskısı ile başkomutan vekili Enver Paşa'dan boğazdan pek ayrılmamak ve aynı gün tekrar boğaza dönmek şartı ile şifahi bir emir alındı ve donanma 5 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkıp eğitim amaçlı manevralar yapmaya başladı.

Almanya'nın savaşa girmesi için yaptığı baskılara daha fazla dayanamayan Enver Paşa ile Almanlar arasında 21 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin harbe sokulmasına dair gizli bir protokol imzalanmıştı. Bu protokola göre Rus filosunu bir baskınla imha edip Karadeniz'de üstünlüğü sağlayacak olan harekâtın zamanı Amiral Souchon'a bırakılıyordu.

25 Ekim 1914'te bu konuda gizli bir emir alan Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı Donanması,³⁵ Karadeniz'e çıkıp 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombardıman etti ve bunun üzerine Osmanlı-Rus savaşı başladı. Birçok nazır,

³⁴ Bilgin, s. 51.

³⁵ Amiral Wilhelm Anton Souchon, Goeben ve Breslau savaş gemilerinin hükümetçe satın alındığının duyurulup Yavuz ve Midilli adını almasını müteakip Osmanlı Donanması'nın Amirali yapılmıştır. 1946'da 81 yaşındayken Bremen'de ölmüştür.

devletin savaşa girdiğini bu olaydan sonra öğrenmişti. Hükümetin son bir gayret gösterip savaşı önlemek için yaptığı tazminat ödemek teklifini reddeden Ruslar, 1 Kasım 1914'te Doğu Anadolu'daki Türk hududuna saldırdılar. Sarıkamış'tan Türk topraklarına giren Rus kuvvetleri Köprüköy'e doğru ilerlemeye başladılar.

Savaş öncesi Türk- Rus hududu 1878'de imzalanan Berlin antlaşması ile tespit edilmişti. Sınır Karadeniz sahilinde Hopa'nın hemen doğusunda Kopmuşburnu denilen mevkide başlıyor ve Kemalpaşa kazası, Borçka, Murgul, Artvin, Şavşat ve Ardanuç Rus işgali altında kalıyordu.³⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bu bölgeden pek çok insan Rus işgali altında yaşamamak için Anadolu'ya göç etmiş; Ruslar, bölgede nüfus dengesini değiştirmek için dışarıdan getirdikleri Ermeni ve Rumları bölgeye yerleştirmeye başlamıştı. Fakat hala bölgede önemli sayıda Müslüman Türk ahali vardı. Savaştan önce Enver Paşa tarafından kurulan Teşkilat-ı Mahsusa da işgal altında kalan bu topraklarda halktan örgütlediği gönüllülerle işgal altındaki vatan topraklarını kurtarmak için faaliyete geçmiştir.

Sahilde sınırı Hopa sınır bölüğü korumaktadır. Seferberlikte bu birlik takviye edilerek tabur haline getirilmiş ve harp başladığı zaman müstakil Trabzon Jandarma Alayı ve gönüllülerle takviye edilmiştir. Karşısında ise Batum müstahkem mevkinde bulunan 4 taburlu bir piyade alayı, 1 Koban Plaston taburu, 1 Hudut taburu, 1 istihkâm taburu, 8 top ve 1 süvari bölüğünden oluşan Rus kuvvetleri vardı. Savaşın başlangıcından sonra Ruslar buradaki kuvvetlerini artırmış ve Kafkas Cephesi'ne takviye olarak gönderdiği 2. Türkistan Kolordusu'nun 19. Türkistan Alayı'nı sahil müfrezesine takviye olarak göndermiştir.

Ruslar, Doğu Anadolu'daki Türk sınırlarına saldırdıkları zaman, sahilden de harekete geçmemişler ve Batum ile çevresini savunmaya yönelik şekilde mevzilenmişlerdir. Karadeniz'de Osmanlı donanmasına ve özellikle Yavuz'un toplarına karşılık Batum'a iki adet 25 cm'lik top yerleştirmiş, bölgeye muhtemel bir Türk çıkartmasına karşı hazırlık yapmışlardır.³⁷

³⁶ Bilgin, s. 52.

³⁷ Bu durum Rusların Kafkasya'ya dair Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri tasavvurlarından haberdar olduklarına bir karine olarak da düşünülebilir.

Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Kafkas Cephesi'nde yeterli yol bağlantısı olmadığı için savaşıran birliklerinin takviye ve tedarikini donanmanın koruması altında Karadeniz yolu ile yapmaya mecburdu. Bu yönden Almanlardan yeni alınan Yavuz ve Midilli gemilerine çok güveniyordu. Uzun menzilli topları ve süratleri ile Rus donanmasındaki gemilere nispeten üstün olan bu gemilere rağmen Karadeniz'de Rus donanmasına karşı bir üstünlük sağlanamamıştı. Fakat Ruslar bu gemilerden çekiniyor, özellikle Yavuz boğazdan içeri girdiği dönemlerde etkili oluyordu. Nitekim 17 Kasım 1914'te bir Rus filosunun Trabzon'u bombardıman ettiği ve batıya doğru ilerlediği haberi alınınca, Yavuz ve Midilli boğazdan çıkmış Sivastopol'e dönüş yolunda Rus donanmasının yolunu kesmiştir. Balıkava Bölgesi'nde yapılan deniz muharebesinde yara almasına rağmen Yavuz, Ruslara korkulması gereken bir gemi olduğunu göstermiştir.³⁸

Doğu Anadolu'ya Rus taarruzunun başladığı 1 Kasım 1914'te sahil kesiminde bulunan Türk kuvvetlerine örtme ve gözetleme emri verilmiştir. Daha sonra huduttaki Rus karakollarına baskınlar yaparak bir kısım Rus kuvvetlerini meşgul etmek ve bu birliklerin Doğu Anadolu'ya takviye olarak gönderilmesine mani olmak emri alan sahil birlikleri, Teşkilat-ı Mahsusa'nın örgütlediği işgal altındaki bölgenin halkı ile birlikte harekete geçerek Rus kuvvetlerine baskınlar yapmaya başlamıştır.

15 Kasım 1914'te Hopa'nın doğusunda Kopmuş Burnu mevkinde bulunan Rus sınır karakolunu kuşatan bir Türk müfrezesi, denizden Rus gemilerinin bombardımanı sonucu geri çekilmek zorunda kalırken Beldesor mevkiinde Ruslar'ın başlattığı karşı hücum da geri püskürtülmüştür.

18 Kasım 1914'te Batum tarafından gelen iki Rus kruvazörü, Hopa ve civarını topa tutmuş fakat bu bombardıman sahilindeki Türk taarruzunu durduramamıştır. Ruslara baskın veren Teşkilat-ı Mahsusa³⁹ birlikleri 4 subay ve 63 er esir almışlar ve bölgedeki bazı köyleri ele geçirmişlerdir.

³⁸ Bilgin, s. 54.

³⁹ Teşkilât-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde Enver Paşa'ya bağlı olarak kurulan gizli teşkilattır. Yurt içi ve yurt dışında, istihbarat, karşı-istihbarat, propaganda ve örgütlenme gibi eylemlerde bulunmuştur. 5 Ağustos 1914'te Harbiye Nezareti'ne bağlı resmi bir örgüte dönüştürülmüştür. 8 Ekim 1918'de İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iktidardan ayrılması ile birlikte Teşkilât-ı Mahsusa da resmen tasfiye edilmiştir.

Sahilde çatışmalar başlayınca Artvin ile Zeytinlik bucağı bölgesindeki Melo (Sarıbudak köyü) hudut taburu ile bağlı birlikler de harekete geçmişti. Bu birlikler ileri hareketle 22 Kasım 1914'te Artvin'e girerken, Hopa Hudut Taburu'na bağlı ve 2000 kişiden oluşan sahil müfrezesi ile 23 Kasım 1914'te Çoruh nehrini geçerek Borçka'yı Rus işgalinden kurtarmıştır.

Sahil Müfrezesi Komutanlığı'ndan III. Ordu Komutanlığı'na gönderilen bir yazıda kurtarılan bölgenin korunması için kuvvet ya da bölge halkından oluşturulacak gönüllü birlikler için silah gönderilmesi istenmişti. Cevabi yazıda; *“fırsat buldukça düşmana taarruz etmeleri, mümkün olduğu kadar fazla düşman kuvvetini üzerlerine çekmeleri ve ele geçirilen malzemeyi geri taşımaları istenerek, kuvvet ya da silah göndermenin şimdilik mümkün olmadığı”* bildirilmekteydi.

Alınan emre göre hareket eden Türk birlikleri 25 Kasım 1914'te sahildeki Rus kuvvetlerine bir baskın vererek 140 esir almış ve 4 top ele geçirmiştir. 2 Aralık 1914'te Rus donanmasına bağlı bir muhrip Hopa'dan sahili takip ederek Çoruh nehri kenarına kadar ilerlemiş ve Hopa Hudut Taburu ile Teşkilat-ı Mahsusa gönüllülerinden oluşan Türk birliklerinin üzerine ateş açmıştır. Bu birliklere Topçu Binbaşı Ziya Bey kumanda etmekte idi. 7 Aralık 1914'te, 4 Rus muhribi daha gelmiş bunlardan biri Abusla (Esenkıy köyü) bölgesini bombalarken, üçü Hopa'yı topa tutmuştur. 15 Aralık 1914'te Çoruh'un batı yakasındaki Gönye⁴⁰ bölgesine bir çıkartma yapan Rus kuvvetleri Batum'un çevre ve irtibatını kesmekle görevli Rıza Bey komutasındaki Türk kuvvetlerinin güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. 17 Aralık 1914'te iki Rus muhribi Hopa'yı bombalayarak Gönye'ye çıkan kuvvetlerine destek sağlarken Türk birliklerinin harekâtı başarı ile sürmüştür; Borçka'dan inen Rıza Bey müfrezesi 20 Aralık 1914'te Pehlivan⁴¹ tepelerini ele geçirmişlerdir.⁴²

Batum'un tehlikeye düştüğünü gören Ruslar, General Liyakhof'u Batum Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na atayarak bölgeye yeni takviyeler gönderirken Batum civarındaki Türk kuvvetleri Batum ve Havalisi Müfrezeler Komutanlığı adı altında Rıza Bey'in, Artvin bölgesindeki kuvvetler ise Bahaattin Şakir Bey'in

⁴⁰ Bugün Gürcistan sınırları içerisindedir.

⁴¹ Güreşen Köyü.

⁴² Bilgin, s. 54.

komutasına verilmiştir.

Doğu Anadolu'daki Rus ilerleyişinin Köprüköy'de durdurulması İstanbul'da sevinçle karşılanmıştır. Köprüköy Muharebeleri'nden sonra Rusları bir kış taaruzuyla imha etmek üzere 90.000 kişinin soğuktan donarak şehit olduğu bir felaketle sonuçlanacak olan Sarıkamış Harekâtı planlanmıştır.⁴³

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rize yöresi, merkezi Erzurum'da bulunan III. Ordu'nun denetimi altında bulunmaktaydı. Bu orduya bağlı 10. Kolordu'nun bazı müfrezeleri ise, Samsun-Rize arasında üstlenmişti. Diğer taraftan, Bahriye Nezareti'ne bağlı Samsun Merkez Liman Reisliği'nin Rize, Atina (Pazar), Mapavri (Çayeli) de şube reislikleri mevcuttu. Osmanlı İmparatorluğu nun savaşa girmesiyle birlikte Osmanlı genelkurmayı önemli ağırlığını öteden beri huzursuzluk kaynağı olan Rus Cephesi'ne vererek, Erzurum'daki ordunun önemli bir bölümünü sınıra kaydırmıştır. Bu arada İstanbul'da oluşturulan bir gönüllü alayı da 1914 Kasım ayı başında Rize'ye oradan da Mapavri'ye getirilerek yöredeki Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ile birlikte Rus Cephesi'ne gönderilmiştir.⁴⁴

Sahilden Arhavi'ye kadar ilerleyen Ruslar, sahildeki kuvvetler için ihtiyatta tuttıkları birliklerini de kullanarak Artvin üzerine saldırdılar ve 21 Mart 1915'te Artvin'deki Türk birliklerini geri çekilmek zorunda bıraktılar. Artvin Rusların eline geçtikten sonra, Artvin'i savunan Türk birlikleri Çoruh vadisini kaplayacak şekilde Melo istikametine çekilirken sahildeki bu birliklerin ikmal ya da geri çekilmek için kullanılabilecekleri kıyıyı takip eden dar bir yoldan başka yol yoktu. Bu yolun sürekli Rus donanması tarafından kontrol edilmesi durumu daha da vahimleşmekteydi. Rusların sahilden ilerlemeye başlaması bölge halkının göç etmeye başlamasına neden olmuştur. 28 Mart 1915'te Trabzon'da Lazistan ve Havalisi Komutanlığı kurularak komutanlığına Avni Paşa atandı. Sahildeki birlikleri takviye için Trabzon vilayetinde 17-18 ve 45-50 yaş grupları silâh altına alınmaya başlandı.⁴⁵ Arhavi deresi boyunca mevzilenmiş Türk birlikleri de Lazistan Müfrezesi adı altında toplanarak kumandanlığına Stanke Bey atandı. Buradaki Türk birlikleri, 8.

⁴³ Bilgin, s. 58.

⁴⁴ Ali Taşpınar, *Rize Tarihi*, Rize 2004, 1. Baskı, s. 349.

⁴⁵ Bilgin, s. 62.

Piyade Alayı, Trabzon Jandarma Alayı ve Teşkilat-ı Mahsusa Alayı, süvari takımı, iki dağ bataryası ve istihdam bölüğünden oluşmaktaydı. Gönüllülerden oluşan Teşkilat-ı Mahsusa Alayı'na gönüllüleri disipline ederek nizami bir kuvvet oluşturmak için İstanbul'dan gelmiş bulunan Yüzbaşı Rıza Bey komuta etmektedir.

14 Nisan 1915'te mevcudu 56 subay, 5978 er, 8 makineli tüfek ve 6 dağ topu olan Lazistan Müfrezesi bir ay içinde Trabzon bölgesinden gönderilen yeni gönüllülerle 8640 kişiye ulaşmış fakat ateş gücünü teşkil eden makineli tüfek ve top sayısında bir değişiklik olmamıştır.⁴⁶

1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın seyrinde olan değişimler ve Rusya'nın batı cephelerinde zayıf düşmesi üzerine Kafkas Cephesi'ndeki Rus taarruzlarının şiddeti düşmüş ve sahil cephesinde daha çok savunmaya yönelik olmuştur. Ayrıca Yavuz'un tamir edilerek tekrar denize açılması ile Rus donanmasının Karadeniz'de pervasız dolaşmasına da son verilmiştir.

Arhavi deresinin doğu yanındaki iki hattan oluşan bir savunma sistemi kuran Rus generali Liyakhof, Türk Sahil Müfrezesi'nin takip eden aylardan yaptığı mükerrer taarruzları geri püskürtmeye muvaffak olmuştu. Bu esnada Stanke Bey⁴⁷ de hastalanarak cepheden ayrılmıştır. Savaşın başlangıcında Türk kuvvetlerinin bu bölgede başarı kazanmasının en önemli sebeplerinden biri Artvin, Borçka, Kemalpaşa ve Acara bölgesi halkının Ruslara isyan ederek Türk ordusuna yol açması idi. İsyancıları Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi ile de devam etti. Onlara Orta Çoruh vadisinde Rus işgalinde kalan bölgenin ahalisi de katılmıştı. Ruslar üç ay kadar süren bu isyanı katliam yaparak Nisan 1915 sonlarına doğru bastırabildiler.

1915 yılı sonlarına doğru, Çanakkale'deki harbin bitme aşamasına geldiği günlerde General Yudenitç,⁴⁸ Çanakkale'de serbest kalacak Türk birliklerinin Kafkas Cephesi'ne takviye olarak gönderilmesinden önce, bir taarruzla Kafkas Cephesi'ndeki Türk savunmasının kilidi olan Erzurum'u almayı ve Doğu Anadolu'da ilerleyen kuvvetlerinin ikmalini kolayca sağlayabilmek için Trabzon limanını ele

⁴⁶ Bilgin, s.62.

⁴⁷ 1913'te Almanya ile yapılan bir anlaşma çerçevesinde Türkiye'ye gelen Liman Von Sanders, Erich Von Falkenhayn ve Von Der Goltz gibi 42 Alman subaydan biriydi.

⁴⁸ Rus Kafkas Orduları Başkomutanı'dır.

geçirmeyi planlamıştır.

General Yudenitç'ten Erzurum istikametine başlayacak Rus saldırısını gizlemek için taarruz emri alan sahil kuvvetleri, Erzurum taarruzundan bir hafta evvel Rus donanmasına mensup 7 gemilik bir filonun ateş desteği ile 5 Şubat 1916'da harekete geçtiler. Türk kuvvetleri Rus donanmasının ağır bombardımanı altında sahilden iç kesimlere çekilmek zorunda kalırken cepheden de 19. Türkistan Alayı tarafından sıkıştırılıyordu. Sonunda 6-7 Şubat gecesi Sümle (Fındıklıya bağlı Sümer köyü)-Viçe⁴⁹ Hattına çekilmek zorunda kaldılar.

III. Ordu Komutanlığı, Trabzon'a sekiz makineli tüfek bölüğü, 32 makineli tüfek, bir dağ bataryası ve iki uçak getirmekte olan Yavuz zırhlısının sıkışık durumdaki Türk Sahil Müfrezesi'ne ateş desteği sağlamasını istemişti. Rus donanması 7 Şubat 1916'da Pazar'ı, 8 Şubat 1916'da da diğer sahil kasabalarını bombalarken Rus kuvvetleri Abı deresi doğu sırtlarını ele geçirmişti. Sahildeki Türk kuvvetleri, donanma desteğindeki Rus kuvvetlerinin 11-13 Şubat 1916'daki taarruzlarını püskürtürken; Yavuz'un Trabzon'a boşalttığı silah ve cephane Erzurum'a gönderilmiştir.⁵⁰

15 Şubat 1916'da karadan 9 piyade taburu ve donanmanın desteği ile saldıran Ruslar Abı⁵¹ deresindeki Türk savunma hattını yarararak Piskhala (Arılı) Deresi'ne kadar ilerlediler. 15-16 Şubat 1916 gecesi Türk kuvvetleri bir gece taarruzu düzenledilerse de Rusları geri atmaya muvaffak olamadılar ve Rusların ard arda gelen taarruzları karşısında tutunamayıp Fırtına Deresi-Büyük Dere batısına çekilmişlerdir.

16 Şubat 1916'da Erzurum'un Rusların eline düşmesinden sonra Trabzon valisi Cemal Azmi Bey, bir beyanname yayınlayarak Rus işgaline uğraması muhtemel olan Trabzon'un doğusunda kalan bölge halkından batıya göçmelerini istemiştir. Hamidiye⁵² Yukarı Viçe hattında oluşturulan yeni savunma mevzilerine küçük saldırılarda bulunan Ruslar, 3 Mart 1916'da Rus donanmasına yeni katılan sürati ve toplarının menzili Yavuz'dan üstün olan Marya harp gemisi dâhil 6 muhribin açtığı

⁴⁹ Fındıklı.

⁵⁰ Bilgin, s.64.

⁵¹ Çağlayan deresi.

⁵² Pazar'a bağlı Hamidiye köyü.

ateş desteği ile bir taarruz daha yapmışlardır.

Aynı gün Batum'dan üç nakliye gemisine iki piyade taburu, 7 Kazak bölüğü, bir top takımı ve iki makineli tüfeği yükleyen Ruslar, bu gemileri harp gemileri korumasında Hopa'ya kadar getirdiler.⁵³ 18 Numaralı nakliye gemisi Pazar'ın hemen doğusuna toplam 1150 asker çıkarttı. 65 Numaralı nakliye gemisi de Pazar'ın batısına 1 tabur ve 3 kazak bölüğünden oluşan toplam 815 asker çıkarttılar. Çayeli'nde deniz karşı konuşlandırılmış iki adet şnayder dağ topunun birisi Rus donanmasının açtığı ateş ile imha olmuş ve geri çekilen Türk birliklerinin elinde ateş gücü yüksek silah kalmamıştı. Sahil cephesini takviye için gönderilen ve Rize'ye ulaşan Samsun Jandarma Taburu da İslampaşa mahallesinden geçerek Askoroz'a ulaşmıştı. General Liyakhof komutasındaki Rus kuvvetleri dağlar yönünden Türk kuvvetlerinin sağ kanatlarını çevirmeye, denizden de Batum deniz müfrezesinin ateşiyle sol kanat ve arkalarına şiddetli bir hücumu geçmişlerdi.⁵⁴

Rizeli gönüllülerden oluşan Lazistan Müfrezesi, bu yeni birlikler karşısında büyük bir direniş göstermişse de Ruslar, 18 Nisan 1916'da Trabzon'a girmeyi başarmışlardır. Binaları yıkılmış ve her tarafından dumanlar yükselen şehre kalabalık sürüler halinde giren Rus askerleri camileri işgal ederek depo ve ahır olarak kullanmaya başlamıştı. Ayrıca Ruslar şehirde işgale karşı koyabilecek ve direniş hareketlerini örgütleyebilecek kişileri tutuklamaya başlamışlardır.⁵⁵

Yudeniç'in birliklerinin Sürmene'ye çıkartılması isteğine karşılık donanma komutanı, Trabzon açıklarında olduğu tahmin edilen Türk donanmasına mensup bir denizaltının faaliyetlerini ile sürerek birliklerini Rize'ye boşalttı ve Yudeniç'in ısrarı üzerine birkaç nakliye gemisini Rize'de bırakarak geri dönmüştür. Tugaylardan birine karadan yürüyerek Sürmene'ye doğru ilerleme emrini veren Yudeniç, diğerini de nakliye gemilerine bildirerek 7 Nisan 1916'yı 8 Nisan 1916'ya bağlayan gece karanlığında sahili takip ederek Sürmene'ye doğru gönderdi. Amacı Araklı'ya çıkartma yaparak Karadere'deki Türk savunmasını çökmektir. Fakat buradaki Türk birliklerinin takviye edildiği şeklinde gelen haberler üzerine bundan vazgeçerek Rus

⁵³ Bilgin, s. 64.

⁵⁴ Taşpınar, s. 350.

⁵⁵ Taşpınar, s. 353.

birliklerini 8 Nisan 1916 sabahı Sürmene'ye çıkartarak geri dönmüştür.

34. Piyade Taburu, 3. Süvari Bölüğü ve 48 toptan oluşan Rus Sahil Müfrezesi'nin 12 adet de deniz uçağı vardır. Türk tarafında ise dağınık bir görünüm vardır. Gönüllüler işgal altında kalan köylerinden ailelerini göç ettirmek için dağılmış, geriye 1200 kadar asker kalmıştır. Takviye olarak gelen kuvvetlerin sayısı ise 1000 kadardı. Ayrıca Rus donanmasının sahile yaklaşarak yaptığı bombardımanlar, Ruslara mukayese edilemeyecek bir üstünlük sağlamaktaydı.

Günlerce süren çatışmalardan sonra 14 Nisan 1916 günü Karadere'deki Türk savunması, savunma hatlarının merkezi olan Aho dağının 19. Türkistan Alayı'nın hücumlarına dayanamayarak düşmesi ile yarılmış, sahile yakın olan Türk birlikleri ise Rus donanmasının ağır bombardımanı altında erimişti. Yarıdan fazlası imha olan Karadere boyundaki Türk kuvvetleri, Trabzon'a doğru çekilmeye başlamıştır.⁵⁶

15 Nisan 1916'da Yanbolu deresinin batısına çekilen Türk kuvvetleri burada bütün gün Rus taarruzuna karşı direnmişse de donanmanın bombardımanı karşısında Yomra deresinin batısına çekilmek zorunda kalmıştır. Hacı Hamdi Beyin emri ile 16 Nisan 1916'da Şana⁵⁷ deresinin batı yakasına çekilen Türk birlikleri burada iki gruba ayrıldılar. 28. Alay, 8. Alay'a bağlı bazı birlikler, iki dağ bataryası ve makineli tüfek bölüğünden oluşan Hunker Bey grubu; Değirmendere vadisinden güneye çekilerek Maçka sırtlarında Zigana geçidini Ruslara kapamak için mevzilendiler. İki makineli tüfek ile jandarma ve gönüllülerden oluşan Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinden oluşan Muhtar Bey grubu ise şehre girmeden Trabzon'un batısına çekilerek Sera deresi boyunca savunma hattı oluşturmaya çalıştılar. Trabzon'daki Türklerin tamamı şehri boşaltarak muhacir çıkmışlar, şehirde sadece Rum ve Ermeniler kalmıştı.

17 Nisan 1916'da Rumlar ve Ermenilerin hazırladığı bir karşılama töreni ile Trabzon'a giren Ruslar, Değirmendere vadisinden güneye doğru ilerlemeye başladılar. Ayrıca Akçaabat'a bir çıkartma yapıp Sera deresi boyunda savunma yapan Türk birliklerinin arkasına sarktılar. Sera deresi boyundan çekilen Türk birlikleri,

⁵⁶ Bilgin, s. 70.

⁵⁷ Kaşüstü.

İskefiye⁵⁸ deresine çekilmiş ve burada yeni bir müdafa hattı oluşturmuşlardır.

Sahil cephesinde hızlı Rus ilerleyişi ve özellikle Trabzon'un düşmesi, Bayburt-Erzurum bölgesinde bulunan Türk kuvvetlerini güç durumunda bırakmıştır. Çünkü Trabzon'daki yiyecek maddeleri Erzurum civarındaki orduya değişik yollarla ulaştırılıyor ve onun iaşesi sağlanıyordu.⁵⁹

I. 2. 3. Lazistan'ın Kurtuluşu

Çarlık Rusyası'nın 1917 devrimiyle yıkılması, Doğu Cephesi'nde önemli değişiklikler yaratmıştır. Rus Kerenski Hükümeti'nin, savaşı sürdürme isteğine karşı Bolşeviklerin savaş aleyhtarı propagandaları hayli etkili olmuştur. Bu durum Türk cephelerini büyük ölçüde rahatlatırken, bunu Ekim 1917'deki Bolşevik Devrimi izlemiştir. Bolşevikler, savaşa tek taraflı olarak son vereceklerini açıklayarak, Almanya ile barış görüşmelerine başlamaları üzerine, Türk başkomutanlığı da Doğu Anadolu'daki Rus ordusu komutanlığına bir mütareke teklifinde bulunarak, 18 Aralık 1917'de Erzincan'da bir mütareke imzalamıştır.⁶⁰

Mütarekeden sonra cephede bir sükûnet yaşanırken Rus askeri birliklerinden ayrılarak evlerine dönmeye başlamışlardı. Bu durum üzerine Rus komutanlar işgal altındaki toprakları Gürcü ve Ermenilere teslim etmek üzere Gürcü ve Ermeni birlikleri oluşturmaya başlamışlardır. 3. Ordu karargâhına işgal altındaki topraklarda Rus kuvvetlerinin yerini Ermeni kuvvetlerinin almakta olduğu ve bu kuvvetlerin Müslüman ahaliye toplu katliamlar uyguladığı haberleri gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine başkomutanlık karargâhı 3. Ordu komutanına Ruslarla çatışmamak koşuluyla işgal altındaki topraklarda bulunan Türklerin katliamdan kurtarılması için harekete geçme emrini vermiştir.⁶¹

23 Ocak 1918'de harekete geçme emrini alan III. Ordu'ya bağlı Türk birlikleri

⁵⁸ Çarşıbaşı.

⁵⁹ Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Divan Yayıncılık, Ankara 1999, s.184

⁶⁰ Yurt Ansiklopedisi, *Rize*, Komisyon, Cilt 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 6364.

⁶¹ Nadiye Turan, *I.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Lazistan Mebusu Osman Nuri Beyin Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000, s. 10.

hazırlıklarını tamamlayarak 12 Şubat 1918'de harekete geçmişlerdir. Sahildeki Türk kuvvetlerinden takviye olarak gönderilen 123. Piyade Alayı'nın Giresun'a çıkmasından sonra, 14 Şubat 1918'de harekâta başlayarak, 15 Şubat 1918'de Vakfikebir'e ulaşan Türk birlikleri Trabzon civarındaki Rus kuvvetlerinin deniz yolu ile şehirden ayrılması üzerine ileri harekâta devam ederek 19 Şubat 1918'de Akçaabat ile Trabzon arasındaki Kalemena ve Sera deresi arasında toplanarak, savaşız Trabzon'a girmek için beklemeye başlamışlardır. Şehirde bulunan Gürcü ve Ermeni birlikleri daha önce deniz yoluyla Trabzon'dan ayrılmış ve 8000 kadar Rus askeri Değirmendere bölgesinde toplanmışlardır. İleri harekâta devam emri alan Türk birlikleri 25 Şubat 1918 akşamına doğru Of'a kadar ilerlemişlerdir.

Aynı gün 11 Rus vapuru ve bir torpido Trabzon limanında Rus askerlerini memleketlerine götürmek üzere yüklemekteydi. Ruslar çekilirken Ermeniler, Rize çarşısını yakmışlar, camileri ateşe vermişlerdir. Dahası bununla yetinmeyen Ermeniler, bugünkü Bağdatlı mahallesinin bulunduğu yerde Taviloğulları kahvesi önünde İpsiz Recep çetesiyle çatışmışlar ve üç kişinin ölümüne neden olmuşlardır. Yağmalama olayları karşısında Türk çeteleri ve halk, Ruslara karşı harekete geçmek zorunda kalmış, Rize'ye doğru ilerlemek için Of 'ta takviye kuvvetlerinin gelmesini bekleyen Türk birlikleri 2 Mart 1918'de ileri harekâta devam ile Rize'yi işgalden kurtarmışlardır. Bir yıl, on bir ay, 24 gün süren esaret döneminde Rizeliler acı ve yoksulluk çekmişlerdir. İşgal, Rize'de 5 cami ve mescidi şerif, 2 mektep, 5 medrese, 1 hastane, 12 otel, 300 dükkân, 2 han ve 2 resmi daire harabesi bırakarak çekip gitmiştir. Ruslar halkın elinde ne varsa almışlardır.⁶² Rize'nin kurtarılmasından sonra Artvin'e kadar bölge halkı, milis kuvvetleri oluşturarak, Rusların bıraktığı boşluğu Ermenilerin doldurmasına ve katliam yapmalarına mani olmak üzere harekete geçmiştir.

Bu arada ilerlemeye devam eden 37. Kafkas Tümeni 10 Mart 1918'de Çayeli'ne girmiş ve 14 Mart 1918'de Hopa'ya 4 Nisan 1918'de de Sarp'a ulaşarak; Batum'u almak üzere 10. Kafkas Tümeni'nin Trabzon'dan takviye alarak gelmesini beklemeye başlamıştır. Bu sırada bölgede bulunan Halit Bey, bölge halkından teşkil

⁶² Taşpınar, s. 361.

etmekte olan 3. Kafkas Tümeni'nin teşkilatlanması için çalışmaktaydı. Yaklaşık 3000 kadar mevcudu bulunan bu tümen, 1 Nisan 1918'de Hopa'dan hareketle 3 Nisan 1918'de Acara'ya ulaşmıştır.

5 Nisan 1918'de Rize'de bulunan 10. Kafkas Kolordusu doğuya doğru ilerlerken; 9 Nisan 1918'de Maverai-i Kafkas Hükümeti bir ateşkes teklifinde bulunmuştur. Bunun üzerine 11 Nisan 1918'de kadar harekâtı durduran 3. Ordu komutanı Vehip Paşa, Trabzon'da yapılan görüşmelerden sonuç çıkmayınca 37. Kafkas Tümeni ile Borçka üzerinden Batum bölgesine müşterek bir harekât düzenlemiş ve Türk birlikleri taarruzla 14 Nisan 1918'de Batum'a girmiştir.

Gerek iki seneye yaklaşan Rus işgali ve gerekse de işgalin sonlarına doğru Rize'de yaşanan acı olaylar bölge insanının düşman, vatan, devlet, millet ve işgal kavramlarına olan duyarlılığını arttırmış ve Rize'nin bir parçası olduğu Anadolu'nun başına gelenler konusunda milliyetçi reflekslerini güçlendirmiştir. Bu refleks kendini Mondros'tan sonra işgallere karşı örgütlenme sürecinde iyice görünür hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında gelen Rus işgalini bilmek, bölge mebuslarının söz, düşünce ve eylemlerini şekillendiren dinamikleri anlamak bakımından önemlidir.

I. 2. 4. Mütareke Döneminde Lazistan'da Örgütlenme

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin işgali ve paylaşılmasına Rize'liler şiddetle karşı çıkmışlardır. Pontuşçu Rumları temsilen Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin Rize'yi hayali Pontus Devleti sınırları içine katma teşebbüsleri karşısında Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Nisan 1919'da sadarete bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta hemen tamamının müslüman olduğu liva halkının "*kısmen misafireten bulunan 10 ila 200 Rum'un hâkimiyetine girmeleri*" nin milletlerin hürriyet ve adalet kaidelerine uygun olmadığı belirtilerek, Türk idaresinden başka hiçbir devletin idaresinin kabul edilmeyeceği kesin bir dille ifade ediliyordu.⁶³ Bu arada ileride Lazistan mebuslarından olacak Mehmet Necati Efendi gibi bazı vatanseverler Türkler, basın yayın alanında da insanları işgallere karşı

⁶³ Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Rize," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, s. 867.

bilinçlendirmek ve yıkıcı propagandaya karşı koymak için 1918-1919 yıllarında İngiliz işgaline ve Gürcü baskısına rağmen Seda-yı Millet isimli gazeteyi çıkarabilmiştir. Bu gazete haftada üç gün çıkarılıyor⁶⁴ ve Türkçe yayın yapıyordu.

Bu gazete, Gürcüler ve Ermenilerin Türkleri bertaraf ederek müstakil hükümet kurmaları için Gürcü parasıyla Batum'da gazete çıkarmalarına ve Türkleri kendi taraflarına çekebilmek için Türkçe yayınladıkları İslam Gürcistan'ı adlı gazetenin menfi propagandalarına karşı koymaya çalışıyordu.

Her vilayet başının çaresine bakmak ve düşman işgal teşebbüsüne karşı durabilmek için elinden geldiğince teşkilatlanıyordu. Bu amaçla kurulan ve merkezi İstanbul'da bulunan Vilayat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi, 10 Mart 1919 tarihinde faaliyete geçti. 17 Haziran 1919'da ilk kongresini toplayan şube bölge çapında daha geniş bir kongre toplama kararı alarak dağıldı.

Bu ikinci toplantıya Trabzon Muhafaza-i Milliye Cemiyeti'nin delegeleri de davet edildiler. 23 Temmuz 1919'da toplanan bu ikinci kongreye 56 delege katıldı. Bu delegelerin 20'si Karadeniz Bölgesi'ni temsil ediyordu. Rize'yi Hemşinli Necati Efendi ile Hacı Genç ağazade Hakkı Bey temsil ettiler.⁶⁵ Ayrıca, yine Rize'de, Ahmet Tevfik ve Ali Rıza Paşazade Celal Bey'lerin önderliğinde Lazistan Tekâmül-ü Milliye Cemiyeti adı altında bir başka örgüt daha kurulmuştur. Daha sonra toplanan Erzurum Kongresi'ne Rize'den Sada-yı Millet Gazetesi sahibi Hemşinli Hoca Necati (Memişoğlu) Efendi ile Dava Vekili Abaza Hakkı Bey, Lazistan delegesi olarak katılmıştır.

Bir taraftan Ermenistan, bir taraftan Pontusçu veya Enosisçi veya Megali İdeacı dediğimiz Ermeni ve Rum hayalleri, Yunan hayalleri, bir taraftan da büyük veya küçük Arabistan hayalleri veya dün Kürdistan denilen bugün de devam ettirilmeye çalışılan bir takım hayaller icat edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkarken 23'e yakın isyan hareketi vardır. Ülkeyi bölmeye parçalamaya yönelik Ermeni, Rum, Kürt, Süryani, Keldani vb. bu 23 kadar isyanın bastırılmasında

⁶⁴ Muzaffer Arıcı, *Her Yönüyle Rize*, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara 1992, s. 169.

⁶⁵ Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, s. 196.

Rizeliler ve Karadenizliler büyük rol oynamışlardır.⁶⁶

Dikkat edilecek bir başka nokta da Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarına büyük ölçüde Trabzonlular, Rizeliler katılmış ve 56 Erzurum Kongresi delegesi içerisinde 20'ye yakını hep Trabzon bölgesinden gelen delegelerden oluşmuştur. İlk defa o karışık günlerde kongre toplandığı zaman demokratik bir sistemi Mustafa Kemal Paşa'ya kabul ettirmişlerdir. “*Seçimle kongre başkanı seçilsin*” deyip Mustafa Kemal Paşa'nın da “*taban böyle istiyorsa böyle yapalım*” demesi üzerine yine Mustafa Kemal Paşa'nın seçimiyle sonuçlanan bir oylama gerçekleşmiştir. Sivas Kongresi'nde yine bu yöre insanı vardır.⁶⁷

Daha Erzurum'da 23 Temmuz 1919'da Sivas Kongresi kararları alınmadan 12 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulmuş ve bir gün sonra 13 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Rize şubesi açılmıştır. Hemen akabinde yine Rize'de Lazistan Tekâmül-ü Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Ahmet Refik, Ali Rızazade ve Celal Bey'lerin riyasetinde Seda-yı Millet gazetesi daha İrade-i Milliye gazetesinden ve Hâkimiyet-i Milliye gazetesinden önce burada yayınlanmıştır.⁶⁸

I. 2. 5. Meclis-i Mebusan'ın Toplanması ve Lazistan'da Seçimler

Amasya Görüşmeleri'nin sonucunda Türk vatanının bütünlüğü ve istiklalinin korunacağına, manda ve himayenin kabul olunmayacağına, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tanınacağına ve Meclis-i Mebusan'ın hemen toplanacağına karar verilmiştir. Trabzon vilayeti dâhilindeki bütün Müdafaa-i Hukuk şubeleri, meclisin İstanbul'da toplanması gerektiği konusunda hemfikir idiler. Bu kararların neticesi olarak İstanbul'daki toplantı için seçimlerin yapılması gerekiyordu. Fakat Salih Paşa bu anlaşmayı kabineye kabul ettiremedi. Sadece Meclis-i Mebusan'ın toplanmasıyla ilgili olan maddeyi kabul ettirebildi.

Görüşmelerden sonra Heyet-i Temsiliye ile beraber Ankara'ya hareket eden

⁶⁶ Turan, s. 12.

⁶⁷ Azmi Süslü, “Açılış Konuşması” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, s. 860.

⁶⁸ Süslü, s. 861.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. Bu arada Meclis-i Mebusan için seçimler yapıldı ve meclis 12 Ocak 1920'de padişahın bir beyannamesi ile açıldı. Yapılan seçimler sonucunda yurdun her yerinden seçilen mebusların İstanbul'a gelmeye başladığı sırada Trabzon vilayetinden seçilen on delege de İstanbul'a gelmişlerdi.⁶⁹ 1919 seçimleri, 1908'de yayınlanarak kanunlaştırılan, 1876 tarihli "İntihab-ı Mebusan Kanun-u Lâyihası " na göre yapılmıştı. İki dereceli seçim esasına göre hazırlanmış olan bu kanun, gerek mebus sayısının hesaplanmasında, gerek oy kullanılmasında, gerekse seçilmede yalnız erkekleri göz önünde tutarak her elli bin erkek için bir mebus seçiliyordu.

Her sancak bir seçim çevresiydi ve sancak (liva) denen birim il ve ilçe arasındaki bir idare kuruluşu, bir ülke bölümü idi. Seçme ve seçilmede din ayrılığı yoktu ve herkes seçilmek hakkına sahipti. Seçimler dört yıllığına yapılırdı. Fakat Meclis, Anayasa'ya dayanılarak padişah tarafından dört yıldan önce dağıtılsa, iki ay içinde yeniden seçim yapılması gerekirdi. Yukarıda şartlarını sıraladığımız kanuna göre 1919 yılı Aralık ayında yapılan seçimler daha önce belirttiğimiz gibi tarafsızlık ve özgürlük içinde yapılmıştır.⁷⁰ Son Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan Osman Nuri Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından ve diğer hizmetlerinin yanında Sovyet Rusya'dan gelen silah ve cephane yardımının Ankara'ya ulaştırılmasında etkin bir görev üstlenmiştir.

I. 2. 6. Milli Mücadele Döneminde Lazistan

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nı, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak bitirmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgaller⁷¹ ve bölgedeki Ermeni, Gürcü ve Rumların faaliyetleri, gün geçtikçe artmakta ve asayişin bozulmasına sebep olmaktadır. Artan saldırı ve tehlikeler karşısında Rize, idari olarak bağlı olduğu Trabzon vilayeti dâhilindeki milli teşekküllerle işbirliği

⁶⁹ Makbule Sarıkaya, *Milli Mücadele Döneminde Rize*, Ankara 2004, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 153.

⁷⁰ Turan, s. 18.

⁷¹ İşgaller, genelde ateşkesin 7. maddesi bahane edilerek gerçekleşiyor, Rumlar ve Ermeniler gibi yerli azınlıklar ise buldukları yerlerde ayaklanarak kargaşa çıkarmak suretiyle bu bahaneyi onlara sağlıyorlardı.

yapmıştır.

Milli Mücadele döneminde Rize, Trabzon Vilayetine bağlı bir sancak idi. Vilayet merkezi ile Rize arasında kurulan düzenli bir kara posta seferi aracılığıyla muhabere sağlanıyordu. Bu dönemde sırasıyla Faik Bey, Eşref Bey, Esat Bey ve Hurşit Bey Rize mutasarrıflığında bulunmuşlardır.⁷²

Rizeliler Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin yanında yer almışlardır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin 12 Şubat 1919'da yapılan ilk kongresinden sonra Mataracazade Mehmet, Mataracazade Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet, Tuzcuzade Süleyman Tevfik Beyler Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Rize şubesini kurdular. Erzurum Kongresi'ne Rize'den Seda-yı Millet gazetesinin sahibi Hemşinli Hoca Necati (Memişoğlu) Efendi ile Davavekili Abaza Hakkı Bey katıldılar.

Mondros Mütarekesinden sonra Türkiye'nin işgali ve paylaşılmasına Rizeliler şiddetle karşı çıkmışlardır. Paris Barış Konferansına Rum ve Ermenilerin Türkiye üzerindeki istekleri bütün yurttaki olduğu gibi Rize'de de büyük tepki uyandırdı. Pontusçu Rumları temsilen Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin Rize'yi muhayyel Pontus Devleti sınırları içine katma teşebbüsleri karşısında Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Nisan 1919'da sadarete bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta hemen tamamının Müslüman olduğu liva halkının *"kısmen misafireten bulunan 10 ila 200 Rumun hakimiyetine girmeleri"*nin milletlerin hürriyet ve adalet kaidelerine uygun olmadığı belirtilerek, Türk idaresinden başka hiçbir devletin idaresinin kabul edilmeyeceği kesin bir dille ifade ediliyordu.⁷³

Milli Mücadele döneminde Rize'de birçok miting yapılmıştır. Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın *"İstanbul'un işgali münasebetiyle her yer gibi Trabzon'da da mitingler yapılması ve İzmir gibi elim bir akıbeta düşürülmemesi için halkın tenvir ve irşat olunması"*nı istemesi üzerine, Trabzon'da üçüncü fırka komutanı Rüşü Bey, 24. 3. 1920 tarihli cevabında, Trabzon

⁷² Çapa, s. 865.

⁷³ Çapa, s. 867.

vilayetine bağı Rize ve Giresun'da halkın *“her türlü fedakârlığı ihtiyara azimkâr bulunmakta olduğu”*nu bildirmiştir. Rize ve çevresinde daha ilk günlerden itibaren yapılan mitinglerle, Milli Mücadele heyecanı canlı tutulmaya çalışılmış ve yurdun haksız işgaline karşı halkın protestosu İtilaf Devletlerine iletilmiştir.⁷⁴

Sevr Anlaşması'nın imzalanması da Rize'de büyük tepki uyandırdı. 27 Ağustos 1920 günü *“pek ağır ve elim şeraitle Türkiye'de hayat ve istiklal bırakmayan... muahede-i sulhiyye namı verilen paçavranın protestosu için”* on bin kişinin katıldığı bir miting yapıldı. Miting sonunda hazırlanan protesto bildirisi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Mehmet, miting heyeti başkanı Lazzade Mustafa, belediye başkanı Hakkı, ulemadan Nuh, Hasan, Ali Rıza, miting tertip heyetinden İsmail, Mustafa ve İlyas Beyler tarafından imzalanmıştır.⁷⁵

Rize ve çevresinde halk Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için aynı heyecanla TBMM ve ordularını desteklediler, muhtelif zamanlarda cephelere gönüllü kafiler gönderdiler. İnönü Savaşlarının başladığı günlerde Rize'nin teşkil ettiği ikinci gönüllü kafilesi Ordu ve Samsun üzerinden Ankaraya uğurlandılar.

Kazanılan her zafer, kurtarılan her vatan toprağı Rize'de büyük sevinç ve heyecan uyandırdı. Ardahan'ın anavatana katılması dolayısıyla Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından TBMM'ye bir kutlama telgrafi gönderildi. Aynı şekilde Artvinliler de Ermeni ve Rumların Rize'yi kendi hâkimiyetlerine alma teşebbüslerine de şiddetle karşı çıkmışlardır.⁷⁶

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, Rizelilerin hemşeriliğini kabul etti:

“Muazzez Rize sancağı vatandaşlarım arasında bana bir hemşerilik mevkii ayrılmış olmasını tebliğ eden telgrafnamelerini en samimi bir his ve haz ile okudum. Milletın kitle-i umumiyesinin iştirak ve hareketi ile istihsal olunan filhakika pek büyük muvaffakiyetlerin kıymeti bilhassa muhit-i vatanda onlara müteveccih takdirat ile taayyün ve teali eylemek emri tabii bulunduğundan güzel Rize'nin muvaffakiyet-i

⁷⁴ Çapa, s. 870.

⁷⁵ Çapa, s. 871.

⁷⁶ Çapa, s. 872.

milliye dolayısıyla hakkımdaki teveccüh ve muhabbetini o vatanperver halkın tecelliyat-ı hamiyetine saf ve belîğ bir numune olarak telakki ettim. Ve bu itibarla tezahürat-ı vakayı büyük bir fahr ve takdir ile karşılayarak iblağına tavassut buyurduğunuz arzu-yu umumiyi memnuniyetle kabul ettim. Muazzez Rizeli hemşerilerimi derin iştiyak ile selamlarım efendim”⁷⁷

Bu arada İstanbul’daki Karadenizlilerin çabalarıyla Anadolu’ya gizli silah ve cephane sevkiyatı da arttırılmıştır. Bu konuda Rize’nin ileri gelenlerinden İlyas Sami’nin⁷⁸ ve Topal Osman’ın⁷⁹ önemli çalışmaları olmuştur.

I. 2. 7. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize

Cumhuriyet dönemine kadar sancak merkezi olan Rize, 20 Nisan 1924 tarihinde vilayet olmuştur. 2 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe giren 2885 sayılı Kanunla Erzurum'dan Yusufeli ilçesi, Rize'de Pazar ilçesinden sonraki arazi parseli, ilçe ve bucaklar alınmak sureti ile bugünkü Artvin ili Çoruh adı ile vilayet haline getirilmiş ve Rize ili de tek ilçesi olan Pazar’la kalmıştır. Bugün ise Rize’nin Pazar ilçesi ile birlikte 12 ilçesi bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk’ün Rize’yi ziyaret etmesi bu dönemin başka bir önemli olayıdır.

Atatürk’ün Rize’yi ziyareti "Atatürk’ün Sonbahar Seyahatleri" adlı kitapta ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Buna göre Mustafa Kemal Atatürk, 17 Eylül 1924’te saat 17.00 sıralarında Hamidiye Kravözörü ile Rize’ye gelmiştir. Vali, kumandanlar ve halk, motorlar ve kayıklarla karşılamaya çıkmışlar, büyük ve coşkun bir halk kitleri karşılama için her türlü hazırlığı yapmıştır. Silah sesleri ve coşkun alkışlarla büyük misafir selamlanmıştır. Çeşitli heyetler, karaya ayak basmış bulunan cumhurbaşkanını büyük bir coşkuya karşılamıştır.

⁷⁷ Çapa, s. 874.

⁷⁸ İlyas Sami Efendi, (Kalkavanoğlu) Kurtuluş savaşının gerek ilk teşkilatlanmasında gerekse muharebeler döneminde cephelerde fadakârca hizmetler ifa etmiş, bu nedenle kendisine Milis Yüzbaşısı rütbesi ve daha sonra da İstiklal Madalyası verilmiştir.

⁷⁹ Sonraki dönemde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün muhafız alayı komutanı olacak Topal Osman, Balkan savaşına gönüllü olarak katılmış bu savaşta sağ diz kapağından yaralandığı için “Topal Osman” olarak anılmıştır. Milis Yarbayı da olan Topal Osman, Hacı Topal Osman Ağa olarak da bilinirdi.

Her tarafı bayraklarla donatılmış olan Rize, bir bayram yeri haline dönmüş; Mustafa Kemal Atatürk, hükümet konağına ve bunu takiben belediyeye, halk fıkrası ve kumandanlığa teşrif etmiştir. Görüşmek için gelen heyetler de kurbanlar keserek kendilerine büyük sevgi gösterilerinde bulunmuşlardır. Geceleyin fener alayları düzenlenerek bu sevinç devam ettirilmiştir.

Cumhurbaşkanı, ayrıca bir hoca heyetini de kabul etmiştir. Bu heyet, sunmuş olduğu dilekçede kapatılmış bulunan medreselerin açılmasını da talep etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, memleket ve millet için nelerin tehlikeli olacağını ihtar ederek bu heyete özet olarak şunları söylemiştir:

"Mektep istemiyorsunuz, hâlbuki millet onu istiyor, bırakınız artık bu zavallı millet, bu evlad-ı memleket yetişsin, medreseler açılmayacaktır, millete mektep lazımdır."

Gazi'nin bu açıklamaları "Bravo" sesleri ile alkışlanmıştır.

17 Eylül 1924 tarihinde Atatürk'ün Rize'ye teşrif ettiklerinde misafir kaldığı ev bugün Atatürk Müzesi olarak halkın ziyaretine açıktır.

II. BÖLÜM

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI

II. 1. TBMM'nin Açılmasına Giden Süreç

II. 1. 1. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelmesi

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra adlarına Düvel-i Muazzama denilen İtilaf Devletleri, bir yandan Osmanlı ordusunu silahsızlandırıp onu savaşılamaz hale getirirken diğer yandan da Anadolu'yu işgal ederek Türk halkının mücadele isteğini yok etmeye çalıştılar. Sömürgelerinde yaptıklarını bu defa Anadolu'da yapıyorlardı.. Hâlbuki Türkiye; ne Fas, ne Cezayir ne Mısır ve ne de Şah Cihan'ın Hindistanı'dır ve Türk milleti de onlar gibidir.⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gelişen Türk Kurtuluş Savaşı, Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongreleri'yle yeni bir aşamaya gelmişti. Ulusal Mücadele'nin Amasya Genelgesi ile ortaya konan ilkeleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde somut bir biçim almıştı. Bütün bu olaylar gelişirken, Batı Anadolu'da da Yunan işgali genişliyordu. Doğu, Güney ve Batı Anadolu'da yapılacak mücadelenin ağırlığını Batı Anadolu, yani Yunan cephesi oluşturuyordu. Bu bakımdan asıl savaş bu cephede geçecekti. Diğer yandan Meclis'in İstanbul'da toplanması sebebiyle Sivas çok uzak kalıyordu. Sivas, haberleşme ve ulaşım olanakları yönünden uygun değildi. İstanbul'dan gönderilen telgraflar ve mektuplar Ankara'da özetlenerek Sivas'a bildiriliyordu. Demiryolu Ankara'ya kadar uzanıyordu. Sivas'tan ülkeyi yönetebilmek çok güçtü. En uygun yerin neresi olacağı konusu, Mustafa Kemal Paşa'nın tertiplelediği komutanlar toplantısında enine boyuna tartışılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi üzerine doğu-batı, kuzey-güney kavşak noktasında bulunan Ankara en uygun yer olarak seçilmiştir. Ayrıca Ankara'da ulusal örgütler güçlü idi. Fakat bütün bu üstünlüklerine rağmen Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gitmesini istemeyenler de vardı. Bunların başında Kazım Karabekir Paşa geliyordu. Kazım Karabekir Paşa, Temsil Heyeti'nin Kızılırmak'ın batısına

⁸⁰ Cevdet Kerim İncedayı, *İstiklal Harbi Garp Cephesi*, Hazırlayan: Muhammed Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.14.

geçmesini, Doğu Anadolu'nun geleceğinin tehlikeye düşüreceği endişesiyle istemiyordu.

18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlık ve egemenlik savaşının tarihi yolculuğuna devam ederek önce Kayseri'ye geldi. Mucur-Kırşehir üzerinden yoluna devam etti. Bütün bu yerlerde halkın coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Halktan gördüğü bu bağlılık ve sevgi, ondaki bağımsızlık inancını daha da güçlendirdi. Mucur halkı kendi olanakları ile silah ve cephanesini sağlayarak "Milli Süvari Müfrezesi" kurmuştu. Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara'ya vardı. Dikmen sırtlarında halk ve Seymenler tarafından halk oyunlarıyla karşılandı. Şerefine törenler yapıldı. Kendisine ayrılan Ziraat Mektebi binasına yerleşti. Artık, Ankara ulusal iradenin merkezi ve kalbi idi.

Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi olması tesadüf değildi. Bu durum çok hassas düşüncelerin ürünü bir kararın sonucuydu. Damat Ferit Paşa henüz iktidardayken, Anadolu'nun biraz olsun doğusunda bulunmakta yarar vardır, zira buradaki en kuvvetli askeri birim 15. Kolordu Erzurum'da yani doğudadır. Damat Ferit Paşa devrildikten ve seçimler yapıldıktan sonra İstanbul'da toplanacak olan meclise yakın olmak, meclisi ve mebusları etkileyebilmek önem kazanıyordu. Nitekim daha henüz Damat Ferit Paşa'nın çekildiği haberi gelmeden yani Sivas Kongresi sonrasında hükümete karşı mücadelenin başarıya ulaşmak üzere olduğu anlaşıldığında; Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye karargâhını Ankara'ya ve daha batıya nakletmeyi düşündüklerini Kazım Karabekir'e bildiriyor ve mütalaasını soruyordu. Buna Kazım Karabekir olumsuz tepki göstermiş ve Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'nın batısına değil, Sivas'ın batısına dahi gitmesini sakıncalı bulmuştu. Ona göre, böyle birşey doğu illerinin örgütsüzlüğüne yol açacak ve ayrıca demokratik-ulusal hareketin düşmanlarınca bir çetecilik faaliyeti olarak yorumlanacaktı.⁸¹

Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonra işaret ettiği üzere, bu gerekçeler fazla kuvvetli görünmemektedir. İhtimal batıya gidiş, Heyet-i Temsiliye'nin 15. Kolordu'nun nüfuz alanının biraz daha dışına kayması anlamına geleceği için de

⁸¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümet ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Cilt II, Cem Yayınları, İstanbul 1992, s. 186

Kazım Karabekir Paşa tedirgin olmuş olabilir.

Temsil Heyeti'nin Eskişehir'de toplanması kabul edilmedi. Zira orada bir İngiliz birliği vardı ve güvenlik açısından bu sakıncalı görüldü. Ali Fuat Paşa, Setiygazi'yi güvenlik ve gitme kolaylığı açısından Söğüt'ten daha uygun buluyordu. Bursa da benimsenmedi. Acaba neden Ankara tercih ediliyordu? Mazhar Müfit Bey, Ankaralıların tamamen Kuva-yı Milliye taraftarı olduklarını bildiklerini yazıyor. Gerçekten, Sivas Kongresi'ne karşı Ali Galip-Muhittin Paşa komplosu daha ortaya çıkmadan, kongrenin Kurban Bayramı'nı kutlamak için padişaha gönderdiği telgrafın, padişahla doğrudan haberleşilemez diye İstanbulca kabul edilmemesi üzerine Ankaralılar başta Ankara müftüsü Rıfat Hoca ve Defterdar Yahya Galip olmak üzere İstanbul Hükümeti'ni ve onun valisi Muhittin Paşa'yı tanımadıklarını açıkladılar.⁸² Sivas Kongresi Damat Ferit Paşa'yla bağları koparmadan, Ali Galip komplosu Ankara'da duyulmadan önce Ankara isyan bayrağını açmış bulunuyordu.

Ankara'nın bu tavrını kendi tarihinden gelen açıklamalarla aydınlatmak belki mümkün olabilir. Mesela, ticaretçi ve sanayici Ahi geleneğinin adeta cumhuriyetçi, bağımsız ve özgür havasından; Osmanlı merkezi feodalitesine daima karşı olmuş tepkilerden söz edilebilir. Bu açıklamaya eklenebilecek daha yakın tarihten bir izah da Ankara'nın I.Dünya savaşı sırasındaki ekonomik gelişmesi olabilir. Gerçekten Vehbi Koç'un anlattığına göre savaş sırasında deniz yolu kullanılamaz hale gelip de Karadeniz ticareti aksayınca bütün bölgenin ticareti Ankara'nın üzerinden yapılır olmuştur.⁸³ Artık mallar İstanbul ile Ankara arasında demiryolu ile Ankara ve Samsun-Trabzon arasında arabayla ya da hayvan sırtında taşınıyordu. Bu gelişmeler Ankara'ya büyük bir canlılık getirdi.

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'yı tercih etmesinde Sivas'a göre İstanbul'a daha yakın olmasının payı şüphesiz vardı. Ama bu mantığa göre, Konya ve Eskişehir de uygun sayılabilirdi. Belki Ankara'da Mustafa Kemal'in yakın dava arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın komuta ettiği 20. Kolordu'nun karargâhının bulunması bir tercih sebebiydi. Ne var ki Konya'da da Refet Paşa'nın az çok etkisi altında bir kolordu

⁸² Akşin, s. 187.

⁸³ Akşin, s. 188.

vardı. Öyle görünüyorki Ankara'nın esas tercih nedenini, Ankara halkının başından beri Milli Mücadele'den yana koyduğu cesur ve tavizsiz tutumda aramak yerinde olacaktır. Hatta görülüyor ki 20. Kolordu'nun Konya Ereğlisi'nden Ankara'ya intikal ettirilmesinde bu gerekçe de göz önünde bulundurulmuştur. Ankaralılar, dar imkânlarla rağmen Heyet-i Temsiliye için hazırladıkları muhteşem bir karşılama töreniyle duygularını açıkça dile getirmişlerdir.

27 Aralık 1919'da Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gelmesiyle Milli Mücadele'nin kalbinin nerede atacağı zaten belli olmuş, Misak-ı Milli'nin ilanını müteakip İstanbul'un işgali ve ardından buraya kaçıp gelen vatanseverlerle hem bu gerçek bir kez daha tescillenmiş oldu hem de bu kalp bütün şiddetiyle çarpmaya başlamıştır. Ancak bunu anlamayanlar vardı.

Mesela ulusal direnişi eleştiren İstanbul basınından bir kesim, bütün bu gelişmeleri bir eşkıyalık hareketi olarak görüyordu. O dönemin en aykırı yazarlarından birisi olan Refik Halit (Karay) Bey, o dönem Ankara'daki bu oluşumu kendine göre bir alayla ele alırken, şu satırları kullanmaktan geri kalmıyordu:

“Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri!.. Ağla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çoban başı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, boynuzlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas'ın şu karakeçisi mi? Yoksa Karaman'ın “kahraman” kuzusu mu? Niye koç Ankara'da kaldı? Âdeti uzaktan mı toslamaktır?”

Mütareke basını, Mustafa Kemal Paşayı “Milletin Paşası”, Ankara'da toplanan vatanseverleri de “Ankara keçisi, Sivas kuzusu” derken bir yandan küçümsüyor, bir yandan da bir eşkıyalık hareketi olarak göstermeye çalışıyordu.⁸⁴

Bu arada İtilaf Devletleri; bir dizi gelişmelerin sonucunda açılan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Misak-ı Milli kararlarını ilan etmesi üzerine Türk milletine gözdağı vermek amacıyla 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler. Çok

⁸⁴ Kemal Arı, *Türk Devrim Tarihi- I, Temelleri, Gelişimi, Oluşumu*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2010, s. 367.

sayıda aydın, işgal güçlerince tutuklanarak Malta adasına sürgün edildi. İktidardaki Osmanlı Hükümeti istifa ederken, Osmanlı Mebusan Meclisi bu koşullarda güvenli çalışma ortamı kalmadığı için çalışmalarını tatil etmek zorunda kaldı. Osman Nuri Bey, İstanbul'un işgalini hayırlı bir olay sayarak nimet olarak görür. Çünkü bu olay sayesinde mülevves bir çevreden ve habis kuvvetin manevi baskısından kurtulmuşlar böylece saf bir muhit olan Ankara'ya gelmişlerdir.⁸⁵

II. 1. 2. TBMM İçin Anadolu ve Rize'de Seçimler

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıp Amasya'ya geldikten sonra yayınladığı 22 Haziran 1919 tarihli genelge ile Sivas'ta ulusal bir kongrenin toplanacağını ve her vilayetin üçer temsilcisini seçip kongreye göndermesini istemiştir. Onun daha Samsun'a çıkarken kafasında millet hâkimiyetine dayalı yeni bir yönetim biçiminin olduğunu söylemek olasıdır. TBMM'nin açılmasına giden süreçte Sivas Kongresi'nin ayrı bir yeri vardır. Çünkü Misak-ı Milli'yi ilan eden Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması için gayret gösterilmesi kararı burada alınmıştır. Amasya Genelgesi'nde kararlaştırılan Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da Sivas Lisesi binasında törenle başlamıştır. Toplam 120 kadar delegenin beklendiği kongreye ancak 31 delege katılmıştır ki bunun da üçte birini Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetindekiler teşkil etmektedir. İstanbul basınının kongreye ilgili haberi duyması ancak 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulması ile mümkün olmuştur. Damat Ferit Paşa bu konudaki yayınlara izin vermemiştir. Kaynaklar, katılan delegelerin Ali Fuat Paşa,(Cebesoy) ve arkadaşlarının çabalarıyla Sivas Kongresi'nin toplanabildiğini belirtmektedir. Kongrede alınan kararların çoğu Erzurum Kongresi'nde alınan kararların aynı olup Anadolu ve Rumeli'deki milli cemiyetler, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir. Kongreye katılanların geldikleri şehirlere bakıldığında az sayıdaki delegelerin 16 vilayeti temsil ettiği ve Rumeli'den kimsenin katılmadığı bilinmektedir.⁸⁶

İstanbul'daki Meclis-i Mebusan, toplantılarını erteleyip dağılınca Mustafa

⁸⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 1, İ. 25, 7. 6. 1336, C. 6, s. 128-129.

⁸⁶ Mehmet Kafkas, *Milli Mücadelede Öncüler*, 1. Kitap, Nil Yayınları, İzmir 1992, s. 103.

Kemal Paşa, 18 Mart 1920'de kendi hazırladığı seçim talimatını ilgili birimlere göndererek, İstanbul'da toplanamayan meclisin Ankara'da toplanacağını bunun için her livanın beş mebus seçerek Ankara'ya göndermesi gerektiğini bildirmiştir. Bu telgrafta özetle; bir mebusun görevden zorla alıkonulması ya da tutuklanmasının onun mebusluğunu düşüremeyeceği, bu yüzden İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelen mebusların yeni meclise kabul edileceği, yürürlükteki yasaların yürümesini ve eski yönetim türünü olduğu gibi korumakla birlikte, ülkede yönetim birliğini sağlamak ve gerektiğinde alınacak olağanüstü önlemler için yasama yetkisini ulustan alan bir kurucu meclise ihtiyaç duyulduğu, zamanın yetersizliğinden dolayı kendisinde genel oyların toplandığını kuşkusuz olmayan yönetim ve belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk Kurulları'nca yeni meclis için seçimlerin yapılmasından başka ivedi çözüm olmadığı ifade ediliyordu.⁸⁷

Bu genelgeye göre bazı vilayetler ve livaların tamimin esaslarına uygun olarak hemen seçim yapmalarına karşı, bazılarında tereddütler olmuştur. Trabzon'da da işgal endişesi yüzünden gecikme söz konusuydu. Ancak Doğu Karadeniz Bölgesi'ni tamamen içine alan tek vilayet olan Trabzon'un Büyük Millet Meclisi'ne temsilci göndermekte gecikmesi dış dünya gözünde meclisin üzerine gölge düşürebilirdi.⁸⁸

Çünkü Büyük Millet Meclisi'ne delege gönderilmemesi, düşman tarafından bir zayıflık belirtisi olarak değerlendirilebilecekti. Bu sebeplerle Mustafa Kemal Paşa seçimlerin bir an önce yapılması için Kazım Karabekir Paşa'ya 26 ve 31 Mart 1920 tarihlerinde iki emir gönderdi. Kazım Karabekir Paşa, vali Hamit Bey ve tümen kumandanı Rüştü Bey'e, Trabzon vilayetinin diğer sancaklarında seçimlerin bitirilmesine rağmen Trabzon'un gecikmesinin kendisini, milletin ve memleketin selameti için şiddet tedbirlerine başvurmak zorunda bırakacağını bildirmiştir. Vali Hamit Bey'in 25 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği sahillerdeki heyecan sebebiyle seçimin ertelendiği yolundaki telgrafından sonra, Ankara-Erzurum-Trabzon üçgeninde bir hafta yoğun olarak devam eden yazışmalar

⁸⁷ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, II. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1739, Atatürk Dizisi 45, Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, Ankara 1995, s.49.

⁸⁸ Sarıkaya, s. 161.

neticesinde, Nisan ayı başlarında seçim faaliyetlerine girişildi. Bir ülke için seçimin yani halkın kendisini yönetenleri seçme işinin ne derece önemli olduğu kamuoyuna anlatılmaya çalışıldı. Bu gecikmeyi vali Hamit Bey, “*Limandaki İngiliz donanmasından dolayı ortaya çıkan tehlike üzerine seçimlerin yapılmadığı*” nı belirtiyordu. Nihayet Trabzon’daki İngiliz Karadeniz Donanması’nın tamamen ayrılmasından sonra seçimler yapılmıştır.

11 Nisan 1920’de padişahın kararı ile İstanbul’daki Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın feshedilmesinden sonra, bu meclisten Ankara’ya gelebilenlerin katılmaları ve yeni seçilen mebuslarla 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi Ankara’da toplandı ve Büyük Millet Meclisi’ne başkan olarak Mustafa Kemal Paşa seçildi.⁸⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın bu beyannameleri üzerine Ankara’da fevkalade olarak toplanacağı bildirilen Büyük Millet Meclisi’ne kendi yörelerinden Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nce desteklenerek seçilen zevatlar iştirak etmişlerdir. Lazistan’ı temsilen; Esat Bey, İbrahim Şevki Bey, Ziya Hurşit Bey, Osman Bey, Doktor Abidin Bey, Necati Beyler⁹⁰ seçilmelerini müteakip Ankara’ya gönderilmişlerdir.

Birinci Büyük Millet Meclisi’ne katılan Trabzon vilayeti mebuslarının sayısı 16 olup bunlardan 5 kişi Rize’den seçilerek meclise katılmışlardır. Büyük Millet Meclisi’ne katılan Rizeli delegelerin isimleri şöyledir;

- 1)Esat Bey(Özoğuz)
- 2)İbrahim Şevki bey
- 3)Osman Nuri(Özgen)
- 4)Abidin(Zeynelabidin) Bey
- 5)Ziya Hurşit Bey
- 6)Mehmet Necati Efendi⁹¹

⁸⁹ Sarıkaya, s. 162.

⁹⁰ Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Hatıraları Kaleme Alan: Semih Nafiz Tansu, I. Baskı, Sebil Yayınları, İstanbul 1996, s. 389.

⁹¹ Sarıkaya, s. 162.

II. 1. 3. TBMM'nin Açılması

23 Nisan 1920'de Meclis'in açılmasından bir gün sonra, yani 24 Nisan 1920 Cumartesi öğleden sonra Meclis başkanlık divanı seçimleri yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa TBMM'ye birinci başkan; İstanbul Mebusan Meclisi'nden gelen ve o meclisin birinci başkanı olan Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey de ikinci başkan seçildi.⁹²

Ankara'da kurucu meclisin kurulduğu nisan ayında Damat Ferit Paşa, İstanbul'daki hükümetin başına yeniden getirildi. Şeyhülislam, İstanbul'daki hükümetin talimatıyla bir fetva yayınlarak Ankara'dakilerin şaki olduğunu ve gerçek dindarların bunları tanımaması gerektiğini ilan etti. Mustafa Kemal ve bazı önde gelen miliyetçiler hakkında ölüm fetvası verildi.

Mustafa Kemal Paşa, hem ülkedeki Sünni İslam ileri gelenleriyle hem de Alevi-Bektaşî liderleriyle görüşerek onların desteğini almaya büyük özen gösteriyordu.⁹³

23 Nisan 1920'de meclisin açılışını bizzat gören o günkü gazeteci tarihçi Enver Behnan Şapolyo şöyle anlatıyor;

“Bina henüz tamamlanmamıştı. Kiremitleri bile döşenmemişti. Pek çok noksanları vardı. Kiremit yetmedi. Ankaralılar kendi çatılarından kucak kucak kiremit taşıyarak çatıyı kapattılar. Bu manzara çok anlamlıdır....Meclis'te mebusların oturacağı sıra bile yoktu. Ankara muallim mektebinin tatbikat okuluna ait sıralar getirildi. O tarihte, Ankara'da elektrik de yoktu. Kahvelerin birinden alınan petrol lambası asılarak aydınlatma sorunu da halledildi. Salonun koridoruna mebusların su içmesi için üç küp konuldu, üzerlerine maşraba bırakıldı. Sokağa bakan ilk odada riyaset (başkanlık) odası yapıldı. Daha sonra meşhur hattat Hulusi Efendi'nin yazdığı “Hâkimiyet Milletindir.” tabelası kürsünün arkasına asıldı.”⁹⁴ ”

⁹² H.V. Velidedeoğlu, *İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu*, TBMM nin 70.Yılı 1920-1990, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 27.

⁹³ Halim Demir, *Milli Mücadele'de Kuva-yı Milliye-İttihatçılar ve Muhalifler*, Ozan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 102.

⁹⁴ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 54,

Meclis açıldıktan sonra vekillerin aklını meşgul eden bir konu da Meclis'in adının ne olacağı idi. Bazı vekiller kurultay olmasını önermişlerse de bu kabul görmemiştir. Mebusan Meclisi ismi verilse bu isim yeni meclisin kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamıymış gibi algılanmasına yol açabilirdi. Oysa yeni Meclis bir ihtilal meclisiydi. Yalnızca düşmanlara değil eski rejime de üstü kapalı bir başkaldırı misyonu yüklenmişti. Eskinin yenisi olma amacıyla değildi. İsmet İnönü hatıralarında bu konuya şöyle yer vermiştir:

“...Meclis açılıncaya kadar başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hepimizi en çok meşgul eden hususlar meclise verilecek adın tespiti ve meclise teklif olunacak ad meselesi olmuştur. Meclis'in adı için çok münakaşalar geçmiştir. Türlü isimler üzerinde durulmuştur. Gayet iyi hatırlarım, toplanacak meclise kurultay adının verilmesi teklif edilmiş ve birçok kimseye bu ad sempatik gelmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa kurultay bu tabiri kabul etmedi. Diyordu ki; “İstanbul'dan gelen mebuslar ve seçkinler toplanacak, millet iyi oldu diyecek, fakat arkasından soracak, Millet Meclisi nerede?” Meclis'in adı uzun münakaşalardan sonra nihayet Büyük Millet Meclisi olarak tespit edildi. Meclis açılır açılmaz, bu ismin teklif edilmesini ve böyle söylenmesini kararlaştırdık.”⁹⁵

24 Nisan 1920 Cumartesi günkü toplantıda, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışından meclisin toplanışına kadar olan hadiselerin kısa bir izahını yaptı. Meclis'in teferruat ile meşgul olmasının imkânsızlığı üzerinde duran Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in kendi azası içinde her mevzuu için en salâhiyetli şahsiyetleri seçerek bu seçilmiş şahsiyetlere ihtisâsları dâhilinde olan vazifeleri vemesini, bu vazife taksimi ile kurulacak heyetin hükümet olacağını, hükümete dâhil her şahsiyetin, Meclis'in umumi heyetine karşı teker teker mesul ve bu mesuliyetin bütün hükümet azaları içinde toptan ve kül halinde devam edeceğini izah etti. Mustafa Kemal Paşa'nın lisanından Büyük Millet Meclisi kürsüsünde “*vekil*” tabirini ilk defa şu cümleler içinde kullandığını görürüz.⁹⁶

Ankara 1992, s.28.

⁹⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, II. Kitap, Bilgi Yayınevi, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, İstanbul 1985, s. 192.

⁹⁶ Cemal Kutay, “İkinci Celsede Mustafa Kemal ve Vekil Tabirinin Kürsüden İlk

“Bu halde Meclis-i âlinize riyaset edecek zatın Meclis-i âlinizi temsil etmesi itibarıyla vazife alacak azadan mürekkep heyete de riyaset etmesi ve meclis-i âliniz namına kararlara imza koyması ve hükümeti teşkil edecek diğer aza gibi muhterem heyetinize karşı mesul olması tabiidir. Bu suretle icra heyeti, Meclis-i âlinin tasvibi ile tevkil edilecek ve heyet i umumiyyeye karşı mesul olacak muhterem azadan ibaret olacak ve hatta isimleri de VEKİL tesmiye edilecektir. Reis olacak zat, vakıa ağır bir mesuliyet altında bulunacaktır. Çünkü hem vekiller heyetinin reisi olarak temsilciler heyetinin riyaseti makamının mesuliyet ve vazifelerini nefsinde toplayacaktır. ”

TBMM açıldıktan sonra yaptığı ilk icraatlardan birisi de Sovyet Rusya ile diplomatik ilişki kurmak olmuştur. Bunun ayrıntısına ileriki bölümlerde değinilecektir. Bu ilişki her iki tarafın da lehine çift taraflı kazanımlar sağlayan faydalı bir ilişkidir. TBMM, kendisi için ihtiyaç duyduğu ve kendisine siyasi ve askeri destek sağlayacak uluslar arası bir müttefiğe kavuşurken, Sovyet Rusya da güney sınırlarını tehdit eden Avrupa emperyalizminin başat temsilcileri; İngiltere, Fransa ve İtalya’ya karşı ulusal güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu iki devleti bir birine yaklaştıran yalnızca pratik zorunluluklar değil aynı zamanda tarihsel geçmişleridir. Tarihsel geçmişleri Türk ve Rus uluslarını birbirine yaklaştıırken bazen de büyük benzerlikler gösterir.

Jeopolitik açıdan benzersiz olan Avrasya’nın bu iki ülkesini (Türkiye ve Rusya) yaklaştıran hususlardan biri onların iki kıtanın yani Avrasya’nın merkezinde yer almalarıdır ki burası strateji teorilerine göre bütün dünya için anahtar rol oynamaktadır. Rusya ile Türkiye uzun asırlar boyunca farklı halk ve toplulukları bir araya getiren büyük imparatorlukların tarihi ve kültürel mirasçılarıdır. İki ülkenin kültürel ve dini olarak iç içe geçtiğinden bahsedilebilir. Osmanlı Devleti’nde Rusların adeta koruma altına aldığı Slav kökenliler ile Slav olmayan Ortodokslar yer alırken, Rusya’da; Türkiye’ye akraba olan ve halifenin iktidarını kabul eden Müslüman Türk halklarını kendi bünyesinde bulundurmıştır.

Dikkati çeken bir başka husus da Rusya ile Türkiye’nin adeta kendi aralarında

Söylenişi”, *Tarih Konuşuyor* (Aylık Tarih Mecmuası), Cilt 5, Sayı 27, Nisan 1966, s. 2188-2189.

Bizans'ın mirasını paylaşmalarıdır. Osmanlı'ya Bizans'tan miras olarak topraklar, bu topraklarda yaşayan halklar ve bir derecede de çok uluslu devlet kurma geleneği kalmıştır. Son Bizans imparatorunun kızı Sofya Paleolog'un Rus Knezi III. İvan'la evlendikten sonra, Moskova, Bizans'ın devlet sanlarını ve devlet ideolojisinin elde etmiştir ki adı geçen ideolojinin misyonu da dini alanda Bizans'ın yerini almaktır.

Dünya tarihindeki medeniyetleri konu eden çok ciltli çalışmasında Arnold Toynbee, Rus ve Türk devletçiklerindeki tipolojik özgünlüklerden bahsetmektedir. Medeniyetler tarihinde ilk kez Rusya'da yerleşik topluluk Avrasya'nın göçebelerine karşı koymakla kalmadı, eşi benzeri olmayan kültürel ve tarihi galibiyet de elde etmeyi başararak göçebe medeniyetini yerleşik medeniyet tipine çevirdi.⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde oluşturulan yönetim sisteminin orijinalliği ve etkinliği ise göçebe halk tarafından oluşturulan çok uluslu büyük devletin var olma müddetini uzatmıştır.

Tarihi yol ve batılı ülkelerle münasebetler alanlarındaki iki ülkenin fikri arayışları arasında da büyük benzerlikler dikkat çekicidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında batılılaşma sorunu hem Rus hem de Osmanlı toplumundaki siyasi tartışmaların ve tarihi ve felsefi düşüncelerin merkezinde yer almıştır. Rusya ile Türkiye, bu dönemde aynı soruya cevap arıyorlardı; *“yabancı medeniyetlerden yapılan benimsemelerin sınırı ne olmalıdır ki bu benimsemeler kendi milli ve kültürel değerlerine zarar vermemelidir?”*

Bu bağlamda İslam dünyasında ilk medeni kanunları hazırlayan komisyonun başkanı, meşhur Türk tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa'ya göre bir başka medeniyetten yapılan benimsemelerin diğer medeniyetin dini ve devlet prensiplerine uyması gerekiyordu. Meşhur Rus felsefecisi Nikolay Danılevsky de buna benzer açıklamada bulunmuştur: *“Alman-Roma medeniyeti, tarihi kültürel oluşumlardan ancak biridir ve bu medeniyetin manevi ve dini temelleri başka medeniyetlerin temsilcilerine aktarılamamaktadır.”*

⁹⁷ İrina Svıstunova, “Rusya ve Türkiye'nin Tarihi Kaderlerinin Benzerliği Hakkında, Atatürk'ten Soğuk Savaş Döneminde Türk-Rus İlişkileri,” Çeviren ve Yayına Hazırlayan: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, *I. Çalıştay Bildirileri*, (14-15 Mayıs 2010), Ankara-2011, s.233.

Rusya ile Türkiye'nin tarihi yollarının benzerliği fenomeni, kendisini I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde de göstermiştir. Rusya ile Türkiye'nin siyasi ve sosyal alanlarda büyük değişiklikler geçirdikleri ve diplomatik münasebetlerin tesis edildiği işte bu tarihi süreç, bugün üzerinde durduğumuz dönemdir.

İki devletin karşı cephelerde savaşa girmesi, iki ülkenin milli çıkar savaşı olmayıp, Rusya ile Türkiye'nin üzerlerine aldıkları müttefiklik yükümlülükleriydi.⁹⁸ İki kez dünya savaşına yol açan askeri ittifaklar sistemi, kendi aralarında savaşa hazırlanan ve birbirine karşı üstünlük elde etmeye çalışan Fransa ile Almanya'nın çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Uzun süren diplomatik mücadele ve siyasi ve ekonomik alanlardaki baskı neticesinde Rusya ile Türkiye, birbiriyle mücadele eden siyasi ve askeri bloklara dâhil edilmişlerdir. Savaşın neticeleri, ülkelerin çöküşü, yabancıların müdahalesi ve kardeş kanının akıtıldığı iç savaş ile karşı karşıya kalan söz konusu iki halk için ağır bir sınav olmuştur.

Emparyalist Avrupa ülkeleri, tarihi gelişmelerin seyrinden faydalanarak iki eski devletin farklı bölgelerini istila etmeye çalıştıklarında Rusya ile Türkiye ortak dış düşman ile karşı karşıya kaldılar. Rusya'nın kuzeyi ve uzak doğu bölgeleri yabancıların saldırısına maruz kaldılar. Mart 1918'de Murmansk'ta İngiliz ve Fransız çıkarma birlikleri görülmüş, yaz aylarında ise İngiliz ve Fransız birlikleri Arhangelsk ve Solovetkskiye adalarını ele geçirmişleridir. Nisan 1918'de Amerikan ve Japon askerleri Vladivostok'a girmiştir. Japon askerlerinin Vladivostok'a çıkarma yapmaları kararının Londra'da Antant ülkelerinin yaptıkları askeri toplantıda Fransa başbakanı J. Klemanso'nun teklifiyle alınması da ilgi çekicidir.

Türk topraklarının işgali ise 30 Ekim 1918 de Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra başlamıştır. ABD ve Antant ülkelerinin gemileri İstanbul Boğazı'na girmiş, boğazları kontrol altına almış ve Akdeniz ve Karadeniz limanlarını ele geçirmişleridir.

Neredeyse aynı zamanda eski iki imparatorluk (Rusya ve Osmanlı) yeni devlet

⁹⁸ Svıstunova, s. 234.

oluşumunu tamamlamışlardır.⁹⁹ SSCB (30 Aralık 1922) ve Türkiye Cumhuriyeti (29 Ekim 1923). Her ülke de başkentlerini de değiştirmişlerdir. Başkent statüsünü yaklaşık 200 yıl önce Petro zamanında kaybeden Moskova şehri, yeni ülkenin yeni başkenti olmuştu. Türkiye'nin başkenti ise İstanbul'dan Milli Mücadele hareketinin beşiği haline gelen Ankara'ya taşınmıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açıldığı günlerde memleketin durumu şöyleydi:

Türkiye topraklarında 38.000 İngiliz, 59.000 Fransız, 17.900 İtalyan askeri, 90.000 kişilik bir Yunan ordusu bulunuyordu. Böylece Büyük Millet Meclisi 200.000 kişilik bir işgal ve istila kuvvetine karşı koymak için hazırlanmak zorunluluğundan başka, güney bölgesinde Fransız işgalini destekleyen 10.000 kadar silahlanmış Ermeni'ye ve Karadeniz bölgesinde silahlı 20-30 bin Pontusçu Rum'a karşı tedbir almak zorundaydı. Ayrıca Düzce ve Bolu'da çıkan ayaklanmalar henüz bastırılmamış ve ayaklanmalar Ankara'yı kuzeyden ve batıdan sarar bir durum almıştı. Daha ciddi ve tehlikeli bir ayaklanma olan Yozgat Ayaklanması da Milli Mücadele için gündün güne tehlikeli bir durum alıyordu. Konya içten içe kaynamaya başlamıştı. Bursa bölgesinde durum şüpheliydi. Buralarda da bir ayaklanma her an çıkabilirdi. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Araplar'ı ve bazı aşiretleri gözaltında bulundurmak gerekiyordu. Doğuda Ermenistan Devleti, sınır dışındaki Türkler için gittikçe artan bir tehlike teşkil ediyordu. İstanbul Hükümeti'nin ve padişahın İstanbul'da teşkil ederek İzmit'e gönderdiği Kuva-yı İnzibatiye adı verilen müretteb tümen, Geyve Boğazı'nı zorlayarak Anadolu içlerine girmek, Yunan cephesinde milli kuvvetlerin arkasına düşmek, oradan da Ankara üzerine ilerleyerek milli hareketi yok etmek amacıyla taarruz ediyordu.¹⁰⁰

⁹⁹ Svıstunova, s. 235.

¹⁰⁰ İsmet Görgülü, *Ana hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1985, s. 48.

II. 2. Meclis'te Grupların Ortaya Çıkışı

II. 2. 1. Birinci TBMM'in Genel Yapısı

23 Nisan 1920'de toplanmış olan I. TBMM, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılması üzerine Ankara'ya katılımlarla yeni seçilip gelenlerden kurulmuştu. Onları birleştiren tek fikir memleketin istiladan kurtarılmasıydı. Meclis'in terkiğine bakarsak okumuş kişiler eşraf sınıfı ve ilmiye mensuplarının çoğunlukta olduğu görülür. Okumuş grupta akademik öğretim görmüş olanlar azınlıktaydı, hatta parmakla gösterilecek kadar azdır. Bunlar harbiye, mülkiye ve pek az sayıda tıbbiyelidir. Fakat kendi kendini yetiştirmişler çoğunlukta idi.¹⁰¹ Cemil Koçak'a göre 23 Nisan'da açılan bu meclis aslında Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın devamı niteliğindedir. O kadar devamı ki gündem İstanbul'un bıraktığı yerden başlıyordu.

Meclis'in oldukça genç bir yaş yapısı vardır. Gruplar kurulmadan 1921 ilkbaharına kadar TBMM ile ilişkisi kesilmiş ve çoğunun yaşı hakkında bilgi olmayan 82 mebus kapsam dışı bırakılırsa kalan 355 mebusun yaş ortalaması 42,8 olarak belirlenmektedir.

TBMM ülkenin o günlerde içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında genel olarak eğitim düzeyi yüksek kişilerden oluşmaktadır. Yine de Meclis'te iptidaiden yüksek okullara kadar uzanan eğitim kurumları hiyerarşisi içinde yer alan tüm okullardan yetişmiş mebusların bulunduğu görülmektedir.

Bunların yanı sıra medrese çıkışlı meslek okulu bitirmiş özel eğitim kurumlarından yetişmiş birçok mebus da TBMM içinde yer almıştır. Eğitim görmemiş ya da eğitim düzeyleri bilinmeyen mebusların sayısı görece sınırlıdır. Eğitim sisteminin yukarıda değinilen ikili yapısının mebuslar üzerinde de etkisi olmuştur. Birçok mebus birkaç eğitim kurumunu birden bitirmiştir. Örneğin medreselerde öğrenim görenlerin % 24. 4'ü aynı zamanda rüştiye; % 8. 5'i yüksek öğretim kurumu; % 7. 1'i idadi mezunu iken % 7. 3'ü de medrese öğrenimlerinin

¹⁰¹ Sadi İrmak, "Atatürk ve Meclis", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1987, Cilt 3, Sayı 8, s. 264.

yanı sıra özel eğitim görmüştür.¹⁰² Tüm mebusların % 25. 4'ü bir yüksek öğretim kurumunu bitirmiştir. % 4. 8'lik bölüm harp akademisi mezunudur. Rüştüye bitirenlerin oranı % 20. 8 iken medreselerde öğrenim görenler % 18. 8'lik bir grup oluşturmaktadır. TBMM üyelerinin % 8. 7'si idadi, % 2. 3'ü sultani, % 1. 6'sı meslek okulu % 6.9'u harbiye bitirmiş, % 7. 3'ü özel eğitim görmüştür. Herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da eğitim düzeyleri hakkında bilgisi olmayan mebusların oranı da % 14. 6'dır. Meclis açıldığında gündemi meşgul eden konuların başında yeni bir hükümetin kurulması konusu geliyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilafetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni temellere dayanan yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün kaybedilmesine neden olabilirdi. Çünkü halkın düşünce ve eğilimleri daha padişah ve halifenin mazur durumda bulunduğu yolundaydı. Hatta Meclis'te ilk anda hilafet ve saltanat makamıyla temas kurmak ve İstanbul Hükümeti'yle uzlaşma aramak akımı baş göstermişti.¹⁰³ Meclis demokratik yapısı nedeniyle bu fikre sahip mebusları da içinde barındırıyor, onlara görüşlerini özgürce ifade etme olanağı sağlıyordu. Birinci ve İkinci Gruplar doğmadan önce mecliste Tesanüt, İstiklal, Müdafaa-i Hukuk, Halk Zümresi ve Islahat Grubu gibi oluşumlar ortaya çıkmıştı.

II. 2. 2. Meclis'in Kuruluş ve Terkibindeki Özellikler

a) İki Seçim: Kolaylıkla görüleceği gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi iki genel seçimle teşkil edilmiştir. İstanbul'dan çağırılan üyeler 1919 yılı sonunda yapılan bir genel seçimle seçilmişlerdi. Fakat İstanbul mebusanı, çeşitli sebeplerden ötürü tam sayısını dolduramamıştı. 19 Mart 1920 demeciyle yeni bir genel seçim yapılmıştır. Bu son seçim 1876 İntihab-ı Mebusan Yasası'nın şartlarına pek uymamıştır. Bir meclisin, iki seçim neticesinde kurulmuş olması dünya Anayasa tarihinde ender rastlanan bir olaydır ve bu olay Türk İnkılâbı'nın organı olan meclise

¹⁰² Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 143.

¹⁰³ Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s. 471.

gerçek bir özellik vermiştir.

b) Kabarık bir tamsayı: Meclis'i teşkil eden mebusları üç grupta toplamak kabildir;

1- İstanbul'dan, Meclis-i Mebusan'dan gelen 92 mebus

2- Birisi Yunanistan'dan olmak üzere diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus

3- 19 Mart 1920 tebliğine göre seçilmiş 232 mebus

Bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönemi 337 mebusan mürekkeptir ve bunlar 66 seçim çevresinden seçilmişlerdir. O tarih için hayli kabarık olan bu tam sayının çıkarabileceği zorluklar Nisab-ı Müzakere Kanunu ile halledilme yoluna gidilmiştir.¹⁰⁴

Meclis'i teşkil eden mebusların hemen hepsi 1908 öncesini İkinci Meşrutiyet'in çeşitli olaylarla dolu senelerini, mütarekenin adaletsizliklerini görmüş geçirmiş yaşta kimselerdi. Hatta aralarında Abdülhamit'in idaresine karşı mücadele etmiş Jön Türkler vardı. İki seçim, 1919 ve 1920 seçimleri, sonunda meclisi teşkil etmişlerdi. İçlerinde, Meşrutiyet yıllarının siyasi partilerine mensup olanlar çoktu: İttihat ve Terakki, Katib-i Mesulleri, Hürriyet ve İtilaf kurucusu gibi... Mütareke devresinin irili ufaklı siyasi fırkalarının listelerine girmiş olanlar da vardı.

Meclis'te bilhassa Çiftçiler Derneği, Milli Türk Fırkası, Türkiye Mesai Fırkası, Milli Ahrar Fırkası, Ahali-i İktisat Fırkalarının müşterek listelerine girmiş olanlar vardı. Gene mütarake devresinin gizli İstanbul teşekkülleri mensupları ve bunlar tarafından desteklenerek seçilmiş olanlar da çoktur.

Her iki seçimde de Anadolu ve Trakya'nın hemen her yerinde kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı ve cemiyetler asıl ve yapıcı role sahip olmuşlardı. Bu suretle Meclis'e gönderilmiş olanların hepsi bu cemiyet ve heyetlerin temsilcileriydiler. Bu teşekküllerin hemen hepsi, İttihat ve Terakki Teşkilatı'ndan faydalandıklarına göre her çeşit fırkacılık hissini reddine rağmen bu partinin vasıtalı

¹⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri, Birinci Meclis*, Sabacı Üniversitesi, Promat Matbbacılık A.Ş., İst. 1998, s. 5.

da olsa muayyen bir tesiri altındaydılar. Bununla beraber seçim menşeleri ne olursa olsun onlar partili değildiler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi olmuşlardı.¹⁰⁵

Birinci ve İkinci Grup'a üye olmadığı halde bağımsız duruşunu korumakla beraber İkinci Grup'a karşı yakınlık duyan mebuslar da vardı ki Lazistan mebusu Osman Nuri Bey bunlardan biriydi. Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey ve Zeynelabidin Beyler de Hüseyin Avni Ulaş Bey'in 9 Kasım 1922 tarihli listesine göre İkinci Grup'a mensup iken; Esat Bey Birinci Grup'a mensuptur.¹⁰⁶ Birinci ve İkinci Grup ile ilk meclis hakkında bu kadar ayrıntılı bilgi verilmesinin nedeni okuyucuların Lazistan mebuslarının çalıştıkları ortam hakkında bilgi sahibi olarak dönemin koşullarını bilmelerini sağlama ve mebusların sözlerinden yola çıkarak onların kişiliği hakkında daha isabetli kanaatler edinmelerini temindir.

II. 2. 3. Birinci ve İkinci Grupların Doğuşu

Birinci Grup, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal'le ortak hareket eden mebuslar topluluğunu ifade etmek için kullanılan bir isimdir. İkinci Grup ise değişik sebeplerle ya bu gruptan ayrılan ya da bu gruba hiç dâhil olmadığı halde Birinci Grup'un icraatlarını beğenmediği için bir araya gelen insanların geneline verilen isimdir. Meseleye etki-tepki düzleminden bakıldığında Birinci Grup'un söz ve icraatlarına tepki olarak İkinci Grup meydana gelmiştir. Şüphesiz bu grupların hiç birinde yer almayarak müstakil hareket etmeyi, tercih eden mebuslar da vardır ancak bunlar Meclis'in işleyiş tarzı bakımından tek tek ülkenin gidişatına tesir edecek güçte değildiler.

Neticede Ankara'da farklı siyasi görüş ve düşüncelerden yüzlerce insan bir araya geldi. Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ahmet Demirel, bu sistem sayesinde Türkiye'nin ilk meclis döneminde dünyanın en ileri parlamento demokrasisine sahip olduğunu belirtir. Konuşmalar bugünkü gibi iç tüzükle sınırlanmadığı için gece gündüz toplantı

¹⁰⁵ Tunaya, s. 6.

¹⁰⁶ Demirel, s. 139.

halindeki Meclis'te herkes istediği konuda dilediği kadar konuşabiliyordu. Bu ortamda grupların doğuşuna sebep olan olay ve düşünceleri irdelemek lazımdır.

Batıdaki savaşların karmaşık bir duruma geldiği, doğudaki büyük komşudan yani Sovyet Rusya'dan kuşku haberler geldiği sırada iç politik durum da pekiyi değildi. Özellikle 20 Ocak 1921'de kabul edilmiş olan ve birinci maddesinde “*hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır*” diyen, öteki maddelerinin hiç birinde de “*sultanlık ve halifelikten*” söz etmeyen 85 sayılı Anayasa, mebuslar arasında türlü anlamlarda yorumlanmış ve meclisteki ilk ciddi düşünce ayrılığı doğmuştu.

Meclis içindeki görüş ayrılıkları, Meclis dışına da çıkmış, halk toplulukları arasına da yayılmaya başlamış 85 sayılı Anayasa'yı sultanlığı ve halifeliği kaldırmaya hatta komünizmi yerleştirmeye, diktatörlüğü benimsemeye doğru bir gidiş gibi kabullenenler olmuştur. Bu anlayışın yarattığı kuşku ise özellikle sınır bölgesi şehirlerde tarih boyunca Rus saldırısına uğramış Erzurum ve Trabzon'da kendini gösterdi. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticiliğinden istifa etmiş olanlar, eski başkan ve eski mebus Hoca Raif Efendi'nin öncülüğünde (Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk)¹⁰⁷ adlı yeni bir cemiyet kurdular.

85 sayılı Anayasa ile geleceği sanılan ve gelmesinden korkulan komünizme karşı savunmayı amaç edindiler ve bunu cemiyetin tüzüğünde de belirttiler. Sivas Kongresi kararlarının, çalışmalarında esas alınacağını açıkladılar. Olayı Mustafa Kemal Paşa, hemen Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek 85 sayılı Anayasa'nın devlet düzenine herhangi bir değişiklik getirmediğini bildirdi. Ve Erzurumluların bu yeni teşebbüsten vazgeçmelerini istedi. Bir yandan da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı kendi yönetiminde el altına almanın yollarını aramaya başlamıştır.

Bunun için güvendiği mebuslarla toplantı ve görüşmeler yaptı. İsteddiği mebusları tek tek ya da toplu halde o sırada devlet başkanlığı konağı gibi kullanılan şimdiki valilik konağına çağırıyor, görüşüyor, memleket çapındaki birlik ve

¹⁰⁷ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru(1921-1922), Milli Mücadele Tarihi*, Dördüncü Kitap, Ankara 1971, s. 159.

beraberliği sağlayabilmek için önce kendi aralarında birlik olmanın, bunun için de mecliste bir “grup” kurmanın gerektiğini anlatıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda kurdurmak isteyip de kurduramamıŐ olduğu (Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu) Şimdi Büyük Millet Meclisi’nde kurabilmek niyetinde idi.

Toplantılar olumlu sonuç verdi ve 10 Mayıs 1921 günü son özel toplantıda kesin karara varılarak meclis içinde bir (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) kurulması kararlaştırıldı. Bir esas madde ile bir de içtüzük yapıldı. O sırada Malta’dan dönmüş bulunan ilk kuva-yı milliyecilerden Sivas mebusu Kara Vasıf Bey’in de içinde bulunduğu bir yönetim kurulu seçildi, Mustafa Kemal Paşa da bu gurubun başkanı oldu.

Grup’un amacını gösteren esas madde Şöyleydi;

*“Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu’nun ilkesi bugünkü mücadelenin başından beri Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde belirtilen ve son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde kabul edilip pekiŐtirilen ulusal isteklerin zeti bulunan Misak-ı Milli esaslarına göre ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak barış ve esenliği meydana getirmektir. Grup, bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddi ve manevi gücünü gereken hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve ülkenin resmi ve özel bütün kuruluŐlarını bu ulusal amaca yardımcı kılmaya çalıŐacaktır. Grup, bu ulusal amacı elde etmeye çalıŐmakla beraber devlet ve millet kuruluŐlarını da Anayasa’ya göre peyderpey tespit etmeye ve hazırlamaya çalıŐacaktır.”*¹⁰⁸

Birinci Grup’un 12 Nisan 1339 (1923) de İstikbal gazetesinde de yayımlanan seçim beyannamesinde amacını;

¹⁰⁸ Goloğlu, s. 160.

“Önümüzdeki devrede inşallah, takrir-i müsalemet müyesser olacağından iktisadi tekemmülâtı temin, her nevi teşkilatımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk ve milleti refaha nail etmek gayesi olacaktır” şeklinde açıkladılar.¹⁰⁹

Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk'ta Birinci Grup'un doğuşunu pratik zorunluluklara bağlar.¹¹⁰

Meclis'te kurulan Müdafaa-i Hukuk grubu, Meclis görüşmelerinin iyi gitmesini ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan yol almasını sağlama bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif duygu ve düşüncede olanlar, her gün biraz daha taraftar buldukça Grup'un çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefet düşüncesinin ana kaynağı Müdafaa-i Hukuk grubu tüzüğü'nün temel maddesindeki ikinci noktaydı. Birtakım kimseler gruptan ayrıldı. Ayrılanlar dışarıdakilerle birleşerek grubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınan tedbirler buna engel oldu. Sonunda İkinci Grup adıyla yeni bir grup oluştu. Bu grubu oluşturanlar memleketteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ayrılmadıklarını, onun kongrelerde tespit edilen gayelerinin takipçisi bulduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grup'a ön ayak olanlar görünüşte, Selahattin ve Hüseyin Avni Bey'lerdi. Birinci derecede faaliyet gösteren ve kışkırtanların ise Rauf ve Kara Vasıf Bey'ler olduğu anlaşılıyordu.¹¹¹ İkinci Grup, Temmuz 1922'de üç maddelik bir programla kuruldu. Aykırı buldukları uygulamalar; bakan seçimi, başkumandanlık yetkileri ve Atatürk'ün özel yetki aldıktan sonra yeniden kurduğu ve üyelerini bizzat atadığı İstiklal mahkemeleriydi.

6 Nisan 1923 tarihli İleri gazetesinde Suphi Nuri (İleri) Bey'in “Halk Fırkası-İkinci Grup-İttihatçılık” başlıklı bir yazısı yer almaktadır. Suphi Nuri Bey, Meclis'teki gruplaşmalara değinirken, başlangıçta mecliste Misak-ı Milli bayrağı altında toplanılarak firkacılıktan uzak durulduğunu ancak Mustafa Kemal Paşa'nın zamanla “üç yüzden fazla azası olan bir meclisin mesaib-i adiyede aynı fikri takip edemeyeceğini görerek arkadaşlarıyla birlikte Birinci Grup'u” kurduğunu, hariçte

¹⁰⁹ İstikbal Gazetesi, 12 Nisan 1339(1923).

¹¹⁰ Atatürk, s. 470.

¹¹¹ Atatürk, s. 496.

kalanların da Misak-ı Milli taraftarı olduğunu ancak uzun tecrübelerden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın kendileriyle çalışabileceği mebusları tanıyıp seçerek Grup'a almış olduğunu yazmaktadır. İki Grup arasındaki farkın bir içtihat farkı olmayıp, şahsiyet ve hissiyattan kaynaklandığını ileri süren Suphi (İleri) Bey; *“Birinci Grup'a girenler Mustafa Kemal Paşa'ya dost olanlar, İkinci Grup'u teşkile mecbur olanlar ise Paşa'yla geçinemeyenlerdi”* demektedir.¹¹²

II. 2. 4. Birinci ve İkinci Grupların Mukayeseli Özellikleri

Bitlis mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey, İstanbul basınının görüştüğü ilk İkinci Grup üyesidir. 20 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesi kendisiyle yapılan bir röportaj yayınlamıştır. Yusuf Ziya Bey konuşmasına İkinci Grup hakkında yapılan yayınları tekzip ettiğini söyleyerek başlamış, İkinci Grup'un yegâne amacının hâkimiyeti milliyenin kavlen değil, fiilen tatbikinden ibaret olduğunu, Grup'un mevcut kanunları bu esasa göre değiştirmek ve tevsi etmeyi, mevcut kanunlar içinde hâkimiyet-i milliyeyi kısıtlayan kanun ve maddeler mevcut ise onları yürürlükten kaldırmayı, hâkimiyet-i milliyenin ifade ettiği milletin saltanatını her türlü saldırıdan korunacak bir duruma getirmeyi hedeflediğini söylemiştir.

Saltanatın oy birliğiyle kaldırıldığını, grubun önde gelenlerinden Hüseyin Avni Bey'le diğer grup üyelerinin bu konudaki sözlerinin meclis tutanaklarında kayıtlı bulunduğunu da söyleyen Yusuf Ziya Bey, İkinci Grup için yapılan şahsi saltanatı yanlısı olduğu yolundaki suçlamaların yersiz olduğunu belirtmiştir. Millettin oylarıyla, cebir ve ikrahtan azade olarak onun rey ve kanaatiyle toplanacak bir meclisin yine aynı milletin hâkimiyetini ihlal edecek bir güce sahip olmasını istemediklerini de belirten Yusuf Ziya Bey daha sonra;

“makam-ı hilafete siyasi kuvvet vermek taraftarı değiliz. Halife hazretlerine siyasi kuvvet vermemek fikrinde olmakla beraber hiçbir ferde de vermemek istiyoruz.” demiştir.¹¹³

¹¹² Demirel, s. 549.

¹¹³ Demirel, s. 554.

Mebusların temsil ettikleri bölgeler bakımından iki grup arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Orta-Kuzey Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Marmara Bölgesi mebuslarının Birinci Grup'taki ağırlıkları İkinci Grup'ta olduğundan daha yüksektir. Buna karşılık Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde gelen mebuslar İkinci Grup içinde Birinci Grup'ta olduğundan daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Her iki grup içinde Ege, Akdeniz, Orta ve Doğu Anadolu ve Orta-Güney Anadolu Bölgeleri'ni temsil eden mebusların oranları birbirlerine hayli yakındır. Bu bölgelerden Ege Bölgesi mebuslarının Birinci Grup'un sayısal varlığına yaptığı katkı İkinci Grup'a göre daha yüksekken diğer üç bölge mebuslarının ikinci grup içindeki oranları biraz daha fazladır..

TBMM üyeleri içinde işgale uğrayan livaları temsil eden mebusların oranı % 43. 7; işgale uğramayan livaları temsil edenlerin oranı ise % 56. 3'tür. Birinci Grup içinde işgale uğrayan livalardan gelenlerin oranı % 45. 5'tir ki bu oran İkinci Grup'ta olduğundan % 39. 7 daha yüksektir.¹¹⁴

İkinci Grup'un Birinci Grup'a göre daha çok yerellik niteliği gösterdiği söylenebilir. TBMM'de doğdukları livayı temsil eden mebusların oranı Birinci Grup'ta % 60, 9 iken; İkinci Grup'ta % 73. 0'a kadar yükselmektedir. Bu dağılımın doğal sonucu olarak temsil ettikleri liva dışında ya da Misak-ı Milli sınırları dışında kalan bölgelerde doğan mebusların Birinci Grup içindeki oranı muhalif gruba göre çok daha yüksektir.

Birinci Grup, İkinci Grup'a göre daha yaşlı mebuslardan oluşmaktadır. Birinci Grup'un yaş ortalaması 43. 3, İkinci Grup'ununki ise 40. 2 olarak saptanmıştır. Yaşlı kesimlerin genel olarak gençlere göre daha muhafazakâr olacağı varsayılırsa bu ortalamalar İkinci Grup'un muhafazakârların grubu olduğunu desteklememektedir. İkinci Grup'un üyelerinin yarıdan çoğu (% 54. 0) 40 yaş altında iken bu oran Birinci Grup'ta % 38. 6, Bağımsızlarda % 38. 9'dur.¹¹⁵ İktidar ve muhalefet mebusları arasında eğitim düzeyi açısından kayda değer bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Birinci Grup üyelerinin % 31. 2'si sivil yüksek öğretim kurumlarından; % 5. 4'ü ise

¹¹⁴ Demirel, s. 140.

¹¹⁵ Demirel, s. 141.

harp akademilerinden yetişmiştir. Dolayısıyla askeri ya da sivil bir yüksek okul bitiren Birinci Grup üyelerinin oranı % 36. 6'ya ulaşmaktadır. Bu oran İkinci Grup'ta % 34. 9'dur ve sivil yüksekokul mezunları % 27. 0; harp akademisi mezunları da % 7. 9'luk orana sahiptir. İki Grup ve Birinci Grup yabancı dil bilip/bilmeyenlerin dağılımı açısından karşılaştırıldığında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Birinci Grup üyelerinin yarıya yakını 49. 5 yabancı dil bilmezken bu oran İkinci Grup'ta çok daha yüksektir; % 61. 9. Birinci Grup üyelerinin % 50. 5'i İkinci Grup üyelerininse % 38. 1'i yabancı dil bilenlerden oluşmaktadır. Mesleki açıdan mebusların seçilmeden önceki uğraştıkları son meslekler göz önünde tutularak yapılan inceleme bunların yaklaşık yarısının % 46. 9'ı devlet memuru olduğunu ortaya koymaktadır. Memurların oranı Birinci Grup'ta % 48. 5, İkinci Grup'ta % 49. 2, bağımsızlar içinde ise % 44. 4'tür. Yine de değişik memur kategorileri açısından önemli farklar vardır. Yüksek memur, mülki yönetici, diplomat ve öğretim üyelerinin Birinci Grup içindeki oranları İkinci Grup'takine göre daha yüksekken; asker, öğretmen, hâkim ve savcılar İkinci Grup içinde daha ağırlıklıdır.

Profesyonellerin oranı Birinci Grup'ta % 16. 8, İkinci Grup'ta % 15. 9, bağımsızlar arasında ise % 15. 6'dır. Eşraf kategorisi içinde toplanabilecek meslek gruplarından çiftçiler Birinci Grup'ta; tüccarlar ise İkinci Grup'ta çok daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır.¹¹⁶ Din adamlarının Gruplara göre dağılımı çok çarpıcı bir sonuç vermektedir. Müftü müderris ve şeyhlerden oluşan din adamlarının Birinci Grup'taki oranı İkinci Grup'takinin 3 katı kadardır. Şöyle ki Birinci Grup üyelerinin % 9. 9'u, İkinci Grup üyelerininse yalnızca % 3. 2'si din adamıdır. Bağımsızlarınsa % 21. 1'i din adamlarından oluşmaktadır.¹¹⁷ Dini temele dayalı bir eğitim kurumu olan medreselerde öğrenim gören mebusların gruplar içindeki ağırlıklarının karşılaştırılması oldukça ilginç sonuçlar vermektedir. Medrese mezunları Birinci Grup'un % 17. 3'ünü; İkinci Grup'un ise % 14. 3'ünü oluşturmaktadır. Bu oranlar İkinci Grup için yaygın olarak benimsenen “dinci-gerici-muhafazakâr” nitelmesini doğrulamamaktadır. Çünkü bu nitelendirmenin doğal sonucu olarak medrese

¹¹⁶ Demirel, s. 148.

¹¹⁷ Demirel, s. 149.

mezunlarının muhalif grup içinde iktidar grubuna göre en azından daha yüksek oranda olması beklenirdi.¹¹⁸

II. 2. 5. İkinci Grup'un Etkisini Kaybetmesi ve Çöküşü

İkinci Grup'un etkisini yitirerek çöküşüne giden süreç Lozan Görüşmeleri sonucunda anlaşma maddelerinin mecliste tartışılması sırasında ortaya çıktı. İkinci Grup, Misak-ı Milli'den ödün verilerek gerçekleşecek bir barışa karşıydı. Birinci Grup'un destek verdiği hükümetin görüşü ise tam bağımsızlığı elde etmek koşuluyla toprak meselelerinde bazı fedakârlıklar yaparak barışı imzalamaktı.¹¹⁹ Bu görüşlerin ardında elbette iktidar mücadelesi ve rejim sorunu yatmaktadır. Muhalefete göre toprak meselelerinde fedakârlık yapmak Misak-ı Milli'ye ihanet etmek anlamına gelmektedir. Fakat bunun da ötesinde muhalefetin asıl amacı siyasi rejim sorununu yeniden gündeme getirmektir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa yönetimindeki bir hükümet tarafından barışın imzalanması sonucunda kendi sonunun da geleceğinden korkmaktadır. İkinci Grup'un kurucularından ve liderlerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Lozan görüşmelerindeki başarısızlığı doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in iç politikasına bağlamaktadır.

Saltanatın kaldırılmış olmasına doğrudan karşı çıkmamakla birlikte zamansız yapıldığını ileri sürmektedir. Yaklaşık iki hafta süren ve şiddetli tartışmalarla geçen gizli görüşmeler sonunda yapılan oylamada hükümet istediği yetkiyi almaya muvaffak olur. Ancak oylama sonucu da dikkat çekicidir. Oylamaya yüz doksan kişi katılmış ve hükümete Lozan Barış Konferansı'na ilişkin tam yetki verilmesi yüz yetmiş oyla kabul edilmiştir. Yani sadece yirmi red oyu vardır. Oysa yalnızca Ali Şükrü Bey'in sözcülüğünü yapmış olduğu görüş doğrultusunda verilen taktir altmış imzalıdır. Oylamaya katılmayanların sayısı oldukça fazla görünmektedir. Nitekim Meclis ikinci reisi Ali Fuat Paşa'nın sonuçları açıklaması üzerine İkinci Grup

¹¹⁸ Demirel, s. 144.

¹¹⁹ Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2005, s. 122.

mebuslarından Lazistan mebusu Ziya Hurşit oturduğu yerden “*yüz otuz kişi âdem-i itimattır*” diye bağırmıştır.¹²⁰

16 Nisan 1923 tarihinde çoğunluk sağlanamadığından Meclis toplanamamış, toplantı 21 Mayıs 1923’e ertelenmiş fakat o gün de çoğunluk olmadığından Meclis açılmamış ve böylece birinci dönem fiilen sona ermiştir. İkinci Dönem ise 11 Ağustos 1923 tarihinde başlayacaktır.¹²¹ Haziran ve temmuz aylarında tamamlanan seçimler sonunda, Mustafa Kemal’in bizzat onayladığı adaylar seçilmiş ve İkinci Grup’tan oldukları bilinen ya da Mustafa Kemal’e açıktan muhalefet eden adaylar oy alamamışlardır.

Mustafa Kemal’e muhalif olanların seçilememiş olması seçimlerin baskı altında ya da halkın siyasi bilincinin yetersizliğiyle açıklanamaz. Egemen ideolojiye daha yakın olan İkinci Grup adaylarının oy alamaması her şeyden önce seçimlerin savaş ve barış ikilemi ortamında yapılmış olması göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Uzun süren savaş yılları sonunda halk barış istemekte ve sonu belirsiz maceralardan korkmaktadır.

¹²⁰ Sezgin, s. 125.

¹²¹ Sezgin, s. 131.

III. BÖLÜM

III. LAZİSTAN MEBUSLARI

III. 1. Osman Nuri Bey (Özgen)

III. 1. 1. Osman Nuri Bey'in Biyografisi

Rize'nin merkez kazasına bağlı Gündoğdu (Hamidiye) Nahiyesi'nin Akpınar Köyü'nde 1890'da doğdu. Babası İsmailzade Tevfik Bey, annesi Cemile Hanım'dır. İlköğrenimini Rize'de, ortaöğrenimini Trabzon'da yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek, mühendis mektebine girmiştir. Tahsil hayatı süresince yaz tatillerinde Batum'a babasının yanına giderek gayet iyi bir şekilde Rusçayı öğrenmişti. Mühendis mektebini bitirdikten sonra, meslek hayatına atılmıştır.¹²²

Osman Nuri Bey, Rizeli İsmailzade ailesindedir. İyi bir tahsil görmüş ve mühendis olarak hayata atılmıştır. İyi derecede Rusça biliyordu. TBMM milletvekili albümünde Fransızca ve Rumca da bildiği yazılmaktadır. Daha önce de Lazistan mebusu olarak İstanbul'daki Meclis-i Mebusan-ı Osmaniye'ye seçilmişti. İngilizler'in başkenti işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Anadolu'ya geçti. Daha sonra, Düzce ve civarında 1293 göçmenleri arasında kalabalık bir grubu teşkil eden Doğu Karadenizliler¹²³ üzerinde etkili olacağı düşünüldükçe, Halide Edip Hanım'ın teklifiyle Heyet-i Nasiha'ya katılmıştır. Heyetin diğer üyeleriyle birlikte asilerin elinde düşmüş Düzce'ye götürülerek gözaltına alınmıştır. Ardından şiddetli çarpışmalarla Sapanca ve Adapazarı işgal edilir. Bu çarpışmalarda bazı Nigehbancı zabıtlar da milli kuvvetlerin eline esir düştüler. Diğer taraftan Mudurnu'nun kuzeyinde evvelce asiler eline esir düşen Trabzon mebusları Hüsrev ve Osman Bey'ler kurtarıldılar.¹²⁴ Sefer Bey'in Ankara'yla anlaşmasında

¹²² Günay Çağlar, *Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası*, Eğitim Fakültesi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 129.

¹²³ Enver Konukçu, "Düzce'deki Trabzon ve Rizeliler" (1919-1923), *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, (25-26 Mayıs 2005), II. Cilt, 20 yüzyıl, Kenan İnan-Mehmet Okur-Hikmet Öksüz-Veysel Usta, KTÜ Yayınları, Trabzon 2007, s. 881.

¹²⁴ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922 (I)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 129.

arabuluculuk etmek üzere Hüsrev Bey ile birlikte Abad cephesine ve sonra Mudurnu'ya gitmiştir. Bulanık Sözleşmesi'nin yapılmasını sağladıktan sonra bir müddet Mudurnu'da kalmıştır. Ankara'ya dönüşünde izinli olarak Rize'ye gitti.

Bir müddet sonra Rize'ye dinlenmek ve ailesine ait işleri yoluna koymak için gitti. Bekir Sami Bey misyonu ile Rusya'ya gitmesi istenildi. Zira iyi derecede Rusça biliyordu. Türk ve Rus yetkililer arasındaki görüşmelerde tercümanlık yapması düşünülmüştü. Tuapse yolu ile Moskova'ya ulaştı. Burada Rus yetkililer ile görüştü. Bu konuşmalarda Bekir Sami Bey'e yardımcı oldu. Frunze ile de görüşen Osman Nuri Bey,¹²⁵ Türkiye ile Rusya arasında 16 Mart 1921'de imzalanan dostluk anlaşmasından sonra Rusya'dan alınacak silah, cephane ve diğere savaş malzemelerinin alım ve sevkine memur edilerek Tuapse'ye gönderildi.

Onun bu görevi üslenmesinden önce 21 Eylül 1920'de Trabzon Kaçakçı Müfrezesi kurulmuştu ve başlıca görevi Rus limanlarından Trabzon'a ve buradan da Karadeniz'in muhtelif iskelelerine yapılan nakliyatı düzenlemek ve yönetmekti. Eylül sonlarında da Rusya'dan Trabzon'a silah ve cephane nakli başlamıştı. Başlangıçta sivil motorlarla yapılan bu taşıma Tuapse ve Trabzon arasında yapılıyor, Tuapse'de bulunan Rize mebusu Osman Nuri Bey silah ve mühimmat sevkini sağlıyordu.¹²⁶

Ancak görevini kötüye kullandığı iddiası ile Meclis kararıyla hakkında soruşturma açıldı. 4. Şubece yapılan soruşturmaya dair rapor 28 Ocak 1922'de gizli bileşimde okunarak mahkemeye verilmesine dair önerge kabul edildi ise de Soruşturma Kurulu teşkil edilmedi. Meclis'te Dışişleri, Bütçe ve Bayındırlık Komisyonları'nda çalıştı. II. Toplantı yılında Bayındırlık Komisyonu'nun sözcüğünü ve son toplantı yılında ise başkanlığını yaptı. Önerdiği 9 kanun teklifinden tahlil ithalatından alınan gümrük resimlerinin yürürlüğünün uzatılmasına dair olanı 18 Haziran 1922'de 238 sayılı kanun olarak kabul edildi.¹²⁷

¹²⁵ Konukçu, s. 881.

¹²⁶ Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih ve Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Ankara 1991, s. 210.

¹²⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlemanto Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem, 1919-*

Mebus sicil numarası 306 olup Rusça'nın dışında Fransızca da bildiği, ikinci TBMM seçimlerinden sonra siyasi hayattan tamamen çekildiği, Amasya'da 13 nolu demiryolu kısmındaki işleri yaptığı ve kendisini daha sonra memleketin imar işlerine vakfettiği ardından da ölünceye kadar Abdurrahman Naci Demirağ şirketinde ortak olarak bu gibi işleri yaptığı dosyasındaki olumluğunda yazmaktadır.¹²⁸

I. dönemde mebusluğu sona erince politikadan çekilerek mühendislik mesleğini sürdürdü. Samsun göçmen evleri, Samsun-Çarşamba şosesi inşaatında, Amasya demiryolu yapımında ve sonra da Abdurrahman Naci Demirağ'ın şirketinde ortak olarak çalıştı. 15 Aralık 1943'te İstanbul'da öldü. Erenköy Sahra-yı Cedit Mezarlığı'nda toprağa verildi. Evli olup altı çocuk babasıydı. Ölümünden sonra ailesine vatani hizmet tertibinden aylık bağlandı.

Eşinin adı Fevziye Hanım idi. Rizeli olan Fevziye Hanım'ın babası İbrahim Ethem, annesi ise Gülşah Hanım'dır. Fevziye Özgen 02. 10. 1952'de ölmüştür. Fevziye Özgen, 1914'de Osman Nuri Bey ile evlendi. Bu evlilikten 1915'te Cahit, 1916'da Nahit, 8 Eylül 1918'de İbrahim Hakkı ve 1924'te Tevfik isimli erkek çocukları ile 10 Ekim 1927'de Selma ve ardından Saadet isimli kız çocukları oldu. Cahit Özgen 30. 04. 1983'te ölürken Nahit Özgen 24. 10. 1984'te öldü. Cahit Özgen vefatında Berrin Özgen'le evli olup bu evlilikten Taner, Caner ve Ayser isimli çocukları olmuştur. Cahit Özgen'in Taner Özgen isimli oğlu halen Osman Nuri Bey'in doğum yeri olan Rize'nin Gündoğdu beldesinin Akpınar Köyü'nde yaşamaktadır. Toprak Mahsülleri Ofisi'nde müfettişlik de yapmış olan Nahit Özgen ise vefatında Rezan Özgen ile evli olup onun da bu evlilikten Osman Tarık, Çiğdem ve Didem Fevziye isimli çocukları dünyaya gelmiştir. Onun diğer oğlu Tevfik Özgen, Gülser Özgen'le evli olup 20. 11. 1966'da vefat etmiştir. Onun da Haluk ve Bülent isimli iki çocuğu vardır. Saadet isimli kızı daha sonra İsmail Necdet ile evlenerek "Tonak" soyadını almıştır. Bu evlilikten de Yegâne Semiramis isimli çocukları olmuştur. İsmail Necdet, Emekli Sandığı Arşivi'ndeki bir belgeye göre 10. 11. 1977'de ölmüştür.

1923, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, s. 717.

¹²⁸ TBMM Arşiv Dairesi Başkanlığı.

III. 1. 2. Osman Nuri Bey'in Siyasi Faaliyetleri

III. 1. 2. 1. Mebusan Meclisi Üyeliği

Mustafa Kemal Paşa, 20-22 Ekim 1919'da Amasya Görüşmeleri'nde kararlaştırılmasına rağmen Mebusan Meclisi'nin İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanmasını padişah hükümetine kabul ettirememişti. Ona göre İstanbul, İtilaf Devletleri'nin işgal tehdidi altındaydı, bu yüzden sağlıklı kararlar alması hayli güçtü. Üstelik kendisi hakkında Divan-ı Harb-i Örfi'ce verilmiş ceza kararını infaz için hükümetçe çıkarılan yakalama kararı vardı. Kendisinin İstanbul'a gidip çalışmaları yönlendirmesi de mümkün değildi.

Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakınca ve tehlikelerine rağmen Saltanat Hükümeti, İstanbul dışında toplanmayı kabul etmediği ve memleketi bir bunalıma sürüklemekten sakınıldığı için Meclis'in İstanbul'da toplanması zarureti kabul edildi.¹²⁹

Mebusan Meclisi'nin açılmasına karar verildikten sonra yapılan seçimleri, çoğunlukla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri kazandı. Mebusan Meclisi'nin açılmasından önce Ankara'ya gelebilen mebuslarla görüşen Mustafa Kemal Paşa, onlara Misak-ı Milli olarak adlandırdığı programı tüm ayrıntılarıyla anlatmış, Mebusan Meclisi'nde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" nu kurmalarını ve kendisini de Meclis başkanı seçmelerini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı Meclis iç tüzüğüne meclis başkanına verdiği yetkiyi kullanarak meclisin Ankara dışında toplanmasını sağlamak, padişaha ve İtilaf Devletleri'ne Milli Mücadele kararının tüm milletçe kabullenildiğini ve bu kararın Meclise de egemen olduğunu göstermekti.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Bu Meclis'in gerçekleştirdiği en önemli icraat 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmesidir.

Osman Nuri Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus seçilmesi sırasındaki gelişmeleri Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz adlı eserinde ortaya koymuştur.

¹²⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, bedavakitap.com, Uğur Matbaası, s. 217.

Mustafa Kemal Paşanın 3. Fırka Kumandanı Halit Bey ile şifreli haberleşmesini rastlantı sonucu öğrendiğini ve kendisinin altındaki bir fırka kumandanıyla kendisinden habersiz ve isteğinin dışında haberleşmesinden dolayı acı duyduğunu ve kırıldığını açıklamıştır.

22. 11. 1919 tarihinde Halit Bey'in Maçka'dan o sırada Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Gümüşhane Sancağı ile Trabzon vilayetinde yapılan mebusluk seçimlerini Müdafaa-i Milliye adaylarının kazandığını, bunların isimlerini daha evvel kendisine bildirmiş bulunduğunu ancak Lazistan Sancağı'ndan bir adayın eksik olduğunu ve bunun da Osman Nuri Bey olduğunu bildirmiştir.¹³⁰

26. 11. 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Halit Bey'in 22 Kasım 1919 tarihli telgrafına cevaben Halit Bey'e seçim sürecindeki gayretleri için teşekkür ile Rizeli Osman Nuri Bey'in Mebusan Meclisi üyeliği seçiminde başarılı olmasını temenni ettiğini bildirmiştir.¹³¹

Bu husus, daha Milli Mücadele'nin başında iken Osman Nuri Bey'in, yurtsever bir insan olarak bilindiğini, kendisine Milli Mücadele'yi yürütenlerce güven duyulduğunu ve Lazistan'ı daha sonra Kurtuluş Savaşı'nın ana programı olacak Misak-ı Milli'yi kabul edecek Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde temsil edecek liyakatta görüldüğünü göstermesi açısından dikkat çekici bulunmuştur.

Nitekim Osman Nuri Bey, 1919 yılı Mebusan Meclisi seçimlerinde, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi iken "*ahalinin arzusuna ve aynı zamanda liyakatine binaen namzet gösterilmiş,*" Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da adaylığı onaylanmıştır.¹³² Çok geçmeden de mebus seçilmiştir.

Ancak Osman Nuri Bey için, mesele Mebusan Meclisi'ne üye seçilmesiyle bitmemiştir. Hakkında seçim yolsuzluğu iddiaları ortaya atılmıştır. Yaşı mebus seçilmesine elverişli olmadığı ve yaş sınırını aştığı halde seçime girdiği ve bundan sonra yaşını düzelttiği ileri sürülmüştür. Aslında bu onun için iyi bir tecrübe vesilesi olmuş olmalıdır. Çünkü TBMM'ye mebus seçildikten sonra bu defa başka bir

¹³⁰ Turan, s. 19.

¹³¹ Turan, s. 20.

¹³² Konukçu, s. 881.

konuda, Sovyet Rusya'dan yapılan silah sevkiyatında yolsuzluk yaptığı ileri sürülecek ve epey yıpratılmaya çalışılacaktır. Mebusan Meclisi'ne üye seçimlerinin yapıldığı 1919 yılı sonları ve 1920 yılı başları; işgal, isyan, yoksulluk ve Osmanlı Devleti'ne ait kontrolsüzlüğün hüküm sürdüğü Türkiye koşulları gözönünde bulundurulduğunda, hiç de iç açıcı olmayan bir görünüme sahiptir ve işgal ortamında sağlıklı bir seçimin yapılamayacağı da aşikârdır.

Türlü seçim yolsuzluklarının yapılması veya hile iddialarının yoğunlaşması bu iç karartan ortamda kaçınılmazdı ve Dâhiliye Vekâleti'nin bunu ciddiye alması için önemli nedenler vardı. Burada vurgulanması gereken bir husus da bu tür iddiaların bir güç mücadelesinin ürünü olarak siyasi çıkar hesapları sonucunda ortaya atılmış olması ihtimalidir. Çünkü İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin baskısı altındadır ve Mebusan Meclisi'nin açılmasına göz yuman bu devletler saltanat yanlısı kişilerin mebus seçilmesini istemektedirler. Oysaki bu seçimlerde bağımsızlık yanlısı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları da etkin durumdadırlar. Mebusan Meclisi'ne Milli Mücadele'yi destekleyen kişilerin seçilmesi için mücadele etmektedirler. Ve başarılı olmuşlardır.

Meclis-i Mebusan'ın 12 Şubat 1920 tarihinde yapılan dokuzuncu toplantısında Osman Nuri Bey'e ait mazbata incelenerek okunmuştur. Neticede bu iddialar ciddi bulunmamış, mebus seçilmesine engel bir durumu olmadığı sonucuna varılmış ve mebusluğu onaylanmıştır.¹³³

Osman Nuri Bey'in, "Bu Zor Günlerde Fedakâr Tutumları İle Bizi Müdafaa Eden Piyer Loti Hazretleri İle Muhterem Ağahan Ve Çalışma Arkadaşlarına Meclis Adına Teşekkür Edilmesine Dair Yasa Teklifi" Meclis tarafından kabul edilmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat 1920 günkü onbirinci birleşiminin ilk oturumunda padişahın açış nutkuna karşı meclisin vereceği cevabın komisyonca hazırlanmış taslağı fıkra fıkra okunarak görüşmelere devam edilirken, Osman Nuri Bey söz alarak; "*Memleketi harbe sürüklemiş bulunanların hareketini tarih şüphesiz*

¹³³ Turan, s. 22.

nâ-kabili-i aff bir hata mahiyetinde kaydedecektir" ¹³⁴ şeklinde üçüncü fıkrada geçen cümlenin içindeki "şüphesiz" kelimesine itiraz ederek, "*Memleket, harbe sürüklemiş olanların hareketini tarih aff mümkün olmayan bir hata olarak kaydedecektir"* şeklinde düzeltilmesini teklif etmiştir.

Bunun için de, serbest maddenin buna müsait olduğunu belirtmiştir. Ancak değişiklik teklifi Meclis tarafından kabul edilmemiştir.

1920 senesi Mart ve Nisan aylarına ait Geçici Bütçe Kanunu Layihasına verilen oyların sonunda Bütçe Kanunu kabul edilmiştir. Osman Nuri Bey, oylamaya katılmayanlar arasında yer almıştır. ¹³⁵

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde teşekkül eden Felah-ı Vatan Grubu içinde yer alan Osman Nuri Bey, bu Meclis tarafından kabul edilen ve bütün dünyaya ilan edilen 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli kararlarına imza atan isimlerden birisidir.

Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin birer hülasası olan Misak-ı Milli kararlarına tepki olarak İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek mebusları tutuklamaya başlamışlardır. Bu olaydan sonra Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 18 Mart 1920'de yapmıştır. Aydın Mebus Hüseyin Kâzım Bey'in başkanlığında açılan yirmi dördüncü toplantıda Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in, mebuslardan bazılarının Mebusan Meclisi binasından zorla alınması üzerine protesto mahiyetinde olan beyanatı ve tavrı gündeme gelmiştir. ¹³⁶

Altında Osman Nuri Bey'in de imzasının bulunduğu Rıza Nur tarafından Meclis başkanlığına verilen bu tavrı kabul edilirken, bu Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son yasama faaliyeti olmuştur. Bu tavrı özetle; Mebusan Meclisi'nin Anayasa ile belirtilen görevleri yapmasından dolayı başkente olağanüstü bir durumun meydana gelmesini ve meşrutiyetle yönetilen bütün ülkelerde geçerli olan mebusluk dokunulmazlık ve ayrıcalıkları ile mevcut durumu bağdaştıramadıklarını, düşünce özgürlüğü ve vicdan bağımsızlığı ile yapılabilecek yasama görevinin, güven içinde yapılmasını sağlayacak bir durumun yaratılmasına kadar Meclis genel kurul

¹³⁴ Turan, s. 24.

¹³⁵ Turan, s. 28.

¹³⁶ Turan, s. 31.

toplantılarının ertelenmesini teklif etmişlerdir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 18 Mart 1920'de çalışmalarına böylece ara vermiş, fakat onun bir daha toplanması nasip olmamıştır ve 11 Nisan 1920 günü, padişahın iradesiyle, "en geç dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydıyla" Osmanlı Mebusan Meclisi feshedilmiştir.⁸⁹

III. 1. 2. 2. TBMM'ye Mebus Seçilmesi

İstanbul'daki Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yukarıda anlattığımız şekilde kapılarını kapatmasından sadece yirmi dört saat sonra Ankara'dan memleketin dört bir yanına bir tamim yayınlanacak; "*Pek yakında Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip olarak toplanacak meclis için temsilcilerinizi en kısa zamanda seçip gönderiniz*" denecek ve ülkenin dört bir yanına genelgeler gönderilecektir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu genelgeye rağmen yine de bazı vilayetlerde direnme ve tereddütler olmuş,¹³⁷ mebus seçiminde bölgelere göre bazı gecikmeler yaşanmıştır.

Ancak bu gecikmenin nedeni seçim bölgelerinin halkı değil belki o tarihte o bölgelerde bulunan sivil mülki amirlerdir. Halk gerçeği anlar anlamaz derhal milletin ortak isteğine katılmakta asla tereddüt göstermemiştir.¹³⁸ Trabzon, Nutuk'ta kararsızlık ve direnme gösterdiği ifade edilen vilayetlerimizden birisidir. Ancak Trabzon'da TBMM için yapılacak seçimlerdeki gecikmeyi şehrin valisi Hamit Bey ile tümen komutanı Rüştü Bey'in bağımsızlık fikrine sadakatsizliğinde aramak ön yargılı bir yaklaşım olur.

Bunu o günlerde Trabzon'un Pontus olayları yüzünden Trabzon önlerinde demirli bulunan İngiliz Karadeniz Donanması'nın¹³⁹ şehri işgal tehdidine bağlamak daha isabetli olacaktır. 11 Nisan 1920'de padişahın kararı ile İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın feshedilmesinden sonra, bu Meclis'ten Ankara'ya gelebilenlerin katılmaları ve yeni seçilen milletvekilleriyle 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandı ve Büyük Millet Meclisi'ne başkan olarak

¹³⁷ Turan, s. 32.

¹³⁸ Atatürk, s. 345.

¹³⁹ Atatürk, s. 346.

Mustafa Kemal Paşa seçildi.¹⁴⁰

Halk ve yöneticiler için güvenlik temel endişe olduğu için birinci öncelik muhtemel bir işgalin doğuracağı elim sonuçlardı. Esasen seçimler İngiliz donanmasının ayrılmasından hemen sonra çok geçmeden yapılmıştır.

Buna karşılık Ankara'da TBMM'nin toplanmasıyla Türkiye tarihinde yeni bir dönem açılacaktır.¹⁴¹ Bu arada Büyük Millet Meclisi'ne katılmak üzere Trabzon'dan da delegeler seçilerek Ankara'ya gönderilmişti. Birinci Büyük Millet Meclisi'ne katılan Trabzon vilayeti mebuslarının sayısı 16 olup bunlardan 5 kişi Rize'den seçilerek meclise katılmışlardır. Rize'den seçilen beş mebusun birisi de Osman Nuri Bey'dir.

III. 1. 2. 3. Osman Nuri Bey'in Hüsrev Bey Heyet- İ Nasihesindeki Rolü

Amasya Genelgesi ile ulusun bağımsızlığının, yine ulusun azim ve iradesiyle kurtarılacağı ilkesinin ortaya konması, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile bu yolda, siyasi, askeri, idari örgütlenmeye ve ulusal bilinçlenmeye doğru gidilmesi karşısında, tahtını tehlikede gören padişah daha başlangıçtan itibaren bu mücadelenin amansız düşmanı olmuştu. Bu sebeple İngilizlerle işbirliği yapmaktan geri kalmamış ve İngilizlerle en iyi anlaşan Damat Ferit Paşa'yı sadrazam yapmıştı. Onun aracılığı ile de daha kongreler aşamasında Mustafa Kemal Paşa'yı, daha doğrusu ulusal örgütlenmeyi engellemek için her yola başvurmuştu. İngilizler, padişah aracılığı ile bu örgütlenmeyi boğmayı başaramayınca, Anadolu'daki ulusal hareketi etkisiz duruma sokmak için İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına razı olmuşlardı. Oysa bu Meclis, Misak-ı Milli'yi kabul etti. Bunun üzerine, önceleri zayıf olan ayaklanmaları, daha sistemli ve güçlü bir silah olarak kullanma yoluna gittiler. İstanbul Hükümeti ve padişah bu konuda İngilizlerle tam bir işbirliğine girdiler. Bu ayaklanmalar 1919 yılı sonunda dağınık ve etkisiz idiler. Fakat TBMM'nin açıldığı tarihlerde büyük bir tehlike durumuna geldiler. İngiltere ulusal kurtuluş hareketini bertaraf edemezse ileride yapılacak barış anlaşmasını (Sevr Anlaşması)¹⁴² Türk

¹⁴⁰ Sarıkaya, s. 162.

¹⁴¹ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 442.

¹⁴² Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma*

milletine kabul ettiremeyeceğini biliyordu.

Osmanlı Hükümeti ve İngiltere uzun savaş yıllarının, Türk milletinin üzerinde yarattığı bıkkınlıktan ustaca yararlandılar. Osmanlı Devleti'nin askerliği kaldırdığı ve vergilerin affedildiği propagandaları yapıp, TBMM'nin halk gözünde otoritesini yıkmaya çalışıyorlardı. "Şeyhül-İslam Fetvası, Padişah Fermanı ve Hükümet Bildirisi" ile halkın dini ve geleneksel bağlılık duyguları Milli Mücadele'ye karşı mütamadiyen kışkırtılıyordu. İç ayaklanmaların nedenleri, bu ayaklanmaların bastırılması için başvurulan yöntemlerin de sebepleri olacağından önemlidir. Bu nedenleri özetlersek:

Uzun savaş yılları yokluk ve umutsuzluk yaratmış, asker kaçaklarının çoğalmasına yol açmıştır. Özellikle asker kaçakları, ayaklanmaların insan gücünü oluşturması bakımından ayrıca önem taşıyordu. Milli Mücadele, vatan savunması için bu yoksul ve bıkkın halka ağır fedakârlıklar yüklediği için halkta, bunlardan kaçma eğilimi doğuruyordu. Halife-Padişah'a olan dinsel ve geleneksel bağlılık bu makamı meşru tanıtıyor ve Ulusal Mücadele'yi gayrı meşru gösterenlerin etkili olmasına yarıyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçı ve Bolşevik olarak tanıtıyorlardı. Padişah iradesi olmadan asker ve vergi toplandığı, bunun kanuna aykırı olduğu ileri sürülüyor, Yunan ordusunun halife ordusu olduğu propagandaları yapıyordu.

Ayaklanmalar İngilizler tarafından hazırlandığı ve yerli kaynaklarca beslendikleri için, bastırılması çok zor oluyordu. İsyancıların kuvvetli olduğu bölgelerde, halk onların padişahı temsil ettiğine ve bu durumun sürekli olacağına inanıyordu. Bu sebeple birçok yörede, halk ayaklanmaya katılıyor ve destekliyordu. 1920 yılının ilkbaharından yalnız dış düşman tehlikesiyle değil, ayrı bölgelerde birbirini izleyerek çıkan ayaklanmalarla uğraşıldı. Ayaklanma hareketleri Ankara'nın yakınlarına kadar geldi. Telefon ve telgraf telleri kesildi. İhanet, cehalet, kin, taassup bütün ülkeyi korkunç bir biçimde kapladı. Ayaklanmaların Ankara'yı bir çember içine aldığı bir sırada, Yunanlar da 22-23 Haziran 1920'de batıdan saldırıya geçtiler. İçten ve dıştan gelen saldırılar birbirinden uzak olmakla beraber, bir merkezden

Planları, Vatan Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1999, s. 329-330.

yönetiliyorlar ve sistemli bir biçimde TBMM'nin çökertilmesine çalışılıyordu. Hükümet bir dış saldırıya kuvvet gönderse, iç ayaklanmayı bastıramıyor, iç ayaklanmaya kuvvet gönderse dış saldırıya karşı koyamıyordu. Bu sebeple Milli Mücadele'nin en buhranlı yılının 1920 yılı olduğu açıkça ortada idi. İç güvenlik en önemli sorun olmuştu. Ayaklanmaların bastırılmasında, özellikle Kuva-yı Seyyare komutanı Çerkez Ethem ve Koçgiri Ayaklanmaları'na karşı Merkez Ordusu kuruldu. Merkez Ordusu, Koçgiri Ayaklanması dışında Karadeniz Bölgesi'nde çıkan Pontusculuk hareketine karşı Anadolu'da asayiş ve güvenliğin sağlanması amacıyla 9 Aralık 1920'de 3. Kolordu lağvedilip onun yerine kuruldu.

Kuvvet yoluyla ayaklanmaların bastırılması mümkün oluyor, fakat başka bir yerde yeni bir ayaklanmanın çıkmasına engel olunamıyordu. Bu durum, henüz ulusal birlik ve bilinçlenmenin gerçekleşmemesinden kaynaklanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı bildirimlerle halkı yardıma çağırıyor, fakat etkili olmuyordu. Asker kaçaklarının sayısı bu dönemde epey artmıştı. Hapis cezası, cephede ölmeye tercih edilip askerden kaçılıyordu. Bu yüzden son bir ay içinde kaçak sayısı çok artmış, taburların er sayısı 80-100'den 3-4'e inmişti.¹⁴³

Bu yüzden, ceza önlemlerine başvurulması zorunlu oldu. Daha Sivas Kongresi sırasında sert önlemler alınmıştı. Fakat yeterli olmamıştı. Batı Cephesi'ndeki ayaklanmaları bastırmakla görevli 56. ve 61. Tümen Komutanları'na; bozguncu, asi, kışkırtıcı ve görevini yapmayan asker- sivil görevlilere, suçlarına göre tart, hapis, idam gibi her çeşit cezaları uygulamak gibi olağanüstü yetkiler tanındı. Fakat bunlar da yeterli olmadılar. İç ayaklanmalar çok sert önlemlerle güçlüklerle bastırılabilirdi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında sözü edilen isyanların çıktığı yerlerden birisi de Adapazarı-Düzce havalisiydi. Eşkiyalık hareketlerinin bu dönemde bu havalide yoğunlaşmıştı. Özellikle Düzce, Osmanlı-Rus savaşları sırasında Kafkasya'dan buraya göç edip gelen Abaza, Çerkez, Laz ve Oset gibi farklı kavimlerin yan yana yaşadığı bir bölgeydi. Kafkasya'daki özgür yaşamlarının bir parçası olarak beraberlerinde getirdikleri kanun düzenine yabancılık canlı biçimde yaşıyordu.

¹⁴³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 55-56.

Burada yaşayan Türklerle sosyo-ekonomik yönden entegre olmuş değillerdi. Ayrıca halifeye de bağlıydılar. Osmanlı sarayına uzun yıllar boyunca kız vermişler ve üst bürokraside kendilerine ayrı bir yer edinmişlerdi. Kemal Çelik'in Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi'nin Kasım 2007 sayısında yayımlanan *Milli Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri* isimli makalesinde de belirttiği üzere Ahmet Anzavur'un Gönen, Manyas ve Biga'da başlattığı isyanın dalgaları genişleyerek Adapazarı, Hendek, Düzce ve Bolu taraflarına ulaşmıştı. Düzce dolaylarında, Abaza ve Çerkezlerin oluşturduğu dörtbin kişi, Düzce'yi basarak hapisaneleri boşaltmış, çarpışıkları süvari müfrezesini yenerek silâhlarını almış, subaylarla, hükümet memurlarını hapsedmişlerdi. Her taraftan asiler üzerine gönderilen kuvvetler arasında Düzce'ye hareket eden 24. Tümen ve onun komutanı Yarbay Mahmut Bey de vardı. 25 Nisan 1920'de, Hendek'ten Düzce'ye giderken Mahmut Bey, kurmay başkanı Sami Bey ve birkaç subay şehit edildiler. 24. Tümen erleri esir düştüler. Köylerine dönmek şartı ile serbest bırakıldılar. Tümenin bütün tüfekleri, topları alındı, ağırlıkları yağmalandı. Bu arada, İstanbul'dan Adapazarı'na gelen İzmit mutasarrıfı Çerkez İbrahim, halka padişahın selâmını getirerek, yüzelli lira maaşla topladığı asilerle Adapazarı çevresine hâkim olduktan sonra, Geyve Boğazı'ndaki millî kuvvetlere karşı saldırıya geçti. Asilerin bu saldırısına karşı, Ali Fuat Paşa komutasındaki kuvvetler Geyve Boğazı yakınlarından Adapazarı'na uzanan kesimde, Refet (Bele) Paşa da Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu'ya kadar uzanan bölgede harekete geçtiler. Çerkez Ethem kuvvetleri de bu harekâta yer almışlardı. Bu harekât sonucunda asiler ve Hilâfet Ordusu yenilerek isyan bastırıldı.

İstanbul Hükümeti'nin bu ayaklanmaya destek vermesinin nedeni TBMM'nin bu bölgede etki kurmasını engelleyerek onu iş yapamaz hale getirmek, İngilizler ise TBMM'yi İstanbul'dan uzak tutarak Osmanlı başkenti ve boğazlar üzerindeki fiili hâkimiyetlerini korumak için destekliyordular.

Heyet-i Temsiliye'nin bu sırada aldığı iki tedbirden biri; Geyve'de bulunan 24. Tümen komutanı Yarbay Mahmut Bey'i bu ayaklanmaları bastırmakla görevlendirmek, öteki ise dört mebusu halka nasihatlerde bulunmak ve olup bitenler

hakkında halkı aydınlatmak amacıyla görevlendirmek olmuştur.

Trabzon mebusu Hüsrev Bey'in başkanlığında asileri ikna edecek bir heyet hemen yola çıkarılmıştır.¹⁴⁴ Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın (Ziraat Mektebi'ndeki) karargâhında alınan karar üzerine Trabzon mebusu Kurmay Binbaşı Hüsrev (sonradan Gerede soyadını alacaktır) Bolu mebusları Dr. Fuat (Umay) ve Şükrü (Güleç) Lâzistan Mebusu Osman Nuri Beylerden oluşturulmuş olan bu heyetin üyeleri için Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 24. 4. 1920 tarihli gizli oturumunda "*en kıymetli arkadaşlarımızdan birkaç zat*" diye söz eder.¹⁴⁵ Osman Nuri Bey'in Düzce ve civarında 1293 (1877) göçmenleri arasında kalabalık bir grubu teşkil eden Doğu Karadenizliler üzerinde etkili olacağı düşünülerek, Halide Edip Hanım'ın teklifiyle Heyet-i Nasiha'ya katıldığı iddia edilir.¹⁴⁶

Dr. Fuat Bey, heyetin "*Bolu isyanını nasihat ve icabında silahla yatıştırmağa memur edildiğini*" belirtirken, heyetin hareket tarzı, Gerede'de milli teşkilat oluşturmak, kuzeyden gelen taburu da emrine almak suretiyle Bolu'ya doğru ilerlemek, Düzce üzerinden gelecek 24. Fırka ile birleşerek ortak hareket etmektir.¹⁴⁷

Osman Nuri Bey'in de aralarında bulunduğu Heyet-i Nasiha, Ankara'dan 21 Nisan 1920 günü yola çıktıktan sonra geceyi Yabanabad'da (Kızılcıhamam) geçirir. Buradaki telgrafhanede hatların kesik olmasından dolayı Gerede ile irtibat kuramazlar. Ertesi gün Hüsrev Bey, kasaba halkı ile görüşerek onlara Ankara'nın yüce amacının milli birlik ve beraberlik yolunda yürümek olduğunu anlatır. Heyet, daha sonra Ankara ile yaptığı telgraf görüşmesi üzerine kendilerine verilen bilgiler doğrultusunda Gerede'ye hareket eder. Niyetleri Gerede'den sonraki Dörtdivan nahiyesinde kalarak heyetteki Şükrü Bey'in orada oturan ve sözü geçen kayınpederinin yardımıyla milli kuvvetler toplayıp Bolu üzerine yürümektir. Mebuslar, Gerede'ye üç çeyrek kala top sesleri duymaya başlayınca, bunun Ankara'da o gün açılmış olacağını düşündükleri Büyük Millet Meclisi'ni kutlama

¹⁴⁴ Necati Fahri Taş, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 1995, s. 206.

¹⁴⁵ Turan, s. 38.

¹⁴⁶ Çağlar, s. 23.

¹⁴⁷ Turan, s. 39.

gösterilen yahut kendilerine "hoş geldin" topları olabileceğini düşünürler.¹⁴⁸

Mebusların aralarında geçen bu konuşmadan sonra Hüsrev Bey, Gerede sırtlarından gelen şiddetli piyade ateşi karşısında bunun Bolu istikametinden gelme Çerkez asileri olabileceğini düşünerek bu nazik durum karşısında halkın zarar görmemesi ve çatışmanın dar bir mıntıkada cereyan etmesini sağlamak için gerekli tedbirleri alır. Önce süvarileri birkaç yüz metre gerideki sırtlara yerleştirirken diğer taraftan da Gerede eşrafından olan Mebus İlyaszade Şükrü Efendi'yi halkla konuşması için Gerede'ye yollar. Daha sonra Gerede tarafından gelen kalabalık ile arkasında yeşil bayrak taşıyan birkaç atlının heyete doğru süratle yaklaştığı görülür.

Gelenlerin arasında bulunan otuzbir mart olayı elebaşlarından Kör Ali Hoca'yı Fuat Bey tanımıştır Kör Ali Hoca, Hüsrev Bey'e uzaktan; *"ateş etmeyiniz. müslümanız"* diye bağırırken Hüsrev Bey'le Doktor Fuat Bey öne çıkarak gelenlere karşı yürümek isterler. Hoca; *"Gelmeyiniz, İslam, İslâmı kırmayın"* diye bağırmağa başlar.

Kör Ali'nin arkasından ellerinde kocaman bayraklarla iki kişi belirir. Arkasından Gerede tarafından yaylım ateşi başlar. Kurşunlar mebusların önünden yanından geçmektedir. Mebuslar oldukları yerde kalmışlardır. Bu acı durum karşısında Osman Nuri Bey; *"irticanın bir kere daha hortladığını görüyorum. Nedir bu milletin çektiği bu yobazlardan"* diye mırıldanır. Bundan sonrasını Dr. Fuat Bey şöyle anlatmaktadır:

*"Vaziyet çok feci idi. O sırada köprü tutulmuştu ve kaçabilme ihtimali kalmamıştı. Köylüler geldi. Hâki bir elbise giymiş olan Hüsrev Bey'i kumandan zannıyla evvalâ ona hücum ettiler ve pek çok dövdüler. Sonra hepimize hücum ederek cümlemizi yaraladılar"*¹⁴⁹

Asilerin aşağıdaki sloganları da durumun boyutunu ortaya koymasına bakımından önemlidir;

" Padişah düşmanı alçaklar" "Zındıklar." "Din, peygamber düşmanları"

¹⁴⁸ Turan, s. 40.

¹⁴⁹ Turan, s. 39.

"Allahsızlar" "Namussuz Bolşevikler"

"Ey Ümmeti Muhammet, Allahını seven vursun"

Mebuslar bu çirkin sözlerle itile kakıla yürütülürken en önde Kör Ali cübbesinin eteklerini uçura uçura dualar okuyarak bir taraftan da;

"Ey ahali gazanız mübarek ola... Allah sizden razı olsun. Yakında bu zındıklar gibi ötekileri de yakalayıp asacağız... Ankara'ya gidip Kemal Paşa'yı da, padişahımız efendimizin fermalı ile asacağız... Padişahım çok yaşa..." diye bağıyor, etrafındaki yeşil bayraklılarda *"Padişahım çok yaşa"* diye ona katılıyorlardı. Mebuslar kan içinde sürüklenerek yürütülürken kalabalığın içinden biri haki ceketine, külot pantolonuna bakarak Hüsrev Bey'in yakasına yapışarak bağıyordu *"Bolşeviklerin kumandanı bu herif olacak"* *"vurun gebertin alçağı"* demektedir..

Sonunda mebuslar boyunlarına ve ellerine zincirler takılarak, bir yandan taşlanarak bir yandan da yüzlerine tükürülerek Gerede hapishanesine götürülmüşlerdir. Mebusların pusuya düşürülerek asilerin eline esir düştüğü haberi üzerine Mustafa Kemal Paşa; *"Eyvah yazık oldu bu arkadaşlara"* diyerek Ankara'nın bu acı haber karşısındaki duygularını dile getirmiştir.

Mebusların Gerede'deki tutukluluk günleri beş altı gün sürmüştür. Bu günlerde Mahmut Bey'in ve yaverinin şehit edildiklerini ve 24. Tümen'in tamamen esir alınarak Düzce'ye hapsedildikleri haberini almışlardır. 24. Tümen'in başına gelen bu felaket ve esaretten sonra Hendek'in isyan ederek Adapazarı'nın asilerinin eline geçmesi, mebusları büyük bir üzüntüyle beraber ümitsizliğe sürüklemiştir.¹⁵⁰

Heyet-i Nasîha; Geyve, Adapazarı, Düzce, Bolu mıntikasına hâkim olan asilerin kararı üzerine, Gerede'den nakledilerek savunma açısından daha güvenli olan Düzce'ye götürülmesine karar verilmiştir.

Mebuslar otuz-kırk süvari eşliğinde elleri kelepçeli, boyunlarından demir zincirlere bağlı bir durumda çok sıkı bir emniyet altında ve yaylı arabalarla Bolu üzerinden Düzce'ye nakledilmişlerdir. Nakil sırasında da Gerede ve Düzce halkının taşkınlıklarını ve hakaretlerini sürdürmelerini Hüsrev Bey; *"dış düşmanlarımızla"*

¹⁵⁰ Turan, s. 44.

birlik eden saray ve onun yordakçısı müteassıb, cahil hocalar güruhunun saf halkı ne kadar iğfal ve izlal etmeğe muvaffak olduğunu acıklı bir misallerinden biridir" şeklinde değerlendirmiştir.

Mebuslar, Düzce'de önce bir hapishaneye, oradan da Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın binasına götürülmüşlerdir. Bu arada mebusları ümitlendirecek haberler hapishaneye gelmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Ali Fuat Paşa'nın Düzce'deki ayaklanma haberini alır almaz yanındaki süvari bölüğü ile beraber Bursa'dan Geyve'ye gelerek kuvvetlerini Geyve Boğazı'na yerleştirdiği, milis kuvvetlere komuta eden Binbaşı Çolak İbrahim Beyin de, Rumeli gönüllüleri ile Mudurnu'ya geldiği, ayrıca milis kuvvetlerden İpsiz Recep çetesinin de Hendek civarında olduğu;¹⁵¹ Refet Paşa'nın güneyden hareket ederek Mudurnu'ya ilerlediği ve nihayet Biga, Bandırma, Gönen, Manyas taraflarında Anzavur'un hakkından gelen Çerkez Ethem Bey'in de Bursa üzerinden doğruca Adapazarı'na hareket ettiği gelen haberler arasındadır.

Ayaklanma bölgesinde milli kuvvetlerle asiler arasındaki çatışmalar devam ederken, Düzce Hilafet Ordusu ve isyancıların başı Sefer Bey, Düzce'ye dönmüştür. Nasihat Heyetini ziyaret ettiğinde Hüsrev Bey ona memleketin durumunu ve İtilaf Devletleri'nin amacını anlatırken diğer heyetler de Milli Mücadele'nin ulvi amacından bahsetmişlerdir. Bu heyetin bir azası olarak kendilerine olmadık eza ve cefayı reva gören gerıcilere karşı Osman Nuri Bey'de saltanata karşı bir tepkinin oluşması kaçınılmazdı. Bu kargaşa ve anarşi ortamının Osman Nuri Bey'de merkezi bir yönetime dayanan düzenli ve istikrarlı bir devlet düzeni kavramını güçlendirdiği de aşikârdır.

Görüşmelerden sonra gelişen siyasi olaylar ve Kuva-yı Milliye birliklerinin başarıları asî lideri Sefer Bey'in tutumunu Ankara lehine değiştirmiştir. Hatta Heyet-i Nasihâ'nın aracılığı ile ülkenin kurtuluşu için çalışan Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmak için harekete geçmesine neden olmuştur.

¹⁵¹ Turan, s. 45.

Hüsrev ve Osman Bey'ler, hapishaneden gece yarısı gizlice çıkarılarak Çerkez eşraflarından birinin evinde Sefer Bey ve Koç Bey ile buluşmuşlardır. Bu buluşmada Sefer Bey, pişman olduğunu tekrarlayarak Ankara'nın haklı davasına katılmak istediğini ve bunun için de Hüsrev ve Osman Nuri Bey'lerin yardımına ihtiyacı olduğunu üstü kapalı bir şekilde ortaya koyması üzerine, Hüsrev ve Osman Nuri Bey'ler, bu beklenmedik durum karşısında aylardır yerine getiremedikleri görevlerini yerine getirmek için bir fırsat doğduğunu anlayarak, Düzce esirleri ile Ankara'nın anlaşmasında aracı olmayı memnuniyetle kabul etmişlerdir.

Bunun üzerine Hüsrev ve Osman Nuri Bey'ler, gece yarısı yanlarında Sefer ve Koç Bey'lerle birlikte Düzce'den ayrılarak Mudurnu Cephesi'ndeki Albay Refet Bey'in emrindeki milli kuvvetlerle görüşmek için yola çıkmışlardır. Zor ve tehlikeli bir yolculuktan sonra mebuslar, Mudurnu'da Refet Paşa'nın karargâhında diğer Kuva-yı Milliye komutanları ile buluşarak bir görüşme yapmış ve acele olarak Ankara ile temasa geçmişlerdir. Hüsrev Bey, Ankara ile yaptığı görüşmede asi reisi Sefer Bey'in pişman olduğunu ve çekileceklerini bildirmiştir.

Osman Nuri Bey asilerin elinden kurtularak Ankara'ya bir telgraf çekmiştir. Telgrafta;

“Düzcede halk korkuyor. İstanbul'dan ümit kesilmiştir. Safer Bey mert adamdır. Uzlaşma işi samimidir. Düzce muhiti Refet Bey'i seviyor. Ethem Bey'in vürudunun felaket olacağını düşünüyor. Ethem Bey'in Düzce'ye gelişini önlemek lazımdır.” demiştir.

Dönemin Genelkurmay Başkanı olan İsmet Bey (İnönü), Hatıralarında asiler üzerine gönderilecek kumandanı “asilerle uzlaşarak seçmek” şeklindeki bu tavsiyeyi şaşılacak bir tavsiye olarak görür ve kabul etmez:

“Asilerin isteklerine bağlanarak, üzerlerine gönderilecek kumandanı onlarla istişare ederek seçmek şaşılacak bir tavsiye idi. Korkuyorlarmış, Ethem Bey'i istemiyorlar, Refet Bey'i gönderin diyorlar. Böyle şey mi olur? Genelkurmay Başkanı olarak derhal telgrala emir verdim:

“Düzce'ye silah kuvvetiyle girilmelidir. Asilerin de haleti, samimi değildir.

İstanbul'dan ve İngilizler'den yardım gelir ümidiyle vakit kazanmak istiyorlar. Asi elebaşları içinde eli kana boyanmamış birkaç kişiyi affedebiliriz. Fakat başka türlü teklifleri kabul edemeyiz. Şehit olan komutan ve subaylarımızın erlerimizin hesabını soracağız. Halka karşı kindar muamele yapılmayacak, bilakis şefkat gösterilecektir. Subaylardan ve memurlardan ihanet veya halkı iğfal edenler asla affedilmeyecektir.”

152

Çok geçmeden Düzce'ye 26 Mayıs 1920 günü Çerkez Ethem kuvvetleri girerek isyanın elebaşlarını hemen idam eder ve İstanbul Hükümeti'nin isyanları yönetmek üzere gönderdiği 9 subay da bu olaylar sırasında öldürülür.¹⁵³

Sonunda, Albay Refet Bey, Bulanık ile Mudurnu arasında bir telgraf hattı çektiler ve asilerin isyan sırasında kestiği iletişimi Ankara ile yeniden kurar. Bolu'yu Mudurnu'ya bağlayan bir ova köyü olan Bulanık'ta 23 Mayıs 1920 tarihinde yapılan Bulanık Sözleşmesi ile isyan sona erdirilir. Heyet-i Nasiha ise bu sözleşmenin yapılmasında aktif bir rol üsleni ve asilerin Kuva-yı Milliye saflarına katılmalarını sağlar.

Heyet-i Nasiha günleri Osman Nuri Bey için oldukça öğretici olmuş, halkın içinde bulunduğu bağınazlık ve cehalet batağını daha iyi görmüş, her yere nüfuz eden derin yoksulluğu yakından gözlemlemiş, saltanat idaresinin iç yüzünü asilerin şahsında bir kez daha müşahede ederek bunların ülkemizin geleceği için ne büyük riskler oluşturduğunu daha iyi kavramıştır.. Yaşadıklarına rağmen yine de isyancıların tepkilerini eskiden beri yapılan gelen zulüm ve eziyetlere halkın bir tepkisi gözüyle bakmıştır.

1 Haziran 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na¹⁵⁴ verdiği tavrında Düzce Ayaklanması'yla ilgili izlenimlerini Meclis'le paylaşmıştır. Bunu da bir görev saydığını belirtmiştir. Buna göre;

1-Düzce'de meydana gelen isyan bir irtica hadisesidir.

2-İsyan, Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin Anadolu'yu parçalamak üzere Kuva-

¹⁵² İnönü, s. 205.

¹⁵³ Görgülü, s. 37.

¹⁵⁴ Turan, s. 49.

yı Milliye aleyhinde yaptıkları kışkırtma ve propagandaların neticesinde meydana gelmiştir.

3-Fakat halkın isyana katılması sadece Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin propagandalarıyla izah edilemez. Bunun arkasında daha derin sosyal nedenler yatmaktadır. Ona göre, birçok senelerden beri devleti temsil eden hükümetin sivil idarecileri, askerleri ve adliyeleri eliyle halka yapmış olduğu zulüm ve haksızlıklar, halkın kin ve husumet biriktirmesine neden olmuş ve isyanla bu su yüzüne çıkmıştır. Nitekim bunun bir benzeri de Rusya'da yaşanmıştır. Rusya'da çarlık idaresi yıkılırken, asırların sürükleyip getirdiği Rusya'daki arazi meselesinin sebep olduğu toprak ağalığına tutsaklık, Rus köylüsü üzerinde öyle kindar bir tesir oluşturmuştur ki sonunda köylüler Bolşevizm'le fırsat buldukça ani ve muazzam bir hücumla karşısındaki rejimi yıkmış ve bir daha dirilmeyecek surette yok oluşa sürüklemiştir.

4-Bugün Düzce ve havalisinde yapılmakta olan halkı itaat altına alma harekâtının halk üzerindeki tesiri, müşfikane olmalıdır. Halk, TBMM'ye karşı döven babamızdır kanaatini beslemelidir.

5-Milli Mücadele'ye atılanlar, bütün dünyaya karşı demokratik esaslar dâhilinde Anadolu'da radikal bîr devlet kuracaklarını ilan ettikleri halde üç dört günlük mesafedeki bir yerde yeni devletin yürütme ve yargı yetkisini kullanan memurları ilan edilen demokratik esaslara uygun hareket etmiyorlar. Bir düşünceyi bir kimse sadece taklit olsun diye taşırorsa bunu diğer kimselere aşılazamaz.

Bu heyette iken yaşadıklarının Osman Nuri Bey'deki yurtseverlik hislerini güçlendirdiği, haddizatında olayların içinde onu pişirerek daha büyük mesuliyetler için olgunlaştırdığı ve onu daha büyük görevlere hazırladığı da söylenebilir. TBMM'nin Rusya'dan yapılacak silah sevkıyatı için onu görevli olarak Tuapse'ye göndermesi, Milli Mücadele için ihtiyaç duyulan silah tedarikini yabancı bir ülkeden sağlamak gibi büyük bir sorumluluğu ona tevdi etmesi tesadüf olmasa gerektir. Mustafa Kemal Paşa ile ilişkisi açısından konu ele alındığında diğer mebuslar arasından onu Nasihat Heyeti'ne seçmekle onu onore ettiği bir gerçektir. Gerek heyet için kendisinin seçilmesinden gerek ulusal kurtuluş savaşının Mustafa Kemal Paşa eliyle yürütüleceğine dair mevcut inançtan ve gerekse de onun diğer meziyetlerine

duyduğu güvenden olsun onun meclisin gizli ve açık oturumlarında doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya tavır almayışında bu olayların kısmen de olsa rolünün olduğu değerlendirilmektedir.

III. 1. 2. 4. İlk Türk-Sovyet İlişkilerindeki Rolü

Osman Nuri Bey'in bu ilişkilerdeki rolü, tercüman olarak Bekir Sami Bey heyetine katılarak ikili ilişkilerin kurulmasına katkı sağlamak biçiminde olmuştur.

Babası Tevfik Bey, Batum'da Almanlar'a ait bir fabrikada müdürlük yapmaktaydı. Tahsil hayatının tatil günlerinde onun yanına giden Osman Nuri Bey, küçük yaşlardan itibaren Rusça öğrenmeye başlamıştı. İyi düzeyde Rusça'yı burada öğrendi. Onun Bekir Sami Bey heyetine dâhil olmasından evvel Sovyet-Türk ilişkilerinin gelişimine kısa bir göz atmak lazımdır.

Ankara'da kurulan milli hükümet tam bağımsızlık ilkesinden hareket ederek milli bir siyaseti hedeflerken, bu siyasetin esaslarını da tespit etmiştir. Bu esasları;

1. Misak-ı Milli'yi taviz vermeden uygulamak,
2. Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamak
3. Çeşitli savunma, saldırma, dostluk ve ittifak arayışları içinde maddi ve manevi yardım elde etmek,
4. Bütün bu hedeflere ulaşabilmek için her türlü propaganda araçlarını kullanmak şeklinde sıralanmıştır.¹⁵⁵

Bu bağlamda TBMM'nin açılmasından sonra yeni kurulan hükümetin ilk teşebbüslerinden birisi de Sovyetler Birliği'yle yukarıda belirtilen amaçlar istikametinde ilişki kurmak olmuştur. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 1920 yılının ilkbaharında yardım sağlamak üzere Sovyet liderlerine başvurmalarının altında yatan nedenleri iki açıdan değerlendirebiliriz. Birincisi; Milli Mücadele'nin başında, Ankara Hükümeti'nin ve ülkenin içinde bulunduğu çok ağır şartlar, ikincisi de; Bolşevik Rusya'nın Türkiye ile ilgili tutumudur. TBMM'nin kurulduğu sırada Türkiye dört bir yandan yabancı düşmanlarla çevrilmiş bir durumdaydı. Yunan

¹⁵⁵ Turan, s. 51.

ordusu Ege'den hareket ederek Anadolu'yu ele geçirmek isterken, Mondros Mütarekesi'ne göre İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde müttefik işgal kuvvetleri sahneye çıkmaktaydı. Karadeniz kıyılarında Rum çeteleri, Doğu sınırında ise Ermeniler hayal ettikleri Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmek gayesi peşinde koşmaktaydı. Güneyde ise Fransız birlikleri Adana ve Antep bölgelerini ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Bu gerçekler karşısında Sovyetler Birliği'yle normal münasebetleri ilk kuran yeni Türkiye oldu.¹⁵⁶

Sovyet liderleri de TBMM'ye yakınlaştıran nedenler vardı. Bunların başında ortak düşmanlar geliyordu. Anadolu'da Yunanlar'ı kullanarak hâkimiyet kurmak isteyen devletler Birinci Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusyası'nın müttefikleri olan İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlardı. Çarlık Rusyası'na karşı ihtilal yaparak bütün Çarlık mirasını reddeden Bolşevik Sovyet yönetimi için bu devletlerin Anadolu'ya sahip olması onların Karadeniz'i kontrol ederek Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarını da işgal tehdidi altında bırakması anlamına geliyordu. Kaldı ki bu devletler yeni Sovyet yönetimine karşı mücadele eden Çarlık rejimi yandaşı General Vrangel ve Amiral Denikin'a destek veriyorlar böylece komünist yönetimin Rusya'daki varlığını ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Rusya'nın yeni komünist yöneticileri için “*düşmanımın düşmanı dostumdur*” siyaseti en faydacı siyasetti. Bu dönemde Osmanlı Hükümeti'yle işbirliği yapamazlardı, çünkü padişah ve hükümeti zaten İtilaf Devletleriyle işbirliği halindeydi.

Mediha Akarslan'ın Akademik Tarih Dergisi'nin Nisan 2009 sayısında yayımlanan *1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği İle Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arasında Kurulan İletişim* isimli makalesinde belirttiği üzere Rusya'daki yeni rejim ülke içinde henüz tam manasıyla yerleşmiş değildi. Bu sırada Sovyet liderleri ihtilâli Orta ve Batı Avrupa'ya yayarak oralarda kargaşa çıkarmaya ve iktidara gelecek işçi hükümetlerine dayanarak kendi durumlarını kurtarmaya çalışıyorlardı. Yine doğulu devletlerde ve sömürgelerde komünist rejimi benimsemesi ihtimali bulunan hareketleri teşvik ve tahrik etmek çalışmalarının

¹⁵⁶ Tefvîk Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 33.

kapsamı içersindeydi. Nitekim Sovyet yöneticileri, Milli Mücadele'ye komünist rejimi benimsemesi ihtimali bulunan hareketler kapsamında bakmışlardı. Bununla ilgili olarak; Nisan 1919 günü "Izvestia" da çıkan bir yazıda, başlayan Türk İhtilâli'nin Sovyetlerin Ekim İhtilâli'nin bir kopyası ve devamı olacağını vurgulayan düşüncelerini beyan ediyorlardı. Fakat bu beklenti haricinde Sovyetlerin Milli Mücadele'ye ilgi duymasını sağlayacak pekçok somut gerçek vardır.

Bunların başında, Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma yollarından biri olan Kafkasya, İran ve Afganistan'da İngiltere egemen duruma gelmişti. İngiltere gerek yeni Türkiye'nin gerekse Sovyetler Birliği'nin ortak düşmanıydı. Yine, Batı Anadolu'da İngiltere'ye sıkı sıkıya bağlı bir Yunanistan'ın varlığı Sovyetleri rahatsız ediyordu. Nitekim İngiltere Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek bu bölgeyi etkisi altında bulundurmaya amaçlamıştı. Sovyetler Birliği için bu gerçeklerin yanında, Milli Mücadele'ye destek vermek ideolojik açıdan da önem taşıyordu.

Şöyle ki; Hristiyan batılılara karşı sürdürülen Milli Mücadele'ye yardım edilerek gerek Rusya'daki Türk-Müslümanlar arasındaki Moskova'nın prestijini artırmak amacı da gerçekleşmiş olacaktı. Bu sırada Milli Mücadele'nin stratejisi ve amacı belli olmaya başlamıştı. Sovyet yöneticileri bu hareketin doktrinci değil, bir Milli Kurtuluş Hareketi olduğunu anlamaya başlamışlardı. Bundan sonra Sovyet yöneticileri ihtilâl düşünce ve umutlarını bir yana bırakarak Türk Kurtuluş Savaşı'na ortak çıkarları açısından bakmaya başlamışlardı.

Sovyet yöneticileri Ankara'daki yeni yönetime mali, siyasi ve askeri destek sağlamakla Anadolu'da başlayan ulusal kurtuluş savaşını ilerleyen aşamalarda bir "Halk Kurtuluş Hareketi" dönüştürerek burada komünist bir yönetim kurmayı da planlıyorlardı.¹⁵⁷ Bunun için propaganda ve teşkilatlanma çalışmalarına başlamışlardı bile.¹⁵⁸ Ama Milli Mücadele önderlerinin güvenini kazanmak için rejim konularına girmemeye ayrı bir özen gösteriyorlardı.

¹⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya*, VII. Türk Tarih Kongresine sunulan Bildiriler, 25-29/9/ 1970, TTK Basımevi, Cilt. 2, s. 897.

¹⁵⁸ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge, 1919-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 2, s. 95.

13 Eylül 1919'da Sovyetler, Türkiye İşçi ve Köylüleri'ne hitaben Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Sovyetler Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Dairesi Başkanı ve aynı zamanda daha sonra komünist Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olacak Neriman Nerimanov'un imzası ile yayımladıkları demeçte; doktriner konulara değinilmemiş, İngiltere Hükümeti'ne hücum edilmiş, satılmış para ve vezirlerden söz edilerek İstanbul Hükümeti'ne saldırılmıştı. Bu durum karşısında Türk anavatanının kurtarılmasının Türk İşçi ve Köylüsüne kaldığı belirtilerek Rus İşçiler ve Köylüler Hükümeti'nin "kardeşlik elini" uzatmaya hazır olduklarını belirtmişlerdi. Mustafa Kemal'in komünist olmadığını ya da olmayacağını da biliyorlardı. Ancak bunu bilmelerine rağmen onun şahsında TBMM'ye destek vermelerinin nedeni İngiliz ve Fransızlar gibi İtilaf Devletlerinin Anadolu'dan uzaklaştırılmasının ideolojik hesaplarından daha önce gelmesiydi. 1920 yılı başlarında Mustafa Kemal Paşa Kafkas politikasını Kafkasya'nın önemine binaen¹⁵⁹ 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile birlikte yürütmüştür. Daha Havza'da iken Kazım Karabekir'le haberleşmesinde Bolşeviklerle temasa geçmek meselesi üzerinde durmaktadır. Bu düşünce ile ağustos ayı ortalarında Sivas'a gelmiş olan Halil (Kut) Paşa ile görüşen Mustafa Kemal Paşa onu, Bolşeviklerle yolu açmak ve onlardan silah, cephane ve para almakla görevlendirmiştir.

Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya hak vererek;

“En kısa zamanda Doğu'ya doğru yola çıkacağım Paşa... Senin gönlün rahat etsin. İnşallah para da buluruz, silah da. Bakalım talih dediğin ne gösterir” diyerek görevi kabul edip, Sivas'tan Şark'a doğru "Şark Menzil ve Askerlik Şubelerini Teftişe Memur Binbaşı Kâmil Bey" adı altında önce Azerbaycan'a sonra da Moskova'ya geçmiş ardından da Hariciye Komiseri Georgy Vasilyeviç Çiçerin ve onun muavini Karahan ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Çiçerin ve hariciyesine Türkiye'nin genel durumu hakkında bilgi vererek;

"Sizin inkılâbınızın gayesi kapitali yıkmaktır, kapitalin merkezleri Londra,

¹⁵⁹ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Tarihi*, Beta Basım Yayın A.Ş., 4. Baskı, İstanbul 1993, s. 259.

Paris, Roma olduğuna göre Türkiye'ye saldıranlarla¹⁶⁰ Sovyetlerin düşmanı aynı ülkelerdir. Binaenaleyh Rusya ile Türkiye'nin bu durumda dost olmaları gerekmektedir. Bu en tabii ve mantıki yoldur" demiştir. Çiçerin bu konuşmadan memnuniyet duyduğunu belirterek;

"Türkiye'ye yardım etmek istiyoruz ve bunu yapmaya mecburuz. Benimle istediğiniz zaman görüşebilirsiniz, burada, istediğiniz şekilde hareket edebilirsiniz" diyerek tavrını ortaya koymuştur.

Aylarca süren görüşmelerden sonra Moskova ile ihtilâlcî Türkiye arasında bir köprü kurmayı başaran Halil Paşa, Moskova'dan silah, cephane ve para talebinde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusların elinde Alman kuvvetlerinden kalan çok sayıda mavzer cephanesi ve sahra topu mermisi bulunduğu için önce bu cephanenin sevkine karar verilerek Karadeniz üzerinden motorlarla Anadolu'ya sevk edilmesine başlanmıştır. Arkasından da para yardımı olarak üç milyon Rus altınında anlaşan Halil Paşa bir heyetle Moskova'dan ayrılarak Nahçıvan üzerinden Karaköse'ye gelerek tümen kumandanı Cavit Bey'e (General Cavit Erdelhun) altınları teslim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920'de Meclis'in açılışı münasebetiyle gizli celsede verdiği Ahval-i Dâhiliye Hakkında Beyanatında, Bolşeviklik'ten korkan Avrupa'nın endişelerini de göz önünde tutarak ülke şartlarının dikkate alınmasını ve TBMM'nin kendi görüşünü baki tutarak Bolşeviklerden istifade etmesi lüzumundan bahsetmiştir.¹⁶¹

Meclis, 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra Büyük Millet Meclisi, daha Vekiller Heyeti'ni bile seçmeden ve geçici idarecilerinin aldığı bir kararla, 26 Nisan 1920'de, Moskova'da Sovyetler Birliği İcra Komiserleri Heyeti'ne bir mektup yazarak, "İhtilâlcî Rusya ile birlikte emperyalizme karşı müşterek mücadele azmini" bildirdi. Ardından Moskova'ya bir heyet göndermek yolundaki kararını açıkladı. Bu mektup Yeni Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki resmi münasebetlerin başlangıcıdır. Ama bu henüz bir tanıma ilişkisi değildir. Mustafa Kemal Paşa, TBMM açıldıktan

¹⁶⁰ Turan, s. 54-55.

¹⁶¹ İhsan Çolak, " Moskova Anlaşması'na Giden Yol: Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 49, Mart 2001, s. 22.

sonra dış politika konusunda tek yetkili mercii olarak görüşmeler yapmaya başlamıştır

5 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında yapılan ilk İcra Vekilleri toplantısında yine bu konu ele alınmıştır. İlk hükümette İktisat Vekili olan Yusuf Kemal Bey, Heyet-i Vekile'ye şöyle bir teklifte bulunmuştur;

"Karşımızdaki müttefik devletler henüz bize resmi bir teklifte bulunmadılarsa da ¹⁶² bize karşı ne türlü hareket edecekleri aşağı yukarı malum. Bu vaziyette bir kere de Rusya'nın bize karşı ne muamele yapmak niyetinde olduğunu öğrensek fena olmaz."

Yusuf Kemal Bey'in bu teklifi uygun bulunarak, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in de o tarafa gitmek gibi bir düşüncesi olduğundan Hariciye Vekili'ne İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in de refakat etmesi kararlaştırılmıştır.

Gönderilecek heyete yedi maddelik bir talimat verilmiştir. Talimat özetle şöyledir:

1. Türkiye'nin Batı devletlerinin egemenliği altına düşmesi, Sovyetler Birliği'nin menfaatine aykırı ise Türkiye'ye yardım etmesi ve ittifak yapması ortak bir görüşe temel olabilir.

2. Türkiye'nin amacı, şimdiki milli sınırlar içinde iç ve dışta tam bir bağımsızlık içinde yaşamaktır. Bu koşulla Sovyetlerle kader birliği yapabilir.

3. Türkiye'nin amacını gerçekleştirebilmesi için kendisine dışarıdan da yardım gereklidir.

4. Boğazlar'dan yararlanma tüm Karadeniz ülkelerine serbest olacaktır. Bunu sağlamak için Karadeniz Boğazı'nda tahkimat yapılmayacaktır. Rus donanmasının İstanbul'a gelmesi bizim takdir ve isteğimize bağlı olmak üzere Çanakkale Boğazı tahkimatı Ruslarla birlikte savunulabilir.

¹⁶² Sevr Anlaşması projesi o zaman henüz teklif edilmemişti ve tabii muhtevastından da Türk halkının haberi yoktur.

5. Ortak mücadelenin başarısı için Türkiye dindaş ve ırkdaşları üzerindeki manevi nüfuzunu kullanacaktır.

6. Dış yardım: Para, silah, araç ve gerekirse askeri birliklerdir.

7. Ruslarla kader birliği yapmamız ve yardımlardan gerçekte yararlanmamız kaydı aramızda engelsiz ve güvenceli bir ulaştırmanın kurulmasına bağlıdır.

Bu talimatla, Bekir Sami Bey ile Yusuf Kemal Bey, 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan ayrılarak Rusya'ya hareket etmişlerdir. Yusuf Kemal Bey diplomasi heyetiyle birlikte 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan ayrılarak 25 Mayıs 1920'de Erzurum'a gelmişler ve Kazım Karabekir Paşa'yı Ermenilere karşı askeri hazırlık yaparken bulmuşlardır. Ardından heyet, yorucu bir yolculuktan sonra Karaköse üzerinden Bayezıt'a geçmiştir. Heyet karayoluyla Moskova'ya gitmeyi düşünmektedir. Lakin beklenmedik gelişmeler buna izin vermemiş heyeti, deniz yolunu kullanmaya mecbur etmiştir.

27 Haziran 1920'de heyet, Kızılay Heyeti şeklinde İran topraklarındaki Maku'ya geçiş yapmıştır. Fakat sınır karakolu, Ermenilerin Aras üzerinden kuş uçurtmadıklarını, geçiş yollarını tutmuş olduklarını ve geriye dönmeleri gerektiğini bildirince, heyet bunun üzerine kara yolundan vazgeçerek Trabzon'dan deniz yoluyla Rusya'ya gitmeye karar vermiş, müteakiben önceden gelecekleri haber verilmiş olan 3. Fırka Kumandanı Rüştü Paşa'nın Soğuksu'daki evine ulaşmışlardır. Ertesi gece de Trabzon limanının dışından motorla hareket ederek Temmuz'da Rize'nin Hamidiye Köyü'ne varmışlardır. O sırada memleketi Rize'de bulunan ve Rusça bilen Lazistan Mebusu Osman Nuri Bey de heyete katılmıştır.¹⁶³

Heyete katılmadan önce Osman Nuri Bey'in Düzce'den dönüşünden sonra neler yaptığına bir göz atmak gerekmektedir. Osman Nuri Bey, Düzce'den Ankara'ya döndükten sonra Ziraat Mektebi'nde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet Bey'i ziyaret ederek kendisinden bir görev talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine İsmet Bey de Bekir Sami Bey'in Rusya'ya geçmekte tereddüt ettiğini oysa Anadolu için gerekli olan silah ve malzemenin bir an önce ulaştırılması gerektiğini

¹⁶³ Turan, s. 60.

kendisine söyleyerek kendisine Rusya'ya gitmesini teklif etmiştir

Osman Nuri Bey de bu teklifi kabul ederek Ankara'dan ayrılmıştır. Onun Heyet-i Nasiha günlerinden sonra Rize'de bulunma nedeni dinlenmek ve ailesine ait işleri yoluna koymaktır.¹⁶⁴ Osman Nuri Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet Bey'den 30 Haziran 1920 tarihli şifreli bir görev telgrafı almıştır. Bu telgrafta, Rus Sovyet Cumhuriyeti ile Büyük Millet Meclisi adına fevkalade yetkiyle ile müzakere ve anlaşma yapmaya yetkili olarak Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisat vekili Yusuf Kemal Bey'ler ile Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın vazifelendirildiği, bu tarihlerde Moskova'da bulunan Bahaddin Şakir Bey, Bedri Bey, Cemal Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa'ların meclis adına işlem yapmaya hiçbir yetkilerinin bulunmadığı ve bunun Sovyet yetkililere bildirilmesi kararı ifade edilirken, Büyük Millet Meclisi adına Lazistan mebusu Osman Nuri Bey'in, icap ettiği zaman Rus Sovyet Hükümeti'ne deniz yoluyla Moskova'ya gönderilmek üzere şimdilik Rize'ye gönderildiği ve Rize'de emir bekleyeceği bildirilmiştir.

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, 25 Haziran 1920 tarihinde Moskova'ya gitmek üzere Erzurum'da bulunan Bekir Sami Bey ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir şifreli telgrafla da; Lâzistan mebusu Osman Nuri Bey'in, önceki askerî heyet yanına Rusça tercümanı olarak gönderildiğini, bu yüzden de heyetle birlikte gitmesine gerek olmadığını, çünkü heyet Moskova'ya varır varmaz kendisinin heyetin maiyyetine gireceğinin bildirildiğini, Rize'ye vardığında ise, duruma göre yeniden talimat verileceğini bildirilmiştir.¹⁶⁵ Bu sıralar Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin bu dönemde şartların nazik olması nedeniyle ilişkilere zarar verme potansiyeli hayli yüksek bulunan Ermenistan meselesi yüzünden Doğu Anadolu'da bir askeri hareketi geciktirdiğini de hatırlatmalıdır.¹⁶⁶

Osman Nuri Bey, Ankara'dan aldığı bu talimatlar doğrultusunda 10 Temmuz 1920'de Rize'nin Hamidiye Köyü'ne gelen Türk heyetine Rusça tercümanı olarak

¹⁶⁴ Konukçu, s. 840.

¹⁶⁵ Turan, s. 62.

¹⁶⁶ Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıraları*, I. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 22.

katılmıştır. Heyet, 11 Temmuz 1920'de çıkarak denizden gelen birtakım tehlikelere rağmen önce Soçi'ye oradan da 12 Temmuz 1920'de sağ salim Tuapse'ye çıkmıştır. Tuapse'de İnkılâp Komitesi Başkanı Tavaşiş Bahtalze ile Osman Nuri Bey'in tercümanlığı ile görüşen Bekir Sami Bey'e, Çiçerin'den gelen tamim ve telgraf doğrultusunda trenle Moskova'ya devam etmeleri bildirilmiştir. Trenle buradan 15 Temmuz 1920'de yola çıkan heyet 69 günlük bir yolculuktan sonra nihayet 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varabilmiştir. Daha sonra bir Rus mihmandar tarafından Kremlin Sarayı'nın karşısındaki Hariciye Komiserliği Misafirler Dairesi'ne yerleştirilmişlerdir. Fakat gelişlerinin üzerinden beş gün geçmesine rağmen hiçbir resmi görüşmenin başlamaması, heyeti şüphe ve endişeye düşürmüştür.¹⁶⁷

Her ne kadar bu durum Üçüncü Enternasyonel'in ikinci kongresinin açılışı münasebetiyle bütün erkânın meşgul olmalarına bağlanmışsa da bu durum heyete inandırıcı gelmemiştir. Nihayet 24 Temmuz 1920'de tarihinde Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile müsteşarı Karahan, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki Türk Heyeti'ni kabul etmiştir. Heyet'e, Sovyet yetkililerce Sovyetler Birliği'nin resmi görüşünü yansıtan ve Türkiye ile sağlam dostluk münasebetleri kurma arzusunu ve ayrıca Yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerini büyük bir memnuniyetle öğrendiklerini belirtir 3 Haziran 1920 tarihli bir mektup sunulmuştur. Aslında bu mektup TBMM'nin 26 Nisan 1920 tarihli mektubuna cevaptır. TBMM, Sovyetler Birliği'nin teklife olumlu cevap vereceğini tahmin ettiği için ondan daha cevap gelmesini dahi beklemeden ve daha çok yardıma acil biçimde muhtaç olduğu için heyetini Moskova'ya göndermiştir.

Sovyetler Birliği'nin bu cevabi mektubunda Rus Hükümeti'nin, Türk dış politika esaslarından memnuniyetle haberdar olduğu, Türkiye'nin bağımsızlığının tanındığı, itirazsız biçimde Türk topraklarının Türk devletine iadesi gerektiği, TBMM'nin kurulmasına ön ayak olduğu yeni devlet içinde yer alan azınlıklara Avrupa'daki en ileri ülkelerde bulunan azınlıklara tanınan hakların tanınması gerektiği, boğazlar meselesinin Karadeniz'e sınırı olan devlet arasında düzenlenecek bir konferansla çözülmesi lüzumu ve kapitülasyonların ilgası hususları yer alıyordu.

¹⁶⁷ Turan, s. 63.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından bu mektuba tepkisel bir tavırda bulunulmaktan kaçınılarak 20 Haziran 1920'de cevap verilecek ve özetle, Türk milletinin batılı emperyalistlere karşı istiklal ve kurtuluşunu sağlamak için mücadele verdiği, Ermenistan ve İran sınırının tayininde Sovyet Hükümeti'nin arabuluculuğundan memnuniyet duyacaklarını, Ermenilerin emperyalistlerin oyuncağı durumuna düşerek Doğu Anadolu'da katliamlar yaptığı ancak Sovyet Hükümeti'nden cevabi mektup geldiği için onlara karşı yapılacak askeri harekâtı ertelediklerini ve iki tarafın tesis etmeye çalıştıkları ilişkide tam bir güven içinde bulunmaları lüzumu yer almaktaydı.

Heyet'in, Karahan'la 24 Temmuz 1920'de yaptığı görüşmenin başlıca konusunu Türkiye ile Rusya arasında doğrudan irtibatı sağlayan, fakat Ermenilerce kesilmiş olan yolun açılması oluşturmuştur. Sonuçta yol meselesi hakkında resmi bir tutanak tutularak 26 Temmuz 1920'de Karahan'la ikinci bir görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat bu ikinci görüşme, Karahan'dan haber gelmemesi üzerine yapılamayınca; Heyet Başkanı Bekir Sami Bey, 31 Temmuz 1920'de Hariciye Komiseri Çiçerin'e bir mektup yazarak; *"Anadolu'nun maruz bulunduğu vahim durumun beklemeye müsait olmadığını ve bir an evvel görüşmelerin başlaması gerektiğini"* bildirerek cevap beklemekte olduğunu söylemiştir.

Çiçerin'e yazılan mektuba cevap gelmemesi üzerine kurye İbrahim Efendi'nin Karahan'la görüşmesi sonunda Karahan, 4 Ağustos'ta Heyet'le görüşmek istediğini bildirmiştir. Nihayet Bekir Sami Bey başkanlığında diğer heyet üyeleri, Osman Nuri Bey'in tercümanlığında Karahan'la görüşmelere başlamışlardır.

Karahan, bu görüşmelerde Brest-Litovsk Muahedesi'ni yeniden gözden geçirmek istediklerini bildirmiştir. Karahan'ın üzerinde durduğu diğer bir konu, Nahcivan'daki Türk askerlerinin varlığından dolayı haberleşmenin kuryelerle değil doğrudan doğruya Ankara ile yapılmasının uygun olacağıdır. Karahan, son olarak da bir müttefik olarak Anadolu'nun durumunu, askerî gücünü bütün tafsilatıyla

öğrenmek istediğini ve buna göre hareket edeceklerini söylemiştir.¹⁶⁸

Heyet daha sonra Çiçerin'le de görüşme fırsatı bulmuştur. Ancak heyetler arasındaki görüşmeler bir süre sonra kesintiye uğramıştır. Bu kesintinin sebebi Çiçerin'in;

"Türlere yardım, Ermenistan hudutlarının tahdidi meselesi ve Türkiye'nin kendi toprakları dâhilinde bulunan diğer milletlerin hukuklarına riayet etmesi" diye başlayarak *"Eski Ermeni vilayetlerinden Bitlis, Van ve Muş'tan birtakım yerlerin"* Ermenilere bırakılması talebi üzerine Türk heyetinin bunu kesin bir dille reddetmesidir.

Türk heyeti daha Moskova'ya varmadan bölgede önemli değişiklikler yaşanmıştır. Mesela, 27-28 Nisan 1920'de Bakû'da bir ayaklanma olmuş, Azerbaycan'da Bolşevik rejimi işbaşına gelmişti. Azerbaycan'da iktidar olan Bolşevikler bununla yetinmeyerek Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardı. Bunun neticesinde ise Mayıs-Haziran 1920 tarihlerinde Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nde Bolşevik ayaklanmaları olmuştu. Bu sırada Gürcistan'da Menşevik bir hükümet iktidarda idi. Şeklen Gürcistan ve Ermenistan bağımsız birer devlet olmakla beraber, Sovyetler Birliği'nin bu devletler üzerinde istila emelleri vardı. Nitekim Bekir Sami Bey heyeti Moskova'da bulunduğu sırada, Sovyet birlikleri Ermenistan'a saldırmışlar, neticede 10 Ağustos 1920'de Sovyetlerle Ermeniler arasında bir andlaşma imzalanmıştı. Bu andlaşma uyarınca, Sovyetler, aslında Türkiye'ye ait bazı bölgeler üzerinde Ermenistan'ın hükümranlığını tanımışlar ve Sovyetler Birliği'ni Anadolu'ya bağlayan kara yolunu Ermenistan kontrolüne terketmişlerdi. Onlardaki bu tavır değişikliği biraz da bu gelişmelerden kaynaklanıyordu.

Bu gelişmeler üzerine Türk heyeti, Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin'i ziyaret etmeye karar vermiştir. Bu görüşme tarafların karşılıklı hassasiyetlere saygı gösterdiği yapıcı bir atmosferde geçmiştir. Lenin ile yapılan görüşmeden memnun kalan Türk Heyeti, yeniden Çiçerin ile bir araya gelmiştir. Fakat Çiçerin eski tutumunda direnince 28 Ağustos 1920'de Sovyet Hariciye Komiserliği binasında yapılan bu görüşme Bekir Sami Bey tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

¹⁶⁸ Turan, s. 64.

gönderilen 30 Ağustos 1920 tarihli raporla bildirilmiş ve görüşme Bekir Sami Bey tarafından Ankara'dan talimat almadan hareket edemeyeceğini beyan etmesi üzerine yeniden kesilmiştir.

Hariciye Komiseri Çiçerin'in yersiz ve kasıtlı davranışları yüzünden sonuçsuz kalan Türk-Rus dostluk anlaşmasını ve Osman Nuri Bey'i de yanına alan Yusuf Kemal Bey, Moskova'dan ayrılmıştır. Diğer heyet üyeleri Moskova'da kalırken Osman Nuri Bey, Türkiye'ye gönderilecek olan bazı yardımların sevkini sağlamakla görevlendirilmiştir. Tehlikeli bir tren yolculuğundan sonra 5 Eylül 1920'de Rostov'a varmışlardır. Osman Nuri Bey, Rostov'da kalırken, Yusuf Kemal Bey tercüman olarak Nuri isminde bir Gürcistanlı'yı yanına alarak önce Tuapse'ye oradan da motorla Karadeniz'e açılarak maceralı bir deniz yolculuğundan sonra Trabzon'a 3. Fırka Kumandanı Rüştü Paşa'nın Soğuksu'daki evine gelmiştir. Yusuf Kemal Bey, Trabzon'dan 18 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çektiği telgrafta Osman Nuri Bey'in de kendisiyle beraber Moskova'dan ayrıldığını, onu Rostov'da bıraktığını, Rusların vereceği altınların Anadolu'ya sevki tamamlanincaya kadar onun orada kalacağını bildirmiştir.¹⁶⁹ Bu telgraf Rusya'dan Anadolu'ya yapılacak sevkiyat işlerini onun üstlendiğini göstermektedir.

Stefanos Yerasimos, Moskova'dan 2 Eylül 1920'de ayrılan Yusuf Kemal Bey'in beraberinde bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği götürdüğünü, sekiz vagonun da Moskova garında hazır beklediğini ve bunları yollama işinin Osman Nuri Bey'in üstlendiğini ifade eder.¹⁷⁰

Eylül ve Aralık 1920 tarihleri arasında Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın emrinde Ermenistan'a karşı yürütülen askeri operasyon, Milli Mücadele'de bir dönüm noktasını teşkil ettiği gibi, Türk-Sovyet ilişkilerinde de önemli değişikliklere yol açmıştır.¹⁷¹

Çünkü Gümrü Antlaşması imzalandıktan sonra Lenin, Mustafa Kemal'e;

¹⁶⁹ Turan, s. 72.

¹⁷⁰ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri, 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 164.

¹⁷¹ Turan, s. 83.

"Sarsılmaz bir enerjiyle yurdunun bağımsızlığı ve refahı için savaşan Türk milletine ve onun hükümetine en samimi dileklerimizi ifade etmeme müsaade buyurun" şeklinde bir dostluk mesajı göndermiştir.

Moskova görüşmelerinin kesilmesinden sonra Bekir Sami Bey ve diğer heyet üyeleri Moskova'da kalırken, Osman Nuri Bey, Yusuf Kemal Bey'le birlikte 2 Eylül 1920'de Moskova'dan ayrılarak tehlikeli bir tren yolculuğundan sonra 5 Eylül 1920'de Rostov'a gelmiştir. Yusuf Kemal Bey, Moskova görüşmeleri hakkında bilgi vermek için Ankara'ya hareket ederken; Osman Nuri Bey, Türkiye'ye gönderilecek olan yardımların sevkini sağlamakla görevlendirildiği için Rostov'da kalmıştır.

O sırada henüz Kafkasya yolu açılmadığı için Bolşevik silah, cephane ve para yardımlarının nakil merkezi Rostov'dan Karadeniz kıyısındaki Tuapse'ye nakledilerek buradan, Osman Nuri Bey'in denetiminde motor ve vapurlarla Trabzon'a oradan da Samsun ve İnebolu'ya nakledilmesine karar verilmiştir.

Bu nakliyatı idare etmek için Tuapse limanı merkez seçilerek; buraya konsolosluk görevi yapmak için bir şebender tayin edilirken, ayrıca Novorosisk'de bir Kıdemli Deniz Subaylığı ve Tuapse'de de Silah Komisyonu Sevkiyat Subaylığı altında çeşitli birimler oluşturulmuştur.

Bolşeviklerle parafe edilen anlaşma gereğince Ruslar ilk etapta yardım olarak, Yusuf Kemal Bey ile Osman Nuri Bey'e, Moskova'dan ayrılırken beraberlerinde bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği verirken ayrıca Moskova istasyonunda sekiz vagon mavzer fişeği ve mitralyozu da hazır bulundurmışlardır. Bu yardımlarla Rostov'da üçer bin fişekle, altı bin İngiliz tüfeği, yüz mitralyöz ve yedi buçukluk sekiz İngiliz topu toplanmıştır. Verilen bu ilk yardımların sevkıyatı Rostov'dan Tuapse'ye geçen Osman Nuri Bey tarafından Karadeniz'e ulaştırılmıştı.

Emrullah Nutku, Tuapse'deki temsilcimiz Osman Bey'in denetiminde yapılan sevkiyat sırasında gönderilen silah ve mühimmatın süratle teslim alınarak karaya çıkarılması ve buradan da Değirmendere'deki askeri ambarlara yerleştirilmesi için Üçüncü Kafkas Fırkası'nın emriyle bir Tesellüm Komisyonu kurulduğunu ve Ankara'dan 3. Fırka Kumandanlığına gelen emirler doğrultusunda sevkiyatın

yapıldığını belirtmektedir. Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı kuruluncaya kadar sivil motorların yanında Gazal ve Rüsumat adlı iki gemiyle karşılanarak silah ve cephanenin Trabzon'a getirilmiş, oradan da Maçka'daki ambarlara yerleştirilmiştir.¹⁷² Bunun haricinde Ruslar, Şahin vapuru aracılığıyla da askeri yardımlarını sürdürmüşlerdir.¹⁷³

Osman Nuri Bey'in denetiminde Rus limanlarından Karadeniz'e yapılan bu deniz nakliyatı sırasında Gazal römorkörü ile Rüsumat balıkçı gemisi, çok miktarda silah ve cephaneyi Anadolu'ya taşıyarak İstiklâl savaşının kazanılmasında önemli rol oynamışlardır.¹⁷⁴

Osman Nuri Bey, 12 Kasım 1920 tarihinde Tuapse'ye ikinci seferini yapan Rüsumat Gemisi ile Milli Müdafaa Vekili Fevzi (Çakmak) imzasını taşıyan bir mektup almıştı. Fevzi Paşa, İngiliz toplarına şimdilik acil ihtiyaç olmadığını, Alman piyade cephanesi gönderilmesini ve gönderilecek İngiliz tüfekleriyle fazla miktarda mermi gönderilmesini emretmektedir.

Osman Nuri Bey, Ankara'nın bu talepleri doğrultusunda Rüsumat gemisiyle Trabzon'a 438 tüfekte 412 sandık cephane ve 378 kasatura göndermiştir. Osman Nuri Bey'in milli hükümet adına Ruslardan aldığı silah, cephane ve harp malzemelerini Tuapse'den sevkiyatı 1920 yılının son üç ayında devam ederek bu dönemde Trabzon'daki 3. Kafkas Fırkası'na, 3878 tüfek, 3462 sandık cephane, 20 makinalı tüfek ve 12 bin kilo benzin gönderilmiştir. Trabzon'a sevk edilen bu malzeme ise, Samsun ve İnebolu üzerinden cephelere ulaştırılmıştır.¹⁷⁵

III. 1. 2. 5. Hakkındaki İddialar Dolayısıyla Yürütülen Soruşturma

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye ile Rusya arasında imzalanan dostluk ve yardım anlaşmasından sonra Rusya'dan alınacak silah, cephane ve diğer savaş malzemelerinin alım ve sevkine memur edilerek Rusya'da görevlendirilmişti. Ancak sağlıklı işleyen bir ulaşım sistemi ve güvenlik ortamı bulunmadığından yüzlerce silah

¹⁷² Turan, s. 86.

¹⁷³ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 1106.

¹⁷⁴ Turan, s. 87.

¹⁷⁵ Turan, s. 88.

ve binlerce cephanenin sevkinde bazı olumsuzluklar yaşanabiliyordu. Osman Nuri Bey'in görevini kötüye kullandığı iddiası ile hakkında soruşturma açılmıştır. Heyet-i Vekile'nin 15 Haziran 1921 tarihli toplantısında hakkında soruşturma açılması ve ifadesinin alınması kararlaştırılmıştır. 4. Şube'ce yapılan soruşturmaya dair rapor 28 Ocak 1922'de gizli bileşimde okunarak mahkemeye verilmesine dair önerge kabul edilmişse de soruşturma kurulu teşkil edilmediğinden yargılanması mümkün olmamıştır.¹⁷⁶

Osman Nuri Bey hakkında soruşturma açılmasının nedeni Sovyet Rusya'dan teslim alınan savaş malzemeleri ile Anadolu'ya teslim edilen malzeme arasında ortaya çıkan fark olup, bunda bir yolsuzluğun yapıldığı kuşkusudur.¹⁷⁷ İddiaya göre 272 tüfek, 145 sandık fişek noksan çıkmıştır. Lazistan mebusu Osman Nuri Bey hakkında Dördüncü Şube tarafından düzenlenen fezlekede özetle;

1-Osman Nuri Bey'e Rusya'nın Tuapse şehrinde ne zaman, hangi sıfat ve yetkiyle bulunduğu ve elinde TBMM Hükümeti tarafından verilmiş bir yetki belgesi mevcut olup olmadığına dair sorulan sorulara, Osman Nuri Bey'in 1920 senesi Ağustosundan itibaren 3 ay müddetle bulunduğu cevabını verdiği ve elinde TBMM Hükümeti tarafından verilmiş itimatnamesinin mevcut olduğunu söylediği ve bu itimatnamenin evraklar arasına konulduğu,

2-Ruslardan alınan malzemelerin bir kayıt defteri mevcut olup olmadığına ve teslim aldıkları karşılığında Ruslara bir senet verip vermediğine ve Ruslardan TBMM Hükümeti adına ne kadar malzeme aldığına ve bunları nerelere hangi vasıta ile sevk ettiğine dair sorulara Osman Nuri Bey'in; Ruslardan silah ve cephane olarak bir parti olmak üzere 18 vagon içinde 4000 tüfek, 20 makineli tüfek, 4 000 000 cephane ve her birine biner fişek olmak üzere 25 bin makineli tüfek cephanesi aldığını ve bunun için defter tutmak mümkün olmadığı gibi bunların hepsini Trabzon'daki bu işle görevli fırka kumandanlığına sevk ettiğini ve icap eden kayıtların kendisinden ziyade fırka kumandanlığınca tutulması lazım geldiğini ve bu

¹⁷⁶ Çoker, s. 717.

¹⁷⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, İ. 51, 28. 01. 1338, C. 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara 1985, s. 651.

malzemelerin Ruslardan bir itimat üzerine tahmini olarak alındığını ve Tuapse'den dönüşünde hesaplarını Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde Harbiye Dairesi Reisi Miralay Asım Bey'e vererek hesap konusunda mutabık kaldıklarını ve meselenin bu suretle kapanmış olduğunu, nakliyat için Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin kendisine herhangi bir vasıta göndermek suretiyle yardımda bulunmadığını ve nakliyatı ancak kendisi sayesinde ve sırf Lazistan mebusu olduğu için başatabildiğini ve hatta gönderilen silahların eksik çıktığına dair ara sıra kendisine Fırka Kumandanlığı'ndan haber geldikçe bu eksiğin ellerine verilen irsaliye gereğince nakil işlemlerinde aranması lazım geleceğine dair Müdafaa-i Milliye ve Fırka'ya mektup yazdığını ve yazılmış bulunan bu mektubun bir suretinin evraklar arasına konulmak üzere kendisi tarafından verildiğini ve denizde mevcut onlarca tehlikeye ve hiçbir yerden bir yardım almamasına karşın başarıyla ifa etmiş olduğu hizmetin layığıyla takdir edilmesi lazım geldiğini söylediği,

3-Ruslardan hükümet namına bu silah ve cephaneden başka daha ne tür, ne cins ve miktar malzeme aldığına dair sorulan sorulara; Ruslardan bahsedilen silah ve cephaneden başka TBMM Hükümeti adına hiçbir şey almadığını ve ancak hükümetin sevkıyat hususunda kendisine yardım etmemesi yüzünden özel şekilde elde ettiği motorlarla nakliyatı gerçekleştirebildiğini ve bu motorların hareketi için Trabzon'da gaz ve benzin olmadığından gerektiği kadar gaz ve benzini Rusya'dan özel girişimleriyle sağladığını ve motorculara ücret olarak verdiğini beyan ettiği,

4-Tuapse şehbenderliğinden gelen cetvelde Ruslardan 60 bin kilo benzin ve 45 bin kilo gaz alınmış olduğu ve benzinden yalnız 12 bin kilosunun Trabzon'daki Fırka'ya ulaştırılmış olduğunun görülmesine göre, geri kalan 48 bin kilo benzin ve 45 bin kilo gazın tamamının mı nakliye ücreti olarak verildiği ve bunların bu suretle sarfi için hükümetten izin alıp almadığı ve motorculara verilen gaz veya benzine karşılık onlardan makbuz alıp almadığına ve bundan başka hükümetten nakden para isteyip istemediğine dair sorulan soruya Osman Nuri Bey'in; Trabzon'daki firkaya gönderilen 12 bin kilo benzinden arta kalanı silah ve cephane nakleden motorculara ücretlerine karşılık olarak verdiğini ve esasen emrinde makinist ve fen memuru bulunmadığından motorculara ne kadar isterlerse o kadar vermek mecburiyetinde

olduğunu ve bunun sarfı için hükümetten emir alması gerekmediğini ve bu konuda izin almak gereğinin söz konusu olmaması gerektiğini ve bundan başka hükümetten 5000 lira aldığını ve bunun 4215 lirasının gaz ve benzinin taşınması masrafına, geri kalan miktarın ise şahsi istihkakı olan harcırahına keserek alıkoyduğunu ve bu paranın hesabını da Mustafa Asım Bey'e verdiğini beyan etmiş olduğu; ancak dosyaya iliştirilen hesap pusulasının tetkik edilmesinden Osman Nuri Bey'in yukarıdaki ifadesi üzere almış olduğu beş bin liranın 1300 lirasını Ankara motorunun makinesine, keza 1250 lirasını Lazzade Mustafa ve Hacı Harun Efendilerin cephanenakleden motorlarının tamirine ve 250 lirasını gaz bedeline ve 325 lirasını silahların vagonlardan tahliyesine ve 120 lirasını bekçi ücretine ve 450 lirasını beygir, bir adet lastik tekerlekli faytona ve 185 lirasını da özel işlerine sarf ettiğinin anlaşıldığı;

5-Rusya'dan hükümet namına bu silah ve eşyadan başka 650 fiçı çimento, 32 bin kilo dakik (un), beş makineli fabrika, 93 tahta fiçı ve 20 demir fiçı alıp almadığını sorusuna Osman Nuri Bey'in; hükümet adına asla çimento almadığını ve kalitesiz çimentonun hükümetle bir ilişkisinin olmadığını bunun Çayeli Belediye Reisi Mesut Beyzade Mustafa Bey'in Ruslarla urgan, ip, halat gibi gemi malzemeleri değış tokuşu yapması nedeniyle ona önceden verdiğı özel kefalet dolayısıyla onun adına kendisi tarafından alındığını, değış tokuş sonucu verilen eşya listesini evraklar arasına konulmak üzere verdiğini, otuz bin kilo dakikin ise Ruslardan alınan 2 milyon beş bin altının nakliyesine karşılık motorculara dağıtıldığını ve tahta-demir fiçuların ise yine hükümetle alakası olmayıp esasen Rusların Türk gemicilerden gasp etmiş oldukları ve kendisinin girişimiyle onlardan geri alınıp sahiplerine iade edilen fiçular olduğunu ve beş makineli bir fabrikanın ise beş seneden beri Rize limanında inşa ettirmekte olduğu şahsi motor tamirhanesi için Ruslardan aldığı mengene ve diş kesmek gibi özel işlerde kullanmak amaçlı bir takım basit aletlerden ibaret olduğunu söylediğı; ancak adı geçen eşyaları hükümet adına aldığı hususunun evraklar arasında geçen 4/5 dosya münderecatıyla ve kendi imzasının geçtiğı tastikli belge suretleriyle sabit olduğu;

6- Ruslardan alınan silah ve cephanenin iki motorla nakli mümkün olacağına göre 48 bin kilo benzin ve 45 bin kilo gaz, 32 bin kilo dakikin taşınması hesap

edildiğinde ihtimal ki elli bin lira ve bunu nakletmek için alınan beş bin liranın ilavesi takdirinde elli beş bin lira gibi mühim bir miktara ulaşılacağı düşünülecek olursa bu paranın sadece nakliye ücretine verilmesi dikkat çekici olduğu gibi harcanan para ve eşyaların harcanma biçimini gösteren bir belge alınıp alınmadığı ve adı geçen silahların hangi motorla sevk edildiğine dair sorulara Osman Nuri Bey'in; gerek gaz ve gerekse benzinin Rusya'da dikkate değer bir kıymeti olmadığını ve bunun değerinin Trabzon'da en çok on bin lirayı geçmeyeceğini, alınan beş bin liranın ise tümüyle nakliyeye değil motor tamiratına vesaireye sarf edilmiş olduğunu ve eşyaların sarfedilmesi sırasında herhangi bir makbuz vesaire alınmadığını ve nakliyatta istihdam edilen motorculardan bazılarının isimlerinin kayıtlı olduğunu ifade ettiği,¹⁷⁸

7- Fırka'ya teslim edildiği anlaşılan on iki bin kilodan başka kırk sekiz bin kilo benzin ve kırk beş bin kilo gazyağı ve otuz iki bin kilo dakik ve beş bin lira nakit paranın, cephane ve altınların nakliyesine verildiği ifade olunmakta ise de bu sarfiyatın bir kayıt ve belgeye dayanmaması yüzünden Osman Nuri Bey'in ifadelerinin soyut kaldığı ve 650 fiçı çimento ile 113 fiçının şahsına ait olduğu hakkındaki Osman Nuri Bey'in iddia ve ısrarına rağmen bunların da TBMM Hükümeti adına alındığı ve kötüye kullandığı mevcut belgeler ışığında sabit olması sebebiyle onun mahkemeye sevki görüşüyle fezlekenin düzenlendiği ifade edilmektedir.

Osman Nuri Bey, fezlekedeki bu iddialar karşısında 8. 1. 1922'de kendini mecliste uzun uzun savunmuştur. Savunmasında özet olarak şu hususları dile getirmiştir:

1-Rusya'daki faaliyetlerinin hesabını manevi olarak Allah'a; maddi olarak da mahkemeye vermeye hazır olduğunu, bundan zerre kadar korku ve endişesi olmadığını,

2-Hükümetin kendisine hiçbir motor göndermediğini, kendisinin Lazistan

¹⁷⁸ TBMM Gcz., Devre 1, Cilt 2, İctima Senesi 2, İ. 151, 28. 01. 1338, C. 2, S. 652-653.

mebusu olması dolayısıyla motorcuları tanıdığını, hükümetin elinde deniz nakliye vasıtaları bulunmadığı gibi kendisinin gönderdiği ve sevk ettiği motorlara hükümet tarafından beş para dahi verilmediğini hatta beş paralık simit ve erzak dahi verilmediğini, temin ettiği motorların askeri motorlar değil tüccar motorları olduğunu,

3-On sekiz vagon içindeki 4 000 tüfeğin makbuzunu şubeye takdim ettiğini, yüklemenin yapıldığı Tuapse'nin harap olmuş, dükkânı ve mağazası olmayan ufacık bir nahiye olduğu ve bir limanı ve mükemmel bir tren demiryolu ile Moskova'ya bağlı bulunduğunu, Rusların silah ve cephaneyi getirdiği trendeki 18 vagonu boşaltacak adam ve bu cephaneyi depolayacak herhangi bir ambarın bulunmadığını, vagonlardaki her bir sandığı ayrı ayrı açıp malzemeleri teker teker saymanın mümkün olmadığını, zira yalnız olduğunu bir kâtibinin olmadığını, ambar dâhil hiç bir şeyin olmadığını, 70-80 esirin yardımıyla bu vagonlardaki malzemeyi boşalttığını ve esirlerden birini malzemelerin başına nöbetçi olarak bıraktığını, yanında da bir milyon altın olduğunu, adamı olmadığını, nakliye motoru bulamadığını, etrafta isyanların olduğunu, eşkıyaların türediğini ve oldukça korktuğunu bu durumu kendi hükümetine yazmasına rağmen olumlu bir cevap alamadığını,

4-Sonuçta elde ettiği tüccar motorlarının sahiplerinden kimisinin Trabzonlu, Giresunlu ya da Rizeli olduğunu, rica-minnet ile bunları ayarladığını, bu suretle on motor toplayıp sekiz defa nakliye seferi düzenlediğini,

5-Bu sevkiyat sırasında motorlu vasıtalar için gaz, benzin ve akaryakıtı ihtiyaç duyduklarını ama bunun da Trabzon'da ve hükümette olmadığını,¹⁷⁹

6-Rus Hükümeti'ne bu durumu yazdıklarını onların da vagonlarla benzin gönderdiklerini, Trabzon-Tuapse arasının gidip gelme 420 deniz mili olduğunu, her motora bu mesafe için 1300 kilo benzin lazım geldiğini, 300 kilo gaz ve benzini makine yağı almak için onlara vermek zorunda kaldığını,

7-Karadeniz'de İngiliz ablukası olduğu için sevkiyat faaliyetinin kaçakçılık şeklinde yürütülmek zorunda olduğunu ve bunun için risk alan gemicilere moral olması için ikramiye olarak biraz da onların böyle istemeleri nedeniyle gaz ve benzin

¹⁷⁹ TBMM Gcz., Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 151, 28. 01. 1338, C. 2, s. 656.

verildiğini,¹⁸⁰

8-Tuapse'den kalkıp 500 millik mesafeyi kat eden ve içinde kendi hayatını ve teknesini tehlikeye atan gemiciler taşıyan ve yakalandığı anda muhakkak batırılacak olan ve cephane ve tüfek nakleden bir tekneye 400 lira değerinde benzin ve gaz vermenin çok olmadığını,

9-Sevkiyat faaliyetini gerçekleştiren gemiciler ve motorculara, Trabzon'daki Fırka'nın da bildiği üzere 8 000 kilo gaz ve benzini verdiğini, "gittiğinizde ailenize para olarak gönderin",¹⁸¹ "*alınız ailenize maaş olarak gönderiniz, çünkü fedakârlık yapıyorsunuz.*" dediğini,

10-Bir milyon altını yakalanmadan Anadolu'ya sevk edebilmenin mesuliyetini idrak ettiği için bunları nakliye motoruna koyduğu zaman Hafız Mehmet Bey'e "*bunların tüccarı sensin, çünkü motorun içinde siz varsınız. Eğer tutulursanız mal getirip mübadele edeceğimiz diye söylersiniz*" diyerek altınları sevk ettiğini ve daha sonra bir defa daha bir buçuk milyon altın sevk ettiğini,¹⁸²

11-Harcırah meselesinde, kendine isnat edilen suçlamaların belgelere dayalı olmadığı için soyut kaldığını ve bu yüzden bunlara güvenilemeyeceğini, kendisinin de harcanan paranın belgeye bağlanması gerektiğini pekâlâ bildiğini ancak bunun normal koşullarda mesela deniz nakliye gemileri heyeti, muhasebe, kasa ambarı heyeti ve memurları varken mümkün olacağı ama kendilerinin görev yaptığı zamanda koşulların olağan dışı olduğunu,

12-Kendisinin Rizeli olduğunu bu yüzden, motorcuların yüzde 80'nin kendisini tanıdığını, aldığı harcırah parasının 6 500 lira olduğunu, bütün bu işleri yaptıktan sonra kendisine 1500 lira kaldığını ama diğer mebusların Moskova'ya giderken 5000 lira harcırah almış olduklarını,

13-Kendisinden muntazam bir kasa heyeti ve muntazam bir iş istendiğini, bunun henüz Ankara'da matbuat dairesinde bile yapılmadığını, yanında hiç bir adam ve hiçbir ambar memuru olmadığı halde kendisinden bunların düzenli bir şekilde

¹⁸⁰ TBMM Gcz., Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 151, 28. 01. 1338, C. 2, s. 657.

¹⁸¹ TBMM Gcz., Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 151, 28. 01. 1338, C.2, s. 657.

¹⁸² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2,İ. 15, 28. 01. 1338, C. 2, s. 658.

sevkinin beklendiğini,

14-Hakkındaki suçlamaların rencide edici olduğunu, nakliye motorlarından birinin Giresun'a gittiğine ve ve Giresun Müdafaa-i Hukuk Reisi Osman Ağa'ya beş yüz kadar tüfek hediye edildiğine dair Trabzon'daki fırka kumandanlığından mektup aldığını ama bu hediyeyle ilgili bir kaydın olmadığını,¹⁸³

15-Silahlar ve cephaneye ilişkin olarak şimdiye kadar göndermiş olduğu malzemelerin katıyen noksan olmadığını, aldığı bilgilere göre kayıp olduğu iddia edilen doksan altı silahın gece motorcular tarafından aşırılmış olduğunu ve bunu Giresun'da yetkili mercilere haber verdiğini, Trabzon'da cephanenin satılmasına meydan verilecekse ve hükümet hayret verici biçimde buna seyirci kalacaksa Tuapse'de her türlü mühimmatın içinde durup silah göndermesine hiç lüzum olmadığını,

16-Aldığı 6500 lira harcırahla taşımada kullandıkları Kazan römorkörünün yakıt kazanını, kömürden mazota dönüştürdüğünü, çünkü Tuapse'de kömür olmadığını ama mazotun bulunduğunu, dört yüz esir sevk ettiğini, esir sevkiyatı için zaten hesap tutmaya vaktinin olmadığını, 400 lira ile çift beygirli bir fayton aldığını ama bu faytonu da Tuapse'de bıraktığını,

17-Kayıp 96 tüfek ve bunların fişekleri hakkında Tuapse'de onların depolandığı sandıkları açıp tek tek sayma imkânının olmadığını, bu silahların kayıkçılar tarafından aşırılmış olabileceği ya da Trabzon'da kaybolduğunu, bu hususta kendisine bir kusur atfedilemeyeceğini,¹⁸⁴

18-Kendisine TBMM Hükümeti tarafından çimento alması talimatı verilmediğinden Rusların çimento ve benzeri malzemeleri kendisine teslim etmeleri beklenemeyeceğine göre bunları şahsi olarak kendi hesabına satın almıştır. Çimento konusunda işin özetinin, Rusların Rize'yi işgalleri sırasında yaptıkları mendireğe dayandığını, bu mendireğin tamiri için Rize'de liman reisi olan bir şahsın Osman Nuri Bey'in kefaletiyle Tuapse'den Mustafa Efendi adında biriyle anlaşarak çimento, torna, planya ve benzeri eşyaları satın aldığını daha sonra bu şahsın malzemeleri

¹⁸³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 151, 28. 01. 1338., C. 2, s. 658.

¹⁸⁴ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 151, 28. 01. 1338, C. 2, s. 659.

Tuapse'den Rize'ye getirdiğini,¹⁸⁵

19-Kendisinin Tuapse'de tek başına olarak açtığı sevkiyat kapısının Batı Cephesi'ni aydınlattığını, bu kapıyı ilk açan ve oradan ilk defa silah sevk edenin kendisi olduğunu, eğer bu kanalı açmamış olsaydı Batum'un Bolşevikler tarafından geri alınmasına kadar geçen sekiz -dokuz aylık müddet boyunca Anadolu'ya tek bir silahın dahi gelmeyeceğini ifade etmiştir.

Altında, Van mebusu Haydar, Siirt mebusu Sabri, Diyarbakır mebusu Mustafa ve Maraş mebusu Tahsin Beylerin imzasını taşıyan fezlekeye rağmen TBMM; ya bu mebusların görüşlerine katılmamış ya da Osman Nuri Bey'in izahlarını ikna edici bulmuş olacak ki yukarıda belirtildiği üzere Osman Nuri Bey hakkında herhangi bir soruşturma komisyonu oluşturulmamış ve yargılama yapılmamıştır. Osman Nuri Bey'e kitabımızın ekler kısmında gösterildiği üzere TBMM tarafından bu sevkiyat dolayısıyla hediye edilen tabancayı düşünecek olursak Meclis'in bir mebusu hem suçlu bulup hem de onu ödüllendirmesi zaten bir çelişki oluştururdu.

III. 1. 3. Milli Mücadele'ye Bakışı, Bazı Kişilik Özellikleri, Lazistan'la İlgili Gözlemleri, Saltanat ve Hilafetle İlgili Düşünceleri

III. 1. 3. 1. Osman Nuri Bey'in Milli Mücadele'ye Bakışı

Osman Nuri Bey de Meclis'te bulunan diğer mebuslar gibi bağımsızlığa inanarak Ankara'ya gelmiş ve her yurt sever insan gibi Milli Mücadele saflarında yerini almıştır. Kurtulaşa dair inancı olmasaydı herhalde isyancıların bulunduğu bölgeye giden Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası içinde yer almaz, bir iç savaşın yaşanmakta olduğu Moskova'ya gitmez, savaş ve anarşi ortamında Rusya ile Türkiye arasındaki silah sevkiyatını idare etmezdi. Esasen mühendislik eğitimi almış olduğu için köşesine çekilip daha rahat bir hayat sürebilirdi. Ondaki bağımsızlık tutkusu ve millet sevgisi ile iş başarıma potansiyeli Mustafa Kemal Paşa tarafından görülmüş olacak ki hem Mebusan Meclisi için hem de Büyük Millet Meclisi için mebusluğu bizzat onun tarafından uygun bulunmuştur.

¹⁸⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 151, 28. 01. 1338, C. 2, s. 660.

Osman Nuri Bey kendi dönemindeki İslamcı, Batıcı ve Türkçü ideolojilerden bir aydın olarak ister istemez etkilenmişti. Ama bu dönemde onun düşünce ve eylemlerinde ön plana çıkan fikir Türk milliyetçiliğidir. O Türklüğünü açıkça söylemekten çekinmeyen bir mebusur.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 13 Mart 1920 günü yapılan yirmi üçüncü oturumunda; Osmanlı İmparatorluğu'ndan irtibatı kesmemek için her türlü fedakârlığa hazır olduklarına dair Batum livası ahalisi namına Topçuzâde Ali ve arkadaşları imzasıyla çekilen bir telgrafname okunmuştur. Bundan sonra Rauf Bey uzun bir konuşma yaparak bölgenin Türklüğünü savunmuştur. Arkasından Tunalı Hilmi Bey de Hristiyan Gürcülerin propganda yoluyla bölgeye Laz, Gürcü ve Türk olarak bölmek ve hatta Lazistan'ı bile Batum'la beraber Hristiyan Gürcistan'a katmak istediklerini, bu nedenle de Meclis'teki Gürcü mebusların bunu protesto etmelerini istemiştir. Bunun üzerine Osman Bey "*Bendeniz Lazistan Mebusuyum. Ebben ancedden Türk'üm*" diyerek tepkisini ortaya koymuştur.¹⁸⁶

Batum hakkında burasının işgali sonrası vermiş olduğu bilgiler burasını iyi tanıyan ve Misak-ı Milli'yi eksiksiz özümsemiş biri vatanperverin sözleridir. Özetle, Mondros Mütarekesi'nden sonra Batumluların kendi haklarını mahalli idareler eliyle korumaya çalıştıklarını, bu amaçla bazı cemiyetler kurduklarını, hatta bu cemiyetlerin geçici hükümet isimlerini dahi aldığını, İngilizlerin işgalden sonra Batumluların kendilerini idare etme yetkilerini ellerinden aldıklarını, TBMM'ye saygı duyan ve hakları son derece sınırlandırıldığı ve de çok baskı gördükleri halde Anadolu'ya dair vatan ve millet vazifelerine gayretle devam eden bir halka TBMM'nin kayıtsız kalmasının doğru olmadığını söylemiştir.¹⁸⁷ Onun çocukluğunda Batum'a babasının yanına gittiği düşünülecek olursa çocukluğunun geçtiği bu yer onun gözünde özel bir öneme sahiptir ve Rize'nin de parçası olduğu anavatanın ayrılmaz bir parçasıdır.

Milli Mücadele ona göre Türk milletinin mukaddes hakkıydı. Milletimizin

¹⁸⁶ Turan, s. 28.

¹⁸⁷ MM Cz, www.tbmm.gov.tr/kütüphane/tutanak_sorgu.html, İ. 14, C. 1, 26 Şubat 1336, s. 202.

savaşmakta oluşu keyfi bir tercih değil bir zorunluluktur. Bu zorunluluğa sebep olanlar ise Anadolu'yu işgal etmeye çalışan müstemlekeci devletlerdi.

Barış müzakereleri için Türk diplomat heyetinin Lozan'da izleyeceği hareket tarzı hakkında Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın beyanları ve bu hususta cereyan eden müzakerelerde Osman Nuri Bey söz alarak, Türk milletinin kimsenin hakkına tecavüz etmediğini, sömürgecilerin kendilerini savaşa mecbur ettiğini, dünyanın en meşru ve en kutsal esaslarını savunduklarını söylemiştir.¹⁸⁸

Ona göre Meclis düşmana karşı savaşı cephede idare etmekte olan orduya ihtiyacı olan her şeyi vermeli, milletvekilleri bunun için her türlü fedakârlığı yapmalıydı. Ordu, milletin ordusu olduğuna göre milletin Meclis'i olan Büyük Millet Meclisi de onun savaş gücünü ikmal ve moralini takviye için üzerine düşeni eksiksiz yerine getirmeliydi.

Meclis'in 12. 4. 1923 tarihli oturumunda, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 6 446 000 liralık avans verilmesine dair kanun lâyihası görüşülürken; Müdafaa-i Milliye Vekili'nin endişesine iştirak etmenin TBMM için vicdani bir mecburiyet olduğunu, çünkü bunun ülke savunmasıyla ilgili bir konu olduğunu ve bu hususta onun istediği tahsisatı her yerden keserek vermek mecburiyetinde olduklarını söylemiştir.

Osman Nuri Bey, Milli Mücadele için milletimizin yaptığı fedakârlığın da farkındadır. Mücadelenin Milli Mücadele olduğunu görmekte, kendisini küçük bir üyesi olarak gördüğü milletin topyekün fedakârlığını takdir etmektedir. O kadarki Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey, Büyük Taarruz'u takip eden 25 Eylül 1922'de Sakarya Zaferi'nin kazanılmasını sağlayanın kağnılar olduğunu bu yüzden onları kullanan Türk köylüsüne ithafen Büyük Millet Meclisi'nin önündeki meydanlığa bir kağrı âbidesi dikilmesini teklif ettiğinde Osman Nuri Bey, bu gibi ülke savunmasında milletin fadakarlığını yansıtan nesnelere hepsinden birer örnek alıp müze yapmak ve bunu daima hafızalarda canlı tutmak için gelecek nesillere

¹⁸⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 3, s. 347.

hatıra olarak intikal ettirmek istediklerini söylemiştir.¹⁸⁹ Öyle anlaşılıyor ki Düzce Ayaklanması sırasında asilerden gördüğü kötü muamele onun milleti hakkındaki olumlu düşüncelerini değiştirmemiştir. Millet sevgisinin bu itibarla kişiliğinin derinliklerinden ilham alan ilke ve prensiplerden beslendiği söylenebilir. Ona bu sevgiyi kuvvetle muhtemel, muhafazakâr değerlerin egemen olduğu Rize’de yani yetişmiş olduğu çevrede yaşayıp gördükleri, ailesi ve eğitimi dolayısıyla öğrendikleri kazandırmıştır.

Kurtuluş ve bağımsızlık için herkes gibi Osman Nuri Bey de cephede ordudan kesin bir zafer istiyordu.

Ordu araç gereçleri, savaşın ve askeri durumun vaziyeti hakkında Müdafaa-i Milliye Vekili’ne hitaben verilen soru önergesinin 12. 12. 1921 tarihindeki görüşmeleri sırasında Osman Nuri Bey Meclis’e moral vererek, çok zor günler geçirdiklerini, ama daha önce de tehlikenin her zamankinden daha fazla etraflarını sardığı istila günleri yaşadıklarını lakin hepsini de atlattıklarını ifade etmiş, ardından da Mustafa Kemal Paşa’yı ima ederek her şeyi feda etmeye hazır olduklarını ancak ondan sadece zafer istediklerini söylemiştir.¹⁹⁰ Onun bu sözleri söylediği yıllar Sakarya Savaşı’nın yeni kazanıldığı ve Türk ordusunun nihai bir saldırıya hazırlandığı yıllardır. Kamuoyunun saldırı savaşı için sabırsızlandığı bu günlerde Osman Nuri Bey’in de her yurtsever gibi bu psikolojiden etkilenmiş olduğu söylenebilir.

Anadolu’nun on yıllar boyunca savaş koşulları yaşamasının vermiş olduğu bıkkınlık ve bir an önce Türk milletinin hayrına bir anlaşmanın yapılması arzusu Osman Nuri Bey’e de hâkimdir. Öyleki her şeyden önce Anadolu’yu işgalcilerden boşaltarak burada huzuru hâkim kılacak barışa herkes gibi o da susamıştır ve herkes gibi bu durum onun da önceliğidir. Ancak o onurlu bir barış anlaşmasının yapılması peşindedir. Yaptıkları fedakârlığa değmeyecek ve Misak-ı Milli’yi göz ardı edecek bir anlaşmayı reddeder. Lozan görüşmeleri sırasında İtilaf Devletlerinin barış projelerine dair mecliste tartışmalar yapılırken Saruhan mebusu Reşat, Çorum

¹⁸⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 109, 27. 9. 1338, s. 187.

¹⁹⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 126, 12. 12. 1337, C. 2, s. 462.

mebusu Ferit ve Elazığ mebusu Naci Beyler tarafından verilen 6. 3. 1923 tarihli önergede Osman Nuri Bey'in de imzası vardır. Bu önergede İtilaf Devletlerince sunulan barış projesinin bağımsızlığı ihlal eder şartlar taşıdığından kabula layık olmadığı, İtilaf Devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri takdirde tekliflerinin kesinlikle ret edilmesi icap ettiği ve bu takdirde savaşın Türk milleti için zaruri olduğu hususları dile getirilmiştir.

Osman Nuri Bey, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın meşru sınırlar içerisinde yürütülmesini ister. Suçluyla suçsuzun ayırt edilmesini ve masum insanların basit suç şüpheleri yüzünden mağdur edilmemesini savunur. Hukukun üstünlüğüne ve herkes için masumiyet karinesine inanan Osman Nuri Bey'in hukuk formasyonu olmamasına rağmen böyle bir yapıya sahip olması onun çeteci-komitacı geçmişinin olmamasıyla açıklanabilir.

Onun İttihatçı olduğuna dair bir delil yoktur. Bilakis ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyenler ile savaşı kötü yönetenlerin cezalandırılmalarını ister. Bunu da daha Mebusan Meclisi'nde üye iken;

“Milleti bu harbe sürükleyenler ile harbi kötü idare edenlerin ait oldukları mahkemede kat'ıyyen ceza görmeleri bizim için matlup ve mültezemdir, bunların aled-derecat tecziye edilmelerini istiyoruz.”

sözleriyle ifade eder.¹⁹¹ Onun bu sözlerini 13 Kasım 1918'de İstanbul'a iyice yerleşmeye başlayan İttihatçı düşmanlığıyla açıklamak mümkün değildir. Zira Anadolu'daki milli hareket İngiliz propagandasının bir sonucu olarak yeni bir İttihatçılık macerası olarak görülüyordu. Osman Nuri Bey bu sözlerinde samimi olmasa başka türlü hareket eder mesela Rize'de kendi köşesine çekilir, en azından Milli Mücadele hareketine mesafeli dururdu. O tam bir nizam ve düzen insanıdır. Rumların Samsun mıntıkasında icra ettikleri eşkıyalık konusunda Lazistan mebusu Ziya Hurşit ile 5. 10. 1921 tarihinde Dâhiliye vekiline verdikleri önergelerin görüşülmesi sırasında Osman Nuri Bey, yetkisiz kimselerin işe karışmasından ve yöneticilerin kaş yapmaya çalışırken göz çıkararak anlayışlarından duyduğu

¹⁹¹ MM Cz, 4. Dönem, 1. Cilt, 11. Bileşim, s. 134.

rahatsızlığı dile getirir. Burada onun rahatsızlık duyduğu olaylar özelde Pontus Ayaklanması¹⁹² sırasında Meclis tarafından alınıp Merkez Ordusu tarafından uygulanmaya çalışılan tehcir kararıyla ilgilidir.¹⁹³

Burada şikâyet edilen Merkez Ordusu ve onun kumandanı Nurettin Paşa'nın bazı eylemleridir. Şikâyet ettiği hususların o dönemin koşullarında doğru ya da yanlış olması ayrı şeylerdir ama Osman Nuri Bey duyduğu, gördüğü, tanık olduğu ve halkın zarar gördüğü durumları mebus olmanın sorumluluğuyla milletin siyasi kabesi kabul edilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne taşımaya başarmış bir mebustur.

III. 1. 3. 2. Osman Nuri Bey'in Bazı Kişilik Özellikleri

Osman Nuri Bey'in otoriter ve baskıcı bir kişiliğe sahip olmadığı, tersine özgürlükçü bir kişiliğe sahip olduğu onun meclis çatısı altındaki konuşmalarından ve mebus olarak gerçekleştirdiği eylemlerinden anlaşılmaktadır. Mebus olmayı maişet kaygısıyla, aylığı için, mevki edinme duygusuyla ya da kişisel çıkar hesaplarıyla değil sadece ülkesine hizmet etmek için istemiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde sarfetmiş olduğu;

*“ Fakat vallahi bendeniz de kendi hesabıma açık söylüyorum. Mebus olduğum zaman Rize'den hareketime kadar mebusların ne aldıklarını bilmiyorum. Gayet ciddi söylüyorum. Bu hususta hiç de imal-i zihin etmedim.”*¹⁹⁴ sözleri aslında onun kişiliğinin bu yönü hakkında ipuçları verir. O, halkın içinden gelmiş ve onlarla bağıni muhafaza edegelmiş biri olarak demokratik ve sivil bir duruşa sahip olmuştur. Meclis'e yansıyan demokratik hava onun sözlerine de yansımıştır. O tartışmasız biçimde milli egemenlikten ilkesinden ve halk yönetiminden yanadır. Onun bu şekilde bir kişilik özelliğine sahip olmasının en önemli nedeni yetişme koşulları, mesleğinin niteliği, yurt dışı tecrübesinin varlığı ve geldiği coğrafyanın özelliğidir. Onun asker kökenli olmaması ve savaş meydanlarında bir muharip olarak bulunmaması onun sivil duruşuna katkı yapmış olmalıdır. Mühendis değil de harbiye

¹⁹² Necati Fahri Taş, “Milli Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 1996, Cilt: 2, Sayı: 34.

¹⁹³ TBMM, Gcz, Devre 1, Cilt 2, İctima Senesi 2, İ. 87, 5. 10. 1337, C. 2, s. 282.

¹⁹⁴ MM Cz. 4. Dönem, İ. 22, 11 Mart 1336, C. 1, 11 Mart 1336, s. 444.

mezunu bir komutan olsaydı, askerliğin gerektirdiği disiplin ve itaat kültürü onda özgürlüklere soğuk yaklaşan militer bir yapının oluşmasına neden olabilirdi.

Babası Tevfik Efendi'nin o sırada Osmanlı sınırları dışında yer alan Batum'da Almanlar'a ait bir gaz dolum fabrikasında müdür olarak çalışmakta oluşu ona küçük yaşlardan itibaren hem yurt dışına çıkarak farklı coğrafyalar tanıma şansı yakalamasına hem de babası kanalıyla da olsa farklı kültürlerle temasa gelme fırsatı bulmasına neden olmuştur. Rusya'da yeni komünist yönetimde gördükleri onda sivil duyarlılıkları geliştirerek demokrasi tecrübesini zenginleştirmiştir. Lazistan mebusları içerisinde yurt dışında bulunarak en fazla yer görme imkânı yakalayan şüphesiz Ziya Hurşit'tir. Ancak bunları pratiğe aktararak bunlardan en fazla yararlananı ise Osman Nuri Bey'dir.

Osman Nuri Bey'in sivil duyarlılıklarını geliştiren diğer bir sebep de yetiştiği coğrafyadır. Lazistan olarak bilinen Rize coğrafyası engebeli yapısı itibarıyla insanları birbirine yaklaştıran değil ayrı tutan bir coğrafyadır. Tarih boyunca bu bölgeye hâkim olan baskıcı ya da otoriter hiçbir devletlerin tam manasıyla buraya nüfuz edebildiği söylenemez. Bu coğrafyada yaşayan herkes coğrafyanın kendine tanıdığı kıt yerleşim alanlarında kendi ayakları üzerine durmaya kendi imkânlarıyla var olmaya çalışmak zorundadır. Kendi imkânlarıyla var olmaya çalışmak, insanları daha çok kendileri olmaya zorlamış, özgünleştirmiş, neticede bu da onları daha kolay özgürlüğe taşımıştır. Burasının İstanbul, Viyana, Berlin, Londra gibi büyük kültür merkezlerine uzak oluşu buralarda meydana gelen büyük değişimler karşısında bölge insanlarının daha az politize olarak bunlardan daha az etkilenmesine yola açmıştır.

Osman Nuri Bey, 26 Temmuz 1338(1922) de isyan ve bozgunculuk çıkaranlar ile düşmanla işbirliği yapanlar için vücuda getirilen olağanüstü yetkileri haiz İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılarak yerine sivil adliye mahkemelerinin kurulması talebini Pontus Meselesi hakkındaki kanun teklifinin görüşülmesi vesilesiyle meclis başkanlığına teklif eder.¹⁹⁵

Lâzistan mebusu Osman Nuri Bey'in, Düzce Ayaklanması'nda hükümetçe ittihazi lâzım gelen tedbirlere dair 11 Haziran 1920 tarihli önergesinde, bölgede

¹⁹⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 91, 26. 08. 1338, C. 2, s. 743.

isyanın çıkmasını senelerden beri hükümetin jandarması, yargıcı, askeriyle halka zulmetmesine bağlar ve isyanın çıkmasında halkın buna karşı içinde biriktirdiği kin ve düşmanlığın¹⁹⁶ önemli bir sebep olduğunu belirtir.

Osman Nuri Bey, bütün dünyaya karşı demokratik esaslar dâhilinde hareket eden bir yönetimin ilan edilmesine rağmen ülkesindeki gerçeklerin bununla bağdaşmamasından üzgündür. Bunu aynı önergede söylediği üç dört günlük mesafedeki bir kısım devlet dairelerinde gördüğü teşkilatın faaliyetlerinin pek de TBMM'nin ilan ettiği esaslarla bağdaşmadığını görmeye dilhun¹⁹⁷ olduğu şeklindeki sözlerinden anlıyoruz.

Yine ona göre yeni yönetim, halka göre ve halka doğru teşkilatlanmalı, eski zihniyeti terk ederek sade ve basit olan ülkeye yine sade ve basit bir teşkilat yapmalıdır. Düzce Ayaklanması'nda hükümetçe ittihazı lâzım gelen tedbirlere dair takririnde buna değinerek böylece devlet harcamalarını en aza indirmeyi önerir.¹⁹⁸ Onun sade teşkilat derken kast ettiği devletin farklı düşünce ve ideolojilere karşı müdahaleci yanının azaltılması, en azından toplum yaşamında demokratik davranarak polis ve jandarmayla beliren sert yüzünü yumuşatmasıdır.

Osman Nuri Bey, Meclis'in yetkileri konusunda ise kıskançtır. Onun yetkilerine sahip çıkar, başka kurumların onu yok saymasına razı olmaz. Kastamonu mebusu Besim Bey'in, Dâhiliye Vekâleti'ne dair takriri münasebetiyle 3. 4. 1923'te söylediği TBMM'nin yürütme ve yasama yetkileri olduğu, onun sürekli toplanacağı ve bir konuda müttefikan karar verdiği anda bu kararın uygulanması gerekeceği ve kendi emirlerini sadece kendisinin tebliğ edeceği¹⁹⁹ hususundaki sözleri bunu teyit eder.

Osman Nuri Bey, kendisi ve diğer mebusların başkalarının şerefine gösterdiği saygı kadar, askerler başta olmak üzere herkesin aynı şekilde mebusların şerefine saygı göstermesini ister. Nurettin Paşa hakkında, Pontus Ayaklanması sırasında meydana gelen olaylarla ilgili iddialar dolayısıyla yargılama başladığı zaman onun

¹⁹⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 1, İ. 26, 3. 7. 1336, C. 1, s. 157.

¹⁹⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 1, İ. 26, 3. 7. 1336, C. 1, s. 157.

¹⁹⁸ TBMM.Cz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 1, İ. 26, 3. 7. 1336, C. 1, s. 158.

¹⁹⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 17, 3. 4. 1339, C. 1, s. 318.

tarafından Meclis'e çekilen telgraflar üzerine 22. 11. 1337(1921) tarihinde Meclis'te söylediği; *“Yalnız kumandanların mı bu memlekette haysiyeti vardır? Başkasının yok mudur? Biz herkesin haysiyetine hürmet ederiz. Fakat onlar da bu memleketin içerisinde bu memleketin inkılâbını yaratan efendilere de hürmet etmeleri lazımdır. Hâlbuki onları casuslukla itham ediyorlar.*²⁰⁰” sözleri bunu kanıtlar mahiyettedir.

Halktan birisi olarak Osman Nuri Bey, Rize ve bütün Türk halkını ilgilendiren olaylara karşı kayıtsız kalmamıştır. Hiç kimsenin adamı gibi davranmamış, Meclis'teki oturumlarda öncelikle halkın çıkarlarını²⁰¹ müdafaa etmiş, halk yararına olmayan düzenlemelere karşı açıkça muhalefetini dile getirmekten çekinmemiştir.

Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in, Lozan Barış Anlaşması'nın imzasına kadar Men-i Müskirat Kanunu'nun bir müddet daha İstanbul'da uygulanmaması hakkındaki teklifi 24. 03. 1923 tarihinde TBMM'de tartışılmıştır. Henüz İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u boşaltmaması karşısında -ki içki yasağı kanunu halen yürürlüktedir- bu yasağın İstanbul'da uygulanması TBMM ile bu devletler arasında siyasi krizlere yol açabilecektir. Osman Nuri Bey, bu durum karşısında bu yasanın onlar tarafından İstanbul'da uygulanmasına izin verilmezse İtilaf Devletleriyle savaşmak lazım geleceğini ancak kendisinin Lazistan ahalisinin vekili sıfatıyla üç kadeh rakı için savaş ilanına karar vereceklerden olmadığını²⁰² ifade eder.

Osman Nuri Bey'e göre ülkemizle Avrupa arasında sekiz yüz yıllık bir gelişmişlik farkı vardır. Bunun altında ise kanunlarımızın memleketimizin gerçekleriyle uyuşmaması yatmaktadır. Yasalar yapılmıştır. Ama yapılan yasaların sosyolojik boyutunu oluşturan halk bunlarda yoktur. Vahşet halinde yaşadığımızı itiraf etmek mecburiyetindeyiz der. Kurtuluşu ise yine halka gitmekte görür.²⁰³ Bu durumda yapılacak iş, yeni bir hayat oluşturmak, yenilikler yapmak ve yapılan yeniliklerin daima halkçı bir ruh taşımaya özen göstermektir;

“Hiç olmazsa halka doğru gidelim, halkın anlayacağı teşkilatı yapalım ve bu

²⁰⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 115, 22. 11. 1337, C. 2, s. 438.

²⁰¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 159, 13.02.1338, C. 2, s. 754.

²⁰² TBMM, Gcz, Devre 1, Cilt 4, İçtima Senesi 3, İ. 10, 24.03.1339, C. 2, s. 208.

²⁰³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 1, İ. 25, 7.6.1336, C. 6, s. 129.

teşkilatla halkın ruhunda şuleler oluşturulalım. Halk da bizim ne yaptığımızı anlasın ve bu suretle memlekete yeniden bir hayat doğuralım ve bu hayat ile memleketimizi düştüğü şu kötü felâketten kurtarmak çaresini düşünelim."²⁰⁴ şeklinde düşüncelerini ifade eder. Onun bu tespitleri cumhuriyet dönemi yazarlarından Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu" ya da Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Yaban" ı ile Halide Edip Adıvar'ın "Sinekli Bakkal" isimli romanlarında tasvir edilen ülke manzaralarıyla birebir örtüşür. Bu onun cumhuriyeti kuran ve halk yararına aşar vergisinin kaldırılması, köylüye ucuz kredi sağlanması, modern ziraat mekteplerinin açılması gibi birçok yeniliğe imza atan idealist yönetim kadrolarıyla aynı halkçılık düşüncesinden beslendiğini göstermesi açısından çarpıcı bulunmuştur.

Osman Nuri Bey'in halkçı yönü, memur, köylü, işçi, patron ayırt etmeksizin herkesi içine alır. Bu bağlamda 8. 3. 1923'te Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun altıncı ve sekizinci maddelerini yeniden düzenleyen yasanın görüşülmesi sırasında Osman Nuri Bey, bu yasayla ilgili mağduriyetleri olan insanların adeta sözcüsü gibi konuşarak İstanbul'da iken görevlerinden çeşitli nedenlerle azledilen ama sonra Ankara Hükümeti tarafından göreve atanan memurların hizmet sürelerine azledilen 1920 senesinin de dâhil edilmesi gerektiğini, bu konuda Meclis'in bir karar vermediğini ve Meclis'in buna bir an evvel karar vermesi lüzumuna işaret eder.²⁰⁵

Osman Nuri Bey'in halkçı yönüne bir örnek de Lâzistan livasının Atina kazasına tâbi Şano ve Guvant köylerinin değersiz bir yekûn tutan aşar borçlarının affı²⁰⁶ konusunda meclise verdiği kanun teklifidir. Osman Nuri Bey, bu köylerde yaşayan insanların 1918 yılından bu yana savaş koşulları içinde aşar vergilerini ödeyemediklerini, borç demekten aciz bulduklarını, durumlarını açıklamak ve borçlarının affı için bu insanların kendilerine başvurduklarını söyler ve bu borçların affına dair kanun teklifini meclise sunar. Bu yasa teklifi, Dilekçe Encümeni tarafından kabul edilmemesi yönünde görüş beyan edilerek Meclis tarafından reddedilse bile onun ifadelerine yansıyan halkçı duyarlılığı göstermesi açısından dikkat çekicidir;

²⁰⁴ TBMM Cz., Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 1, İ. 25, 7.6.1336, C. 6, s. 128.

²⁰⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi; 4, C. 1, İ. 7, 8.3.1339, s. 72.

²⁰⁶ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 2, Cilt 17, İ. 161, 18.2.1338, C. 1, s. 20.

İzmit mebusu Hamdi Namık Bey'in, İznik ahalisine Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce beş yüz çadır verilmesine dair 27. 9. 1922 tarihli önergesinin görüşmeleri sırasında ordunun ihtiyaçları da gözetilerek²⁰⁷ evi yanan herkese çadır verilmesini, bu gibi yerlerde derhal ve acilen yardımda bulunmak için hızlı bir şekilde bir heyetin oluşturularak yardıma koşması lâzım geldiğini söylemesi onun herkesi kucaklayan halkçı yaklaşımına başka bir örnektir.

Konya mebusu Refik Bey'in arkadaşlarıyla birlikte işgalden kurtarılan bölge ahalisine giderek ihtiyaçlarını tespiti ve yağmacılara mani olmak üzere 8 Ekim 1922 tarihinde bir komisyon teşkili için meclise teklifte bulunulduğunda²⁰⁸ başvuranların arasında Osman Nuri Bey de vardır.

Osman Nuri Bey, işgalden kurtarılan yerlerin yeniden inşa edileceğini ancak yeni inşaatların hıfz-ı sıhhaya ve fenne muvafık bir tarzda inşa edilmesi gerektiğini söyler.

III. 1. 3. 3. Osman Nuri Bey'in Lazistan'la İlgili Gözlemleri

Osman Nuri Bey, kendi seçim bölgesi olması nedeniyle Lazistan'ı ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ni hem coğrafi olarak hem de kültürel olarak bilmektedir. İçlerinden geldiği insanları ve yaşamakta olduğu ülkenin insanını psikoloji olarak yakından tanımaktadır. Bunun sebebi hâlihazırdaki mesleğinin halkla iç içe olmayı gerektirmesidir. O, mühendis olarak da mebus olarak da hayatın içinde yer almalı insanlarla ilişkisini azami düzeyde tutmalıdır. Onun mesleki ve siyasi hayatını idame ettirdiği kaynak şüphesiz serbest yaşayan ve işinin gücünün peşinde koşmakta olan sıradan insanlardır. Muhtemelen babasının işleri dolayısıyla ticaret piyasasıyla erken tanışmış, hesap kitap işlerini küçük yaşlardan itibaren öğrenmeye başlamıştır.

O, kendi malikânesinde zengin bir soylu ya da kitaplarının arasında kaybolup gitmiş bir filozof olsaydı herhalde bu denli sosyal bir isim olamazdı. Bu yüzden sözlerinde onun tarafından sistematize edilmiş bir düşüncenin izlerine, ideolojiye ya da şairane mükemmel edebi cümlelere rastlamak zordur.

²⁰⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 109, 27.9.1338, s. 192.

²⁰⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 124, 23.10.1338, C. 1, s. 95.

Bolşeviklik konusu onun da kafasını meşgul eden bir konudur. Osman Nuri Bey'e göre ülkemiz Bolşevik olamaz. Bunu ideolojik sebeplerden çok sıradan insanların seviyesine hitap eden bir anlayışla pratik sebeplere bağlayarak izah eder. Ona göre Bolşevikliği benimseyen insanların hali, dağınıklığı, düzensizliği ve yaşam şekli insanları bundan uzaklaştırmaya kâfi bir sebeptir. Rize'de insanların "Doktor" diye bir adam tarif ettiklerini, bu adamın entarisinin ve iç gömleğinin olmadığını, onun Darülfünun'dan mezun bir doktor olduğunu söyler. Ordu levazımına, savaş durumuna ve askeri vaziyete dair Müdafaa-i Milliye Vekili'ne hitaben 12. 12. 1921 tarihinde verilen önerenin görüşülmesi sırasında, bir memleketin aydın ve yetki sahibi insanların bu şekli benimsemesinin ve bu şeklin peşinden koşmasının aptallık²⁰⁹ ve cinnet olduğunu söyler. Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde onun Rusya'daki Bolşevik İhtilali konusunda verdiği bilgiler hatırlanacak olursa onun Rusya hakkında epey bilgi sahibi olduğu hatta komünizmin ideolojik yönü hakkında da malumatı olduğu ama muhafazakâr bir çevre içinde yetişmesinin de bir sonucu olarak muhafazakârlıkla bağdaşması pek de olası olmayan komünizme karşı olduğunu bir ihtimal olarak söylenebilir.

Osman Nuri Bey, Meclis'in düşünmeden önünde okunan her şeye alkış tutmasından rahatsızdır. 24. 12. 1921 tarihinde veliaht Abdülmecit Efendi'nin Meclis Riyaseti'ne gönderdiği mektup dolayısıyla meclisin onu alkışlaması üzerine bunu kınayarak bu hususu "*Meclis'in gevşek bir hali*" olarak nitelendirir ve "*padişah Vahidettin'den bir mektup alırsak onu da aynı biçimde alkışlarız.*"²¹⁰ " diyerek alaycı bir dil kullanır. Şüphesiz onun bu tavrında saltanat karşı olan bir insan olmasının da etkisi vardır.

Osman Nuri Bey'in 18. 2. 1922 tarihli kanun teklifinde Lazistan'da yaşayan Rizelilerin halini yakından tanıyan ve onlarla empati yapan bir insanın görüntüsü vardır. Atina (Pazar) kazasına bağlı Şano ve Guvant köylerinin Birinci Dünya Savaşı'nda tümüyle tahrip edildiğini, izinli olarak seçim bölgesini dolaşırken buraları

²⁰⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, İ. 126, 12. 12. 1337, C. 2, s. 462.

²¹⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 133, 24. 12. 1337, C. 3, s.523.

yakından gördüğünü²¹¹ ve bu köy insanlarının zaruret içinde ve yoksul bir hayat sürdürdüklerini, bu yüzden de devlete olan vergi borçlarını ödemekten aciz olduklarını söyler. Devletten bu köylerin borçlarını silmesini talep eder.

Meclis'te ülkeyle ilgili yapılan yasal düzenlemelerin Rize'ye ne getirip ne götüreceğini hesap edebilecek bir birikime sahiptir. 07. 02. 1922 tarihinde Karadeniz limanlarına, ithal olunacak mısır ve mısır unlarıyla İzmit sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında İktisat Encümeni mazbatasını tartışılırken Lazistan'ın Rusya'dan, Kuzey Kafkasya'dan ve Romanya'dan daha önce mısır satın aldığını, Bolşevik İhtilali sonucunda artık sadece Romanya'dan bunları temin etmeye başladığını ancak adı geçen gümrük vergisinin yürürlüğe girmesinden sonra Romanya'dan da temin edemez hale geldiğini²¹² bu yüzden temel tüketim maddesi olan mısırı zamlı olarak satın almaya başladığını bu sebeple Lazistan halkının nerede boş toprak parçası bulursa oraya arpa ekmeye başladığını hatta bir sene önce çam ağaçlarının kabuklarıyla mısırı değirmende öğüten²¹³ köylüler gördüğünü söylemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Lazistan'da yaşayan insanların Rusya'ya giderek ticaret, balıkçılık, fırıncılık ve pastanecilik yaptıkları düşünülecek olursa, Bolşevik İhtilali'nden sonra farklı siyasi rejimleri benimsemiş Sovyet Rusya ile Anadolu arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin zayıfladığı gerçektir. Bunun da en fazla Lazistan ahalisini etkilemesi ve ciddi ekonomik sıkıntılara yol açması kaçınılmazdır. Osman Nuri Bey'in dile getirdiği husus bu konuyla ilgilidir.

III. 1. 3. 4. Osman Nuri Bey'in Saltanat Ve Hilafetle İlgili Düşünceleri

Saltanat dendiğinde padişahların yüzyıllardan beri Anadolu'da sürdürdükleri monarşi yönetimi akla gelmektedir. Saltanat padişahla özdeşleşmiş, onun oluşumunda rol oynadığı hükümet, parlamento, Şura-yı Devlet, Ayan Meclisi, Erkân-ı Harbiye Reisliği gibi kurumlarla kurumsallaşmış bir yönetim anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetiminde padişahlık ve halifelik aynı şahsın elinde toplanmıştı. Yani padişah

²¹¹ TBMM Cz, Devre 1, İctima Senesi 2, Cilt. 17, İ. 161, 18. 2. 1338, C. 1, s. 20.

²¹² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İctima Senesi 2, İ. 156, 07. 02. 1338, C. 3, s.704.

²¹³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İctima Senesi 2, İ. 56, 07. 02. 1338, C. 3, s. 704.

olanlar aynı zamanda halifeydiler. Halifelik bütün dünya Müslümanlarına bakan yönüyle padişahlara epey manevi bir güç sağlıyordu. Sultan II. Abdülhamit'in Panislamizm siyaseti halifelik kurumunun ışığını parlatmıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı dâhilinde bulunan ancak Türk olmayan Müslümanların yaşadığı Ortadoğu-İslam coğrafyasında meydana gelen acı olaylar aslında halifeliğin milliyetçilik ideolojisi karşısında yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.

Milli Mücadele döneminde, saltanat idaresinin bir organı olan İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'da ortaya çıkan direniş hareketini sona erdirmek için düşmanla işbirliğine gitmesi, Türk milletinin idam fermanı olarak görülen Sevr Anlaşması'nın padişah ve hükümeti tarafından onaylanması, TBMM'ye karşı Anadolu'da İngilizlerle işbirliği yapılmak suretiyle çıkarılan isyanlar, kara propagandalar, İstanbul'da Divan-ı Harb-i Örfi'de Mustafa Kemal ve arkadaşları için alınan ceza kararları saltanatın halk nezdindeki itibarına ağır bir darbe vurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta padişah Vahidettin'i, şahsını ve tahtını korumak için alçakça tedbirler araştırmakla, onun atadığı Damat Ferit Paşa'yı ise aciz, haysiyetsiz ve korkak olmakla suçlamaktadır.²¹⁴

Birinci Meclis'te bunlara rağmen bağımsızlığı istemekle birlikte saltanat yanlısı mebuslar da vardır. Ancak Osman Nuri Bey bunlardan birisi değildir. Bunu 20 Kasım 1922 tarihinde altında Osman Nuri Bey'in de imzası bulunan bir önerenin giriş kısmında geçen;

*“Vahideddin Efendi'nin Tarih-i İslâm ve Osmani'de misli mesbuk olmıyan hıyanetine binaen sıfat-ı hilâfetten inhilâi müttefikan kabul edildikten sonra yeni halifenin intihabı ve biat icrası hakkında ..”*²¹⁵ sözleri anlatmakta ve Vahidettin'in İslam ve Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir ihanet içinde bulunduğu ve halifelikten oy birliğiyle azledildiği anlatılmaktadır. Bu tarih, saltanatın kaldırılıp Vahidettin'in bir İngiliz savaş gemisiyle yurt dışına çıktığı tarihten birkaç gün sonrasına düşer. Şayet Osman Nuri Bey saltanat yanlısı olsaydı, herhalde bu önerenin altına imza vermez, saltanatın ilgası sırasında rahatsızlığını mecliste dile

²¹⁴ Atatürk, s. 5.

²¹⁵ TBMM Cz. Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 141, 20. 11. 1338, C. 1, s. 8.

getirirdi. Esasen onu saltanata bağlayacak güçlü bir neden de yoktu. Padişah tarafından atanan bir memur olmadığı için padişaha herhangi bir vefa borcu yoktu. Dahası onun yükselişi padişaha boyun eğişiyle değil ona karşı dik duran TBMM'nin yanında yer almasıyla mümkün olmuştu. Mebusan Meclisi'ne seçilmesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve saltanat idaresi tarafından haydut ilan edilen Mustafa Kemal'in yardım ve tasdiğiyle olmuştu. Üstelik Bolu, Düzce Hendek Ayaklanması sırasında isyancılar ona ve Nasıha Heyeti'ndekilere padişaha asi oldukları için eziyet etmişlerdi. İsyan edenler padişah adına ayaklanarak bunca kötü muameleyi kendilerine reva görmüşlerdi. Osman Nuri Bey'in saltanatçı olmak için değil ama saltanata karşı olmak için birçok nedeni vardır.

Nitekim bu nedenlerin etkisiyle onun kendisiyle aynı çizgide olan Mustafa Kemal Paşa'yla aynı meclis çatısı altında buluşarak birlikte çalışması zor olmamıştır. Osman Nuri Bey, bir dönem için Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte çalışmıştır. Ona çok yakın duran bir isim değildir ama onunla çatışan bir isim hiç değildir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak onun tarafından verilen görevleri yerine getirmeye çalışmıştır. Ülkenin savaş koşullarında bulunması nedeniyle olaylar askerleri ve askeri yetenekleri ön plana çıkarmıştır. Kurtuluş ve bağımsızlık askeri bir zaferle gerçekleşecektir ve herkes kurtuluşu istemektedir. Bu yüzden de Osman Nuri Bey'in Mustafa Kemal Paşa hakkındaki değerlendirmesi daha çok onun askeri yönü üzerindedir.

Ona göre ülkede Mustafa Kemal Paşa'ya karşı askerlik konusunda fevkalade bir güven vardır. Kütahya-Eskişehir savaşları sonrasında ona başkumandanlık görevi verildiği sırada Ankara dışında bulunmakla bunun halkta sebep olduğu olumlu tepkileri yakından gözlemlemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan olmasıyla halkın zafere daha çok inanmaya başladığını düşünür. Onun askeri geçmişi zaferin kazanılmasına olumlu tesir etmiştir. Başkumandanlık yeniden birine verilecek olsa bu kişi şüphesiz yine Mustafa Kemal Paşa olurdu. Zafere ulaşılmadan onun başkumandanlıktan ayrılması doğru değildir. Meclis, savaşı Mustafa Kemal'in liderliğinde kazanırsa, milletin üzerinden bir yük alınmış olur. Mustafa Kemal'in yorulduğu ve yıprandığı yolundaki görüşlere Osman Nuri Bey katılmamaktadır. Bu

yüzden de yasanın kabulü yönünde yani başkumandanlık yetkisinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanılması süresinin uzatılması istikametinde²¹⁶ oy kullanır. Oysa Lazistan'ın diğer mebusu Zeynelabidin Bey reddi yönünde oy kullanacaktır.

Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması hakkındaki yasanın 31. 10. 1921'de görüşülmesi sırasında, başkumandanlık süresinin uzatılıp uzatılmaması konusunun henüz zafer kazanılmadan tartışılmasını doğru bulmadığını, Meclis'in nihai zaferi kazandıktan sonra istediği zaman başkumandanlık yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'dan alabileceğini, onun iddia edildiği gibi yıpranmadığını bu yüzden de başkumandanlık görevinden alınmasına karşı olduğunu, başkumandanlığın Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesinin halk üzerindeki olumlu tesirlerini Ankara dışındayken gördüğünü, halkta Mustafa Kemal Paşa'ya karşı askeri konularda büyük bir güvenin olduğunu, sadece onun askeri başarılarına dair hikâyelerin bile zafere tesir ettiğini, başkumandalık makamı ilk defa tesis edilseydi bile bunun Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir.²¹⁷

III. 1. 3. 5. Osman Nuri Bey'in Matbuatta Çıkan Yazıları

Osman Nuri Bey, Mebusan Meclisi'nin kapatılmasını takiben Lazistan mebusu olarak TBMM'ye katıldıktan sonra, ülkenin içinde bulunduğu koşulları ve ülkenin sorunlarını Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarla ortaya koyarken, diğer taraftan da toplumun temsilcisi bir mebus olarak, Anadolu'da Yeni Gün gazetesindeki makaleleri ile bu sorumluluğunu sürdürmüştür. Osman Nuri Bey, Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin 11 Nisan 1921 tarih ve 200 nolu sayısında, Birinci Meclis'te grupların analizini yaptığı "Meclis'te Gruplar" adlı makalesi yayınlanmış, bu makalesinde Mebusan Meclisi'nden gelen bir mebus olarak, Meşrutiyet ile idare edilen ülkelerin meclisinde milletin şekillendirdiği sosyal ve siyasi fikirleri temsil eden mebusların bulunmasını ve bunların Meclis içinde gruplar oluşturmasının normal olduğunu, çünkü ülke içinde farklı fikirlerin ortaya çıkması ve o fikirlerin halkın sosyal ihtiyaçları olarak bazı kitleler tarafından dile getirilmesinin yaşamın bir

²¹⁶ 5 Ağustos 1921 tarihli Başkumandanlık Yasası gereği meclisin yetkileri Mustafa Kemale üç aylık bir süre için verilmişti.

²¹⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 102, 31. 10. 1337, C. 1, s. 422.

parçası olduğunu, toplum hayatında bu gibi ihtiyaçların farklı fikirler olarak farklı ortamlarda ortaya çıktığını ve iktisadi, zirai, sosyal, coğrafi ve etnografik sebeplerin etkisi ile de toplumların üzerinde zaman ve mekân itibarıyla özel akımlar olarak şekillendiklerini ifade eder. Bütün bu nedenlerden dolayı ortaya çıkan kitlelere, Fırka denildiğini ve bu Fırkaların da hükümetin idaresinde çoğunlukla da Millet Meclisleri'nde kudret ve liyakatlarını ispat etmeye çalıştıklarını belirtir. Fırkaların, hükümetleri kendi programlarına sadık kalmalarını istediğini, bu nedenle de hükümetin hangi Fırka'nın programına hizmet ederse o Fırka'nın hükümete yakın olduğunu aksi taktirde de muhalif bir durum alacağını belirterek muhalefeti de bu zihniyetin ürünü olarak görür.²¹⁸

Osman Nuri Bey, bununla birlikte belli prensipler etrafında "Efkâr-ı Beşer'in" toplanma ihtiyacı duyacağını ve belli prensipler üzerinde muhalif ve muhalif olmayanların aynı çizgide birleşebileceğini çünkü aile ocağından başlayarak gelişen insan topluluklarının aynı ırka mensup kitleler olarak bazen bu farklı fikirleri terk ederek belli prensiplerinden fedakârlık yapabileceklerini, bugünkü Anadolu'daki olayların buna çok güzel birer örnek olduğunu ifade eder.

Milli istiklâlin düşmanlar tarafından ortadan kaldırılmak istendiği bir zamanda memleketin her tarafında aynı his ve emel ile çarpan kalplerin birleşerek her türlü sosyal ve siyasi çıkarlarını bir tarafa bırakarak ortaya koydukları azim ve imanın ürünü olarak Büyük Millet Meclisi'ni doğurdıklarını belirterek bu yüce emel ile toplanan Meclis'in kendi programını çizerek milli bir gaye için yürüdüğünü ve buna da milli birlik denildiğini belirtir.

Osman Nuri Bey, bu duygularla hareket eden kitlelerin millete en büyük hizmeti yaptığını ve bununla "Milli İnkılâbın" en kuvvetli temelini atmış olduğunu belirterek, konuyu TBMM içindeki gruplara getirir. Osman Nuri Bey'e göre; Meclis'in içinde belli başlı üç isim altında toplanan, fakat sosyal ve siyasî meslekleri henüz belli olmayan ve İstiklâl, Müdafaa-i Milliye ve Islahat adları altında kurulan grupların, Meşrutiyet ile idare edilen memleketlerdeki gibi sol ve sağ merkez fikirleri taklit etmek istediklerini şu sözleri ile ifade eder:

²¹⁸ Turan, s. 128.

"Şüphesiz Meclis dâhilinde bu gibi cereyanların ortaya çıkması hissedilen bazı ihtiyaçların etkisi altında meydana geliyor. Ancak bu ihtiyacı doğuran sebepleri iyice tetkik edebilmek için organize olmak isteyen bu kitlelerin programlarını ve o programları tatbik etmek üzere dâhili nizamlarını incelemek gereklidir. Ancak, grupların programları ve nizamnameleri henüz yapılmadığı için, fikirlerimizi daha açık sahada yürütmek ve o suretle görüş bildirmek imkânından mahrum bulunuyoruz."

Osman Nuri Bey, Meclis içinde rastlantılar sonucu kurulan grupların içinde yer alan kişilerin fikirlerinin az çok bilindiğini ve bu gruplar içinde sosyal ve siyasi fikirleri birbirine aykırı kişilerin olduğunu belirterek, bu ayrılığa rağmen, vatanın kurtuluşu endişesinin onları birleştirdiğini ancak²¹⁹ bu ulvî endişenin dışında bazı olayların olağandışı olsa bile geçici bir zaman için bu gibi teşkilatlara ihtiyaç duyulduğunu, fakat bu şekilde ortaya çıkan kitlelerin fikrî ve sosyal sahada hiçbir başarı elde edemeyeceklerini de şu örnekle ifade eder:

"Gerçekten Meclis'te gruplar vardır. Ama belli başlı hiçbir hedefleri olmadığı için bu gruplar hükümeti değil, bilakis hükümet bu grupları idare etmektedir. Çünkü teşkilatta yukarıda işaret ettiğim ve söylediğim sebepler eksik olursa o teşkilâtın güçlü bir hareket ortaya koyması mümkün değildir".

Osman Nuri Bey, Meclis içinde belli bir prensibi olmayan kişilerin birleşerek bir grup kurmalarının doğru olmadığını, oysa siyasî ve sosyal fikirleri ile belli bir amaca yürümek üzere olan kişilerin bir fırka kurmalarının doğru olacağını belirterek; Anadolu olayının vatanın tehlikeye düşmesi karşısında sadık olanları bir araya toplayarak memleketi savunmaya sevk ettiğini ve bugün yaşanan dönemin bir "İnkılâp Dönemi" değil, bir "Savunma Dönemi" olduğunu iddia eder. Savunma bitince inkılâbın başlayacağını da şu sözlerle belirtir:

"Baştanbaşa tahrip edilmiş zavallı Anadolu'yu düşünmek mecburiyetindeyiz. Ona XX. asrın icâp ettirdiği ilerlemeyi hazırlamaya mecburuz. İşte o zaman savunma hayatından inkılâp hayatına geçmiş olacağız ve bunu yapmak zorundayız."

²¹⁹ Turan, s. 129.

Aksi takdirde toplanan şu mesut sonuçlar milletimizin muhtaç olduğu hayatî amacı hiçbir zaman temin edemez" der.

Bu sosyal ve fikrî inkılâbı kim ne zaman yapacaktır sorusuna da Osman Nuri Bey; "...zaman hakkında bir şey söyleyemeyeceğim, fakat pek şiddetli muhtaç olduğumuz bu inkılâbı, ancak muayyen meslek-i içtimai ve siyasî eshabın bir araya toplanması ile husule gelecek cemiyet yapabilir. Başka bir kuvvet pek muhtaç olduğumuz bu inkılâbı yapamaz" diyerek, inkılâpların bir fırka kanalıyla gerçekleştirilebileceğine dikkat çekerek makalesini tamamlar.²²⁰

Osman Nuri Bey, Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin 28 Nisan 1921 tarih ve 215 Nolu sayısında, Bolşevik Partisi'nin 10. Parti Kongresi nedeniyle kaleme aldığı "Ameli Hayat-ı Nazarî İnkılâp" adlı bir başka makalesinde de; insanlığın ve inkılâpların tarihi incelendiğinde; insanların, sosyal ve iktisadi hayatına uygun olmadığı takdirde ortaya çıkan inkılâp olayının sürekli olamayacağını ve sonuç olarak bazı değişikliklere uğrayacağını belirterek; hayatın amacının, insanî bir barış ve refah olduğunu; bunun için de halkın kafasındaki teorik fikirlerin bazen uygulamaya dönüşerek yayıldığını ve kendilerine belli bir program ve hareket tarzı seçerek halka aşıladıklarını belirtir.

Osman Nuri Bey'e göre her inkılâp, bu ön hazırlıkla başlar ve halkı yaydığı değerlerle kendini idame etmeye çalışır. Fakat teorik olarak düşünülmüş olan bu gibi değerlerin yaşam ile uyuşmasının önemli bir mesele olduğunu, çünkü bu değerlerin halkın gerçek hayati ihtiyaçlarına uymadığı takdirde reaksiyona neden olacağını ve bu reaksiyonun halka yayılarak "Nazarî İnkılâbı", "Amelî Hayat" ile karıştıran bir akım haline geleceğini belirtir. Osman Nuri Bey, bu akımın başarılı olduğu takdirde teorik olarak ortaya konulan kuralların gerçek hayatla uyuşacağını ve sonuçta eşitlik ve barışın sağlanacağını aksi takdirde ise bir irticanın ürünü olarak barış yerine memlekette sürekli bir kargaşa ve anarşinin hüküm süreceğini ifade ederek buna "İhtilâl Devresi" adını verir.

Osman Nuri Bey, bu girişten sonra konuyu Rusya'daki inkılâba getirerek;

²²⁰ Turan, s. 130.

Rusya'da, 1917 İhtilâli ile bunun görüldüğünü; Bolşeviklerin, geçirdikleri tecrübe ve tehlikeler karşısında kendilerine yeni bir çıkış aradıklarını ve ilk adımlarını da Moskova'da toplanan 10. Parti Kongresi'nde attıklarını belirterek komünistlerin Moskova'dan kapitalist ve emperyalizm aleyhinde yükselen ihtilâl seslerinin Avrupa'ya sirayet edeceğini ve onların Avrupa proleteryası ile Rusların beşerî ve ulvî sedasına iştirak edeceklerini, neticede bütün dünyanın şahsî menfaatleri uğruna bütün insanlığı felakete sürükleyen kapitalizm ve emperyalizm aleyhinde ayaklanacakları öngörüsünde bulduklarını söyler.²²¹

Osman Nuri Bey, Rusların tahminlerinin tutmadığını ve Avrupa proleteryasının Rusların tabiri ile kendilerine ihanet eden Sosyal Demokratların henüz burjuvazi sınıfının baskısından kurtulamadığını ifade ederek; bu durumun Ruslar için çok düşündürücü olduğunu, çünkü geçirmiş oldukları üç senelik kanlı bir ihtilâlden sonra memleketin ekonomik yapısının çok sarsıldığını bu durumun en çok köylüyü etkilediğini belirtir.

Osman Nuri Bey, köylü sınıfının yüzde seksen oranında olduğu Rusya'da, başta Lenin olmak üzere diğer inkılâpçılarında 10. Parti Kongresi'nde köylü sınıfının memnuniyetsizliğini dile getirdiğini ve sonunda Lenin'in fikrinin üstün gelerek genel düşüncenin köylü ve rejimden memnun olmayanların menfaatine uygun olarak değiştiğini²²² ve gerçek hayata uygun olmayan bir inkılâbın kalıcı olmayacağını belirtmiştir.

Osman Nuri Bey, Rusya'da artık kooperatif şirketlerinin kurulduğunu ve köylülerin bu şirketlerin hissedarı olarak buğdaylarını istedikleri yere hatta mağazalara satarak ihtiyaçlarını karşıladıklarını söyler.

Osman Nuri Bey makalenin sonunda, genel bir değerlendirme yaparak, Rus inkılâpçıların hayatın gerçeklerini bu tecrübe ile gördüklerini ve böylece genel ve hayati değerlere uymaya mecbur kaldıklarını belirterek, inkılâbın her zaman en kuvvetli şahsiyetleri bile kendi emrine alacak bir kudrete sahip olduğunu ifade ettikten sonra inkılâpçıların da bu akıma kendi görüşlerini katarak çevrelerinde bu

²²¹ Turan, s. 131.

²²² Turan, s. 132.

gibi hayati olaylar yaşanırken bunlardan ders almaları gerektiğini belirterek konuyu Türkiye'ye getirmiştir:

"Ümit edelim ki öncüler, pek yakında başlamak zorunda olduğumuz idarî ve sosyal reformlarla Anadolu'nun sosyal hayatına uygun ve modern ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde işe başlarlar ve hesap sorduğumuz zaman elleri boş olarak karşımıza çıkmazlar. Çünkü biz şimdiden geleceğimiz için bir program istiyoruz" diyerek makalesini tamamlamıştır. Osman Nuri Bey, bu makalesi nedeniyle Ankara'da bulunan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin elçisi Mihail Vasilyeviç Frunze ile tanışma fırsatı bulmuştur. Frunze'de, "Türkiye Anıları" adlı eserinde Osman Nuri Bey'le tanışmasına yer vererek ondan "*Sevimli hoş bir insan*" "*Oldukça iyi Rusça konuşuyordu*" gibi pozitif nitelendirmelerle bahsetmiştir.²²³

III. 2. Mehmet Necati Efendi (Memişoğlu)

III. 2. 1. Mehmet Necati Efendi'nin Biyografisi

01. 07. 1879'da Rize'nin Çamlıhemşin ilçesi Çinçiva (Şenyuva) Köyü'nde doğdu.²²⁴ Tüccarlardan Memişzade Reşit Efendi'nin oğludur. Annesi Hatice Hanım'dır. Reşit Efendi'nin²²⁵ Mehmet Necati ile birlikte toplam altı çocuğu olup bunlardan Hasan, Fuat, Hayati ve Hüseyi'nin isimleri bilinmektedir.²²⁶ İlk ve orta öğrenimini Rize'de tamamladıktan sonra Erzurum'daki akrabalarının yanına giderek Yetim Hoca Medresesi'nde eğitimine devam etti. Burada Arapça ve Farsça öğrendi.²²⁷ Lise öğrenimini İstanbul Dar'ül-Muallimin'de (öğretmen okulu) yaptıktan sonra Dar'ül-Fünun Hukuk Mektebi'ne girdi.

10 Nisan 1909'da mezun olarak Giresun Savcılığı'na atandı ise de Meşrutiyet yanlısı olarak politikayla uğraşmayı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çalışmayı tercih etti. Bu arada İstanbul'da öğretmenlik ve avukatlık yaptı. 1914'te istifa ederek

²²³ Turan, s. 133.

²²⁴ Nüfus Kayıt Örneği, Çamlı Hemşin Nüfus Müdürlüğü.

²²⁵ Mehmet Necati Memişoğlunun torunu Sefer Memişoğlundan naklen.

²²⁶ Mehmet Necati Memişoğlunun torunu Sefer Memişoğlundan naklen.

²²⁷ Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılanların Biyografileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum-2003, s. 99.

Kafkas Cephesi'nde gönüllü mücahitler ile birlikte Ruslar'a karşı savaştı. I. Dünya Savaşı seferberliğinde gönüllü olarak orduya girip doğudaki 28. Fırka'nın 83. Alayı'na din görevlisi olarak katıldı. Trabzon-Rize yöresindeki kıtalarda görevlendirildi. Yörenin Harşit vadisine kadar düşman işgaline uğraması üzerine İstanbul'a dönerek Alay müftüsü olarak atanmasını istedi. Yapılan sınavda yeterliliği anlaşılınca 22 Kasım 1916'da Tabur İmamı rütbesiyle Makedonya Cephesi'ndeki 177. Alay'a I. Tabur imamı olarak atandı. Elinde silah cephelerde dolaşarak askerlerin moralini yükseltmekle beraber askerle birlikte üstün cesaret ve fedakârlıkla savaşmasından dolayı Türk ve yabancı savaş madalyaları ile ödüllendirildi. 21 Nisan 1918'de Kafkas İslam Ordusu emrine verildi. Mütarekenin ilanı üzerine Bakü'den Batum'a gelerek oradaki Türklerin örgütlenmesi için çalıştı. Halkın, ülkenin işgali karşısındaki çaresizliğini yenerek, yeniden toparlanmasında halka silahlanmalarını, silahlarını teslim etmemelerini memleketi kurtarmak için inanca ve silaha ihtiyaç olduğunu telkin ederek Kuva-yı Milliye çalışmalarında ön saflarda yer alarak Trabzon Kuva-yı Milliye cemiyeti tarafından Rize murahhası seçildi. Yaya olarak, Çamlıhemşin'den, Şenyuva, (Çinçiva), Yaylaköy (Elevit), Davalı Yayla, Sırakonaklar (Hodeçur), İspir'den, dağ aşarak Erzurum'a gelip, 23 Temmuz 1919 tarihinde toplanan, Erzurum Kongresi'ne Rize murahhas'ı olarak katıldı. Kongre'nin dördüncü oturumunda Trabzon temsilcisi Servet Bey'in teklifi üzerine oluşturulan beş kişilik beyanname encümeni üyeliğine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte seçildi. 24 Temmuz 1919'da Kongrece seçilen 15 kişilik Program Encümen Üyeliğine 35 oyla 6. sırada seçildi.

Kongre süresince söz alarak toplantılarda düşüncelerini üyelerle paylaştı. Manda aleyhinde olumlu çalışmalar yaparak, I. Kurucu Meclis'e Rize mebusu olarak katıldı.

TBMM'nin I.dönemine, Lazistan mebusu olarak 24 Nisan 1920'de meclise katıldı. Mebusluk sicil numarası 305 olup Arapça ve Farsça bildiği, bin kadar hadis tercümesi yaptığı Meclis'te tutulan kayıta yer almaktadır.²²⁸

TBMM'nin tasvibi ile Düzce havalisine gitti ve İkinci Düzce Ayaklanması'nı

²²⁸ TBMM Arşiv Dairesi Başkanlığı.

bastırmaya çalıştı. Nasihatleri ile bölgede iyi bir isim bıraktı. Bu esnadaki görevi “Orhan Gazi Taburu Kumandanı” idi. Gazetelere de “Lazistan Mebusu ve Mücahit-i Muhterem” diye geçmiştir. Düzce’deki çalışmaları ile de göze çarpmıştır. Edip Bey ve arkadaşları ile Kuva-yı Milliye’yi temsilde etkin bir rolü vardır. Kocaeli yarımadası harekâtında da Recep Reis ile birlikteliği olduğu söylenmektedir.²²⁹

Ancak tutuklanarak bir süre ayaklanmacılar elinde tutsak kaldı. Salıverildikten sonra Düzce-Hendek yöresinde Akıncı Kolları Komutanı olarak savaştı. Bu amaç için Meclis kararıyla süresiz izinli sayıldı. Meclis’e döndüğünde Adalet, Milli Savunma, İktisat, Milli Eğitim ve İrşat Komisyonlarında çalıştı.²³⁰ Dönem bittiğinde 1923’te Giresun Savcılığı’na tayin oldu. İki ay sonra bu görevden ayrılarak Sinop’ta avukatlığa başladı. Oradan da Eskişehir’e giderek baroya kayıtlı olarak hem avukatlık hem de ticaretle uğraştı.

İzmir suikastıyla ilgili olarak 14 Haziran 1926’da tutuklandı. Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yapılan yargılaması sonucunda sadece siyasi ve gizli cemiyet üyesi olduğu kabul edilerek beş yıl süreyle Sinop’a sürgün edilmesine 1 Eylül 1926’da karar verilerek Sinop’a gönderildi. Orada tütüncülükle uğraştı.²³¹

Orada bir süre tütün ekimiyle meşgul oldu. Sinop’ta bir taraftan serbest avukatlık yaparken bir taraftan da on bin bir hadis-i şerif tercümesini tamamlamakla uğraştı. Sürenin bitiminde Sinop’ta avukatlık yapmaya başladı. 1946’da Demokrat Parti’nin kuruluşunda Sinop şubesinde kurucu üye oldu. 1954’te Ankara’ya gelerek avukatlığını sürdürdü. 6 Mart 1959’da öldü. Cebeci Asri Mezarlığı’nda toprağa verildi. Mehmet Necati Efendi, Meclis’te ve cephede hizmeti dolayısıyla 17 Mart 1924 tarihli Meclis kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.²³²

Evli olup bir çocuk babası idi. Ölümünden sonra eşine ve çocuğuna 01. 04. 1959 tarihinden itibaren vatani hizmet tertibinden aylık bağlanmıştır. Eşinin adı

²²⁹ Konukçu, s. 882.

²³⁰ Çoker, s. 717.

²³¹ Çil, s. 100.

²³² Çoker, s. 716.

Nuriye Memişoğlu olup Hemşin'de 1884'te doğmuştur. Babasının adı Ali Necip, annesinin adı Havva'dır. Mehmet Necati ile evliliklerinden 1911 yılında Mesture isimli bir çocukları olmuştur. Mesture Memişoğlu daha sonra Ahmet Hayrettin Uysal isimli şahısla evlenmiş ve bu evlilikten 3 şubat 1931'de Sinop'da Tefvik Turgut isimli çocuğu dñnyaya gelmiştir. Mehmet Necati Memişoğlu'nun tek çocuğu olan Mesture Hanım 04. 12. 2001'de vefat etmiştir.

Kişilerin okuduğu kitaplar onların dñřñnce haritaları konusunda ipuçları verir. Birçok insanın zihin dñnyasındaki bilgiler kitaplardan elde edilen bilgiler olup bunların mahiyeti ona sahip olan insanların dñřñnce, anlayış ve kavram dñnyasını ortaya koyar. Mehmet Necati Efendi'nin kendi el yazısıyla ya da matbu, yayımlanmış bir eseri bulunup bulunmadığu bu çalışma bağlamında anlaşılamamakla beraber²³³ onun matbu birçok kitaba sahip olduğu onun torunu Sefer Memişoğlu'nun beyanlarıyla sabittir. Mehmet Necati Memişoğlu'nun şenyuva kñyñde meskñn bulunan eski konağında uzun sñre depoda tutulduktan sonra yeni yetişen kuşakların hakkında bilgi sahibi olması amacıyla Sefer Memişoğlu tarafından 14. 11. 1984 tarihinde Rize İl Halk Kñtñphanesi Mñdñrñ Rasim Öncñler'e tutanak karşılığında teslim edilmiştir. Toplam 57 kitaptan oluşan bu kitapların bñyñk kısmı din ve hukukla ilgili olup aralarında nadiren de olsa mñhendislik, rñya, adabı muaşeret ve tarihle ilgili olanları da vardır. Birçoğunun yazarı bilinmemekte olup dilleri Osmanlıcadır. Salih Zeki, İbrahim Hilmi, Mehmet Cavit, Mustafa Fevzi, Haydar Efendi ve Memduh gibi dñnemin yazarları tarafından kaleme alınan bu eserler arasında tespit edilebildiğu kadarıyla Avrupa menşeili yabancı bir yazara ait kitap yoktur. Bu kitaplardan 28 tanesi seçilerek isimleriyle aşağıda verilmiştir;

1-Tatbikat-ı Harabiye

2-Malumat-ı Diniye

3-Kanun-u Esasiye Dair

4-Multeki'ñl- Ebher

²³³ amlıhemşine bağlı şenyuva (iniva) Kñyñ'nde halen ikamet etmekte olan torunu Sefer Memişoğlu'na gñre yoktur.

- 5-Elcezide-i İhsan
- 6-İfade-i Mahsuse
- 7-Elcezide-i Evvel
- 8-Elcezile-i Sani
- 9-Elcezile-i Rabi
- 10-Kitab-ı Şehri Semayi
- 11-Telmavil Cemasi
- 12-Mecmua-i Cedide
- 13-Berlin Kongresi Protokolü
- 14-Usul-ü Fıkıh Dersleri
- 15-Ziraat, Ticaret Muhtırası
- 16-Kamus-u Osmanî
- 17-Kanun-u Ceza
- 18-Hukuk-u Düvel
- 19-Mecelle
- 20-Hendese
- 21-Acaba-i Elip
- 22-Muhacer
- 23-Rüyanın Mahiyet-i Tabiyesi
- 25-Huzul-u Kevni
- 26-Mecal-i Edep
- 27-Hukuk-u İdare
- 28-El Tabiatün Evvel

III. 2. 2. Siyasi Faaliyetleri

III. 2. 2. 1. Erzurum Kongresi Ve Mehmet Necati Efendi

Mondros Mütarekesi'ni takiben Anadolu'nun işgal edilmeye başlanması bütün Anadolu'da Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin işgali ve paylaşılmasına Rızeliler şiddetle karşı çıkmışlardır. Rızelilerin bu karşı çıkışında Birinci Dünya Savaşı sırasında iki yıldan fazla süre maruz kaldıkları Rus işgalinin rolü olmuştur. İşgaller yıllarında tanık oldukları; yokluk, ölüm, eziyet, hastalık ve açlık gibi sorunlar onlarda yaşadıkları yeri koruma konusunda epey bir bilinçlenme oluşturmuştu. Haddizatında parçası oldukları Anadolu'nun işgal edilmesi sıranın bir gün kendilerinde de geleceği endişesini kulaktan kulağa yayılan işgal haberleriyle akıllarda canlı tutuyordu. Üstelik Pontus Rumlarının taşkınlıklarına her gün onlar da şahit oluyorlardı.

Paris Barış Konferansı'na Rum ve Ermenilerin Türkiye üzerindeki istekleri bütün yurttaki olduğu gibi Rize'de de büyük tepki uyandırdı. Pontusçu Rumları temsilen Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin Rize'yi muhayyel Pontus Devleti sınırları içine katma teşebbüsleri karşısında Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Nisan 1919'da sadarete bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta hemen tamamının Müslüman olduğu liva halkının "*kısmen misafireten bulunan 10 ila 200 Rum'un hâkimiyetine girmeleri*"nin milletlerin hürriyet ve adalet kaidelerine uygun olmadığı belirtilerek, Türk idaresinden başka hiçbir devletin idaresinin kabul edilmeyeceği kesin bir dille ifade ediliyordu.²³⁴

Aynı dönemde Trabzonlular kendi bölgelerini savunmak için Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Osmanî Cemiyeti'ni kurarak örgütlenme çalışmalarına hız vermişlerdi. Bu cemiyet çok geçmeden diğer şehirlerde olduğu gibi Rize'de de şube açmıştır. Ancak bölgesel çalışmaların yetersiz kaldığı kısa zamanda görüldüğünden

²³⁴ Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt: XIII, Sayı: 39, Kasım 1997, s. 867.

milli birlik ve beraberliği yurt çapında gerçekleştirmenin zorunluluğu kesinlikle ortaya çıkıyordu. Bu gerçeği gören Trabzon vilayeti dâhilindeki iller, ilk olarak komşuları Erzurum ile ilişki kurmaya karar verdiler. Çünkü Erzurumlular, merkezi İstanbul'da bulunan Vilayat-ı şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesini Erzurum'da açmışlardı. Ayrıca Erzurumlular, Trabzondaki ilk çalışmalara ve milli cemiyetlere destek olup olara manevi g veren XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın desteğini alarak silahlanıyorlardı.

Milli Mücadele'nin başladığı ilk yıllarda Erzurum'a gitmek için Trabzon üzerinden geçen Cevat Dursunoğlu, Süleyman Necati Güneri Bey gibi bazı aydınlar Trabzon'daki cemiyetin çalışmalarını görmüşler ve o havadan etkilenererek büyük bir his birliği içine girmişlerdi. Bu şekilde Erzurum'da cemiyet çalışmaları hızlanmıştır.²³⁵ Bölgede Metropolit Hrisantos Efendi'nin bölücü alışmaları, Pontus çetelerinin artan faaliyetleri ve hergeçen gün somutlaşan işgal endişesi alınacak önlemleri görüşmek üzere yurtsever kuruluşları bölgesel bir kongre yapmaya sevk ediyordu. Ancak böylesi bir kongre Trabzon'da yapılamazdı. Bölgenin siyasi-etnik olarak karmaşık oluşu bir tarafa Pontus çetelerinin faaliyetleri beraberinde güvenlik endişesini getiriyordu. Bu endişeyi bertaraf edecek XV. Kolordu benzeri güçlü bir askeri yapılanma Trabzon'da mevcut değildi.

Bu endişeler üzerine 28 Mayıs 1919 günü yapılan toplantıda Trabzon'un denizden gelebilecek düşman taarruzlarına açık olduğundan, burada önemli bir mukavemeti kökleştirmenin güçlüğu dikkate alınmış daha geniş, anlamlı ve tehlikeden uzak bir kongrenin Erzurum'da toplanması kararına varılmıştı. Merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi, 17 Haziranda ilk kongresini topladı ve bölge çapında daha geniş bir kongre toplama kararı almıştı. Bu ikinci toplantıya Trabzon Muhafaza-i Milliye Cemiyeti'nin delegeleri de davet edilmesi kararlaştırılmıştı.²³⁶

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti toplantı halindeyken, Erzurum'dan beklenen daveti muhtevi bir telgraf gelmiş ve bu telgraf toplantı da

²³⁵ Sarıkaya, s. 138

²³⁶ Ak, *Rize Tarihi*, s. 196

büyük bir sevinç yaratmıştı. Telgraf hemen okunarak konu görüşülmeye başlandı. Trabzon'a bağlı Rize'nin temsilcisi mühendis Osman Nuri ve Trabzon'a bağlı Gümüşhane'nin temsilcisi Zeki Kadirbeyoğlu'nun önerileri de göz önünde tutularak; Doğu illerinin tez elden bir kongreye çağırılmasına, kongrenin Erzurum'da yapılmasına, Trabzonluların geniş ve seçme temsilciler kadrosu ile kongreye katılmasına karar verildi ve bu karar derhal telgraf ile Erzurum'a bildirildi. Trabzon heyeti telgrafı 30 Mayıs 1919'da gönderdiği sırada telgraf Erzurum'a ulaşmadan Erzurumlular aynı tarihte Trabzon'a yeni bir telgraf göndermişlerdi.²³⁷

Trabzon'dan gelen bu kararı aynı gün telgrafta alan Erzurumlular, Trabzon vilayeti delegelerinin teklifini saygı ile karşıladıklarını ve birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı bulunan sahilliler ve doğuluların kaderleri gibi artık bundan böyle amaç ve çabalarının da birleştiğini bildirmişlerdi. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Erzurum'dan gelen telgraftan sonra çalışmalarına aralıksız devam ederek, Erzurum'daki kongreye katılacak delegelerini seçip göndermiştir.

Erzurum Kongresi arefesinde Mustafa Kemal Paşa, Seda-yı Millet gazetesini son derece güç şartlarda çıkararak kendi fikirleri ile örtüşen fikirleri Anadolu'ya yayan bu aydın kişinin yani Mehmet Necati Efendi'nin Lazistan murahhası olmasını tensip buyurmuştu. Akabinde Hemşinli Hoca Necati Efendi, Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Rize delegesi seçildi.

Rize Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Reisi Tuzcuzade Şaban tarafından 8 Temmuz 1335(1919) tarihinde Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti'ne çekilen bir telgrafla Sürmene murahhası seçilen Ömer Fevzi Bey'le Rize murahhaslarının nakliye vasıtası bulmakta yaşanan sıkıntı nedeniyle ancak 11 Temmuz 1919 Cuma günü harekete geçecekleri bu yüzden kongre çalışmalarının çarşamba ya ertelenmesi istenmekteydi.

Bu istek kongre²³⁸ yönetimince kabul edildi.

²³⁷ Sarıkaya, s. 139.

²³⁸ Kongre: Bir konu üzerindeki görüşlerin, araştırma ve inceleme sonuçlarının sunulması ve tartışılması için düzenlenen toplantı. (Bkz. Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2002, s. 1727.)

Rize Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti başkanı Tuzcuzade Şaban tarafından Kongre'ye katılacak delegelerle ilgili olarak Kongre'ye gönderilen 12 Temmuz 1335 (1919) tarihli telgrafta Hacı Reşit ve Hemşinli Memişoğlu Hoca Necati Efendilerin Rize delegesi olarak seçildiği ve Erzurum'a ulaşmak için hareket ettikleri söyleniyordu.²³⁹

Mehmet Necati Efendi, seçilmiş delege olarak Erzurum Kongresi'ne katılmak için kendi köyü olan bugünkü Çamlıhemşin ilçesinin Şenyuva (Çinçiva) köyünden korumasıyla birlikte hareket etti. Güzergâh olarak Şenyuva-Yaylaköy-Sarıkonak-İspir-Erzurum hattını kullandı.

Kongre başkanlığına oybirliği ile Mustafa Kemal Paşa seçildikten sonra, milli meseleler için görüşmelere başlandı. Milli konuların görüşülmesinin yanında, Kongre'yi ilgilendiren işlerin yürütülmesi için bazı kişi ve heyetlerin seçimi zorunlu olduğundan bu konuyla ilgili seçimler de yapıldı.

Kongre divanı zabıt kâtipleri seçimlerine Rize delegelerinden, Hemşinli Memişoğlu Hoca Mehmet Necati Efendi ve Hacıgençağaoğlu Hafız İsmail Hakkı Bey katılmış ve 1 oy almışlardır.

Erzurum Kongresi'nin ikinci günü, kongre sırasında 6 Doğu Karadenizli delegenin verdiği 6 maddelik tahrir, 24 Temmuz 1919'da Kongre'ye sunulmuştur. Bu tahrirde, Kongre'nin toplanma amacı hakkında siyasi bir beyannamenin Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanması ve İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri, temsilcilerine tebliğ edilmesi, kongrenin üyesi delegelerden seçilmiş bir heyetin idaresinde bir gazetenin yayınlanması,²⁴⁰ zabıt kâtipleri tayin edilmeden, müzakereye başlanılmaması talep edilmiştir.

Aynı gün yapılan Nizamname Encümeni seçimine de adaylığını koyan Memişoğlu Necati Bey 13 oy alarak seçilememiştir.

27 Temmuz 1919 Pazar günü, Program Encümeni'nin, yedi vilayetten dışarı göçü yasaklayan maddesi kongreye sunulmuş, Rize delegesi Mehmet Necati Efendi

²³⁹ Sarıkaya, s. 140.

²⁴⁰ Sarıkaya, s. 142.

söz alarak görüşlerini belirtmiştir. O, bölgeden dışarıya doğru muhacerete kesinlikle meydan verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴¹

3 Ağustos 1919 tarihinde Kongre başkanlığına, Mehmet Necati Efendi ve İsmail Hakkı'nın(Gençağaoğlu) imzalarıyla sunulan takirde ulusal kurtuluş için kurulan teşkilatın gelecekte alacağı şekli Kongre'nin belirlemesi talep edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin son günü olan 7 Ağustos 1919'da Heyet-i Temsiliye için seçilecek adaylar arasında Rize'den Mehmet Necati Efendi de bulunmaktadır.

24 Temmuz 1919 Perşembe günü Kongre'ce 15 kişilik program encümeni seçimi yapılmış, seçime katılan Rize delegesi Necati Bey, 35 rey almış ve program heyetine seçilmiştir.

III. 2. 2. Rize'de Kuva-Yı Milliye'nin Örgütlenme Safhasındaki Yeri

Mehmet Necati Efendi, daha Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Doğu Karadeniz'den batıya doğru ilerleyen Rus yayılması karşısında doğup büyümüş olduğu Hemşin'in Rusların eline geçmemesi için çok özel girişimlerde bulunmuştur. Emekliye ayrılarak kendi köyü Hemşin'in Holco köyünde ikamet etmekte olan Osmanlı donanmasının Akdeniz Filo Komutanı Binbaşı Hacı Bekir Efendi ile irtibat kurarak, yaklaşan Rus tehlikesi karşısında müşterek önlemler almaya çalışmışlardır. Bu çabalar aynı zamanda Kuva-yı Milliye'nin Hemşin'deki ilk işaretleri olmuştur.

Hacı Bekir Bey ve Mehmet Necati Bey, Hemşin'de Coverni olarak bilinen tepenin doğu ve batı yamaçlarındaki köylerinden gelerek gizlice buluşmuşlar ve istişare ederek halkı nasıl teşkilatlandıracaklarını, ne tür tedbirler alacaklarını konuşmuşlardı. Bütün bunlara rağmen Rus işgalinin batıya doğru Harşit vadisine kadar ilerlemesi üzerine Mehmet Necati Efendi, İstanbul'a dönerek müftülük imtihanına girmiş ve imtihanı kazanarak Makedonya'daki 177. Alayın 1. Taburuna tabur imamı olarak atanmıştır

1918 Mayıs'ında Batum'u kurtaran tümenin müftü ve nasihi oldu. Batum'da Seda-yı Millet Gazetesi'ni çıkararak, milli birlik yolunda yazılar neşretti. İşgal

²⁴¹ Sarıkaya, s. 143.

altındaki Batum'da daha sonra Seda-yı Millet ve Hoca Mehmet Necati Efendi direnişin sembolü haline geldi.²⁴² Halktan²⁴³ ülkenin işgali karşısında çaresizliğini yenerek silahlanmasını, silahlarını teslim etmemelerini, memleketi kurtarmak için inanca ve silaha ihtiyaç olduğunu telkin etti.

Onun, Kumbasazade Süleyman Sırrı Efendi ile birlikte kurduğu çete, Rus işgaline ve Ermeni mezalimine karşı mücadele verdi.²⁴⁴ “*Sakın ola silahınızı teslim etmeyin, biz harp ederek memleketimizi yeniden kurtaracağız*” diyerek, Türk halkını örgütledi ve bir anlamda daha önce başlamış olduğu Kuva-yı Milliye çalışmalarını daha ileri noktalara taşıdı.

Kurtuluş Savaşı öncesinde Anadolu'daki Kuva-yı Milliye çalışmalarına paralel olarak Rize'de de Kuva-yı Milliye çalışmaları paralel şekilde yürümüştür. Bölgede eşkiyalığın bütün hızı ile hüküm sürdüğü ve Mustafa Kemal Paşa için “Asi ve Bolşevik” fermanının çıkarıldığı dönemde Mehmet Necati Efendi, tek çıkar yolun yine Mustafa Kemal'in önderliğinde hız bulan Misak-ı Milli ruhu ile mümkün olacağına inanmış ve birlik ruhunun bölgede yayılması için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Rize şubesini açmıştır.

Eşkiyalığın kol gezdiği o yıllarda Mehmet Necati Efendi, Rize'ye gelmiş, bu eşkiyaları toplamış;

“*Bizim ecdadımızı düşmanlar, Ermeniler kesiyorlar, camilere dolduruluyor, inim inim inletiyorlar. Siz burada eşkiyalık yapıyorsunuz.*” diyerek önce öfkelenmiş, sonra da onları Ermenilerle yapılan mücadeleye katılmaya ikna etmiştir.²⁴⁵

III. 2. 2. 3. Milli Mücadele'de Mehmet Necati Efendi

Mehmet Necati Efendi, 24 Nisan 1920'de Meclis'e Lazistan mebusu olarak katıldıktan bir süre sonra Bolu yöresindeki ayaklanma üzerine halkı Milli Mücadele

²⁴² Taşpınar, s. 414.

²⁴³ Mehmet Necatinin Seda-i Millet gazetesini önce Trabzon'da çıkarıp sonra yerli Rumlar'ın baskısı üzerine Batum'a taşınarak burada yayına devam ettiği hakkında onun yakın akrabası Fatih Necati Memişoğlu'dan tevatürler vardır.

²⁴⁴ Ak, *Rize Tarihi*, s. 195.

²⁴⁵ Mehmet Necati Memişoğlunun torunu Sefer Memişoğlundan naklen.

konusunda aydınlatmak üzere iki mebus ile birlikte bölgeye gönderildi. Ancak tutuklanarak bir süre ayaklanmacılar elinde tutsak kaldı. Salıverildikten sonra Düzce-Hendek yöresinde Akıncı Kolları Komutanı olarak savaştı. Bu amaç için meclis kararıyla süresiz izinli sayıldı.²⁴⁶ Mehmet Necati Efendi, din ve hukuk eğitimi almış, öğretmenlik yapmış bir insandı. Herhangi bir askeri okulu bitirmediği gibi Yakup Cemil, Yenibahçeli Şükrü ve Tunalı Hilmi gibi İttihatçılara kıyasla herhangi bir komitacılık geçmişi de yoktu. O vakte kadar kitap ve kalemle hayatını kazanan bir insanın iş başa düşünce vatani kurtarmak için silaha sarılıp çetelere kumanda etmesi takdire şayan bir durumdur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 7. 1. 1922 tarihli gizli celse oturumunda Kocaeli Cephesi'nde Akıncı teşkilatını nasıl kurduğunu, neler işittiğini hangi güçlüklerle mücadele ettiğini ve askerlerini nasıl donattığını²⁴⁷ anlatmış üzerlerine silahlar çevirili iken hiçbir gevşeklik ve usanma göstermeyerek ülkenin kurtarılması görevini ifa ettiklerini söylemiştir.²⁴⁸

Cephede gösterdiği kahramanlıktan dolayı TBMM tarafından kendisine zafer hatırası olarak bir mavzer tüfeği hediye edilmiştir. Bu silahlar Çanakkale savaşından sonra cepheden toplanmış mevcudu 450 adet olan ve başka komutanlara da hatıra olarak verilen Anzaklar'ın, silahlarıdır.²⁴⁹

Mavzerdeki etikette şunlar yazılıdır:

“TBMM Azasına, Hatıra-ı Zafer 1338

Lazistan Mebusu Necati Efendi Hazretleri'ne.”

Ayrıca Meclis'te ve cephedeki hizmeti dolayısıyla 17 Mart 1924 tarihli meclis kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.²⁵⁰

²⁴⁶ Çoker, s. 716.

²⁴⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, Cilt 16, İ. 141, 7. 1. 1338, C. 2, s. 592.

²⁴⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 16, 2.4.1339, C. 1, s. 308.

²⁴⁹ Bu silah torunu Sefer Memişoğlu'nun evindedir. Bu ev Hemşin'e bağlı Şenyuva Köyü'nde kaim bulunan Mehmet Necati Beyin eskimeye yüz tutan konağının bitişiğindedir. Metruk binanın bakımı aynı kişi tarafından yapılmaktadır. (bkz. Ekler)

²⁵⁰ Çoker, s. 715.

III. 2. 3. Mehmet Necati Efendinin Milli Mücadele ve Milli Egemenlik Kavramlarına Bakışı, Saltanat ve Hilafet Hakkındaki Düşünceleri ve Sosyal Konulara Yaklaşımı

III. 2. 3. 1. Mehmet Necati Efendi'nin Milli Mücadele'ye Bakışı

Düşman işgaline karşı Mustafa Kemal Paşa'nın davetine icabet ederek kurtuluş için mücadele veren herkes gibi Mehmet Necati Efendi de inanmış bir insandır. Hatta eğitim düzeyinin yüksek olmasına paralel olarak bu konuda onun sıradan insanlara göre daha istekli ve tutkulu olduğu iddia edilebilir. Onda kurtuluş için hassas bir bilincin oluşmasını sağlayan faktör kendi döneminin ideolojik akımları kadar onun bir asker, bir vaiz, bir müftü olarak savaş alanlarında yaşadıkları ile bir Rizeli olarak kendi doğup büyüdüğü bölgede tanık olduğu olaylardır. Savaşın bütün olumsuz koşullarını yakından müşahade etmiş bir insan olarak vatan kavramı onun dünyasında ana gibi kutsal bir yer tutuyordu. Üstelik öğrencilik yaptığı uzun yıllar boyunca doğup büyüdüğü ve vatani olarak gördüğü Rize'den ayrı kalmış olması yani gurbette yetişmesi vatanın değerini onun anlam dünyasında daha özel hale getirmiştir. Bu faktör başı sıkıştığında psikolojik olarak sığınabileceği güçlü insanlardan ayrı kalması gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde onda erken yaşlarda kendi ayakları üzerinde durma becerisi kazandırarak beceri ve düşünce olarak daha çabuk olgunlaşmasına katkı sağlamış olmalıdır.

Vatan konusunda Mehmet Necati Efendi'yi bizzat cephede asker gibi savaştıracak biçimde aksiyoner olmaya iten başka bir neden de din adamı kimliğiyle uyumlu biçimde düşmanla savaşmayı dini bir vecibe saymasıdır. Esasen medrese eğitimi almış bir kişinin İslam'ın vatan sevgisinin imandan kaynaklandığını, savaştan kaçmanın İslam'a göre büyük günahlardan sayıldığını ve cihat etmenin İslam için bütün Müslümanlara farz olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Mehmet Necati Efendi Milli Mücadele'ye katılıp düşmanla savaşmayı kendi zaviyesinden cihad etmek gibi telakki etmiş olmalıdır.

Ona göre mebus olarak Ankara'da toplanmalarının sebebi Misak- ı Milli, milli bağımsızlık, vatan ve dinin kurtuluşudur. Amaçları memleketin kurtuluşunu sağlamak olup bu gerçeği 7. 1. 1922 tarihinde Meclis'teki konuşmasında Ankara'ya

Misak- 1 Milli'nin temini ve milli kurtuluş için geldiklerini, bunda yüzde yüz başarılı olacaklarına inandığını, bunu başaramazlarsa ülkenin kaldırılmalarını altından yapmış olsalar da kimseyi ikna edemeyeceklerini söylemiştir.²⁵¹

Ona göre, azim ve iman ile parasızlık, yiyeceksizlik, giyeceksizlik, ilaçsızlık, araçsızlık ve silahsızlık gibi her türlü zorluğun üstesinden gelinebilir. Türk askerinin her türlü eksikliği giderilmelidir ancak ondan önce moral ve motivasyon eksikliği giderilmelidir. Azim ve iman haricinde ihtiyaç duyulan malzemeler Yunanlardan da sağlanabilir. Kendisi bir zaman için bunu onlardan sağlamıştır.²⁵² O, her şeyden önce bir din adamıdır. Adında *Efendi* lakabı vardır. Manevi konulara önem vermesi, maneviyatı ön plana çıkarması normaldir. Kendine güvenen ve cesur davranmasını bilen bir insandır. İhtiyaç duyulan malzemeleri Yunanlardan elde etmeyi düşünmesi onun bu yönü hakkında ipuçları vermektedir.

O, bunları söylediğinde Sakarya Savaşı bitmiş ve TBMM ordusu muhtemel bir saldırıya yani Büyük Taarruz'a hazırlamaya çalışıyordu. Ülkenin milli çıkarları konusunda da duyarlı olan Mehmet Necati Efendi, 24. 03. 1922'de Meclis Başkanlığı'na Bursa mebusu Şeyh Servet'le birlikte verdiği bir tavrile 1922 yılı başlarında Paris'te Üçler Konferansı'ndan çıkan TBMM'ye ateşkes önerisini ülkenin yüksek menfaatleriyle bağdaştıramadıklarından bahsederek onun reddedilmesini ve Misak-1 Milli sınırlarını ölçü alan yeni bir ateşkes önerisinin galip devletlere bildirilmesini öneriyordu.²⁵³

Meclis'in bu dönemde çok sık karşılaştığı konulardan biri de mali krizlerdi. Subay, memur ve mebus maaşlarını ödemekte zaman zaman zorluk çektiği gibi kurulan yeni devletin sağlıklı bir şekilde kurumsallaşip işlevini yerine getirebilmesi için gerekli mali kaynaklara da sahip değildi. Halk fakir olduğu, savaş ve anarşi devam ettiği ve Anadolu savaşlar yüzünden harap hale geldiği için devlet beklediği miktarda vergi tahsil edemiyordu. Mehmet Necati Efendi bu durumda bile

²⁵¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, Cilt 16, İ. 141, 7. 1. 1338, C. 2, s. 592.

²⁵² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, Cilt 16, İ. 141, 7. 1. 1338, C. 2, s. 592.

²⁵³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, C. 3, İ. 14, 24. 03. 1338, s. 141.

iyimserliğini kaybetmeyen ve etrafındakilere de iyimserlik aşlamaya çalışan bir insandır. Mali durumun 13. 4. 1922’de görüşülmesi sırasında sarf ettiği;

“Bir kere bilmeli ki başladığımız zaman da hiçbir şey yoktu. O yokluktan bugün muazzam bir varlık meydana getirmiştir. Onun şükrünü ifa etmelidir.”²⁵⁴” sözleri de bu iyimserliğin izlerini taşır.

Karşılaşılan buhran, bir idare ve varlık buhranı olmayıp mali buhran²⁵⁵ olduğuna göre korkmaya gerek yoktur. Milletın vergi ödemeye ikna edilmesiyle o her şeyini meclise samimiyetle verecektir. İstiklal mücadelesini halkın din mücadelesi olarak gördüğünü bu yüzden de yalnız malını değil canını da vereceği düşüncesindedir.²⁵⁶

Milli Mücadele’nin başında birçok insanın zihninde olduğu gibi Mehmet Necati Efendi’nin de zihninde, İstanbul’u düşmandan kurtarmak ve halifeyi işgalcilerin boyunduruğundan azad etmek vardı. Savaşa kutsallık katan biraz da savaşın bu amacıydı. Saltanat kendisine karşı mücadele edilen bir kurum olmasına rağmen halifelik dini yönü ağır basması itibarıyla kurtuluşu için mücadele verilen bir kurumdur. Saltanat ve hilafetin kalbi olan başkent İstanbul, samimi birçok bağımsızlık yanlısı vatansever için önemli bir merkezdi. Burasının 11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkes Anlaşması’yla kurtarılmış olmasından dolayı Mehmet Necati Efendi mutludur. Erzincan mebusu Hüseyin Bey ve arkadaşlarıyla ile Bursa mebusu Hacı Şükrü Bey’in İstanbul ahvaline ve Refet Paşa’nın harekâtına dair İcra Vekilleri Heyeti Reisi’ne sunulan istizahın 22. 11. 1922’de görüşülmesi esnasında kan dökülmeden İstanbul’un ülkeye katılmasından ve bu suretle TBMM Hükümeti’nin hakimiyetinin burada tesis edilmesinden dolayı bahtiyar olduklarını, eğer böyle olmasaydı bütün dünya toplanarak İstanbul üzerine gelmiş olsaydı bile İstanbul için kendilerini feda edeceklerini ifade eder.²⁵⁷

Ona göre, Lozan Görüşmeleri’ne gönderilen delegelerin ihtiyacı olan şey kafa

²⁵⁴ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 26, 13. 4. 1338, C. 2, s. 251-252.

²⁵⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 26, 13. 4. 1338, C. 2, s. 251-252.

²⁵⁶ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 26, 13. 4. 1338, C. 2, s. 251-252.

²⁵⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 143, 22. 11. 1338, C. 2, s. 1105-1106.

ve dimağdır, başka bir şey lazım değildir. Lozan'a gönderilen delegelerimiz orada Misak-ı Milli'den bahsetmelidir. İtilaf Devletlerinden burada lütuf beklemek doğru değildir ve amaca ulaşmak için vakit geçirmemelidir. 25. 12. 1922'de Meclis'te yaptığı konuşmada kesin olarak her şeyin açıkça söylenmesi gerektiğini, eğer bunlar hüsn-ü kabul görmezse barış görüşmelerinden Türk delegelerinin geri çekilmesi gerektiğini ve konferansın icabında kesintiye uğratılması seçeneğinden bahseder.²⁵⁸

III. 2. 3. 2. Milli Egemenlik Kavramı ve Mehmet Necati Efendi

Mehmet Necati Efendi, hukuk donanımına sahip bir mebus olarak kurallardan yana bir tavır ortaya koymuştur. Esasen bir hukukçunun en büyük özelliklerinden birisi de hukukun kurduğu ve koruduğu bir düzene ihtiyaç duymasıdır. Kaos ve anarşi, hayatını kanunları da içine alan toplumsal kuralları uygulamaya adanmış bir hukuk insanı için kabul edilemez bir durumdur. Kuralları kanunla ihdas eden Büyük Millet Meclisi milli iradenin tecelligahı olduğu için ona göre burasının bir üstünlüğü ve dokunulmazlığı olmalıydı. Kişisel saltanata müsaade edilemeyeceği gibi herkesin rütbe ve makam farkı olmaksızın Meclis'in hükümlerine uyma mecburiyeti vardı.

Erzincan mebusu Hüseyin Bey ve arkadaşları ile Bursa mebusu Hacı Şükrü Bey'in "İstanbul Ahvaline ve Refet Paşa'nın Harekâtına Dair İcra Vekilleri Heyeti Reisi ile Hariciye, Dâhiliye ve Maliye Vekillerinden İstizah Takrirleri" görüşülürken 22.11.1922'de Meclis'te yaptığı konuşmada Refet Paşa'nın TBMM'nin hukukunu çiğnemeye teşebbüs etmesini katiyen düşünemeyeceğini, kişisel saltanata karşı daima karşı olduğunu ve mebus arkadaşlarının Refet Paşa'nın kişisel saltanatına karşı olan isyanlarına kendisinin de katıldığını söylemiştir.²⁵⁹

Lozan Anlaşması'nın imzalanmasına kadar Men-i Müskirat Kanunu'nun bir müddet daha İstanbul'da uygulanmamasına dair Maliye vekili Hasan Fehmi Bey'in teklifi Meclis'te görüşülürken Mehmet Necati Efendi, buna 24. 03. 1923'te karşı çıkar. Çünkü bu kanunun İstanbul'da uygulanmaması demek TBMM'nin haysiyet şeref ve kutsiyetini kaldırıp bir tarafa atmak demektir. Meclis bir kanunu çıkarmışsa

²⁵⁸ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 143, 22. 11. 1338, C. 2, s.1105.

²⁵⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 143, 22.11.1338, C. 2, s. 1105-1106.

bunu mutlaka tatbik etmelidir. Gürültü çıkarsa ya da buna dış tepkiler oluşursa buna da razı olunmalıdır.²⁶⁰ Karşı çıkış gerekçesi onun milli meclise göstermekte olduğu saygının ve güvenin büyüklüğüne bir nişane olarak zikr edilebilir.

Bir kanun adamı olarak Mehmet Necati Efendi, yargı ve yürütme gibi olağanüstü yetkilere sahip bulunan İstiklal Mahkemeleri'nin sıkça görev için çeşitli bölgelere gönderilmesine karşıdır. Ona göre onun yasama ve yargı gibi iki önemli işlevi üslenmiş olması bundan fayda temin etmek bir tarafa bunlardan birinde aksamalara yol açacaktır. Dahası bu mahkemelerin faaliyetleri Meclis tarafından kurulan heyetler eliyle denetlenirse faydaları görülür. Ama bu mahkemeler işgalden kurtarılan yörelerde yaşanan kötülükleri ve adi suçları gidermek için kullanılırsa buna izin verilmemelidir. *“Her şeyi kanun dairesinde yürüteceğiz, maksadımız budur.”* diyerek hukukun üstünlüğüne olan inancını ortaya koyar.²⁶¹

Mehmet Necati Efendi'nin İstiklal Mahkemeleri'ne olan tepkisi temelde onun varlığına duyulan bir tepki değil işleyişinden beklenen yararın dönemsel olarak elde edilememesinden kaynaklanan bir tepkidir. İç isyanların bastırılması, eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi, askere alma işlemlerinin hızlandırılması ve düşman adına iş yapan kişilerin cezalandırılması gibi önemli işlevler üstlenerek TBMM otoritesinin yerleşmesine hizmet eden bu kuruma, bir an önce kurtuluşu isteyen birisinin karşı çıkması zaten mümkün değildi. Hatta Mehmet Necati bu mahkemelerin normal adli mahkemeler gibi davranmasını değil Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki suçlara bakmak için kurulmuş bir mahkeme gibi davranmasını hatta olduğundan daha işlevsel olmasını istemekteydi. Ama bu mahkemelerin faaliyetlerinin kontrol edilmesini istiyordu.²⁶² Öncelik demokrasi, değil bağımsızlık olduğu için onun bazı icraatlarına ya da eksik yönlerine karşı çıkması akla daha yatkındır.

Büyük Taarruz'u takiben ülke düşmandan temizlendikten sonra savaş koşullarının gerektirdiği birtakım tedbirlerin kaldırılması icap ettiği zaman Meclis'te askerlikten firar etmenin önlenmesi veyahut hükümetin otoritesini tesis etmeyle ilgili

²⁶⁰ TBMM Gcz., Devre 1, Cilt 4, İçtima Senes 3, İ. 10, 24.03.1339, C. 2, s. 197.

²⁶¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 149, 2.12.1338, C. 2, s. 172.

²⁶² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 149, 2. 12. 1338, C. 2, s. 173.

önlemlerin kaldırılması gündeme gelir. Meclis gerekeni yapar ve cezalandırmayla ilgili tebirleri ortadan kaldırır. Ancak Meclis'in bu kararına rağmen bazı memurların buna aykırı hareket etmesi Mehmet Necati Efendi için kabul edilemez bir durumdur. Buna şiddetle karşı çıkar. Meclis'in iradesini yok sayan böylesi memurları Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yargılayıp cezalandırmak hatta idam etmek gerektiğini savunur. Ona göre bu şekilde hareket eden insanlar hep kayıtsız ve cahil insanlar değildir. Mektep terbiyesi almış, okumuş kültürlü insanlar da bunların içindedir.²⁶³ Bu insanların varlığına karşın görevlerini layıkıyla yapan insanlar da vardır. Bu noktada Mehmet Necati Efendi, kendi seçim bölgesinde olan Atina (Pazar) kazasının Askerlik Şubesi Başkanı Ali Rıza Efendi'yi örnek gösterir. Bu zat, o havalide bulunmakla beraber herkesi memnun etmiş, askerlik görevi gelen herkesi askere sevk etmiş, askere alma defterine göre defterinde dört bin yedi yüz genci silâh altına alarak cepheye sevk etmiştir ve büyük kısmını da Garp Cephesi'ne göndermiştir. Üstelik bunları Tedip Yasası'nı uygulamadan yapmıştır. Dahası cephede bulunan askerlerden bu zata; *“Ali Rıza Efendi bize hakikaten iyilik etmiş. Bize askerlik şeref ve meziyetim kazandırarak öteye - beriye kaçırmaktan bizi kurtarmıştır. Kendisine teşekkür ederiz”* şeklinde sözler içeren mektuplar gelmiş ve bu mektuplardan bazıları Mehmet Necati Efendi'ye de gelmiştir. Ona gelen mektuplarda askerler bu gerçeği ondan Büyük Millet Meclisi'ne söylemesini de istemişlerdir. Lazistan mebusu olarak Ali Rıza Efendi'ye millet namına teşekkür ettiğini söyleyen Mehmet Necati Efendi, *“Allah bu gibilerin emsalini artırsın”* diye dua eder.

Mehmet Necati Efendi, başka yerlerde tehcirden daha büyük eziyetlerin yapıldığını gördüğünü de söyler. Meselâ, firari olduğu iddia edilen bir askerin evine jandarmaların girdiğini, bu adamın evini jandarmaların araştırdıklarını, ziynet eşyasının saklı olduğu sandıklarını ve para sandıklarını açtıklarını, evin her yerini arıyıp, soyup soğana çevirdikten sonra bırakıp gittiklerini, bu halin her halde tehcirden daha fena olduğunu, çünkü tehcirde o adamın yanında, kendisini iki üç ay yaşatacak kadar eşya götürebildiğini, bu tür örneklere göz yumanların suça ortak

²⁶³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 158, 18. 12. 1338, C. 1, s. 440.

olacağını ve bu halin diğer insanlar için kötü örnek oluşturacağını savunur.²⁶⁴

III. 2. 3. 3. Hilafet ve Saltanat Hakkındaki Düşünceleri

Mehmet Necati Efendi'nin dini duyarlılığı, onun saltanat ve hilafete bakışına da yansır. Saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılmasında Meclis'in oybirliğiyle hareket ettiğini hatırlayacak olursak onun bu kuruma bakışının çok da olumlu olmadığını düşünebiliriz. Bunun sebebi açıktır. Saltanat ve onun hükümeti bağımsızlık için mücadele veren insanları eşkıya ilan ederek onları etkisiz hale getirmeye çalışmış, türlü entrika ve ayak oyunları ile onları engellemeye gayret etmişti. İngilizlerle işbirliği yaparak TBMM'ye karşı ayaklanmaları kışkırtmış, Milli Mücadele'yi yürüten kadro aleyhinde Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi kanalıyla onların dinden çıkmış oldukları ve katledilmelerinin dinen caiz olduğuna dair fetvalar yayımlamış, giyabi mahkemeler kurarak Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Ahmet Rüstem Bey gibi isimleri idama mahkûm etmiş, Elazığ valisi Ali Galip vasıtasıyla Sivas Kongresi'ni güç kullanarak dağıtmaya çalışmıştı. Dahası Türk milletinin idam fermanı olan Sevr Anlaşması'nı imzalayarak onu onaylamıştı. Saltanatu temsil eden padişahlık kurumu halkın gözünde eski itibarını yaşanan son olayları da tesiriyle zaten tüketmişti. Bu durumda bağımsızlık için mücadele eden Mehmet Necati Efendi'nin saltanat idaresini itici bulduğu söylenebilir. Ama onun saltanat ile halifeliği ayrı tuttuğu saltanata karşı taşıdığı olumsuz düşünce ve duyguları halifeliğe karşı taşımadığı iddia olunabilir. Meclis tutanaklarındaki sözlerine bakışla onun dini bir kurum olan halifeliği önemseydiği ve onun özgürlüğüne kavuşması için mücadele ettiği iddia edilebilir. TBMM, "*hilafet ve saltanatı, vatan ve ulusu, ulusal egemenlik ilkesinin gerektirdiği esaslar içinde kurtarmak*" ilkesini benimsemişti. Mehmet Necati'nin halifeliğe bakış açısı Meclis'in ve toplumun o dönemin koşullarında sahip olduğu genel bakış açısıyla paraleldir. Bunun böyle olmasının pratik nedenleri de vardır. Kuzey Afrika'dan Hindistan'a, Yemen'den Rusya'ya kadar İslam dünyasında Anadolu'daki düşmana karşı verilen mücadele bir cihat olarak görülüyor ve sempati besleniyordu. Sempatinin de ötesinde Buhara Müslümanları, Senusiler ve Hindistan Müslümanları topladıkları yardım paralarıyla bu kutsal savaşa destek veriyorlardı.

²⁶⁴ TBMM, Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 158, 18. 12. 1338, C. 1, s. 441.

Bu maddi desteğin de ötesinde İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar bu devletler üzerinde kamuoyu baskısı oluşturarak onları Anadolu konusunda atacakları adamlar hususunda temkinli olmaya itiyorlardı. Mustafa Oral'ın Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi'nde yayınlanan *Hilafet ve Saltanat* isimli makalesinde de belirtildiği üzere mesela Mahatma Gandhi önderliğindeki Hindistan Müslümanları, daha 1919 yılı başından itibaren İngiltere'nin Türkiye ile ilgili politikasına karşı rahatsızlıklarını ortaya koymaya başlamışlardı. İngilizlerin Yunanistan kanalıyla Anadolu üzerinde oynadığı emperyalist oyun bir süre sonra İngiltere ile Hindistan Müslümanları arasında bir "Türkiye Sorunu" nun doğmasına neden oldu. Bu sorun bir süre sonra iyice belirginleşerek Mart 1920'de ağırlığını iyice hissettirmeye başladı. 14 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye ile yapılması düşünülen barış antlaşmasının (Sevr Anlaşması) kimi koşullarının basına yansımaları, buradaki Müslümanların ve Mahatma Gandhi'nin hilafet makamı konusunda İngilizlerden beklentilerini iyice zayıflattı. Bunun sonucunda Hindistan'da, "Hilafet ya da Türk Barış Koşulları" olarak bilinen sivil itatsizlik eylemleri başlatıldı.

Sevr Anlaşması'nın taslağının hazırlandığı Sen Remo Konferansı'ndan sonra buradaki Müslümanlar, Osmanlı Hükümeti'ne sunulan barış koşullarını tartışmak üzere Mayıs 1920'de Tüm Hindistan Kongre Komitesi adı altında toplandılar. Toplantı sonucunda Mahatma Gandhi'nin önderliğindeki müslüman liderler, "Hilafet Temsilcileri" imzasıyla, Hindistan'daki kral naibine bir mesaj gönderdiler. Mesajda, "hilafetin temsilcisi Türk İmparatorluğu"na yenilmiş bir düşman gözüyle bakılmayacağı ve bu nedenle barış koşullarının yeniden gözden geçirilmesini talep ettiler. Ancak, kral naibi bunu kabul etmedi. Bu durum aslında II. Abdülhamit döneminde ön plana çıkarılan İslam Birliği politikası ile bu politikanın katalizörü halifeliğin hala işlevsel olduğunu göstermektedir. Öyleyse ona tavır almak değil ondan yararlanmak gerek iç politikada gerekse dış politikada daha akıllıca olacaktır.

Şüphesiz Mehmet Necati Efendi halifelik konusunda bu kadar pragmatist düşünecek bir siyaset adamı değildir. Samimi olarak halifeliğin dini gücüne inandığına, ona sempati duyduğuna, yaşatılmasını arzu ettiğine ve onu İslam'ın evrensel bir kurumu olarak kabul ettiğine dair birçok Meclis konuşmalarında deliller

vardır. Mehmet Necati'nin, din adamı kimliği dikkate alındığında ve milli mücadeleyi cihat olarak değerlendirdiği nazarı dikkate alınacak olursa kişiler olarak padişaha değil ama halifelğe muhabbet duyduğu ileri sürülebilir. Halifenin yaşadığı İstanbul ona göre İslam hediyesidir ve işgalden kurtarılmalı hatta uğruna ölmelidir.

Onun, halifeye olan sevgisinin siyasi bir yönü yoktur. İdeolojik nedenlerle değil, dini ve duygusal nedenlerle ona bağlılık duymakta, salt halifeliğin manevi gücünden ötürü onu sempatik bulmaktadır. Saltanatın kaldırılmasından sonra yeni halife Abdülmecit Efendi seçilince ona TBMM'den tebrik heyeti gitmişti. Bu hadisenin yaşandığı günü mübarek ve uğurlu bir gün olarak kabul eder.²⁶⁵

Onun halifeliği sempatik bulmasında halifeye bağlı olduğunu düşündüğü İslam dünyasından yukarıda anlatıldığı üzere maddi olarak yardım bulma gerekçesi gibi pratik nedenler de etkili olmuş olabilir. Anadolu'da cihat eden Müslümanlar bunu yalnız Anadolu'nun istiklali için değil bütün İslam dünyasını emparyalist güçlerin istilasına karşı kurtarmak için yapmaktadırlar. Üstelik malı ve canıyla cihat etmek yalnız Türklere değil bütün Müslümanlara farz bir ibadettir. O halde bütün Müslümanlar bedensel olmasa bile en azından maddi olarak kendilerine yardım etmeliydiler. Bu düşüncelerini 13. 4. 1922 tarihinde Vaziyet-i Maliye Hakkındaki Müzakereler esnasında ifade eder.

18. 11. 1922'de Halife Vahidettin'in firarı ve halli hakkındaki müzakereler ve halifelğe Abdülmecit Efendi'nin seçilmesi münasebetiyle Meclis'te yapılan görüşmelerde yeni seçilen halife Abdülmecit Efendi'nin hile ve entrika yeri olan İstanbul'dan gelerek Ankara'ya kendi yanlarına yerleşmesini önerir.²⁶⁶ Milli Mücadele'nin başlangıçtaki amaçlarından birisi de halifeyi tutsaklıktan kurtarmaktı. Mehmet Necati Efendi de bu amaçlara gönülden inanmış bir insandı. Bu yüzden halifeyi Ankara'da görmek istemesinde insani ve dini duyguların dışında mesela siyasi bir amaç aramak yersizdir. O, siyasetçi değil daha çok din ve hukuk insanıydı.

²⁶⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 143, 22. 11. 1338, C. 2, s. 1105-1106.

²⁶⁶ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 140, 18. 11. 1338, C. 4, s. 1048.

21. 11. 1922'de yani Abdülmecit Efendi'nin halife seçilmesinden kısa bir süre sonra yeni halifeye biat etmek üzere İstanbul'a gidecek özel heyet üyelerine ikişer yüz lira harcırah ödenmesine dair Riyaset-i Saniye Tezkeresi mecliste görüşülürken Mehmet Necati Efendi, halifeyi ziyareti dini bir bayram olarak görür ve ziyarete gidecek heyete verilenden daha fazla tahsisat verilmesini ister. Onların halk içinde giydikleri sıradan elbiselerle değil iyi elbiselerle bu ziyarete gitmelerini önerir, bunu da İslam'ın şerefini artırmak amacıyla²⁶⁷ ve onların Türkiye'yi temsil ettikleri düşüncesiyle yapar.²⁶⁸

III. 2. 3. 4. Sosyal Konulara Yaklaşımı

Mehmet Necati Efendi diğer Lazistan mebuslarına paralel şekilde profesyonel siyasetçilerden değildir. Herhangi bir okuldan siyaset eğitimi almadıkları gibi milli mücadele öncesi herhangi bir siyasi partide partililik yaptıklarına tesadüf edilmemiştir. Onlar Birinci Meclis'te mebusluk işini hayatlarını kazandıkları bir mesleğin olağan işleri olarak değil kendilerini bağımsızlığına adadıkları bir milleti selamete erdirmek için görev duygusuyla yapmışlardı. Kısa vadeli kişisel çıkarlarından çok ülke sevgilerini ortaya koymuşlar, maddi varlıklarından çok ruh ve kalplerini öne sürerek üstlendikleri vazifeyi dini bir kutsallık içinde yerine getirmeye çalışmışlardı. Mehmet Necati Efendi, bu minval üzere yaşayan ve vazifesini yapmaya çalışan bir insandır. Türk insanını tanıyan bir bakışla, ülke çıkarlarını hertürlü kişisel çıkarın üstünde tutmuş, yalnız Rize'nin değil bütün Anadolu'nun sorunlarına karşı duyarlı davranmıştır.

Havali-i Şarkiye muhacirlerinin memleketlerine sevk ve iadeleri ve harb dolayısıyla harap olmuş meskenlerinin inşası için Sıhhiye ve Maliye vekâletlerinin 1922 senesi bütçelerine tahsisat ilâvesine dair kanun lâyihası 1. 4. 1923'te Meclis'te görüşülürken ayrılan bir milyon liralık ödeneği yeterli bulmaz. Bu ödeneği devede kulak olarak görür, milyonlarca liraya ihtiyaç olduğunu düşünür, bir milyon liranın bir köyün inşasına bile yetmeyeceğini oysa bu köylerin işgal sırasında yakıldığını ve buralarda yaşayan insanlara hiçbir yardımın yapılmadığını söylediği sözlerde onun

²⁶⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 142, 21. 11. 1338, C. 1, s. 26.

²⁶⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 142, 21. 11. 1338, C. 1, s. 26.

sosyal duyarlılığını gözlemleyebiliriz.²⁶⁹

Mehmet Necati Efendi, insani duyarlılığı yüksek olan bir insandır. Savaşın sonra kendisinden iş isteyen Sarı Mustafa isimli şahsa iş vermesi, kendi köyü olan Şenyuva'da²⁷⁰ çocukların eğitim alması için okul yapılmasına ön ayak olması,²⁷¹ Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in vefatı sonucu ailesine devletçe yardım edilmesine dair yasa teklifine imza vermesi bu yönüyle dikkat çekicidir. Mesela Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in katli münasebetiyle İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'in beyanatı ve bu hususta 1. 4. 1923'te cereyan eden müzakerede arkadaşlarına doğal olarak acıdıklarını,²⁷² onun vatani ve milleti uğruna yaptığı hizmetlerin bedelini canıyla ödediğini söyler.

Mehmet Necati Efendi, büro insanı değil saha insanı olduğu için ülke coğrafyasını ve buralarda yaşayan insanların sorularını Osman Nuri Bey gibi yakından biliyordu. Onların taleplerini meclise ulaştırmada bir köprü işlevi görmekteydi. Lazistan'ın bulunduğu Karadeniz Bölgesi'nin dışında bir bölgede yer alan Taraklı nahiyesi'nin kazaya dönüştürülmesi isteğiyle 13 Mart 1921'de Meclis'e verdiği kanun teklifinde bu nahiyenin sınırlarını diğer nahiyelerin isimlerini vererek tarif etmiş, kaç muhtarlıktan oluştuğunu ve yerleşim yerlerine uzaklığını²⁷³ saat cinsinden açıklamış, kaç tane ticarethane olduğunu ve hangi ürünlerin yetiştiğini anlatmıştır. O bu konudaki bilgileri, muhtemelen milli mücadele sırasında üslendiği görevleri dolayısıyla edinmiştir.

Lazistan mebusu Osman Nuri Bey'in, Atina(Pazar) kazasındaki Şano ve Guvant köylerinin aşar borçlarının affı hakkında kanun teklifinin 18. 2. 1922 tarihindeki görüşmelerinde bu teklife destek verirken buraların diğer komşuları olan köyler kadar zengin olmadıklarını, fakir olduklarını, ticaretlerinin de olmadığını, birçoklarının İstanbul'a, bir kısmının Akşehir'e göç ettiklerini, bugün hiçbir şeyleri olmadığı gibi hanelerinin de olmadığını, köylülerin hakikaten muhtaç olduklarını, bu

²⁶⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 15, 1. 4. 1339, C. 1, s. 296.

²⁷⁰ Eski adıyla Çinçiva.

²⁷¹ Mehmet Necati Efendinin torunu Sefer Memişoğlundan naklen.

²⁷² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 15, 1. 4. 1339, C. 1, s. 296.

²⁷³ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 2, Cilt 17, İ. 161, 18. 2. 1338, C. 2, s. 23.

erteleme ve af yapılacak olursa kendilerine bir yardım edilmiş olacağını ve bunlar aynı zamanda Milli Mücadele'nin daima yanında bulduklarını söylemesinde bölgesini yakından tanıyan bir insanın görüntüsü vardır.²⁷⁴

Mehmet Necati Efendi, her şeyin yurt dışından getirilmesine karşı olup yurt içinde mevcut zenginlik kaynaklarının değerlendirilmesinden yanadır. Dışardan ürün ithal etmenin faydalı olduğuna dair bir inancın mevcut olduğunu ancak bunun doğru olmadığını ifade ederek hayvancılık için geniş ovalara sahip bulunduğumuzu buna rağmen yurt dışından hayvan ithal edecek olursak bunun yerli üreticiyi olumsuz etkileyeceğini kanaatindedir. 12. 4. 1923 tarihinde yani milli ekonominin temellerinin atılmakta olduğu bir zamanda Meclis'te ziraat makinelerinde kullanılmak üzere dışarıdan satın alınacak benzin, mazot ve maden kömürü ile makina yağı ve damızlık çift hayvanları ve sairesinin gümrük resminden muafiyetine dair kanun teklifi görüşülürken hariçten herşeyi sağlayarak kalkınacağımıza dair düşünceyi kınar. Bunları ülkemizde yetiştirmesek halimiz ona göre fenadır, der. Anadolu'da yetişmesi mümkün ürünleri yurt dışından satın almaya şiddetle karşıdır. Oysa ülkemizin gayet geniş ovaları vardır ve bu ovalarda her şey yetişir. Yurt dışından hayvan ithal edilecek olursa yerli hayvan yetiştiricisinin kendi kendisine "ben ne yetiştireceğim" sorusunu soracağını ve elindekini de kaybederek ekonomik hayatını sürdürme olanağını yitireceği düşüncesindedir.

Ülkede yaşanan kargaşa ve düzensizliğin önlenmesi için seyyar mahkemelerin bir an önce görev yerlerine gönderilmesini ister. Seyyar mahkemelerden kastettiği ise İstiklal Mahkemeleri olup bunların göreve başlamasıyla ülkenin zarar ve hüsrana çare bulunacağı düşüncesindedir.²⁷⁵

Mehmet Necati Efendi, eğer işin içinde milli çıkarlar, milli onur yahut milli faydalar yoksa israfa karşıdır. Lozan Barış Görüşmeleri'ne gidecek diplomasi heyetinin masrafları için Hariciye Vekâleti bütçesine tahsisat ilâvesine dair kanun lâyihası ve buna dair Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasının görüşmelerinde Lozan Barış Görüşmeleri'ne gidecek diplomasi heyetine giyim masrafı olarak fazla

²⁷⁴ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 2, Cilt 17, İ. 161, 18. 2. 1338, C. 2, s. 22.

²⁷⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 149, 2. 12. 1338, C. 2, s. 172.

tahsisat verildiğini, diplomatların centilmenvari ve süslü görünüşleriyle değil akıl ve zekâlarıyla iş yapacağını, zaten buradan hayırlı bir sonuçla dönmeleri halinde TBMM'nin onları layıkıyla mükâfatlandıracağı kanaatindedir.²⁷⁶ Oysa aynı Mehmet Necati Efendi, İstanbul'da yeni halife seçilen Abdülmecit Efendi'ye tebrik ve biat için gidecek mebusların giyim ve elbiseleri için tersini düşünüyordu. Bunu israf olarak da görmüyordu. Bunun sebebini onun din adamı kimliğinde aramak isabetli olacaktır. Hayatı boyunca hiç Avrupa'ya gitmemiş, batı ülkelerinde kullanılan bir yabancı dili bilmediği ve Avrupalı eğitim kurumlarında öğrenim görmemiş olduğu için Avrupa kültürüyle iletişimi son derece zayıf olan bir insan için böyle düşünmek olağandır. Üstelik diplomatların Avrupa modasını yansıtan giyimleri, Anadolu'yu işgal eden ve TBMM'nin kurtuluş mücadelesi verdiği rakip Batı uygarlığının giyimleridir. Onun bu tepkisi anlaşılır nedenlere dayanmaktadır.

III.3. Ziya Hurşit

III. 3. 1. Ziya Hurşit'in Biyografisi

Ziya Hurşit, o günkü idare yapılanmaya göre Trabzon iline bağlı Rize (Lazistan) livasının Pazar ilçesinin Hemşin bucağının Mollaveysi köyünün Kürtoğlu ailesinden Kadı Hurşit Efendi'nin oğlu idi. Kadı Hurşit Efendi, Mustafa Kemal'in askerlikten tamamen ayrıldığı ve Erzurum Kongresi'ne katıldığı 1919 yılı Temmuz ayında Erzurum kadısıydı. Vali vekilliği yapmış Mustafa Kemal ile arkadaşlarının tutuklanmaları için İstanbul Hükümeti'nden Erzurum valiliğine gönderilen emri uygulamaya bile teşebbüs etmemiş hatta Sadrazam Ferit Paşa'ya alaylı cevaplar vermiş, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının rahatça çalışmasına yardımcı olmuştu. Ziya Hurşit 1892'de doğmuş, Almanya'da deniz araçları yapım mühendisliği ve telgraf öğrenimi yapmış, yurda dönüşünde Eskişehir Lisesi'nde Almanca öğretmeni olmuştu. TBMM milletvekilleri albümünde yabancı dili Almanca olarak belirtilmiştir. 24 Nisan 1924'te Meclis'e katıldı. Yakışıklı, terbiyeli, kibar giyimli ve davranışlı bir gençti. Onu sevmeyenlerin bile dedikleri gibi inançlarına bütün gücü ile bağlıydı. Düşündüklerini söylemekten çekinmezdi. Mesela, Mustafa Kemal

²⁷⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 1, s. 331.

Paşa'nın Sakarya Zaferi'nden dönüşünde yapılan büyük karşılama gösterileri üzerine Meclis'in toplantı salonundaki karatahtaya “*bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar*” diye yazmıştı.²⁷⁷ I. ve II. toplantı yıllarında Dışişleri Komisyonu'nun kâtipliğini yapmakla beraber Bütçe ve Tapu-Kadastro Komisyonları'nda çalıştı. Yozgat İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçildi ise de göreve gitmedi. İnönü Savaşı'na Kazancı Sırtları'nda 2. Süvari Grubu'nda diğer yedi mebus arkadaşı ile birlikte gönüllü olarak katıldı. Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra muhalefetteki II. Grup üyeleri arasında yer aldı. Kürsüdeki eleştirileri ile dikkat çekti. Aynı grubun sözcülerinden arkadaşı Ali Şükrü Bey'in 27 Mart 1923'te Topal Osman tarafından öldürülmesi²⁷⁸ muhalefetini artırdı.²⁷⁹

Öte yandan bazı İttihatçılar gibi aşırı kıskançlık derecesinde yurtseverdi. Bu nedenle, Lozan Barış Görüşmeleri'nde Misak-ı Milli'den fedakârlık yapılmasını kabul etmeyen Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefet grubu yani “İkinci Grup” üyelerinden yana olmuş ve özellikle grup liderlerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in etkisinde kalmış, yanından ayrılmaz olmuş, onun fedaisi durumuna gelmişti.²⁸⁰

İkinci Grup liderlerinden Ali Şükrü Bey'in Gazi'nin muhafız komutanı milis Yarbay Giresunlu Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi olayı Ziya Hurşit'in genç ve ateşli ruhunda büyük bir tepki yaratmıştı. Bu cinayetin emirle işlendiği yolundaki söylentiler de bu duygularını çok şiddetlendirerek adeta “siyasi kan gütmeye” “öç alma” duygularına yol açmıştı.

Oysa TBMM, Ali Şükrü Bey'in cenazesini Trabzon'a götürmek üzere Trabzon mebusu Hamdi Bey'le Rize mebusu Ziya Hurşit'e izin vermiş ayrıca Trabzon Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Başkanlıkları'na birer taziye telgrafi çekmişti.²⁸¹ Bu arada hükümetten yana olan “Birinci Grup'taki” arkadaşlarının kendisi ile dostluklarını bozmaları, muhaliflerden yanadır diye özel toplantılarına almamaları,

²⁷⁷ Kılıç Ali, s. 64.

²⁷⁸ İstikbal Gazetesi, 1 Nisan 1923.

²⁷⁹ Çoker, s. 721.

²⁸⁰ Goloğlu, s. 134.

²⁸¹ Özel, s. 172.

yüreğindeki kızgınlığı ve öç alma duygusunu daha da şiddetlendirmişti. Atatürk'ü Meclis'teki locasında öldürmeyi başaramadı. Atatürk'e yapılacak olan suikastta uygulayıcılardan biri olarak İzmir'e gitti ise de uygulayamadı.²⁸² Bu nedendir ki İstiklal Mahkemesi'nin suikast davasını ikiye ayıran kararında bu olay için “*Ziya Hurşit'in cumhurbaşkanına duyduğu kin ve düşmanlığın doğurduğu kişisel olay*” nitelendirmesi yapılmıştır..

İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi seçimlerinde adaylıktan düşürülmesi ve yerine ağabeyi Faik Günday'ın getirilmesi de Ziya Hurşit'in iç dünyasında bunalıma ve gönül kırığına sebep olmuştu. Bu durum ve özellikle Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayı 14 Haziran 1926'da ortaya çıkarılan Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi hazırlıklarında bulunanlara katılmasına neden oldu. Hele mebusken cephedeki fedakârca çarpışmasından ötürü Milli Müdafaa Vekâleti'nce verilmesi istenen özel kurdeleli İstiklal madalyasının Halk Partili mebuslarca reddedilmesi onu yüreğinden yaralamış, ruhundaki bunalımı ve öç alma isteğini şiddetlendirmişti.²⁸³

Mustafa Kemal'e Meclis'te suikast düzenlemeyi düşündü. Fakat hazırladığı plan duyulunca bundan vazgeçti. Ama ısrarından vazgeçmedi. II. dönem Eskişehir mebusu Emekli Kurmay Albay Arif'le tanıştıktan sonra Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'la İzmir'e gönderilerek diğer girişimcilerle birlikte suikast planını tamamladı. Olay gerçekleşirse Sakız ve Sisam Adası'na kaçacaklardı. Ancak Giritli Şevki'nin ihbarı üzerine suç araçları ile 14/15 Haziran 1926'da yakalandı. İzmir'e gelen Ankara İstiklal Mahkemesi'nde diğer sanıklarla birlikte yapılan yargılaması sonunda idam cezasına hüküm giydi. 13 Temmuz 1926 gecesi asılmak suretiyle hüküm yerine getirildi.²⁸⁴

II. dönemde Ordu mebusu olan Ahmet Günday'ın kardeşidir. Hiç evlenmemiştir. Nüfus kaydında adı sadece Ziya olup ailesi Günday soyadını almıştır.

Ziya Hurşit, Lazistan mebusları içerisinde en sivri dilli, en aykırı, en popüler ve

²⁸² Orhan Bayrak, *Büyük nutukta Kim Kimdir?* Milenyum Yayınları, İstanbul 2004, s. 268.

²⁸³ Bu yaşanan olumsuzluklardan Mustafa Kemal Paşa'yı mesul tutarak onu öldürmeye teşebbüs etmişti.

²⁸⁴ Çoker, s. 721.

en çok konuşanıdır. Gizli ve açık celselerde 75 konuşma yapmıştır. Bu yönüyle yasama faaliyeti içerisinde en fazla yer alanıdır denebilir. Ama onun ön plana çıkan yönü, muhalif kişiliğidir. Henüz çok genç olan Ziya Hurşit, konuşmalarındaki ataklığı ve kendine özgü şivesi ile dikkati çekerdi.²⁸⁵

Bu kişiliği, onu uçuruma sürükleyerek İzmir Suikasti neticesinde suçlu bulunduğu için dramatik bir sonla hayatının nihayete ermesine neden olsa bile bu muhalif yönüyle milli bir şöhrete sahip olmuş, cumhuriyet tarihinin başlarında kendine özgü bir konuma sahip olabilmiştir. Onun bu kadar sivri dilli ve aykırı olmasının sebebi olarak; bölgesinin insan karakteristiğinin özellikleri, gençliğin verdiği pervasızlık, bölge insanına mahsus irsi nedenler, onun düşündüğünü özgürce ifade etme konusundaki medeni cesareti, özgür davranma, yanlışığa ve keyfiliğe tahammül edememe gibi kişisel özellikleri ile savaş ortamının getirdiği aşırı stres ve meclise yansıyan dönemin ideolojik tartışmaları ileri sürülebilir. O İkinci Grup'un bir üyesi olarak iflah olmaz biçimde grubunun adeta şövalyeliğini yapmış, tahrir, istizah ve eleştiriler ile mebus ve bakanları epey zorlamıştır. Onun muhalif çıkışları ve iğneleyici sözleri başka bir bakış açısıyla iktidar gücünü elinde bulduranları görevlerinde daha dikkatli olmaya sevk etmiştir denebilir.

III. 3. 2. Ziya Hurşit'in Babası Kadı Hurşit Efendi

Ziya Hurşit'in babası olan Kadı Hurşit Efendi, Erzurum'da vali vekilliği yapmış bir şahsiyetti. Erzurum vali vekili Kadı Hurşit Efendi, milliyetçi aynı zamanda hoş sohbet ve şakacı bir adamdı. O da oğlu gibi imalı ve sivri dilli bir insandı. Onun Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına gösterdiği kolaylık²⁸⁶ Ziya Hurşit'in yaşının elvermemesine rağmen mebus seçilmesini mümkün kılacaktır.²⁸⁷

Hurşit Efendi'nin vali vekilliği sırasında geçen en önemli olay Erzurum Kongresi'dir. 10 Temmuz 1919'da toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi,

²⁸⁵ Velidedeoğlu, s. 139.

²⁸⁶ Kadı Hurşit Efendi, İstanbul Hükümetinin açık emrine rağmen Mustafa Kemal Paşayı tutuklamamıştı.

²⁸⁷ Çoker, s. 721.

delegelerin gelememesi ve hazırlıkların tamamlanamaması yüzünden 23 Temmuz 1919 tarihinde 5 ilden 56 delegenin katılmasıyla toplandı. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, Kongre'ye Erzurum delegesi olarak katıldılar. Kongre çalışmaları 7 Ağustos 1919 tarihine kadar sürdü.

Bu gelişmeyi kendisine karşı eylemli bir kalkışma olarak gören İstanbul Hükümeti bunu engellemek için teşebbüste bulundu. Harbiye Nazırı Nazım Paşa komutanlık yetkilerini kullanarak Erzurum'da XV. Kolordu komutanı bulunan Kazım Karabekir Paşa'ya 30 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beylerin yakalanmasını emretti. Harbiye Nazırı'na paralel olarak Dâhiliye Nazırı Adil Bey de amir sıfatıyla Erzurum valiliğine bir telgraf çekerek; "*Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey de başta olmak üzere kongre yönetim kurulunu tutuklayarak koruma altında İstanbul'a sevk...*" edilmesini emretti.²⁸⁸ Bu emri alınca Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitti:

-Efendim tutuklanmanız hakkında emir aldım. Kolordu da yardım edecek. Lütfen zat-ı âlilerini tevkif etmeme müsaade eder misiniz?

Dedi. Bundan sonrasını Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit Bey'e şöyle anlatmıştır:

"İlk önce ciddi mi şaka mı konuştuğunu pek kavrayamadım ama öyle söyleyince ben de birden ordu çevresini bana ve arkadaşlarıma karşı düşünceleri ve Kazım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nazırı'na gönderdiği cevabı göz önünde tutarak

-Tutuklanmama müsaade etmezsem ne olacak? diye sordum.

Gülerek:

-Ne olacak hiçbir şey. Ol bapta emr-ü ferman hazreti menlehül emrindir, der çıkar giderim! cevabını verdi.

Karşılıklı gülüştük. Fakat hakikaten vatansever, anlayışlı Milli Mücadele'nin başarısına can ve gönülden bağlı bir saygıdeğer kişi... Kendisini çok takdir ettim"

²⁸⁸ Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, Ankara 1974, s. 57.

Kadı Hurşit Efendi'nin Dâhiliye Nazırı'na verdiği cevap şöyledir:

“Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler bu memlekete sayısız hizmetlerde bulunmuşlardır. Kendilerinin yakalanarak koruma altında gönderilmelerine kalkışmak ahali arasında heyecan ve büyük olayların çıkmasına neden olacağı kesin bulunduğundan bu hususta imkânsızlığı arz ederim.”

Kadı Hurşit Efendi, Mazhar Müfit Bey'in de tutuklanması için sadareten emir almıştı. Bu emrin bir örneğini çıkararak Mazhar Müfit Bey'e gönderdi. Ona Divan-ı Harb-i Örfi'de *“muhakeme edilmek ve asılmak”* arzu buyrulduğu takdirde İstanbul'a teşriflerinin hükümetçe beklendiğini, bu konuda kararın kendilerine ait olduğunu duyurdu.

Mazhar Müfit Bey, bu yazıyı alınca kahkahalarla gülmüş ve teşekkür etmek üzere vali vekilinin ziyaretine gitmişti. Hurşit Efendi, Mazhar Müfit Bey'i güler yüzle karşılamış, hal hatır sorduktan sonra birden ciddileşerek şunları söylemiştir:

-Mazhar Bey, özel konuşmamız bu noktada bitmiş bulunuyor. Tutuklanmanız hakkında sadrazamlık makamının emri bulunduğunu biliyorsunuz. Bu emri bildiğiniz halde vilayet makamının huzuruna cesaretle gelmenizi böylece elinizi kolunuzu sallaya sallaya ve sigaranızı tüttüre tüttüre karşımda oturmanızı gereksiz sayarım. Bu durumda sizi korumama imkân yoktur. Gösterdiğiniz ihtiyatsızlık ve hatta laubaliliğin cezasını çekmek mecburiyetindedesiniz.²⁸⁹ Devlet otoritesine karşı daha saygılı olacağınızı ve halkın memurların gözü önünde vilayet makamına kadar gelmekten çekineceğinizi tahmin etmiştim. Bu hareketinizle beni ne derece müşkül mevkiye düşürmüş olduğunuzu tabii takdir edersiniz. Sizi tutuklattırmak zorunda ve görevindeyim...

Bunun üzerine Kadı Hurşit Efendi, polis müdürünü çağırarak Mazhar Müfit Bey'i tutuklamasını emretmiştir. Mazhar Müfit Bey de bir tuzağa düştüğünü sanarak telaşlanmıştır. Polis müdürü Saffet Bey, bu emri yerine getirmeyeceğini söyleyince biraz ferahlamış, fakat Kadı Hurşit Efendi'nin hıncı artmıştır. Jandarma kumandanını çağırması ve aynı emri ona tekrarlamıştır. Jandarma kumandanı Ferit Bey, fena halde

²⁸⁹ Erdeha, s. 58.

kızarak şöyle cevap vermiştir:

-Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları başımızın tacıdır. Onlara kimse dokunamaz. Dokunacak eli koparıyoruz.

Vilayet makamında çok ciddi ve elektrikli bir hava esmektedir. Sinirler iyice gerilmiştir. O anda Kadı Hurşit Efendi bir kahkaha savurur. Polis müdürü ve Jandarma Kumandanı'na hitaben:

-Teşekkür ederim çocuklar, sizi sınadım. Sizin gibi vatanseverlerden daha başka bir hareket ummazdım zaten. Merak etmeyin, ben de Mustafa Kemal Paşa'nın valisiyim, der ve Mazhar Müfit Bey'in tutuklanması emrine karşılık sadrazama çektiği telgrafi okumuş, bu telgrafta alaycı bir üslupla tutuklanmaları emredilen şahısların asılmak niyetinde olmadıklarını hatta görevli memurların onları değil kendisini tutuklamaya kalkıştıklarını bu yüzden hayatının tehlikede olduğunu belirtmiştir.

Oysa Kazım Karabekir Paşa tutumunu açıkça belli ettikten sonra hiçbir valinin Erzurum'da karşı bir tutuma geçmesi mümkün olamazdı. Aslında kadı olarak değil fakat vali vekili olarak Hurşit Efendi hakkında en doğru yargıyı yine Kazım Karabekir Paşa vermiştir:

“Erzurum gibi en mühim merkezde vali vekili kadı-ı belde idi. Pek namuskar bir insan olmakla beraber bu zamanlar için daha akıllısına ihtiyaç vardı.”²⁹⁰

Kadı Hurşit Efendi'nin kendisi ülema kökenli biri olmasına rağmen oğlu Ziya Hurşit'in ilk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Almanya'da gemi inşaat mühendisliği ve telsiz telgrafçılık öğrenimi görmesi, 1920'de Eskişehir Sultanisi'nde Almanca öğretmenliği yapması dikkate şayan bir durumdur. Ziya Hurşit belki kendi isteği belki de çevre baskısıyla babasının izinden yürümemiş, kendi yolunu çizmiş ve kendi yolunda ilerlemiştir. Bu itibarla onun ilk muhalefetinin babasına karşı olduğu ileri sürülebilir.

Kültürlü biri olması hasebiyle Bütçe ve Tapu-Kadastro Komisyonları'nda çalışmış, II. ve III. toplantı yıllarında Divan Kâtibi olmuş Yozgat İstiklal Mahkemesi

²⁹⁰ Erdeha, s. 58.

üyeliğine seçilmişti. Ancak Yozgat İstiklal Mahkemesi görevine gitmedi. İnönü Savaşı'na Kazancı Sırtları'nda 2. Süvari Grubu'nda diğer yedi mebus arkadaşı ile birlikte gönüllü olarak katılmıştır.²⁹¹ Mebusken gönüllü olarak askere gitmiş düşmanla cephe savaşı yapmış, Milli Savunma Bakanlığı'nca özel kurdaleli İstiklal Madalyası ile taltifi teklif edilmiştir.²⁹²

III. 3. 3. İzmir Suikastı ve Ziya Hurşit

Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasından sonra Atatürk'e ve yeniliklere karşı olanlarla eski İttihatçılar, siyasi yoldan ulaşamadıkları amaçlarını silahla elde etmek istediler. Düşüncelerine göre yeni rejimin sürdürülmesi Mustafa Kemal'in hayatta kalmasına bağlıydı. Onu öldürmekle rejime istedikleri biçimi verebilirlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya çıkmasıyla halk ona itibar gösterir olmuş, kendilerini ikinci plana itmiş, dahası saltanatın kaldırılması, cumuriyetin ilanı, halifeliğin lağvı, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi birçok siyasi ve sosyal yenilikle toplum katında sahip buldukları üstün konumlarını yitirmişlerdi. Kaybettikleri imtiyaz ve çıkarları ancak Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırarak yeniden elde edebilirlerdi. Bu düşüncelerini de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'i ziyareti sırasında 16 Haziran 1926'da gerçekleştirmeye karar verdiler. Suikastı gerçekleştirdikten sonra kendilerini Yunanistan'ın Sakız Adası'na götürmek üzere Giritli Şevki²⁹³ adında bir motorcu ile anlaştılar.²⁹⁴

İçerisinde Sarı Efe Edip, İttihatçıların eski silahşörllerinden Abdülkadir, İzmit mebusu Şükrü ve emekli albay olan Ayıcı Arif Bey'in yer aldığı suikastçi grubuna Ziya Hurşit'in karışmasını, onun yeni rejime muhalif olmasına değil, Mustafa Kemal'e olan kişisel husumetine bağlamak daha anlamlıdır. Esasında onun yeni kurulan halk egemenliğine dayalı yönetimle bir problemi yoktu. Zaten İzmir İstiklal Mahkemesi de bu olayı "*Ziya Hurşit'in cumhurbaşkanına duyduğu kin ve*

²⁹¹ Çoker, s. 721.

²⁹² Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971, s. 104.

²⁹³ Giritli Şevki suikastçıları ihbar ettiği için ceza almadığı gibi daha sonra 6500 lira para ile ödüllendirildi.

²⁹⁴ Kemal Kara, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*, Önde Yayıncılık, İst 2009, s. 197.

düşmanlığın doğurduğu kişisel olay” olarak nitelendirmiştir. Bu husumeti doğuran sebepler önyargılar, çekememezlik, genç olmasının da etkisiyle başka insanların tesirinde kalması, istibdat yönetiminin kurulacağı endişesi ve temelsiz korkular olabilir. Yine de bu nedenleri doğuran olaylar siyasi nitelikte olaylardır.

Rauf Bey, anılarında Büyük Millet Meclisi üyelerinin dış tehlike karşısında gösterdikleri bütünlük sayesinde zafere ulaşıldıktan sonra çeşitli nedenler ve bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe doğru gittiği şüphe ve endişesi içinde bulunan bazı mebusların tutumu yüzünden Meclis'te en çetin konularda bile uzlaşma sağlanamaz hale geldiğini belirtir.²⁹⁵

Ziya Hurşit, İkinci Grup'taydı ama Birinci Grup'taki arkadaşlarına karşı da sempatisi vardı. Kılıç Ali, anılarında onun kendilerine karşı bir sempatisi ve bir yakınlığı olduğundan bahsederek, Ziya Hurşit'le ilgili bir anısını anlatır. Bu anı Ziya Hurşit'in Birinci Grup'a karşı daha sonra neden bu denli katılaştığına işaret tutar mahiyettedir;

*“Birinci Büyük Millet Meclisi'nde iken aramızda teşkil ettiğimiz yedi sekiz kişilik bir grup halinde evlerde toplanır, meclis müzakerelerinin tanzimi ve hükümetin takviyesi için tedbirler alırdık. Bir gün Van mebusu Haydar Bey'in evinde toplanmıştık. Müzakereler esnasında Ziya Hurşit gelmiş, bahçe kapısını çalıyordu. Arkadaşlar kendisinin İkinci Grup'a mütemayil ve onlarla beraber hareket eder vaziyette olduğunu ileri sürerek bu içtimaa gelmesini arzu etmediler. Hatırımda kaldığına göre arkadaşımız Doktor Operatör Emin Bey, Ziya Hurşit'in kapının ipini çekip içeri gelmesi ihtimalini göz önüne alarak koşturdu, kapının arkasına dayandı. Ziya Hurşit böyle bir muamele karşısında kalınca hiç şüphesiz muğber olarak geri döndü. Bu hadiseden sonradır ki kendisini artık tamamen İkinci Grup emrine vermiş, onların ilk safına geçmiş gördük.”*²⁹⁶

Yaşadığı olumsuzlukların sebebi olarak Mustafa Kemal Paşa'yı görme ve onu ortadan kaldırma düşüncesi bir sabit fikir halini almış, Ziya Hurşit onu Meclis kürsüsünde vurmaya düşünmüş daha sonra bunun için araştırma yapmış bu amaçla

²⁹⁵ Demirel, s. 513.

²⁹⁶ Erman, s. 104.

Meclis'in çatı arasına çıkmış, tabanca namlusunu sığdıracak bir budak bularak kendisine bir yer açmıştı. Ziya Hurşit, budak deliğinden Mustafa Kemal'e ateş edip öldürecekti. Ancak daha sonra bunun imkânsız olduğunu anlayınca bunu başka bir yerde denemek için ertelemiştir. Ona Mustafa Kemal'e suikast teklifini yapan Abdülkadir isimli eski bir İttihatçı komitacıdır. Ki bu şahıs İttihatçıların silahşörlерinden biri olarak da bilinirdi. 1912'deki Kamil Paşa Hükümeti'ni devirerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni fiilen iktidara taşıyan Babıâli Baskını'na da katılmıştı. Ziya Hurşit, onun bu teklifini kabul etmiş ve onunla anlaşmıştır. Buna göre Abdülkadir ve arkadaşları ona suikast silahlarını temin edecekler; Ziya Hurşit de suikastçıları onlara bulacaktı. Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u çok geçmeden bulacaktır. 7 Haziran 1926 günü gazeteler, Bursa'da istirahat etmekte bulunan cumhurbaşkanının bir haftaya kadar Balıkesir tarikiyle İzmir'e gideceğini yazmışlardı.²⁹⁷

Abdülkadir, Ziya Hurşit ve Baytar Rasim Beyler bu sefer de suikastın İzmir'de icrasını münasip ve mümkün görmüşler, icra işini üzerine alan Ziya Hurşit ile onun yardımcıları olan Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u vapurla İzmir'e göndermişlerdir. Kendilerine Şükrü Bey'in verdiği para ile satın alınan dört tabanca verilmiş, yol vesaire masrafları da yine Şükrü Bey tarafından temin olunmuştur.

Ayrıca Şükrü ve Rasim Beyler, Sarı Efe Edip'e müşterek bir mektup yazarak Ziya Hurşit'le göndermişlerdir. Bu mektupta Sarı Efe'den İzmir'e güya bir tütün işi için giden Ziya Hurşit'e her türlü yardımda bulunması rica ediliyordu.

İzmir'de Ziya Hurşit, Gaffarzade Oteli'ne inmiş, Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u da Ragıp Paşa Oteli'ne yerleştirmiştir. Ondan sonra vakit kaybetmeden Sarı Efe Edip'i bulmuş, Şükrü ve Rasim Beylerin mektubunu vermiştir.

Yolun bir köşesinde Çopur Hilmi'nin arkadaşlarından Nuri isminde birinin tuhafiyе dükkânı vardı. Çopur Hilmi çok zaman orada otururdu. Atatürk'ün İzmir'e geleceği gün de o dükkâna girip oturacaktı. Ziya Hurşit ile İsmail ve Yusuf dükkânın önünden geçecekler ve Çopur Hilmi ile selamlaşacaklardı. Hilmi onları içeriye davet

²⁹⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürkten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2008, s. 352.

edecekti ve Atatürk geçinceye kadar orada bekleyeceklerdi. Ziya Hurşit'le birlikte hareket eden Gürcü Yusuf, Laz İsmail ve Çopur Hilmi, Kemeraltı Karakolu önünde Mustafa Kemal'e ateş edecekler sonra da kargaşadan yararlanarak Yemiş Çarşısı'nda bekleyen bir arabayla Giritli Şevki'nin rıhtımda bekleyen motoruna binip Sakız Adası'na kaçacaklardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e bir gün geç gelmesi suikastçılardan Giritli Şevki'yi kuşkulandırdı. Olayın açığa çıkacağı ve sorumluluğun kendi üzerinde kalacağı korkusuyla suikastçıları İzmir valisine ihbar etmesi sonucu Ziya Hurşit ve arkadaşları kaldıkları hotelde yakalandılar.

Bu hava içinde, suikast tertibi kendisine haber verilen Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldi. Olay basına yansdıktan sonra İstiklal Mahkemesi Heyeti Ankara'dan İzmir'e hareket etti. Olayın geniş bir ilişkiler ve çıkarlar ağına dayandığı anlaşılınca soruşturma Ankara ve İstanbul'u da içine alacak şekilde genişletildi. Eski mebus, emekli subay, gazeteci ve işadamı birçok kişi İstiklal Mahkemesi'nde sanık sıfatıyla ifade verdi. Ki bunlardan birisi kamuoyunun yakından tanıdığı Kazım Karabekir'di. Suçsuzluğu anlaşılınca birçok kişiyle birlikte o da beraat etmiştir.

Bu ortamda sükûnetini koruyan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, kendini vurmak isteyenlerin başı olan Ziya Hurşit ile karşılıklı konuşmuşlar²⁹⁸ ve Gazi, Ziya Hurşit ile yaptığı ilk konuşmada, kendisine uzun zaman beraber çalıştıklarını bu harekete niye giriştiğini sormuştur.

Mustafa Kemal'in Ziya Hurşit ile konuşması şöyle olmuştur:

-Ziya Hurşit Bey. uzun bir zaman teşriki mesai etmiş değil miydik? Bir gaye uğruna çalışmadık mı?

-Evet Paşam...

-Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşısı, ruhu imişsiniz öyle mi?

-Öyle...Doğrudur!...Suikast yapmaya geldim.Amma kuvvede kaldı...Fiile çıkmadı.

-Bunu sizden beklemezdim.

²⁹⁸ Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl 1991, Cilt 8, Sayı 22, s. 69.

-Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam... Ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim?"

Bu konuşma aynı şekilde 10 dakika kadar sürmüştür. Sonra Mustafa Kemal Paşanın işareti ile Ziya Hurşit'i alıp götürmüşlerse de sabah olur olmaz bu sefer Ziya Hurşit konuşmak istemiştir. İsteği kabul edilen Ziya Hurşit "Paşam" diye söze başlamış ve şöyle devam etmiştir:

-Dün gece hakkımda göstermiş olduğunuz lütufkârlıktan son derece müteessir oldum. Şaşkınlıkla konuşamadım. Bazı sualinize istediğim gibi cevap veremedim. Fakat her şeye rağmen müsait hareketiniz bana emniyet ve cesaret verdi. Size karşı bir suikast teşkilatı mevcut olduğunu ve icrasının da bizzat benim tarafımdan kabul edilmiş olduğunu tekrara itiraf ederim. Sebepler sizce malumdur. Epey zamandan beri aramızda şiddetini artırıyor artıran sürüp giden anlaşmazlıklardır. Teşkilat yeni değildir. Hayli zamandan beri gizlice²⁹⁹ faaliyettedir. Suikast daha önce Ankara'da yapılacaktı, fakat biraderim Ordu mebusu Faik, neticeden korkarak yahut şahsi endişesine düşerek tatbikatın tehir edilmesini bize tavsiye etti. O zaman onu dinledik. Bu sefer hiç kimseyi dinlemedik. Tatbik kararımız katiydi.

Ziya Hurşit ve arkadaşları İzmir'de bu olay vesilesiyle kurulan İstiklal Mahkemesi'nce idam cezasına çarptırıldı ve Ziya Hurşit, 14 Temmuz 1926'da diğer arkadaşları başta Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Şükrü Bey, Ayııcı Arif, İsmail Canbolat, Cavit Bey olmak üzere 13 kişiyle birlikte idam edildi.

III. 3. 4. Ziya Hurşit'in Milli Egemenlik, Misak-ı Milli, Saltanat ve Hilafet'e Bakışı, Sosyal Konulara Yaklaşımı

III. 3. 4. 1. Ziya Hurşit ve Milli Egemenlik Kavramı

Ziya Hurşit, her ne kadar muhalif bir ses olsa da Osman Nuri ve Mehmet Necati misali diğer Rizeli mebuslar gibi inanmış bir insandır. Muhalefeti başlangıçta yetki ve sorumluluk sahibi bireylerin hatalı gördüğü davranışlarıdır. Daha sonra yani 1922'lerde bir takım olayların zuhuruyla mesela İkinci Grup'un ortaya çıkması,

²⁹⁹ Uzman Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Yıl 1994, Sayı 28, s. 102.

Ali Şükrü Bey cinayeti, siyasi tartışmaların keskin bir hal alması ve kendisinin İkinci Meclis'e seçilememesi gibi gelişmeler sonucu şiddetlenerek Mustafa Kemal'e yönelecektir. Bu muhalefet kendini 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması sırasında iyice kendini açığa vuracak ve Ziya Hurşit, Mersin mebusu Selahattin Bey'le birlikte saltanatın ilgasına karşı oy kullanmalarıyla uç noktalara taşınacaktır.³⁰⁰

Ziya Hurşit, Meclis'i milli iradenin tecelligahı olarak görür ve onun itibarının korunmasını ister. Türkiye Büyük Millet Meclisi bütçesinin 30. 09. 1922 görüşmelerinde İstiklal Mahkemesi'nin masraflarına karşılık gösterilen parayı lüzumsuz görür ve Meclis'te kendilerine ihtiyaç duyulan mebusların İstiklal Mahkemeleri'nde yargıç olarak görevlendirilmelerine karşı çıkar. Kendilerinin milletin hakkını savunmak gayesiyle mecliste toplandıklarını, TBMM'nin hem savcı hem de hâkim olamayacağını, İstiklal Mahkemeleri'nin masraflarında fazlalık olduğunu, bu mahkemelerdeki masrafların hesabını Meclis'e karşı kimsenin vermediğini, mahkeme muhasebesinin karışık bulunduğunu, Meclis'in İstiklal Mahkemeleri'ndeki hesap işleriyle uğraşarak kendini küçük düşürdüğünü savunur.³⁰¹

Saltanatın, Meclis kararıyla 1 Kasım 1922 de kaldırılmasından sonra padişaha ait yetkilerin tamamının Meclis'e geçtiğini, bunların başında ise delege atamak, rütbe ve nişan vermek olduğu kanaatini taşır ve Meclis'ten bunlara sahip çıkmasını ister.³⁰²

Lozan Barış Konferansı'na iştirak edecek diplomat heyeti ile bunlara verilecek tahsisata dair mazbatanın görüşülmesi sırasında Anadolu'da kurtuluşu sağlayarak milleti zafere taşıyanın meclisin kendisi olduğunu; onun da milletin fedakârlıklarıyla açıldığını, şimdi ise bu mücadelenin güzel sonuçlarını toplamak için barış konferansına delege göndereceğini³⁰³ söyler. Onun bu sözleri söylemiş olduğu tarih, TBMM ile birlikte Lozan Barış Görüşmeleri'ne davet edilmiş olan İstanbul Hükümeti'ni de için alan saltanat yönetiminin kaldırılmış olduğu 1 Kasım 1922 tarihinden bir gün sonrasındır. "*Barış görüşmelerinde Türkiye'yi temsil etme hakkı*

³⁰⁰ Atatürk, s. 504.

³⁰¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 111, 30. 09. 1338. C. 2, s. 851.

³⁰² TBMM Gcz. Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 131, 2. 11. 1338, C. 2, s. 985-986.

³⁰³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 131, 2. 11. 1338, C. 2, s. 985-986.

TBMM'nindir" demesi onun Meclis'i ülkenin tek temsilcisi olarak gördüğünü gösterir. Meclis'i önceleyen bu psikoloji onun Meclis'i içselleştirerek belki de amaç olarak görmesine dolayısıyla Meclis'i kısıtlayan ve yok sayan uygulamaları bizzat kendine yapılmış gibi algılamasına neden olmuş olmalıdır.

Erzincan mebusu Hüseyin Bey ve arkadaşlarının İstanbul'un ahvaline ve Refet Paşa'nın harekâtına dair İcra Vekilleri Heyeti Reisi ile Hariciye, Dahiliye ve Maliye vekillerinden istizah takririnin görüşmeleri sırasında Refet Paşa'nın Meclis'i yok sayan keyfi tutumunu hakimiyet-i milliye ilkesiyle bağdaştıramaz.;

"Hâkimiyet-i Milliye'yi, Meclis-i Ali'de tecessüm ettiriyoruz, bundan başka kimseyi tanımıyoruz. Saltanat makamını bile tanımıyoruz." diyerek tepkisini ortaya koyar.³⁰⁴ Onun bu yaklaşımı meclise ve kamuoyuna hâkim olan genel hissiyata uygundur.

Ziya Hurşit diğer Lazistan mebuslarıyla kıyaslandığında Avrupa'da bulunduğu için Batı dünyasını daha yakından tanıyan birisidir. Mesela Alman ordusunda levazım ve muhasebe şubesinde çalışanların mülazım yüzbaşı sıfatlarını taşımadıklarını,³⁰⁵ söylemesi, Moskova'nın kuruluşu hakkında verdiği tarihi bilgiler,³⁰⁶ Kont Rostor katledildiği zaman Avusturya başbakanının davranış biçimi hakkında Meclis'e verdiği malumatlar,³⁰⁷ Lehistan meclisindeki siyasi partiler hakkındaki sözleri,³⁰⁸ onun bu konuda görgüye ve birikime dayalı epey bilgiye sahip olduğunu ortaya koyar.

Ziya Hurşit'in milli egemenliğin karşıtı olarak gördüğü kavram kişisel egemenliktir. Kişisel egemenliğin cisimleştiği kişinin kimliği meclisin ilk zamanları için önemli değildir. Çünkü ülkenin kurtuluşu için yapılan çalışmalar bu tür tartışmalara zaman ayırmayı engelliyordu. Ancak düşman ülkeden atılıp bağımsızlık kazanıldıktan sonra yeni kurulan devletin yönetimi konusunda önceden var olan

³⁰⁴ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 142, 21. 11. 1338, C. 3, s. 1089-1090.

³⁰⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 76, 19. 07. 1338, C. 2, s. 527-528.

³⁰⁶ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 1, İ. 141, C. 1, 31. 1. 1337, s. 11.

³⁰⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima Senesi 4, İ. 13, 29. 03. 1337, C. 1, s. 231.

³⁰⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 1, s. 342.

anlaşmazlıklar en şiddetli biçimiyle yaşanmaya başladı kişisel egemenlik tartışmaları önem kazandı.

Ziya Hurşit, değişik vesilelerle kişisel ve keyfi yönetim sergileyen insanlara tavır almıştır. Lazistan mebusu Mehmet Necati ve Oltu mebusu Rüstem Beylerin mebuslar tarafından meclise verilen sual ve istizahların geçici olarak gündeme alınmamasına dair takririne Ziya Hurşit 27. 3. 1922'de itiraz eder. Meclis iç tüzüğüne göre sual ve istizah takriri vermenin mebuslar için bir hak olduğunu, bu hakkın bir kararla kaldırılmayacağını yoksa mebusluğun bir anlamının kalmayacağı şeklindeki sözleri aslında meclisin haklarına onun sahip çıkma çabası olarak görülebilir.³⁰⁹ O, bu anlamda kim tarafından ve ne amaçla yapılırsa yapılsın TBMM'nin işlevsizleştirilmesine ve dolayısıyla değersizleştirilmesine karşıdır.

Ziya Hurşit, devlet faaliyetlerinde sarf edilen paraların akıbeti hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesinden yanadır. 19.07.1922'de yani Büyük Taarruz'a sayılı günler kalmışken Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin bütçesinin görüşülmesi sırasında bütçeden alınacak paraların nereye harcandığı konusunda ordu komutanı olan Mustafa Kemal Paşa'yı kast ederek ondan genel vaziyet hakkında kendilerini aydınlatmasını ister.³¹⁰

Refet Paşa'nın İstanbul'un kontrolü TBMM'ye geçtikten sonra keyfi biçimde hareket etmesine karşı çıkar. Onun kafasına göre yasaları değiştirerek uygulamak suretiyle emrivaki yapmasını ve meclisin yetki alanına müdahale etmesini eleştirerek, yetki karmaşasının kişisel saltanata yol açacağı konusunda Meclis'i uyarır.³¹¹

Parti disiplini kavramının olmadığı ve lider sultasına yabancı Birinci Meclis'te kişilerin çalışma arkadaşlarını seçmesi bazen kişisel istibdat teşebbüsü olarak görülebiliyordu. Meclis'te Ziya Hurşit gibi mebusların bu konudaki duyarlılığı onların Meclis'teki bulunma gayeleriyle bir ölçüde bağdaştırılabilir. Meclis'in

³⁰⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 15, 27. 03. 1338, C. 1, s. 150.

³¹⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 76, 19. 07. 1338, C. 2, s. 527-528.

³¹¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 142, 21. 11. 1338, C. 3, s. 1089-1090.

Anadolu'da mücadele ettiği tek güç işgalci düşmanlar değildi. Ayrıca saltanat idaresi de Meclis'in mücadele ettiği bir güçtü. Saltanat idaresi tek kişi olan sultanın yönetimiyle açıklanıyordu. Bu yönetimin şekli anlamda bile olsa Meclis'te benzerinin ortaya çıkması ya da çıkma ihtimalinin belirmesi bu konuda Ziya Hurşit gibi mebusları endişelendirmiş olmalıdır. İcra Vekilleri'nin Seçilme Usulü Hakkında Kanun görüşülürken meclisin seçme hakkına sahip çıkarken Meclis'in kendi içinden özgür iradesiyle çıkardığı birine değil de bir kişinin önerdiği insana oy vermeyi mebusların seçme hakkının ihlali olarak görür ve buna karşı çıkar. Bu durumun kabulü halinde diktatörlüğe gidileceği konusunda endişeleri vardır. Ülkenin genel siyasetini tayin edecek kişi veya kişilerin ortalama 20 kişi tarafından seçildikten ve diğer mebuslara bunlara oy vereceksiniz diye baskı yapıldıktan sonra kendilerinin yasama ve yürütme yetkisinin kalmayacağı kanısındadır.³¹² TBMM'nin çeşitli görevler için vekillerini kayıtsız şartsız seçer der. Bu yüzden bu yasa teklifinin reddini talep eder.

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in, 1923 yılı başlarında kaybolması ve bu münasebetle Meclis'te yaşanan müzakerelerde Ziya Hurşit, görmek istediği Meclis'in özellikleri hakkında ipuçları verir. Milletın bütün işlerini görecek, milletin haklarını arayacak ve bu hakları koruyacak bir Meclis'tir görmek istediği Meclis. Üstelik adalet dağıtan bunu hızlı ve eşit biçimde³¹³ yapan bir Meclis hayal eder. Bütün devlet faaliyetlerinin yönlendirildiği meclisin yürütme görevini yapmasını, bu konudaki yetkilerine sahip çıkmasını ancak bu şekilde yasama ile ilgili yönünün ortaya çıkacağını ısrarlı biçimde savunur.³¹⁴

TBMM'ye aşırı bir güveni de vardır. 12 Ekim 1922'de son muharebelerde iyi hizmetlerin takdirname ile ödüllendirilmeleri hakkındaki başkumandanlık tezkeresinin görüşmeleri sırasında Meclis'e duyduğu güvenin yansımaları vardır. O, padişahların nişan verdiğini ama Büyük Millet Meclisi'nin ise takdirname verdiğini ve bir takdirnamenin on nişana eşdeğer olduğunu söyler.³¹⁵

³¹² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 21, İçtima Senesi 3, İ. 69, 6. 7. 1338, C. 2, s. 293.

³¹³ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 2, Cilt 17, İ. 161, 18. 2. 1338, C. 1, s. 10.

³¹⁴ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima Senesi 4, İ. 13, 29. 03. 1337, C. 1, s. 231.

³¹⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 118, 12. 10. 1338, C. 1, s. 363.

Ona göre Meclis'in gayesi Misak-ı Milli'dir. Mevcut koşullar yüzünden Misak-ı Milli'de değişiklik yapılsa bile bunun dışında kalan Türkleri bir gün Anadolu elbet kurtaracaktır. Anadolu'nun hiçbir vakit sınırın öteki tarafında Türk olarak hiçbir kimseyi bırakmayacağı kanaatini taşır. Ülkemiz içinde yaşayan Hristiyan unsurların haklarını başka bir güç değil ancak Büyük Millet Meclisi koruyacak ve bunu da Türk milletinin gelenekleri ve İslam'ın kurallarına göre yapacaktır. Bunun sınırı, Misak-ı Milli'de belirtildiği üzere yurt dışında Türklere sağlanan hakların sınırındır.³¹⁶

Azınlıklar konusundaki onun bu yaklaşımı aslında Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilen Misak-ı Milli'nin Ziya Hurşit'in iç dünyasında içselleştirmiş olduğunu, genel hissiyatı paylaştığını, diğer mebuslarla amaçta değil araçta, yöntemde ve bazı ayrıntılarda anlaşmazlığa düştüğü konusunda bilgi vericidir.

III. 3. 4. 2. Ziya Huşit ve Misak-I Milli Kavramı

Ona göre Misak-ı Milli uğrunda harp edilen değerdir. Meclis onun için toplanmış, milli ordu onun için kurulmuş, yabancı devletlerle anlaşmalar ona daha çabuk ulaşmak için yapılmış, bütün meşakkatler, eziyetler ve fedakârlıklar onun için gerçekleşmiştir. Ziya Hurşit'in kafasındaki Misak-ı Milli, Erzurum ve Sivas Kongresi'nde kabul edilip Son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından 28 Ocak 1920'de benimsenerek bütün dünyaya "Milli Yemin" olarak ilan edilen kararlardır. Bütün gayret, onun çizdiği sınırlar içerisinde hür ve bağımsız olarak yaşamak içindir. Bu sınırlarda, taviz verilerek bazı değişiklikler yapılsa bile bir gün Türkiye Büyük Millet Meclisi onları kurtaracaktır.

Memleketimizdeki azınlıklara mezalim icra edildiği iddiası ve İngiltere'nin teşebbüsü ile uluslararası soruşturma heyeti teşkili istikametinde yürütülen hareketi protesto için Hariciye Encümeni'nce hazırlanan metnin 18. 06. 1922 tarihindeki görüşmelerinde, kendilerinin Misak-ı Milli için savaştığını, bunun için her türlü fedakârlığı yapacaklarını ve bunun gerçekleşmesi için en kestirme yolun askeri ya da

³¹⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 1, s. 341.

siyasi hangi yoldan geçtiği konusunda yeterince bilgilendirilmediklerini söyler.³¹⁷

Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi'nin görüşmeleri devam ederken 19. 07. 1922'de yaptığı konuşmada ise Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi için askeri yöntemlerin önemine inandığı ve bunun için Müdafaa- i Milliye Vekaleti'nin maddi ve manevi olarak desteklenmesi gerektiği düşüncesinde olduğu görülür.³¹⁸

Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan okulların çalışanlarına TBMM Hükümeti tarafından aylıklarının verilmesi gerektiğini, çünkü Darülhilafe, Darülfünun ve Mekteb-i Mülkiye gibi okulların ülkenin aydınlık geleceğini inşa ettiğini ancak Misak-ı Milli sınırları dışında kalan okulların giderlerinin ise “memleket borçları” sayılarak bu topraklar üzerinde hangi devletler varsa onlar tarafından ödenmesi gerektiğini savunur.³¹⁹

Misak-ı Milli sınırları içinde kalan yerlerin Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olduğu fikri onda o kadar yer etmiştir ki buraların kurtarılmasından kuşku duymayı bile vatanseverlikle bağdaştıramaz. Mesela İstanbul'u muhtemelen geri almaktan bahseden bir yazı ya da söz yanlıştır. Meclis, burayı bir defa Misak-ı Milli sınırları içine dâhil etmişse orası kesinlikle geri alınacaktır.³²⁰ Adana'da Ferda isimli gazetenin Milli Mücadele aleyhine zararlı propaganda faaliyetleriyle Londra Konferansı'na tesir etmeye çalışmasından çok rahatsızdır. Bu gazeteyi çıkaranları Fransızların maşası, alçak, serseri ve deni insanlar olarak görür. TBMM'nin ülkenin hiçbir parçasını ve hiç bir yerini kimseye vermeyeceğini savunur.³²¹

Türk delege heyetinin Lozan'da takip edeceği hareket tarzı hakkında Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın beyanatı ve bu hususta cereyan eden görüşmelerde gayelerinin Misak-ı Milli ve tam bağımsızlık olduğunu bir kez daha ifade ederek Misak-ı Milli haricinde hiçbirşeyi kabul etmeyeceklerini söyler. Türk delegelerinin, arkalarında genç ve zinde bir ordu ile birlikte, dayanışma ruhu içinde hareket eden bir Meclis olduğu gerçeğini bilerek hareket etmelerini ister. Meclis'te daha evvel geçen bâzı

³¹⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 57, 18. 06. 1338, C. 1, s. 458.

³¹⁸ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 76, 19. 07. 1338, C. 2, s. 55-526.

³¹⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 136, 11. 11. 1338, C.2, s. 1028.

³²⁰ TBMM Gcz, Devre 1, İçtima Senesi 1, İ. 141, C. 1, 31. 1. 1337, s. 11.

³²¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 8, İçtima 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 1, s. 435.

meselelerden dolayı Misak-ı Milli için bâzı değişiklikler yapılabileceğini iddia edenler varsa ona göre bunlar yanılmışlardır. Böyle bir şey olmayacaktır.³²²

III. 3. 4. 3. Ziya Hurşit'in Sosyal Konulardaki Yaklaşımı

Ziya Hurşit'in bir özelliği de ülkesi ve seçim bölgesiyle ilgili sosyal meselelere gösterdiği ilgidir. Eleştiri ve öneri için kullandığı sivri üslubunu halkın sorunlarına tercüman olmak için de aynı ustalıkla kullanmıştır. Bazen Pontus Ayaklanması nedeniyle gerçekleştirilen tehcir işleminde yaşanan olumsuzlukları, bazen Yunan işgali nedeniyle mülteci duruma düşen muhacirlerin dramını, bazen de maaşlarını alamayan memur emeklisi, yetim ve dulların durumunu meclise taşımıştır. Kendisi mebus olmadan önce öğretmenlik yaptığı için eğitimcilerin mali sorunlarını yakından bilen bir insandır.

Ziya Hurşit, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Samsun ve havalisinden iç bölgelere gerçekleştirilen tehcir işini³²³ kötü idare ettiği ve bunun sonucunda masum insanların zarar gördüğü kanaatindedir. İddiasının doğru veya yanlış olması bir tarafa o, 29. 10. 1921'de Nureddin Paşa'nın kötü idaresi yüzünden Müslüman kadın ve çocukların zarar gördüğünü, asıl hedef olan silahlı çetecilere karşı bir şey yapılmadığı düşüncesindedir.³²⁴

Ziya Hurşit, bu işin peşini bırakmayarak Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa hakkında, meclis başkanlığına soru önergesi verir. Verdiği önergeye meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa bizzat cevap verir:

“Efendiler mevzubahis olan zat bir kumandan olmak dolayısıyla Heyet-i Vekile'yi ne derece alakadar ederse başkumandanı da o derece alakadar eder. Bu hususta biz söz söylemeden evvel şu noktayı hatırlatmak isterim ki onların hakkında yapılan tahkikat için Dâhiliye Vekâleti'nde evrak vardır. Bu evrak tetkik olunuyor. Yalnız efendim, bu ihtilaf Dâhiliye Vekili'yle ordu kumandanlığı vazifesinde bulunan bir kimse arasında tahaddüs ettiği için bunu halletmek Erkân-ı Harbiye Reisi ile bana aittir. Nurettin Paşa diğer kumandanlar gibi bir ordu kumandanıdır. Fakat

³²² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 1, s. 340-341.

³²³ Taş, “Milli Mücadele Döneminde...” s. 96.

³²⁴ TBMM Gcz, İ. 101, 29. 10. 1337, C. 2, s. 405.

Heyet-i Vekile'nin intihabına ait olan kanunda bir nokta vardır. Bu kanunun bu noktası zannederim ki Meclis-i Milli'de mevzubahis oluyor. O da vasi isyanlar için bittabi kuvve-i askeriyyeye müracaat edilmek lazımdır deniyor. Nurettin Paşa'nın merkez muntkasında bu işe müdahale etmesi de bu sebepten neşet etmiştir. Nurettin Paşa'nın gayri kanun-i efal ve harekâta bulunduğuna dair ihbaratta bulunuldu. Pek nazik zamanlara tesadüf eden bazı hadisattan dolayı ordu kumandanlarının tebdiline dair bende kanaat hâsıl olmamıştır. Aynı zamanda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin de böyledir. O zamanda bunun mevzubahis edilmesi dolayısıyla aramızda ihtilaf ı efkâr hâsıl oldu ve Dâhiliye Vekili diğer taraftan asayişin temininde muvaffak olamadığından dolayı Nurettin Paşa'nın azlini teklif etti. Ben kendi tarikimle bunları tetkike kıyam ettim. Buna mukabil bazı kanaatler de hâsıl ettim. Bittabii bu, bizim tarafımızdan lazım'ül- icra olacaktır.”³²⁵

Savaş koşullarında ülkede baş gösteren beslenme ve gıda sorununun aşılması için un ithalatına uygulanan gümrük vergilerinin düşürülmesini önerir. Bu yapılmazsa karaborsacılığın süreceğini, ama bu tüketim malından alınan gümrük vergileri indirilirse iç bölgelerden kıyı bölgelere doğru bir mal akışının yaşanacağını bunun sonucunda ise Avrupa mallarıyla rekabet edilebileceğini savunur.³²⁶ Karadeniz limanlarına, ithal olunacak mısır ve mısır unlarıyla İzmit sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında İktisat Encümeni Mazbatası 13. 02. 1922'de görüşülürken bu düşüncelerini meclisle paylaşır.

O, Anadolu halkının yüzyıllardır ezildiğini düşünmektedir. Çünkü Osmanlı padişahları Anadolu'dan askeri güç aldıklarını Viyana'ya kadar gittiklerini, birçok yere sahip olduklarını, ama idarede yanıldıklarını; Anadolu halkından destek alarak Avrupa'da fetihler yapmalarına rağmen Anadolu'yu ezerek halkı ihmal ettiklerini, sömürgeci devletlerin uygulamalarının tersini yaptıklarını ve padişahların fetihlerini kendi imkânlarıyla değil milletin olanaklarıyla yaptıklarını düşünmektedir.³²⁷

³²⁵ Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM'de Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s. 642-643.

³²⁶ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, İ. 159, 13. 02. 1338, C. 3, s. 770.

³²⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 136, 11. 11. 1338, C. 2, s. 1027.

Ziya Hurşit, devlet memurlarındaki atalate ve tembelliğe karşıdır ve İstanbul'da çalışmadan yaşayan ve burasını üretim merkezi olmaktan çıkararak tüketim merkezi haline getiren memurlara, Anadolu'ya geçip çalışmalarını, Anadolu'da geniş bir çalışma alanının olduğunu mesela Ankara'da arzuhalcilik ya da öğretmenlik yapabileceklerini, devlet olarak halktan vergileri zorlukla alabildiklerini söyler.³²⁸

Anadolu'da yaşayan insanların ellerindeki ürünü daha pahalıya satabilmesini ister. İstanbul halkının savaş koşullarında temel tüketim maddeleri konusunda çektiği yokluğu hafifletmek amacıyla buğday ithalatında gümrükleri üç misline çıkardıklarını, bunların gayet pahalıya mal olmaya başladığını, yine de Amerika'nın rekabetine karşı gümrük vergilerini hafifletmek fikrinin Heyet-i Vekile'nin aklından geçmemesi gerektiğini, Türk köylüsünün uzun müddet harp ettikten sonra buğdayın kilosunu 100 kuruşa satmaya hakkı olduğunu savunur.³²⁹

Ziya Hurşit, bir grup arkadaşıyla birlikte Aydın ve Nazilli bölgesinde düşman işgali yüzünden mülteci durumuna düşen göçmenlerin durumuna da kayıtsız kalamamış ve onlara yardım edilmesi için 6 Mayıs 1921 tarihinde bir tavrı Meclis'e vermişlerdir. Bu tavrı, Aydın, Nazilli ve civar Müslüman muhacirlerin Aydın'ın dış mahallelerinde ağaçlar altında, samanlıklar içinde aç ve ilaçsız ve son derece merhamete muhtaç bir surette yaşadıklarını, yüzde kırkının açlıktan ve bakımsızlıktan öldüğünü. Muhacirler ödeneğinden her yere verildiği ama bu muhacirlere gerekli yardımın yapılmadığı vurgulanmıştır.³³⁰

O, kendisinin olduğu kadar başkalarının hakları konusunda da duyarlıdır. Ülkeyi savunmak için bir zamanlar cephede savaşmış olan insanların haksızlığa uğramasına seyirci kalamaz ve onların hakkını savunur. Onlara yapılan haksızlığı kendine yapılmış gibi karşılar ve şiddetle tepki verir. Van mebusu Hasan Bey'in Trabzon'da bir zata soyguncu demesi üzerine onun soyguncu dediği zatın Birinci Dünya Savaşı'nda ne kadar hizmet ettiğini ve Çanakkale'de savaşanlara ne kadar

³²⁸ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 136, 11. 11. 1338, C. 2, s. 1027.

³²⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 136, 11. 11. 1338, C. 2, s. 1028.

³³⁰ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2, İ. 31, 9. 5. 1337, C. 1, s. 272.

torpil yetiştirdiğini ve bir seferde ne kadar cephane yetiştirdiğini herkesin gördüğünü söyleyerek, Van mebusu Hasan Bey'e hitaben;

“Kendileri o zamanlar hangi safta hizmet ediyordu? Harb-i Umumi'de hangi saflarda hizmet ediyordu?” diye soru sorar.

Ruslar tarafından müsadere edilen Sadıkhzade Biraderlerin vapuru hakkında Lazistan mebusu Osman Nuri Bey'le birlikte 28 Temmuz 1922'de verdiği temenni takririnde Sadıkhzade Biraderlerin Kuva-yı Milliye'ye pek çok hizmetleri geçtiğinden bahsederek onlara sahip çıkmaya çalışır.³³¹

III. 3. 4. 4. Ziya Hurşit'in Saltanat ve Hilafet'e Bakışı

Ziya Hurşit, saltanata karşı hâkimiyet- i milliyeye inanan bir insandır. Meclis'i, Türk milletinin haklarını koruyup savunan bir kurum olarak görür ve bunu engelleyen eylem ve uygulamalara karşı çıkar. Onun arkadaşlarıyla beraber 18. 11. 1922 tarihinde yani son padişah Vahidettin'in İstanbul'dan ayrılıp yerine Abdülmecit Efendi'nin atandığı günlerde meclis başkanlığına hitaben verdikleri *“halifenin İstanbul'da ecnebi tazyiki altında kalarak ifayı vazifeye gayri muktedir bulunması”* nedeniyle biat olunmak ve İstanbul işgalden kurtarılıncaya kadar geçici bir süre için Ankara'ya davet edilmesine dair takriri göz önünde bulundurulduğunda onun da halifeliğe karşı olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Söz konusu olan millet hakimiyeti ve TBMM ise saltanata tavır almakta tereddüt etmez.

Erzincan mebusu Hüseyin Bey ve rüfekasının İstanbul ahvaline ve Refet Paşa'nın harekâtına dair İcra Vekilleri Heyeti Reisi ile Hariciye, Dâhiliye ve Maliye vekillerinden istizah takririnin görüşmeleri sırasında milli egemenliği yüce Meclis'te gerçeğe dönüştürdüklerini ve bundan başka hiçbir kimseyi tanımadıklarını, saltanat makamını bile tanımadıklarını, kısaca en hür hükümetler arasında bulduklarını söylemiştir.³³²

Saltanatın kaldırılmasına dair Meclis kararının yayınlanmasıyla daha 1 Kasım

³³¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İ. 121, 25. 12. 1336, C. 3, s. 71.

³³² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 142, 21. 11. 1338, C. 3, s. 1089-1090.

1922’de padişaha ait idari, mali, teşri ve diplomatik yetkilerin Büyük Millet Meclisi’ne geçtiği ve artık onun tarafından bu yetkilerin kullanılabilceği kanaatindedir. Saltanata inanan bir insanın bu haklara padişah adına sahip çıkması, beklenirken; Ziya Hurşit, bunu meclis adına savunmuştur. Ziya Hurşit gibi sözünü muhatabından sakınmayan bir mebusun meclis kürsüsü, muhalif İstanbul gazeteleri, ya da haftalık dergiler gibi değişik ortamlarda saltanatın kaldırılmasına muhalif olduğunu dile getirmesi pekâlâ mümkündür. Saltanat makamını işgal eden padişahları örnek vermesi bile onların yönetim biçimlerini övmek için değil onların kişisel becerileriyle ilgiliydi. Onun saltanat konusunda Mustafa Kemal Paşa’dan farklı düşündüğü nokta, devlet merkezinin Ankara değil saltanatın da merkezi olan İstanbul olması ve halifeliğin varlığının muhafazası noktasıydı. Hatta hükümeti Sultan II. Abdülhamit kadar olsun İstanbul’da bir siyaset takip edemediklerini, onun İstanbul halkından şehrin müslüman nüfusu artsın diye asker almadığını, burayı bir Müslüman şehri haline getirmeye çalıştığını söyler.³³³

Saltanatın artık yozlaştığı ve bağımsızlık mücadelesi veren bir halka hükümeti, askerleri, bakanları ve mahkemeleriyle savaş açtığı bir dönemde artık tarihe mal olma vaktinin geldiği Ziya Hurşit tarafından da benimsenen bir hakikatti. Onun padişahın saltanatına alternatif bir unsur olarak gördüğü Mustafa Kemal’in kişisel otoritesi olup onun Sakarya Savaşı’ndan önce Meclis’in yasama ve yürütme yetkilerini devralmasından kuşkulandırmıştır. Ona karşı eleştirilerini daha çok onun görevi yönünden yaptığı ve icraatlarını eleştirdiği başlangıçta bir vakıadır. Onun Meclis ve halk nezdindeki itibarına binaen onu doğrudan doğruya hedef almaktan çekinir gibidir. Büyük Taarruz’un yaklaşmakta olduğu günlerde Meclis’in 19. 7. 1922 tarihli gizli oturumunda yönelttiği eleştiriler onun kişiliğinden ve eğilimlerinden ziyade orduyu saldırıya geçirmemesi ile ilgiliydi. Meclis’in kendisine başkumandanlık verdiği zatın (Mustafa Kemal Paşa’yı kastediyordu) Sakarya Savaşı’ndan sonra; *“düşmanı iki taraftan sıkıştırıyoruz ve nerede ise atacağız”* demesine ve bunun radyolarla ve gazetelerle memlekete ve dünyaya ilan edilmesine rağmen on ayın geçtiğini söyler. Milyonlarca para harcanmasına, savaş komisyonları

³³³ TBMM Cz, Devre 1, İctima Senesi 1, İ. 141, C. 1, 31. 1. 1337, s. 12.

kurulmasına ve TBMM'nin en tabii hakkı olan yasama yetkisini bile feda etmesine rağmen ortada hiçbir şeyin olmamasından yakınıdır.³³⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın genel vaziyet hakkında ne düşündüğünü sorarak mebusları ikna etmesini ister.

Mustafa Kemal'in 29 Ekim 1923'te cumhurbaşkanlığına seçilmesi, ona muhalif olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in onun muhafızı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi³³⁵ kendisi dâhil birçok İkinci Grup'a mensup mebusun İkinci Meclis'e seçilemeyişi, onun Mustafa Kemal'e olan muhalefetini kemikleştirerek onu eski İttihatçıların elinde dönüşü olmayan bir yola sürüklemiştir. İzmir suikasti münasebetiyle İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmasında savcının ileri sürdüğü "Anayasa'yı tağyir veya tadile teşebbüs, Büyük Millet Meclisi'ni vazifesini ifadan men, hükümeti devirerek ele geçirmeye teşebbüs" suçlarıyla kendisinin bir ilgisinin olmadığını belirterek, bu suç için tutuklandığı zaman yürürlükte bulunan 46. maddeye göre kalebentliğe mahkûm edilebileceğini, suikasttan sonra hükümeti devirmek isteseydi memleketten ayrılmayıp Türkiye'de kalacağını, herkesin de anladığı üzere Sakız Adası'na kaçacağı sırada yakalandığını söylemiştir.³³⁶

Ziya Hurşit'in İzmir suikastına karışması hadisesi; onun Meclis'teki hizmetlerini, komisyonlardaki çalışmalarını, Kazancı Sırtları'ndaki düşmana karşı yedi arkadaşıyla mücadelesini gölgelemiş adeta koyu bir karanlık gibi bütün olumlu yönlerini örtmüştür. O kaybedendir. Tarihin bir yasası da kaybedeni değil kazananı ön plana çıkarmasıdır. Tarih çoğu zaman kaybedeni hatırlamaz. Ziya Hurşit de bu yasadan muaf değildir. Bir insanın salt kötü veya salt iyi olamayacağını düşündüğümüzde Ziya Hurşit'in meşru tepkilerini de örnekleriyle ele almalıyız.

Büyük Taarruz hazırlıklarının gizlilikle yürütüldüğü 19. 7. 1922'de Milli Müdafaa Vekâleti bütçesinin görüşmeleri sırasında bütçeyi yalnız asker mebusların değil bütün mebusların inceleme ve söz söyleme hakları olduğunu ileri sürerek mebusların ifade hürriyetine sahip çıkmış ve savunma bakanlığı bütçesini inceleyen uzman mebusların kararına diğer mebusların uyması gerekseydi bununla ilgili Meclis

³³⁴ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 76, 19. 07. 1338, C. 2, s. 526.

³³⁵ İstikbal Gazatesi, 1 Nisan 1339(1923).

³³⁶ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930 Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, s. 211-212.

iç tüzüğünde bir hüküm bulunması gerekeceği, bütçesinin onaylanması istenen Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Vekili ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından ikna edilmedikten sonra kendisinin vekâletini üstlendiği milletinin ne olursa olsun beş parasını veremeyeceğini söylemiştir.³³⁷

İstiklal Mahkemeleri'ne mebusların, Meclis'te yapacakları onlarca işleri varken yargıç olarak atanmasına karşıdır. Çünkü hiçbir mebusun TBMM'ye hâkimlik ya da savcılık için değil koca bir milletin kaderiyle uğraşmak için geldiğine inanmaktadır. Ona göre mebusluk ve yargıçlık, amaçları itibarıyla birbiriyle bağdaşmayan mesleklerdir. Ziya Hurşit'e göre şartlar İstiklal Mahkemeleri'ne mebusların atanmasını gerektiriyorsa yargıç kökenli mebuslar atanmalıdır. Yoksa atanmamalıdır. Mesela valilik yapmış bir mebus bu mahkemelerde çalışmamalıdır.³³⁸

Ergani Mebusu Hakkı Bey'le arkadaşlarının 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren farklı sürelerde hapis cezası alan şahısların bir genel afla salıverilmelerine dair genel af kanun teklifini hem vatandaşların kanun önünde eşitliği ilkesine aykırı bulur hem de salıverilen mahkûmların çok geçmeden yine hapse girdiğini gördüğünden bunu faydasız bulur ve bu yüzden Meclis tarafından reddedilmesini ister.³³⁹

III. 4. Esat Bey (Özoğuz)

III. 4. 1. Esat Bey'in Biyografisi

1871'de Hopa'da doğdu. Hüseyin Zihni Efendi ile Ayşe Hanım'ın oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Adapazarı Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra 1893 Haziranı'nda Ertuğrul (Bilecik) sancağı nüfus kâtipliği ile devlet hizmetine girdi. 1894-1898 arası vergi tahsil memurluğu, Ziraat Bankası kâtipliği ve Söğüt ilçesi Ziraat Bankası muhasebe kâtipliği görevlerinde bulundu. 1899 Şubatı'nda Söğüt tahrirat kâtibi oldu. 1901 Nisanı'nda Ertuğrul sancağı tahrirat kâtipliğine atandı. Beş yıl bu görevde kaldıktan sonra 1906'da tahrirat müdürlüğüne yükseltildi ve Niğde livasına

³³⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 76, 19. 07. 1338, C. 2, s. 527-528.

³³⁸ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 111, 30. 09. 1338, C. 2, s. 850.

³³⁹ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 2, Cilt 17, İ. 161, 18. 2. 1338, C. 1, s. 10.

nakledildi. 1911’de Kırklareli 1913’te İstanbul-Üsküdar livası tahrirat müdürü oldu. 1915 başında Adana valiliği mektupçuluğuna atandı. 15 Ocak 1920’de Ankara mektupçuluğuna getirildi. Bu görevde iken TBMM’nin I. dönemine Lazistan mebusu seçildi. 29 Nisan 1920’de Meclis’e katıldı. İçişleri Komisyonu kâtipliğine seçildi. Ancak görülen lüzum üzerine 12 Mayıs 1920’de İçişleri Bakanlığı Personel Sicil Müdürlüğü’ne, 23 Mayıs’ta da İl İdaresi Genel Müdürlüğü’ne atandı. 12 Haziran 1920’de yasama görevine döndü. Milli Eğitim Komisyonu’nda da görev almakla beraber II. nci toplantı yılında İç İşleri ve Tasarı Komisyonu başkanlıklarını yaptı. Mebus sicil numarası 303 tür.³⁴⁰ İçişleri Komisyonu’ndaki başkanlık görevini dönem sonuna kadar sürdürdü. Ayrıca Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu’nda da çalıştı. 1 soru önergesi verdi. Önerdiği 7 kanun teklifinden; Kars-Ardahan-Borçka-Hopa yolunun genel yollar arasına alınması hakkında arkadaşları ile birlikte yaptığı öneri 11 Nisan 1922’de 213 sayılı kanun olarak kabul edildi.³⁴¹

II. dönem seçimlerine katıldı. 15 Temmuz 1923’te yapılan seçimde 397 oy alarak ikinci kez Lazistan’dan mebus seçildi. 11 Ağustos 1923’te Meclis’e katıldı, ertesi gün mazbatası onaylandı.³⁴²

Kavanin-i Maliye, Dâhiliye, Nafia, Memurin-i Encümen-i Mahsus Komisyonları’nda çalıştı. 23 Mayıs 1927’de Ankara-Kayseri hattının resmi açılışına katıldı. Hopa’da teberru edilen arsaların sahiplerine iadesine, Rize’den fındık, portakal, limon, mandalina, çay ve dut yetiştirilmesi hakkında kanun teklifi ve değişik 23 konuda önerisi ve genel kurulda değişik 14 konuda 21 konuşması vardır.

Üçüncü dönem seçimlerine de katıldı. Yapılan seçimde 540 oyla Rize’den milletvekili seçildi. 2 Eylül 1927’de mazbatasını aldı. 1 Kasım 1927’de Meclis’e katıldı. 2 Kasım 1927’de mazbatası onaylandı. Nafia (Bayındırlık) ve İçişleri Komisyonları’nda çalıştı.³⁴³

IV. ncü dönemde tekrar Rize’den V., VI. ve VII. dönemlerde Kars’tan

³⁴⁰ TBMM Arşiv Dairesi Başkanlığı.

³⁴¹ Çoker, s. 711.

³⁴² Çoker, s. 660.

³⁴³ Çoker, s. 525.

milletvekili seçilerek yasama görevini 1946 seçimlerine kadar sürdürdü. 27 Mart 1954’de öldü. Evli olup dört çocuk babası idi.³⁴⁴ Eşi Şahende Hanım olup 1880’de Hopa’da doğmuştur. Onun annesinin adı Zeliha, babasının adı Mirat’tır. 10. 09. 1968’de İstanbul’da ölmüştür. Esat Bey’le evliliklerinden doğan çocuklarının ikisi kız ikisi erkektir. Oğullarından Mehmet Abdülkadir, 16. 03. 1913’te Üsküdar’da; Nebil 1909’da Beşiktaş’ta doğmuş; kızlarından Nejat 1911’de Niğde’de ve diğer kızı Sadiye ise 1906’da yine Niğde’de dünyaya gelmişlerdir. Nejat, evlenerek “Yavuz” soyadını alırken; Sadiye, daha sonra Avukat Ferruh Ağan ile evlenerek “Ağan” soyadını almıştır. Kocasını Ferruh Ağan 06. 06. 1972’de Ankara’da öldükten sonra o da 14. 04. 1978’de vefat etmiştir. Esat Bey’in TBMM mebus albümünde yabancı dili Fransızca olarak belirtilmiştir.

III. 4. 2. Esat Bey’in Siyasi Faaliyetleri

III. 4. 2. 1. Adana Mektupçuluğu³⁴⁵

Esat Bey, diğer Lazistan mebuslarına kıyasla siyaset ve bürokrasi tecrübesi en fazla olan kişidir. Gerek Osmanlı Devleti’nde gerekse de yeni Türkiye’de bürokrasinin çeşitli kademelerinde kâtiplikten mebusluğa kadar ülkesine birçok hizmetler vermiştir. Yazıyla en fazla içli dışlı olan Rize mebusu olduğu için olsa gerek ardından “*Adananın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*” gibi yazılı bir kaynak bırakmıştır.

Onun Adana vilayet mektupçuluğuna atanması 1915 yılına tesadüf eder.³⁴⁶ Bu yıl Birinci Dünya Savaşı’nın ülkeyi ateşiyle kasıp kavurduğu yıllardır. Onun bu görevden ayrılması ise Mondros Mütarekesi’nin 30 Ekim 1918’de imzalanmasından sonraya rastlar. Fransız işgal kuvvetlerinin yanlarında silahlı Ermenilerle beraber bölgeyi ele geçirmesiyle ortaya çıkan olumsuzluklara karşı direnmesiyle adı ön plana çıkar. Ancak ondan önce bölgenin Esat Bey’den önceki durumu hakkında bilgi vermek lazımdır.

³⁴⁴ Çoker, s. 711.

³⁴⁵ Mektupçu: Vilayet veya diğer resmi dairelerde yazı işlerini idare etmekle vazifeli bulunan en büyük memur. (Bkz: Ferit Develioğlu, s. 606.)

³⁴⁶ Çoker, s. 711.

Şerife Yorulmaz'ın Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Mayıs-Kasım 2005 sayısında yayınlanan *Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri* isimli makalesinde belirtildiği üzere Güney Anadolu (Akdeniz Bölgesi), Birinci Dünya Savaşı içinde işgale uğramadığı halde, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. ve 10. maddelerine dayanılarak ve gerçekte 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'nı uygulamaya koymak amacıyla işgal edilmiştir. Önce İngilizlerin ve sonra Fransızların İskenderun, Adana ve Mersin bölgesini işgalleri şöyle gerçekleşmiştir: 9 Kasım 1918'de, İskenderun'dan sonra Amanos Dağları'yla Payas çizgisi arasındaki bölgeye ilerlemişler ve 12 Ekim 1918'de de İngiliz generali Clark, 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya verdiği notada, 14 Aralık 1918'e kadar Osmanlı birliklerinin tümünün Pozantı'nın batısına geçmesini bildirmiştir. Nihat Paşa, bunu mütareke koşullarına aykırı bularak karşı çıkmış ve birtakım önlemler almaya çalışmıştır.³⁴⁷ Fakat Tevfik Paşa Hükümeti, durumu değerlendirdikten sonra, Adana ve dolaylarının Pozantı'ya kadar boşaltılmasını zorunlu bulmuş ve bu karar orduya iletilmiştir.

11 Aralık 1918'de Dört Yol işgal edilmiş, 17 Aralık 1918'de Fransızlar Mersin'e asker çıkarmış ve yine aynı tarihte Fransız Suriye işgal Ordusu Komutanı General Hamlin Adana'ya girmiştir. İşgal harekâtı genişlemiş 8 Mart 1919'da Kozan'a Yüzbaşı Taillardat ile Üsteğmen Suby; Ceyhan'a ise Yüzbaşı Arrikhi gönderilmiştir. Çukurova'nın işgali üzerine birçok acı olay yaşanmış ve bu olaylar nedeniyle bölge Fransızlarla birlikte İngilizlerin bir yıl kadar ortak işgalinde kalmıştır. 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren ise Maraş, Antep ve Urfa ile birlikte tümüyle Fransız işgali altına girmiştir. Bu arada İstanbul Hükümeti'nin, Toros Dağları'nı doğal sınır kabul ederek Adana'yı gözden çıkardığı anlaşılmaktadır.

Bu işgal hadisesinin ekonomik boyutunu ihmal etmemek gerekir. Şöyle ki gerçekte bir çıkar çatışması olan Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine rağmen bu defa 19. yüzyıl ortalarından itibaren yapılan yatırım ve verilen borçların yani ekonomik çıkarlarının geleceğinin güvence altına alınması gündeme gelecek ve

³⁴⁷ Osman Akkuşak, Ayşe Bulut, Rahmi Kâhya, *Tarih Atlaslı Kurtuluş Savaşı Ansiklopedisi*, Bulvar Gazetesi, İstanbul 1985, s. 140.

İngiltere'nin İtilaf Devletleri'nin sözcüsü durumuna geçerek Anadolu'da üstünlük sağlaması ve buradaki İngiliz, Fransız ve İtalyan çıkarlarını çatışmaya döndürmesi üzerine Fransa ve İtalya Devletleri, İngiltere-İstanbul Hükümeti ortaklığı karşısında yeni bir seçenek aramaya yönelecektir. Yani burada söz konusu olan, bu ülkelerin Osmanlı topraklarındaki ekonomik yatırımlarının ve borçların güvence altına alınmasıydı.

21 Aralık 1918'de Adana'yı işgal eden Fransızlar, 9 Ocak 1919'da Albay Bremond'u genel valiliğe getirmişlerdir. Sancak ve ilçelere Gouverneur olarak subaylar tayin etmek suretiyle, Osmanlı idare örgütünün üstünde bir Fransız kontrol idaresi kurmuşlardır. Bundan sonra Fransızlar, Kilikya bölgesinde jandarma gücünü düzenlemek bahanesiyle jandarma kuvvetlerini Ermeni askerlerden oluşturmaya kalkıştılar. Bu Bağımsız Ermenistan'ın kurulması yönünde atılmış bir adımdı. Çünkü öteden beri burada bir Ermeni yönetimi kurulacağı söyleniyordu. Adana eski valisi Hazım Bey'in 23 Aralık 1918'de padişaha gönderdiği bir telgrafta bu konuya değinilerek Fransa'nın başta gelen amaçlarından birinin Kilikya'da bir Ermeni idaresi kurmak olduğu belirtilmekteydi. Fransızların Suriye'de meydana getirdikleri "Legion Armenienne" veya Ermenice adıyla "Gamavur" denilen Ermeni gönüllüleri de Fransızlarla birlikte bu bölgeye gelmişlerdi.

İşgalin arkasından, bölge halkı kendi başının çaresine bakmak durumunda kalmış ve işgalci Fransızlar ile işbirlikçi Ermenilere karşı büyük bir direniş hareketi başlatmışlardır. Halkın bu tutumu üzerine Sivas Kongresi'nde de, Adana bölgesinde Kuva-yı Milliye'nin kurulması kararı alınmıştır. Kuva-yı Milliye'nin ilk kuruluş günlerinde, Ege'de olduğu gibi burada da, mali kaynağa pek ihtiyaç duyulmamış olduğu ve Kuva-yı Milliye bir halk hareketi şeklinde geliştiğine göre, tüm harcamalarının da halk tarafından karşılanmış olduğu söylenebilir. Çünkü Çukurova'da Kuva-yı Milliye kurulması konusunda atılan ilk adımlarda, bölgede böyle bir örgütlenmeyi sağlayacak maddi ortamın mevcut olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur. Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal ile görüşen Kozan yetkilileri, Adana bölgesi halkının silah ve cephanesinin, Birinci Dünya Savaşı'ndan saklanmış olarak yanlarında bulunduğunu, halkın böyle bir harekâtı idareye maddi açıdan

durumunun yeterli olduğunu, zahire ambarlarının dolu olduğunu ve Sivas'tan verilecek emirle düşmana saldıracaklarını belirtmişlerdir.

Kuva-yı Milliye, 1921 yılı başlarına dek Adana Cephesi'nde önemli başarılar elde etmiştir. Haçın (Saimbeyli) ve Kozan Ermenilerden arındığı için, Ermeni Devleti kurma düşüncesi de ortadan kaldırılmıştır. Bu gelişmelerden sonra, bu bölgede tutunamayacağını ve bir sonuç alamayacağını anlayan Fransa, Ankara Hükümeti'yle görüşmelere başlamak istemiştir. 31 Mart 1921'de İnönü Zaferi'nden sonra Türk Hükümeti, Fransa ile uygun koşullarda anlaşma olanağını elde etmiştir. Ankara Hükümeti, bu bölgedeki Fransız hareketlerinin duraklamış olmasını fırsat bilerek Adana bölgesindeki birlikleri Batı Cephesi'ne kaydırmaya başlamıştır.

Adana'da yaşanan mezalimler, halkın silahlanmasına yol açmıştır. Buna ait ilk olay Dört Yol'da meydana gelmiştir. Fransız ve Ermeni askerlerden müteşekkil bir müfreze Dört Yol'un Özerli köyünü yağma etmişler ve Şehmuzzade Mehmet Ağa ile Abdülkadirzade Yusuf Ağa'yı elleri bağlı süngüleyerek öldürmüşlerdir. Dört Yol halkı bu hadise üzerine Fransızların ve Ermenilerin üzerine taarruza teşebbüs etmişler, 19 Aralık 1918'de yaşanan çatışmada 15 düşman askeri öldürülmüştür. Bu hadiseden sonra o mıntıkada teşekkül eden Kara Hasan çetesinin Ermeni milislerine ve Ermeni çetelerine karşı büyük hizmeti görülmüştür. Bu sebeple bölge halkı tarafından Kara Hasan'a "Kara Hasan Paşa" lakabı takılmıştır.

Çukurova'da uyanan karşı koyma hadiseleri üzerine İngilizler askeri idareyi ellerine alıp sivil idareyi Fransızlara bıraktılar. İngiliz Generali Allenby, Fransız Albayı Bremond'u Kilikya genel valiliğine tayin etti. Albay Bremond maiyyetiyle beraber 1 Şubat 1919'da Adana vali konağına yerleşti. Bir müddet yatışan olaylardan sonra 15 Eylül 1919'da askeri idareyi de Fransızlara bırakarak bölgeden tamamıyla çekildiler. Fransızlar askeri ve mülki idareyi tamamen ellerine geçirince yeniden Ermenilerle işbirliğine başladılar. Evvela Bremond'un yanında vali vekilliği yapan Nazım Bey'i bu vazifeden istifa ettirdiler. Bunun üzerine Nazım Bey, 19 Eylül 1919'da Nazım Bey, vali vekilliğini vilayet mektupçusu Esat Bey'e (Özoğuz)

bırakarak İstanbul'a gitti.³⁴⁸

Daha sonra Lazistan mebusu olacak olan Esat Bey, Albay Bremond'la çalışmak durumunda kalmıştır. Albay Bremond'la çalıştığı süre boyunca da onunla Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları, atamalar, yönetim ve olaylar karşısında alınacak önlemler konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Bu anlaşmazlığın sürmesi ve Fransızların onunla çalışamayacaklarını anlamaları üzerine 21 Şubat 1919'da görevden alınmıştır.

Esat Bey, Meclis'in 26. 02. 1921 tarihli oturumunda Albay Bremond'la aralarındaki muhaberatı elindeki yazılı telgraf metinleriyle açıklamıştır. Bu telgraflar yedi kıta vesika olarak onun meclise sunduğu taktirin ilişiginde verilmiştir. Onun tarafından çekilen telgraflardan 29 Eylül 1919 tarih ve 1003 nolu olanında yabancı imtiyazlarının Osmanlı Hükümeti'nce daha önceden özel bir yasayla kaldırılmış olmasına karşın Albay Bremond'un bunları yeniden ihya etmeye çalışmasına karşı çıkar ve buna dair hükümetinden emir almadan hiçbir kararnameye imza atmayacağını beyan ile işgal sahası olsa bile barış anlaşması imzalanıncaya kadar burada toprağı işgal olunan devletin kanunlarının uygulanması lazım geleceğini ve bunun Lahey Barış Konferansı'nda kabul edilmiş bir hak olduğunu ona hatırlatır.³⁴⁹

Buna karşılık Fransız Albay Bremond tarafından 166 cevap sureti numarasıyla ve Kemal Bey aracılığıyla bildirilen yazıda Esat Bey tarafından ileri sürülen gerekçelerin kabul edilmediğı, başkumandanlık makamından alınan 21 Eylül 1919 tarihli kararnamenin tebliğ tarihinden itibaren geçerli olduğu bildirilir.³⁵⁰

Albay Bremond tarafından 23 Eylül 1919'da emlak vergilerinin düzenli tahsil edilmediğı düşüncesiyle 189 nolu telgrafla Esat Bey'e yeni öneri ve emirler gönderilmiştir. Bu telgrafta her beş senede bir kıymet takdir komisyonu kurularak arazilerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğı ama Adana'da bunun uzun süreden beri yapılmadığı, kıymet takdiri için bir komisyon kurulması isteniyordu.³⁵¹

³⁴⁸ Osman Akkuşak ve diğerleri, s. 142.

³⁴⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima Senesi 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 447.

³⁵⁰ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima Senesi 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 447.

³⁵¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima Senesi 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 448.

Bu yazıya karşılık 21 Eylül 1919 tarihinde 102 nolu telgrafla Esat Bey tarafından verilen cevabi yazıda bunun sebebinin seferberlik ve mevcut işgal durumu olduğu vurgulanıyor ve cari olan kanunlarda değişiklik yapabilmek için padişah iradesine ihtiyaç duyulduğu bu konunun ise kendi yetkileri dışında olduğu anlatılıyordu.³⁵²

Albay Bremond, 11 Ekim 1919'da hâlihazırdaki yasalarda değişiklik yapılması emrinin kendisinin değil işgal kuvvetleri komutanlığının bir emri olduğunu, kendisine emredilene yaptıktan sonra İstanbulla haberleşmede bulunmasını ister ve meselenin bu şekilde anlaşılmasını ister. Böylece mevcut işgal durumunu ima ederek ona gözdağı verir.

Albay Bremond'un bazı Osmanlı askerlerini terhis etmesi üzerine; Esat Bey, bunun vilayette asayiş ve güvenliğin sağlanması konusunda sorunlara yol açacağı düşüncesiyle buna karşı çıkar. Albay Bremond'a çekilmiş 9 Ekim 1919 tarihli telgrafında, jandarma kadrosunda esasen boşluk olup asayişin her zaman birinci planda olan önemine nazaran terhis edilen askerlerin yerlerine münasipleri tamamen tâyin olunmadıkça taburdan asker terhis edilmesinin caiz olmayacağı çünkü pek mühim olan güvenlik işlerine bu durumun zarar vereceği, bu sebeple bunlara izin verilmemesini Jandarma Tabur Kumandanlığına tebliğ ettiğini beyan ederek, ondan valiliğin haberi olmadan bu konuda işlem yapılmaması konusunda gerekli yerlere emir vermesini istiyordu.

Esat Bey'e, Albay Bremond tarafından 2887 telgraf numaralı cevapta jandarma erlerinin terhis edilmeleri hakkındaki emrin kendisine ait olduğunu ve Esat Bey'in bu işe müdahale etmesine lüzum olmadığını, onun tarafından Jandarma Tabur Kumandanlığı'na gönderilen emrin yok hükmünde sayılmasını söylüyordu.³⁵³

Esat Bey'le Albay Bremond arasında anlaşmazlık yeni sorunlarla büyümeye devam etmiştir. İşgal kuvvetleri komutanı olarak Albay Bremond'un Osmanlı yönetimini hiçe sayan uygulamaları ile buna karşı direnen Esat Bey'in mücadelesi Esat Bey'in görevden alınmasına kadar devam edecektir. Bremond tarafından eşkıya

³⁵² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İctima Senesi 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 448.

³⁵³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İctima 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 448.

ile mücadele adı altında Payas kazası ahalisine silah dağıtılması üzerine Esat Bey ona yasayı hatırlatacak ve ahaliye dağıtılan silahların geri alınmasını isteyecektir. Ayrıca çetelerle mücadele için vilayet jandarma idaresine ve Payas kaymakamlığına yazı yazıldığı vurgulanacaktır. Bremond'un cevabi yazısında ise bu emirlerin iptal edilmesi istenmiştir.³⁵⁴

Albay Bremond, 1919 yılı içinde Esat Bey'e yeni bir yazı yazarak onun il içindeki asayiş konularında Fransızlara karşı daima sorumlu olduğunu ve elindeki bütün imkânları seferber etmesi gerektiğini, aldığı tedbirlerin yetersiz olduğunu ve sorumluluğunun sürekli olduğunu hatırlattı. Daha sonra da görevden alındığını ve yerine merkez administörü büro başmüdürü Kemal isminde bir şahsın atandığını duyurdu.³⁵⁵ Ondan ilk trenle İstanbul'a gitmesini istedi.

Esat Bey, Albay Bremond'un yapmaya çalıştıklarını ve kendisinin hissiyatını meclisin 26. 02. 1921 tarihli açık oturumunda şu şekilde anlatır;

“Aradan bir müddet geçtikten sonra memlekette birtakım teşkilât ve tertibat icrasına kalkıştı. Ezcümle mülhakata (Guvernör) sıfatıyla birçok zabıt gönderdi. Bütün umur-u idareye, muamelâta, umur-u inzibatiyeye müdahale etti. Onun netayici olarak Ermeniler şımardılar. Kasabada birtakım iğtişâşat vukua geldi. Hat işletme komiseri Ahmet Mazhar Bey bir gece elim bir surette şehit edildi. Vanlı Ahmet Efendi kezalik şehit edildi. Geceleri emniyet ve asayiş kalmadı. Herkes çarşıda gezemez oldu. Ondan sonra memurların azil ve nasbi meselesine de müdahale etmeğe başladı. Evvelce; Osmanlı kanunu cari olacak ve sizin işinize müdahale etmeyeceğiz, dediği halde bilâhara memurların azil ve tebdiline müdahale etti. Filân memur fenadır, azlediniz, filân memuru ben tensip ettim, bunu istihdam ediniz diyor. Ondan sonra kendi amalane hadim olmayan jandarmaları terhis etti ve bunu hükümetin tasdikine iktiran ettirmek istedi. Polisleri de bu vaziyete getirdi. Nihayet son zamanlarda vaziyet daha fenalaştı. Kapitülâsyon meselesini teklif etti. Dedi ki: siz şimdiye kadar kapitülâsyon ahkâmını lâğvettiniz. Biz bunu kabul etmedik. Onun için bunun iadeten tatbikini size teklif ediyorum. Bir hafta sonra «müsakkafat vergisine zam icrasını ben

³⁵⁴ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 449.

³⁵⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 448.

kabul ettim, bunun vilâyette tatbikine karar verdim. Bunu icra ediniz» diye teklif etti. Tabii o vakitte bendeniz vali vekili idim. Bunu kabul etmedim. Kendisi ısrar etti, bunu geri alınız dedi. Bendeniz, bunu geri alamam, eğer sizin bir diyeceğiniz varsa resmen yazarsınız, onun üzerine ben yapılacak muameleyi düşünür ve iktiza eden cevabı veririm, demiştim. Tehdit etti. Dedi: Sizden evvelki vali de böyle yazdı. Protestoyu geri aldırđım, siz de bunu almak mecburiyetindesiniz, almazsanız hakkınızda kararı askeriye muhalefet ettiniz diyerek divanı harbe vereceğim. Dedim ki, bu hükümetin hukuku hâkimiyetine taallük eden bir meseledir.

Ben bunu kabul edemem ve resmen de protesto ediyorum. Devletin menafî ve hukuk-u hâkimiyetine taallük eden mesailde sizin bu gibi muzır tekliflerinizi katiyen kabul edemem ve bu mesleğim de lâyetegayyerdır demiştim. Kezalik müsakkafat meselesi için çok ısrar etti. Onu da kabul etmedim. Cevap verdim. Bunu icraya mükellefsin dedi. Ancak merciine yani İstanbul'a ircadan sonra malûmat vereceksin dediler. Bunu da reddettim. Kabul etmedim. Siz dedim; hangi kuvvete istinaden bunu reddediyorsunuz. Bugünkü günde vaziyete biz hâkimiz.³⁵⁶

Bütün İstanbul, en büyük ağır şeraitimizi kabul ettiği halde siz nasıl oluyor da bunu reddediyorsunuz. Canınıza acımıyor musunuz? Ben dedim. Hayatım bütün namuskârane geçmiştir. Binaenaleyh devletin menafine mugayir, muzır hiçbir teklifatınızı kabul etmem. Bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almışumdır.”

III. 4. 2. 2. Esat Bey'in Ankara'ya Geliş ve Meclis'e Mebus Seçilmesi

Esat Bey, Adana'da Fransızların baskısı ile İstanbul Hükümeti'nce geri çağrılmış, İstanbul'da Adana hakkında sadrazama bilgi verdikten bir müddet sonra da Ankara'ya mektupçu olarak atanmıştır.

Aynı günlerde Ankara'ya vali olarak atanan Ziya Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından geri çevrileceğini düşünüp İstanbul'da kalırken; Esat Bey, Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya hareket etmiştir. “Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları” isimli kitabında o günleri şöyle anlatır:

“Ankara'ya geldiğimde defterdar Yahya Galip Beyefendi vali vekili

³⁵⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C. 2, s. 449.

bulunuyorlardı. – Şimdi Ankara mebusudurlar – Muhasebe-i hususiye müdürü Tevfik Bey de mektupçu vekili idiler. Yahya Galip Bey'e emrimi verdim, okudular: “İstanbul Hükümeti ile münasebetimiz, muhaberemiz kesilmiştir. Vilayet erkânından bazıları da azlolunmuşlar, çıkarılmışlardır. İstanbul Hükümeti'nin tayin ettiği memurları, Eskişehir mutasarrıfı bizden sormadan Ankara'ya bırakmaz. Fakat sizi burada tanıyanlar bulunduğundan bir kere gelmenizi muvafık gördük. Onu da söyleyeyim ki tamamen emniyet edemiyoruz. Çünkü nasıl adamsınız bilemiyoruz. Gayemiz istiklal, mücadelemiz zordur. Bu uğurda ölmek, sürülmek gibi tehlikeler de vardır. Bunları bilmeniz lazımdır ” diye söylediler. Sözlerini dikkatle dinliyor, haklı buluyordum. Eskişehir'den çevireceklerini de takdir ediyordum. Buna verdiğim cevaplar şu idi : “Ben işgal altında bulunan Adana'da mektupçu ve vali vekili idim. Haksızlığa, müdahalelere tahammül edemedim. İşgal memurları ile şiddetli mücadelelerde bulundum. Büyük tehlikelere maruz kaldım. Binnetice oradan çıkarıldım. Burada da aynı vaziyete düşmem sizin için iyi bir şeref teşkil etmeyecektir.” dedim. Adana'ya ait ahval ve vaziyeti, orada geçirdiğim safhaları izah ettim. İşte bu izahatım üzerine işe başlayabildim.

Bir iki gün sonra büyük halaskârı görmek istedim. Yaverleri vasıtası ile müsaadelerini rica eyledim. Ziraat Mektebi'nde bulunuyorlardı, mevsim kış hava çok soğuk idi. Yerde iki üç karış kadar kar vardı. O vakitlerde Ankara'da otomobil değil, muhafazalı iyi bir araba bile bulmak mümkün değildi. Yaylı arabalar vardı. Bununla sabahleyin saat dokuzda Ziraat Mektebi'ne gittim, gidinceye kadar açık arabada epey üşümüştüm. Yaver Bey beni sıcak bir odaya aldılar, kahve ikram ettiler. Biraz sonra büyük şef yanlarında heyeti temsiliye erkânı olduğu halde odalarına kabul ettiler, Ankara'ya gelmeden evvel nerede bulunduğumu sordular. Adana'daki vazifemi arz edince oranın ahval ve vaziyetini de sual buyurdular, bittabi arz ettim, lütfen dinlediler. Neticede: “İzahatınızdan memnun oldum, burada da çalışırsınız,” diye iltifatta bulundular. Vazifeme başladıktan bir hafta sonra, Yahya Galip Bey: “Çorum, Kırşehir, Yozgat mutasarrıflıkları açıktır, hangisini istersiniz?” dediler. Vücutça çok yorgun ve rahatsız olduğumdan itizar ettim, fakat ısrar ettiler. Tayinimi Kırşehir'e rica ettim. Kolordu'dan yaylı bir araba temin edilmiş yanıma da iki asker verilmişti, yola çıktım. Beynam, Kaman ve daha başka yerlerde kalarak beş altı gün

zarfında Kırşehir'e varabildim.”

Bir gün akşamüstü vilayetten beni makine başına istediler. Derhal gittim. “Mahrem tebligatımız olacaktır. Sizden, muhabere memurundan başka kimse bulunmayacaktır,” dediler. Makine başında benden ve muhabere memurundan başka kimsenin olmadığını söyledim. “Ankara’da meclis-i fevkalade açılacaktır, her livadan beşer aza seçilecektir. Müntehib-i sanileri hemen davet ediniz. Nihayet bir hafta içinde bu intihap işlerini bitiriniz. Ve bitireceğinizi de şimdi taahhüt ediniz.” diye söylemişlerdi. Mesele çok mühim idi. Makine başında kaymakamlarla, merkezde jandarma kumandanı ile görüştükten sonra bu işin bir hafta içinde arkasını alacağımı bildirdim. Vilayet memnuniyet beyan eyledi. Kırşehir’e İsmet Beyefendi’nin de - Başvekil İsmet Paşa Hz. – intihapları mevzuubahis idi. Müşarünileyh Edirne’den seçilecekleri ahiren malumat alınması üzerine diğer beş zat intihap edilerek vilayete bildirildi. Bu mühim intihabatın az zaman içinde ikmalinden dolayı vilayet makamı teşekkürde bulundu.”

Birinci TBMM için seçimlerin yapıldığı bugünlerde Rize Müdafaa-i Hukuk Reisi Mustafa tarafından Lazistan mebusu olarak seçildiğine dair bir telgraf alır. Telgrafta Lazistan livası tarafından Meclis azalığına seçilmiş olduğundan aynı gün Rize’den hareket eden diğer meclis azalarından Necati ve Doktor Zeynelabidin Beylere mazbatasının teslim edilmiş olduğu bildirilir. Ankara valilik makamından da bu içerikte bir telgraf yazısı alır. 26 Nisan 1920 tarihinde Meclis’e dâhil olur. Bu günlerde Meclis pek heyecanlıdır, millet ve memleketin kaderi ve genel vaziyeti hakkında şiddetli münakaşalar yapılıyor, önemli kararlar veriliyordu. Görüşmeler ve tartışmalar çok vakit gece yarısına kadar bazen de sabahlara kadar devam ediyordu...

III. 4. 3. Esat Bey’in Milli Mücadele’ye Bakışı ve Sosyal Konulara Yaklaşımı

III. 4. 3. 1. Esat Bey’in Milli Mücadele’ye Bakışı

Esat Bey, gerek Adana’da Albay Bremond’la olan yaşadığı çatışma, gerekse de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bir azası olarak görev aldığı çeşitli kademelerdeki çalışmalarından onun Milli Mücadele konusunda inançlı bir mebus olduğunu

söylemek mümkündür. O, işgallere karşı çıkmış, çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını korumaya çalışmış ve daima içinden çıktığı Türk halkının çıkarlarını savunmuştur. O, bütün bunları kuşkusuz ki bağımsızlığa ve kurtuluşa olan inancı bağlamında yapmıştır. Ankara'ya geldiğinde Ankara defterdarı Yahya Galip Bey ve Muhasebe-i Umumiye Müdürü Tevfik Bey'e hitaben söylediği;

“Ben işgal altında bulunan Adana'da mektupçu ve vali vekili idim. Haksızlığa, müdahalelere tahammül edemedim. İşgal memurları ile şiddetli mücadelelerde bulundum. Büyük tehlikelere maruz kaldım. Binnetice oradan çıkarıldım.”

sözleri yaşadıklarının sebebini açıklaması bakımından calib-i dikkat bulunmuştur.

Esat Bey, TBMM'nin İngilizler tarafından tuzak kurulan Batum'daki ahaliye yardım edilmesi taraftarıdır. İngilizlere karşı direnen Batum'daki insanların mazlum olmaları hasebiyle silah ve mermiyle takviye edilmesini önerir. Onun Batum'a yardım edilmesi hakkındaki isteği buraların Misak-ı Milli sınırları içinde bulunması nedeniyledir. Ona göre İngilizlerin hileleri sonucunda Gürcüler, Batum'a girmişlerdir. Batumlular bunlara karşı direnemeyeceklerini anlayınca ülkelerinin hukukunu savunmaya koyuldular. Elleriindeki araç gereçler ülkelerini savunmaya yeterli değildir. Düşmanlarıyla top ve tüfekle savaşırken onlara karşı sadece sevgi duymak yetmez. Mazlum durumundadırlar ve TBMM'nin onlara her şekilde yardım etmesi gerekir. Çünkü onlar TBMM açıldığı zaman tam bir samimiyetle meclise iştirak etmişlerdir.³⁵⁷

Esat Bey, Millî Mücadele sonunda kırmızı- yeşil şeritli İstiklâl Madalyasını ve Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı madalya beratını almıştır. Madalya'nın kırmızı şeridi Adana'daki askeri mücadelesini, yeşil şeridi ise Millî Mücadele'yi yöneten TBMM üyeliğini temsil eder. Birinci TBMM müzesinde bugün fotoğrafı duvarda asılı, nüfus kâğıdı ise bir camekânın içindedir.

III. 4. 3. 2. Esat Bey'in Sosyal Konulara Yaklaşımı

Esat Bey, Lazistan mebusu olarak hem Rize'de meydana gelen olumsuz

³⁵⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 1, İ. 44, 7. 8. 1336, C. 2, s. 120.

durumlara karşı hem de bütün yurttta yurtttaşları ilgilendiren olaylara karşı kayıtsız kalmamış Meclis'te bunların çözümüne yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bazen Hopa'da teberru edilen arsaların sahiplerine iadesi için,³⁵⁸ bazen, Kars ve Ardahan yolunun genel yollar kapsamına dâhil edilmesi için, bazen de Rize'den fındık, portakal, limon, mandalina, çay ve dut yetiştirilmesi hakkında kanun teklifi vererek bu yolda çalışmalar yapmıştır.

Bu çalışmaların bir kısmı sonuca ulaşmış bir kısmı da yasa teklifi, istizah ya da takrir düzeyinde kalarak somut bir sonuca dönüşmemiştir. Karadeniz limanlarına, ithal olunacak mısır ve mısır unlarıyla İzmit sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında İktisat Encümeni Mazbatası 13. 02. 1922'de Meclis'te tartışılırken bölgesinin sorunları hakkında oldukça bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Meclis'te Lazistan sancağının zahireye ihtiyacı olduğunu, ihtiyacın fevkalade düzeye ulaştığını, derhal zahire sevk etmek ve makul fiyatlarla bunu satmak imkânı yoksa buna alternatif yolların bulunması gerektiğini bunu bulmak vazifesinin de hükümete düştüğü görüşündedir.³⁵⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23. 09. 1922 tarihli gizli oturumunda bir grup arkadaşıyla bir takrir vererek meclisin Yunan işgalinden yeni kurtarılmış şehirlerin bazılarında celseler yapmasını önerdi.³⁶⁰ Böylece işgalden kurtarılan yerler daha yakından görülecek ve halkla doğrudan temas edilerek onların sorunları daha iyi anlaşılacaktır. Bu da savaş yorgunu halka moral ve güç verecekti. Bu düşünce devlet-millet dayanışmasının bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Esat Bey, Batum'da yaşayan soydaşlarımıza meclisin maddi ve manevi olanaklarını seferber etmek suretiyle yardım etmesini istiyordu. Ona göre burada yaşayanlar 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Rus işgaline uğramış olsa bile burası ahalsinin yaşadıkları onları Anadolu'ya daha çok bağlamıştı.³⁶¹ Gürcülerin Batum'u işgalinden sonra yaptıkları mezalime dair Batum'dan gönderilen Zihni imzalı telgraf üzerine onun 6. 3. 1922'de mecliste yaptığı konuşmada Batumlulara

³⁵⁸ Çoker, s. 660.

³⁵⁹ TBMM Gcz, Devre 1, İctima Senesi 2, İ. 159, 13. 02. 1338, C. 2, s. 753.

³⁶⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İctima Senesi 3, İ. 107, 23. 09. 1338, C. 2, s. 811.

³⁶¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 18, İctima Senesi 3, İ. 3, 6. 3. 1338, C. 1, s. 119.

yardım etmek gerektiğini, yardım için sadece top ve mermi göndermenin yeterli olmadığını bundan başka askeri heyetlerin ve ahaliyi aydınlatmak ve irşat etmek için oranın yerel halini yakından bilen temiz mizaçlı şahısların oraya gönderilmesini gerektiğini savunur. Böylece onların manevi gücünü artırmış olacakları kanaatindedir. Batumluların ikide bir yazdıkları telgraflarda “*biz kendimiz için her türlü fedakârlığı yapıyoruz, fakat siz de yardım ediniz*” diye feryat ve figan ettiklerini, bunun için onlara kayıtsız kalmanın doğru olmadığı düşüncesindedir. Esat Bey’in Batum’da doğmadığını ve burada bilinen akrabalarının yaşamadığı, dahası burada menkul ya da gayrimenkul mallarının bulunmadığını hesaba katarsak onun Batum konusundaki duyarlılığı yukarıda ifade edildiği üzere onun Misak-ı Milliye olan bağlılığı ve yurtseverlik hisleriyle açıklanabilir.³⁶²

Esat Bey’in, Lâzistan livasında bir darülhilâfe medresesi tesisi hakkındaki kanun teklifi, Ordu-Sivas yolunun genel yollar kapsamına dâhil edilmesine dair kanun teklifi, Karadeniz sahiline dışarıdan ithal edilecek hububat ve dakikin muvakkaten gümrük resminden istisnası hakkında kanun teklifi, Rize’de bir sultani mektebi açılmasına dair tavrı onun halkçı duyarlılığına başka örneklerdir.

20 Haziran 1921 tarihli bir tavrı arkadaşlarıyla beraber şehit anası, şehit babası veyahut mülteci durumuna düşmüş insanlar için Meclis’in özel oturum düzenleyerek bunlara yardım edilmesini istemesi onun gerçek mebuslar gibi yalnız Rize için değil bütün Türk halkı için sorumluluk duyduğunu göstermektedir. Bu tavrı, Anadolu’nun işgal altındaki kıyı bölgelerinden düşman ayakları altında namus ve hayatını çiğnetmemek için iç kısımlara akın eden şehit anaları ve babaları ile yüzbinlerce muhacirin altı seneden beri durmaksızın mahvolduklarını bu durumun devletin nüfus kaynağını kurduğunu bu hususun ise varlığımızı temelinden sarstığını, kış gelmeden muhacirlerin yurtlarına gönderilmeleri için gerekli paranın derhal ve kayıtsız şartsız ödenmesini istemesi onun insani hislerini yansıtmaması açısından da dikkat çekicidir.³⁶³

Esad Bey’e ait seyrisefain vapurlarının Atina (Pazar) ve Hopa’ya uğramalarına

³⁶² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 18, İçtima Senesi 3, İ. 3, 6. 3. 1338, C. 1, s. 120.

³⁶³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2, İ. 40, 20. 6. 1337, C. 1, s. 419.

dair bir temenni taktiri de vardır. O, bu taktirde gerekçeleriyle birlikte gemilerin niçin Atina (Pazar) ve Hopa'ya uğramaları gerektiğini gerekçeli olarak izah etmeye çalışmış, Batum'un işgalinden sonra Ardahan, Artvin ve Kars livalarının denize çıkış noktasının Hopa olduğunu, gemilerin ancak Rize'ye kadar gittiğini, yolcuların bu durumda zor durumda kaldığını, hiç olmazsa onbeş günde bir gemilerin Hopa ve Pazar'a uğraması gerektiğini, Kars, Ardahan ve Batum mebuslarının da bu durumdan şikayetçi olduğunu söylemiştir.³⁶⁴

Eğitim konusunda da duyarlılığı bulunan Esat Bey, Rize'de bir sultani mektebi³⁶⁵ açılması için bir taktir vererek; Lazistan livasının ikiyüz elli bin nüfusu bulunduğunu, sınırda olması nedeniyle burasının gayet önemli bir yer olduğunu, ilde sadece idadi mektebinin olduğunu, babalarının yüksek okullara göndermemesi nedeniyle çocukların beş senelik idadi eğitimiyle kaldığını dile getirir.³⁶⁶

Niğde mebusu Ali Bey'in, Nevşehir'de bir liva mahkemesi teşkili hakkındaki kanun teklifini destekler ve burada bir liva mahkemesi kurulursa halkın barış ve sükûnet bulacağını iddia eder. Esat Bey, memuriyet hayatında Niğde'de görev yapmış olduğu için burayı ve buranın ihtiyaçlarını bilmesi uzak ihtimal değildir. Onun bu iddiası, anlaşmazlıkların çözümü için adaletin tevzi edildiği mahkemelerin insanların ulaşabilecekleri bir noktada bulunmasının önemine işaret eder.³⁶⁷ 25. 12. 1920 tarihli Meclis oturumunda onun bunu iddia etmesi isyanların sürüp gittiği ve Osmanlı Devleti'nin fiilen yıkılması dolayısıyla halk nezdinde bir devlet nizamının kalmadığı bir ortamda ayrıca önem kazanıyor. Çünkü devlet otoritesinin kendisini en yalın biçimiyle hissettirdiği kurumların başında mahkemeler gelir. Buralar hem devletlerin varlık sebebi adaletin dağıtıldığı yerler hem de devlet idaresinin korunduğu yerlerdir. İnsanlar arasındaki uyuşmazlıklar ile insanların örgütlü bir güç olan devlet arasındaki uyuşmazlıklar tarafsız ve bağımsız olan bu kurumlarda çözüme kavuşturulur.

Esat Bey'in hukuku hak arama aracı olarak görmesi onun kanun ve

³⁶⁴ TBMM Cz, Devre1, Cilt 26, İçtima Senesi 3, İ. 178, 22. 1. 1339, C. 1, s. 445.

³⁶⁵ Mekatib-i Sultaniye: Sultani Okulları, Liseler, (Ferit Develioğlu, s. 963.)

³⁶⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 26, İçtima Senesi 3, İ. 178, 22. 1. 1339, C. 1, s. 445.

³⁶⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İ. 121, 25. 12. 1336, C. 2, s. 19.

yönetmeliklerle içli dışlı olan memuriyet göreviyle ilgili olsa gerektir. Mutasarrıf, mutasarrıf vekili, tahrirat müdürü, vali yardımcısı, vali vekili ve mebus şeklinde kanun adamı olarak çalıştığı meslek hayatı onda kanunlara dayalı bir zihniyet yapısı oluşturmuştur. Görevi zaten kanun yapmak ve uygulamak olan bir insanın hukukun tecessüm ettiği mahkemeleri anlaşmazlıklar için reçete olarak görmesi kadar normal bir durum olamaz. Üstelik Esat Bey mektupçuluk³⁶⁸ yapmış bir memurdur. Dönemin koşullarda hukuka en duyarlı olması gerektiği düşünülen insanların başında gelmektedir.

III. 5. Zeynelabidin Bey (Atak)

III. 5. 1. Zeynelabidin Bey'in Biyografisi

Daha çok Dr. Abidin Bey olarak da bilinen Zeynelabidin Bey, 1879'da Kosova'nın Yakova ilçesinde doğdu. Yakova eşrafından Hüseyin Âdem Bey'in oğludur. Annesinin adı ise Emekli Sandığı arşivindeki bir nüfus kayıd örneğine göre Dudu'dur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek 28 Şubat 1904'te Askeri Tıbbiye Mektebi'ne girdi. 28 Haziran 1910'da Tabib Yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak bir yıl Gülhane Askeri Tababet Okulu ve Hastanesi'nde staj yaptıktan sonra 28 Haziran 1911'de Edirne'deki 2. Süvari Tugayı Alay Tabipliği'ne atandı. Bu görevde iken Arnavutluk harekâtına katılan erler arasında kolera baş göstermesi üzerine geçici olarak harekâta bulunan 32. Alay Tabipliği'nde görevlendirildi. Arnavutluk'tan dönüşünde eski kıtasıyla Balkan Savaşı'na katıldı.

1913 yılı Aralık ayında Harbiye Nezareti'nin emriyle İtalya ve Arnavutluk'ta özel göreve gönderildi. 26 Şubat 1914'te 5. Tümen 14. Alay tabipliğine tayin edildi. Mart ayında Teşkilat-ı Mahsusa'ya alınarak 1. sefer kuvvetiyle İran'a gitti. Dilman, Rumiye, Havulak ve Merağa Muharebeleri'ne katıldı. Haziran'da Muş Askeri Hastanesi'ne atandıysa da Muş'un Rus işgaline uğraması üzerine hastane personeli ile birlikte Elaziz'e sonra da Erzurum'a intikal etti. 1915 Aralık ayında Sıhhiye Depo

³⁶⁸ Mektupçu: Vilayet veya diğer resmi dairelerde yazı işlerini idare etmekle vazifeli bulunan en büyük memur. (Bkz: Ferit Develioğlu, s. 606)

Taburu ve Sıhhiye Kolları Komutanlığı'na getirildi. Erzurum'un işgalinde Erzincan'da görevlendirildi. Yakalandığı tifüs hatalığı nedeniyle üç ay hava değişimi ile İstanbul'a ailesinin yanına gönderildi. 29 Haziran 1916'da kıdemli yüzbaşılığa yükseltildi. 28 Temmuz 1916'da Kayseri İncesu İstasyonu Tabibi ve sonra da Şifa Yurdu Baştabibi olarak görev aldı. Bu arada iki ay İncesu Kaymakamlığı'na vekâlet etti. 1918 yılı başlarında hastanenin lağvı üzerine Batum Askeri Hastanesi Baştabipliği'ne atandı. Kısa bir süre sonra Romanya Cephesi'nden gelen 46. Seyyar Hastane Baştabibi olarak 3. Kafkas Tümeni emrine verildi. 11. Alay Baştabibi olarak Doğu Harekâtı'na katıldı. TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimlerde Lazistan'dan mebus seçildi. 26 Nisan 1920'de Meclis'te hazır bulundu. Mebus sicil numarası 302 dir.³⁶⁹ Bolu Ayaklanması'nda genel kurul kararıyla izinli sayılarak ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı ve bir süre Düzce Kaymakamlığı'nı yürüttü. Sıhhiye Bölüğü ve seyyar hastane sevk ve idaresindeki becerisi nedeniyle Milli Müdafaa Vekâleti'nin isteği üzerine yeniden izinli sayıldı. Batı ve Güney Cephelerinde sağlık müfettişi olarak görev yaptı. Sonraki toplantı yıllarında Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu'nda kâtip ve sözcü olarak çalıştı. Bu arada 10 Ekim 1920'den geçerli olmak üzere Tabip Binbaşılığa yükseltildi. Bir soru önergesi verdi. 11 Ağustos 1923'e kadar mebusluk görevini sürdürdü.

Mebusluğu bu dönemde sona erip Meclis'ten ayrılınca bir süre Gülhane Hastanesinde staja gönderildi. 14 Temmuz 1925'te Kuva-yı Havaiye Sağlık Şubesi'ne atandı. 1 Haziran 1926'da Tabip Yarbey olarak Sivas Askeri Hastanesi Baştabipliği'nde görevlendirildi. 5 Temmuz 1921'de Niğde Askeri Hastanesi Baştabipliği'nde görevlendirildi. 5 Temmuz 1921'de Niğde Askeri Sanatoryum Baştabibi, 27 Ekim 1927'de 6. Fırka Baştabibi, 10 Ocak 1928'de Denizli Hastanesi Baştabibi oldu. 18 Şubat 1929'da tekrar 6. Fırka Baştabipliği'ne getirildi. Hastalanması üzerine Gülhane Hastanesi Baştabipliği emrine verildi. 1 Haziran 1926'da Tabip Yarbeyliğe terfi etti. 18 Ocak 1932'de sağlık durumundan emekliye ayrıldı. Bundan sonra herhangi bir işle meşgul olmadı. Dr. Zeynelabidin Atak 23 Mayıs 1939'da İstanbul'da vefat etmiştir. Onun kalbinden rahatsız olduğu ve şeker

³⁶⁹ TBMM Arşiv Dairesi Başkanlığı.

hastası olduğu tedavi gördüğü Gülhane Askeri Hastanesi Dâhiliye Kliniği doktorlarından Prof. Dr. Albay A. Noyan'ın ölüm raporundan anlaşılmaktadır. Ölüm nedeni olarak kalp zaafi gösterilmiştir. Ölümünden iki gün sonra yani 25. 5. 1939'da tutulan bu raporda;

“Emekli Dr.Yarbay Hüseyin oğlu Abidin Atak, İstanbul (yaşı 60) nefes darlığı ve zaman zaman gelen tıkanıklık ve sıkıntıdan şikâyet ederek hastanemize müracaat etmiş, tedkik ve tedavi için 15. 03. 939 tarihinde yatırılmıştır. Muayenede rielerde rüküdet ve kalpte miyokarda ait araz bulunmuştur. Laboratuar tedkikinde kanda üre 0,40 gr, glisemi 3,97 gr, Wass menfi ş.t. (12,2_10,5_7) R.K. idrarda protit 0,25,glusid 35 gr.bulunmuştur. Şekerli diyabet ve miyokarditi tedavi edilmeye başlamış, yapılan tedavilere rağmen 25. 5. 939 tarihinde umumi anazarka ile kalp zaafından vefat ettiğini bildirir rapordur.” denmektedir.

O, evli olup üç çocuk babası idi. Karısı Nimet Hanım, 1891 Diyarbakır doğumlu olup Mustafa İrfan isimli bir şahsın kızıdır ve 07. 05. 1967'de vefat etmiştir. Zeynelabidin Bey'in çocuklarının isimleri ise Nazlı Sevda, Leyla Nimet ve Ayşe Azize idi. Bunlardan Nazlı Sevda, 15. 02. 1930'da Drama'da; Leyla Nimet Ağustos 1925'de Drama'da; Ayşe Azize ise 06. 02. 1911'de İstanbul'da dünyaya gelmişlerdir. Ayşe Azize 5. 7. 1934'te Mehmet Alaaddin isimli bir şahısla evlilik yapıp ardından “Pazvantoğlu” soyadını aldı. Mehmet Alaaddin Pazvantoğlu, 1980'de öldü. Leyla Nimet, 21. 3. 1960'da Hamit Beliş Belli ile evlenmiştir. Evlendikten sonra “Belli” soyadını almıştır. Hamit Beliş Belli ise 22. 04. 2010 tarihinde vefat etmiştir. Onun bu evlilikten Mehmet Tuğrul isimli bir çocuğu olmuştur. Nazlı Sevda'nın da evlilik yapıp boşandığı anlaşılmakla birlikte evliliğini kiminle ve ne zaman yaptığı bulunamamış ancak Emekli Sandığı arşivindeki bir nüfus kayıt örneğine göre 15. 5. 1971 tarihinde Mustafa Kemal Başbuğoğlu isimli şahıs ile evlenerek “Başbuğoğlu” soyadını aldığı anlaşılmıştır. Bu şahıs ise 04. 01. 2001'de ölmüştür. Zeynelabidin Bey'in ölümünden sonra eşi Nimet Hanım ile çocukları Nazlı Sevda ve Leyla Nimet'e 01. 03. 1952'de Maliye Bakanlığı tarafından vatani hizmet tertibinden aylık bağlanmıştır.

Zeynelabidin Bey, medrese eğitimi almamasına ve herhangi bir dini görev ifa

etmemesine rağmen dindar bir kişiliğe sahiptir. Savaş koşullarında ölüm hadiselerine sıkça tesadüf etmesinin, onu olduğundan daha dindar hale getirmiş olması uzak ihtimal değildir. O, batılı anlamda eğitim veren askeri okullardan mezun olmuş ve değişik yerlerde doktorluk yapmış bir insandır. Onun dindar olduğuna dair ipucu mecliste yaptığı çeşitli konuşmalarında dini terimlere sıkça başvurması ve ülkeyi kurtarmayı dini kurtarmakla eş değer görmesidir denebilir. Onun dindar olması ülkenin içinden geçtiği savaş çemberi ve doktorluk mesleğinin özelliği ile açıklanabilir. Zeynelabidin Bey bir doktor olarak cephe ve hastanelerde birçok ölüm vakasına tesadüf etmiş, iyileşmesi kabil olmayan hastaları görmüş, birçok kişinin son nefesinde yanında bulunarak dini duyguların yoğun biçimde yaşandığı atmosferlerde yaşamıştır. Bu durum ise onda dini duyguları güçlendirmiş olmalıdır. Bunun haricinde o ve diğer mücadele arkadaşları milli mücadeleyi halifeyi kurtarmak için de veriyorlar, bunu bir ibadet olan cihat olarak görüyorlar dahası dinsiz olduklarına dair çeşitli mihraklarca yapılan propagandaya karşı da dini argümanlarla mücadele etmeye çalışıyorlardı. Ancak yine de Zeynelabidin Bey'in dindarlığının daha çok insani bir duyarlılığın ürünü olduğu vurgulanmalıdır.

Karahisar mebusu Şükrü Bey'in Konya Ayaklanması hakkında sual taktiri ve Dâhiliye Vekili'nin cevabı görüşülürken Zeynelabidin Bey kendilerinin İslamiyet'i temsil ettiklerini savunur. İslam tevhit dini olduğuna göre kendileri de birlik ve beraberlik içinde olmalıydılar.³⁷⁰

Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayanlar onun için önce ahali-i İslam sonra Türk'tür. İslam ahali olmaları onların kurtarılması için yeterli bir sebeptir. Meclis'in 21. 3. 1921 tarihli oturumunda onların yaşadığı yerlerin bir an önce işgalden kurtarılması ve buradaki Müslümanların ülke sınırları içine alınması gerektiğini savunur. Bir sene önce de 6. 5. 1920'de yalnız eski hudutlarımızı değil tek mil hudutlarımızı işgal etmek üzere Meclis'e toplandıklarını savunmaktadır.³⁷¹

Ondaki bu yönde oluşan düşünceler hem bilincinde II. Abdülhamit döneminde etkinlik kazanan İslam birliği politikasının etkisini göstermesi açısından dikkat

³⁷⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İ. 88, 23. 10. 1336. s. 199.

³⁷¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İ. 154, 21. 03. 1337, C. 3, s. 456.

çekicidir hem de Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için çaba gösteren TBMM'nin dış politikasına uygundur. Bu politikanın Anadolu dışında karşılığının olmadığı düşünülmemelidir. Metin Hülagu'nun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi'nde yayımlanan *Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri* isimli makalesinde belirtildiği üzere yirminci yüzyılın başlarında İslam ülkeleri dünyanın dörtte üçünden daha fazla bir kısmını sömürgeleştiren Avrupa emperyalizmi karşısında tam bir çaresizlik içerisinde kalmışlar ve bu çaresizlik kendilerini zorunlu olarak bir takım kurtuluş yolları aramaya zorlamıştır. Örneğin Emanullah Han'ın cülûsundan sonra (20 Şubat 1919) Afganistan İngiltere'ye savaş ilan etmiş; İran, Asya'da genişlemekte olan Bolşevik hareketini fırsat bilerek İngiliz himâyesinden kurtulma çabasına koyulmuş; Libya, Senûsîler vasıtasıyla İtalyan askerî varlığına ve siyâsî çalışmalarına mukâvemet etmeğe çalışmış; Mısır'da Vefd Partisi İngilizler aleyhine tahriklerde bulunmuş; Necid ve Yemen'de ise siyâsî hareketler cereyân etmiştir. Diğer taraftan Filipin'de Moroların isyanı hüküm sürerken 1920'de Irak'ta ihtilal vuku bulmuş ve yine aynı tarihlerde Müslümanlar Pencap isyânına iştirak etmişlerdir.

İslam âleminin içinde bulunduğu bu durum ve bağımsızlığa kavuşma arzusu, istikballerini kazanmakta onları kaçınılmaz olarak birliğe sevketmiş, bu da Türkiye'deki Milli Mücâdele ileri gelenleri ile faal bir sûrette ortak çalışmada bulunmaları neticesini doğurmuştur. Mustafa Kemal, bir konuşmasında bu hususa işaret ederek Haziran 1920 tarihine kadar uzanan, kendilerine muayyen önerilerde bulunan birçok Arap lideriyle anlaşma akdettiğini belirtmiştir. Bu beyanâtın örneklerinden birini Necef Şeyhi'nin göndermiş olduğu mektup oluşturmaktadır.

24 Mayıs 1920'de Necef Şeyhi'nin sekreteri Abbas tarafından imzalanan ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazılmış olan bu mektupta, Mustafa Kemal'in daha önce Necef Şeyhi'ne göndermiş olduğu mektuba ve hediyelere teşekkür edilmiş, cihadın ilan edileceğine dâir tam destek sözü verilmiş ve Belucistan, İran, Hindistan ve Hadramut şubelerine gerekli talimatların verileceği bildirilmiş ve kendisinden 15.000 altın sterlin istenmiştir.

Genelde Arap, özelde ise İslam dünyasının duygularını iyi bilen ve hilâfet

hareketinin, müslüman ülkeler ve Arap milletlerinin durum ve tutumlarının kendi mücadeleleri ve yakın ve ortadoğu politikaları açısından büyük önem taşıdığı uzun bir süredir bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa ve Mili Mücadele hareketinin önde gelen simaları, bu ülkelerin maddî ve manevî desteğini elde etmek için bir takım tedbirler almışlar, sınırlarına yakın ülkelerden başlamak üzere, Doğu Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'a kadar, batıda Arnavutluk; güneyde Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan; güney batıda Cezayir ve Fas'a kadar tüm İslam ülkelerini kapsayacak biçimde siyasî nüfuzlarını genişletmeğe çalışmışlar; Millî Mücadele'nin ilk günlerinde, Erzurum ve Sivas'ta çeşitli İslam ülkeleri temsilcilerinin katıldığı kongreler düzenlemeyi; Hindistan, Afganistan, Azerbaycan ve Arabistan gibi İslam ülkelerinde beyannâmelerin dağıtılmasını yararlı görmüşlerdir.

Bu girişimlerin tabîî bir neticesi olarak ise İslam ülkeleri maddî ve manevî olarak Kemalist liderlere ve dolayısıyla de Milli Mücâdele hareketine yardımda bulunmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin Halep ve Şam'da yayınlanan ve Milli Mücadele'ye siyâsî katkılarından dolayı Türk milliyetçileri tarafından da maddî ve manevî yönden münâsib bir şekilde destek gören iki Arap gazetesinde, Kemalist propogandaya yer verilmiştir. Millî Mücâdele hareketinin önderleri, Müslüman ülkelere yalnızca bildiri ve diğer propaganda malzemesi göndermekle kalmamışlar; Türkiye hesabına çalışacak ajan ve temsilciler de göndermişlerdir.

Böylece Heyet-i Temsiliye, dış münâsebetlerinde hilafet hareketine ve tüm Müslüman ülkelerin maddî ve manevî yardımlarına güvenmiş; genel bir Müslüman ayaklanması ihtimâlini gözönünde bulundurmuştur. Vatanın emperyalist güçlerin istilasından kurtarılması maksadiyle başlatılmış olan Milli Mücadele'nin daha ilk yıllarından itibaren Kemalist liderler bir taraftan dâhilî yönetimde İslamiyet lehine bir takım değişiklikler yapıp dinî duyguların kuvvet kazanmasına ortam hazırlarken diğer taraftan da İslam ülkeleri ile olan münasebetlerini geliştirerek müşterek düşmanlara karşı işbirliğine girmişlerdir.

Zeynelabidin Bey de Meclis başkanı ve başkumandan olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş için en büyük umut olduğunu farkındadır. Onun yeteneklerini takdir ederek desteklenmesini ister. Türk ordusunun Sakarya Zaferi'ni kazandığı

vakit arkasında depolar olmadığı için Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan düşmanı takip edemediğini ve bütün Kütahya, Eskişehir, Uşak şehirlerinin bu yüzden TBMM'nin elinde olmadığını çünkü deposunun ve yedeklerinin olmadığını, mevcutla takip yapmasının imkânsız olduğunu iddia eder. Savaş encümeni ile başkumandanın beraber çalışmasını önerir.³⁷² Kendisinin ona iman ettiğini söyler.³⁷³ Ama yine de Mustafa Kemal'in kendisi üzerinde nüfuzu olmadığı gibi mebus olarak değer itibarıyla kendisiyle de Mustafa Kemal arasında hiçbir fark yoktur.

İkinci Grup'a mensup olan Zeynelabidin Bey'in onun diktatörlük arzusunda olduğunu düşündüğü ve saltanatı kaldırıp kendi kişisel saltanatını ikame etmeye çalıştığı zehabına kapıldığı savunulabilir. Bunun irdelenmesi bir tarafa, 1918-1920 arası iki Avrupa ülkesinin, 1920'lerde altı Avrupa ülkesinin, 1930'larda ise dokuz ve Alman işgali altında diğer beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvedilir. Tüm bunlardan başka iki dünya savaşı arası dönemde oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre'dir. Türkiye'de ise 1920'lerin başında Hobswan'a göre, ilerici askeri modernleşirmeci Mustafa Kemal Atatürk iktidara gelir. Amerika ve Avrupa dışında kıtalarda, Avustralya ve Yeni Zelanda dışında demokratik rejim yoktur. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halindedir.³⁷⁴ Üstelik Türkiye savaştan yeni çıkmıştır ve köklü bir rejim değişikliğine gitmiştir. İkinci Grup üyelerinin büyük ölçüde daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturdukları ve bu partinin de liberal bir politika benimsediğini düşünecek olursak bu gruba üye Ziya Hurşit ve Zeynelabidin Beylerin muhafazakar-liberal bir anlayıştan yana oldukları ileri sürülebilir.

Zeynelabidin Bey, kendini;

“Dünyada hiçbir evim yok, hiçbir çift ve çubuğum da yok. Evvelce askerdim,

³⁷² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, Cilt 16, İ. 142, 9. 1. 1338, C. 2, s. 602.

³⁷³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 182, 28. 01. 1338, C. 3, s. 1243-1244.

³⁷⁴ Zafer Toprak, “Tek-Parti Cumhuriyeti ve Demokrasi, Cumhuriyet (1923-1998 Dönemi Değerlendirmesi-II) Siyasal Değerlendirme,” *Yeni Türkiye*, Ankara 1998, s. 1053.

haneberduş idim. Yine öyleyim. Sırf burada milletin verdiği tahsisat ile geçiniyorum.”³⁷⁵ diye anlatırken, Meclis’te ve cephede hizmeti dolayısıyla TBMM’nin 30. 01. 1926 tarih ve 1874 sayılı kararı ile kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası’yla ödüllendirilmiştir.³⁷⁶ 1 çocuk babası olduğu; Almanca, Fransızca ve Bulgarca bildiği hal tercümesinde yazılıdır. Meclis’te Abidin Bey olarak anılırdı. Kendisi üstün hizmetlerinden dolayı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Hatta bu kırmızı şeritli İstiklal Madalyası yeşil-kırmızı şeritli İstiklal Madalyası’na çevirilmiştir. Bu kararın örneği şu şekildedir; (Orjinali için bkz.: Ek 43)

Hülasa:

Sabık Rize ve Erzincan mebusları Doktor Abidin ve Teyfik Beylerle Tekfurdağı mebusu Faik Beylere İstiklal Madalyaları şeridi hakkında.

Dâhiliye Vekâleti’ne

Sabık Rize ve Erzincan mebusları Doktor Abidin ve Teyfik Beylerle Tekfurdağı mebusu Faik Bey’in hâsıl oldukları yeşil şeritli İstiklal Madalyası’nun kırmızı yeşil şeritliye tebdili hakkında Büyük Millet Meclisi’nin 19 Kânunuevvel 341 tarihinde münakıd onbirinci içtimanın birinci celsesinde kabul edildi. Meclis riyasetine gönderilen 5 Kanun 924 tarih ve 28/104/897

numaralı tezkireye işar buyurulan 194 numrolu kararın musaddak sureti takdim olunmuştur. Muktezasının ifasını rica ederim.

Başvekil

III. 5. 2. Zeynelabidin Bey’in Milli Egemenlik ve Misak-ı Milli Kavramlarına Bakışı ile Sosyal Konulara Yaklaşımı

III. 5. 2. 1. Milli Egemenlik Kavramı Ve Zeynelabidin Bey

Diğer Lazistan mebusları gibi Zeynelabidin Bey de milli bağımsızlık ve milli

³⁷⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 119, 14. 10. 1338, C. 2, s. 951.

³⁷⁶ Çoker, s. 719.

egemenlik ilkesine inanmış bir insandı. Toplanış gayeleri öncelikle Misak-ı Milli'yi gerçekleştirerek ülkeyi yabancı işgalinden bir an önce kurtarmaktı. Bu yalnız Anadolu için değil Hindistan, Mısır ve Endonezya gibi sömürge ülkelerinde yaşayan Müslümanlar için de önemlidir. 23. 10. 1920'de Karahisar mebusu Şükrü Bey'in Konya Ayaklanması hakkındaki soru önergesi ve Dâhiliye Vekili Adnan Bey'in (Adıvar) cevabı mecliste konuşulurken Zeynelabidin Bey, Hindistan ve diğer yabancı memleketlerde bulunan Müslümanların kelime-yi şehadet getiremediklerini, kendilerinin önce vatanı işgalden kurtarmak için sonra da onlara kelime-yi şehadet dedirtmek için isyan ederek yola çıktıklarını söyler.³⁷⁷

Saltanatı temsil eden padişah ve İstanbul'daki hükümet ricali, Zeynelabidin Bey'e göre İngilizlerin kapı kethüdalığını yapmaktadır. Bu yüzden de Meclis'in dostu olmadığı gibi düşmanıdır. Onun tarafından bir barış konferansına davet edilmek şüphe uyandırması ve uzak durulması gereken bir durumdur. Zeynelabidin Bey'in değişik tarihlerde Osmanlı Devlet bürokrasisinde hizmet vermiş olsa da Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçildikten sonra artık yeni bir devletin kurulduğunu kabul ile kendini, Meclis'in kurduğu bu devlete adanmış olduğu kabul edilmelidir. Saltanata karşı güzel düşünce beslemesini gerektirecek bir neden olmadığı gibi Bolu Ayaklanması sırasında isyancılarla yaşadığı mücadele onun için saltanatın gerçek niyetini anlaması konusunda öğretici olmuş olsa gerektir.

Saltanatın en mühim organı olan İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele'yi işgalleri hızlandıracağı endişesi ile iyi karşılamaması onun bu halk hareketini zayıflatmak ve sona erdirmek için değişik taktikler geliştirmesine neden olmuştu. Bir yandan doğrudan Kuva-yı İnzibatiye ve Ahmet Anzavur gibi isyanlar çıkarıyor bir yandan sadakatnameler yayımlayarak halk desteğini azaltmaya çalışıyor, bir yandan da Milli Mücadele hareketlerinin liderlerini kurduğu mahkemelerde gıyaben yargılayıp ağır cezalara mahkûm ediyordu. Özellikle Damat Ferit Paşa döneminde onun bu zararlı faaliyetleri zirveye çıkmıştı. Bunları hatırlamak Zeynelabidin Bey'in saltanata karşı iyi hisler beslememesini anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Tülay Alim Baran'ın Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

³⁷⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İ. 88, 23. 10. 1336, s. 199.

Atatürk Yolu Dergisi'nde yayımlanan *Kuva-yı Milliye Örgütlenmesine Karşı Damat Ferit Hükümetleri* isimli makalesinde de belirtildiği üzere Damat Ferit Hükümetlerinin bağımsızlık mücadelesine karşı yürüttükleri siyaset, düşmana karşı Anadolu'da yapılmaya çalışılan askeri hazırlıkların yasaklanması yanında, Mustafa Kemal'in İstanbul karşısındaki durumunun sürekli altının çizildiği bir düzlemde gelişmeye başlamıştı. Öncelikle Mustafa Kemal'in askerlikten ayrılmış olması ve dolayısıyla emretme yetkisinin kalmadığı duyurulmuş, emirlerinin dinlenme olasılığını ortadan kaldırmak üzere de bunun sıradan bir istifa olmanın ötesinde üzerine aldığı görevi başaramamış olmasından kaynaklanan bir "azil" anlamı taşıdığı açıkça ilan edilmiştir. Bunu tamamlayan bir başka yöntem Kuva-yı Milliye'nin neden zararlı olduğunun ve bunun geleceğimiz üzerindeki olumsuz sonuçlarının anlatılması ve tutulan yolun yanlışlığının yetkili kurullara yazılmasıdır. Ancak bu yöntemi kendi içerisinde iki alt başlıkla da ifade etmek olasıdır:

Birincisi Kuva-yı Milliye'nin başında bulunan kişilerle birlikte yanlışlığının vurgulanması, ikincisi de gerçekçi olmadığının resmi ve gayri resmi kanallarla sürekli vurgulanması. Nitekim Karesi mutasarrıflığına gönderilen 24 Temmuz 1919 tarihli yazıda:

"...Bu gibi teşkilat (Teşkilat-ı Milli'ye) ve müsademat Yunanların istilasını men yahut tahdid etmeyip bilakis tezyid ve tevsî etmekde ve birçok nüfus-u İslamiye'nin mahvını ve memleketimizin harab olmasını intaç eylemektedir" denilmektedir.

Aynı şekilde Sivas vilayetine 25 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen bir başka yazıda yukarıda andığımız şekilde bu hareketin zararları sayılmakta ve bu durumun ülkenin çıkarlarına nasıl ters düştüğü açıklanmaktadır:

"Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın, gerek Rauf Bey'in teşebbüsâtı her ne fikir ve niyete müstenid olursa olsun memleketin menafî-i âliyesine herhalde mugayir ve pek muzırdır. Bu gibi anarşiler devam edecek olursa vatani pek yakından tehdid etmeye başlayan tehlike-i azameyi izale edebilecek hiç bir çare mutasavvir değildir." deniliyor ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hükümetin kararlarına ve kendilerine yapılan duyurulara rağmen halkı tahrik etmeye devam etmesi karşısında yakalanmaları ve tutuklu olarak İstanbul'a gönderilmeleri emredilmeye başlanmıştır.

İstanbul Hükümeti'nin yukarıda sözünü ettiğimiz diğer bir dayanma noktası da milli hareketin gerçeklikten yoksun bir zemin üzerinde hareket ettiği iddiasıdır. Kısaca; "*Müttefiklerimizle yenedediklerimizi tek başımıza yenmenin olanaksızlığı*" olarak açıklanabilecek bu siyaset kendine alternatif bir başka siyaseti gerçeklikten uzaklık olarak değerlendirmiştir.

"*Yunanların sevk ettikleri asakir-i muntazamaya ve kullandıkları esliha-i mütenevviyeye karşı ahalinin mukavemete muktedir olamayacaklarını izaha hacet yoktur. Bu gibi tecavüzat böyle gayr-ı kâfi ve esliha-i mükemmeleden mahrum bir kuvvet ile değil, ancak teşebbüsât-ı siyasiye ile kabil-i mendir... Vatanımızın istila olunmayan aksam-ı sairesini de tehlikeye koymakta bulunan bu gibi teşkilattan sarf-ı nazar edilmesi...*" açıklaması askeri bir direnişin elimizde kalan toprakların da kaybedilmesine neden olacağını, kaldı ki bunun da var olan kuvvetlerle başarılmasının olanaksızlığı nedeniyle söz konusu olamayacağını kayda bağlamaktadır. İstanbul Hükümeti'nin bu tutumuyla Zeynelabidin Bey'in üyesi bulunduğu TBMM'nin izlemiş olduğu politikanın çeliştiği aşikârdır. Bu durumun doğal sonucu ise milli bağımsızlığa ve milli egemenliğe inanmış Zeynelabidin Bey'in saltanat yanlısı değil karşıtı olmasıdır.

Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra Londra Konferansı'na gidecek Sulh Heyet-i Murahhasası hakkında Meclis'te görüşmeler yapılırken Meclis başkanlığına hitaben yazıp verdiği 5. 3. 1921 tarihli takrirden padişahı İngilizlere uşaklık yapmakla itham ederken,³⁷⁸ konferansa mevhum (sanal) bir hükümet diye nitelendirdiği İstanbul Hükümeti kanalıyla davet edilmeyi uygun bulmaz. Bunu kabul etmenin doğru olmadığını, İtilaf Devletleri'nden resmi bir davet gelirse bu takdirde Meclis'in konferansa katılmasını kabul eder..

Zeynelabidin Bey'e göre ordu kurulmadan, savaşlar verilmeden, bürokratlar atanmadan yani kurtuluş adına hiçbir şey yapılmadan önce milli iradenin tecelli ettiği Meclis vardı. En üst karar merci Meclis'ti ve son kararı yine Meclis verirdi. Bu yüzden ordu komutanları dâhil herkes Meclis'in emirlerini yerine getirmeye mecburdur. Onun bu anlayışı Mustafa Kemal Paşa'nın "Egemenlik kayıtsız şartsız

³⁷⁸ TBMM Gcz, Devre 1, İçtima Senesi 1, İ. 145, 05. 03. 1337, C. 4, s. 399.

milletindir.” sözü ile Meclis’in ilk açıldığı gün aldığı “Meclis’in üstünde hiçbir güç yoktur” kararıyla uyumludur. Meclis ihtilal meclisidir ve ona göre bu Meclis fevkalade işler yapamazsa ülkeyi idare edemez. Amasya İstiklal Mahkemesi’nin kanuna aykırı kararlar verdiği iddiaları Meclis’te tartışılırken; “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiyesi’ne de, başkumandanına da biz emir veririz. İşgal et yürü, deriz yürür.*”³⁷⁹ sözleri bu anlayışını yansıtmaktadır;

Zeynelabidin Bey’in Meclis’te oluşan gruplardan İkinci Grup’a mensup olduğu bilinmektedir. Ancak onun bu grupların varlığından memnun olmadığı düşüncesi uyandıracak çıkışları da vardır. Mesela 6. 5. 1922’de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın askeri vaziyet hakkında vermiş olduğu bilgiler tartışılırken söylemiş olduğu “*Bundan bir buçuk sene evvel, bu grup ortada yok iken ve hiçbir şey yok iken tesanüt tam idi, Papulas’ı, Kral Konstantin’i yenen bu kuvvettir.*”³⁸⁰ sözleri bu ihtimali akla getirmektedir.

Bolşeviklik karşıtlığı Zeynelabidin Bey’de de vardır. Bolşeviklik, Zeynelabidin Bey için kabul edilmesi güç bir yakıştırmadır. Bunu şiddetle reddeder. Başkumandanlık müddetinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren üç ay uzatılmasına dair kanunun görüşmeleri sırasında söylediklerine “*Bolşeviklik yapıyorsun*” diyen bir mebusa sanki kendine ağır bir hakaret edilmiş gibi; “*lanet olsun böyle diyene, kahrolsun, ben hiçbir vakit Bolşevik değilim*” diyerek tepkisini ortaya koymuştur.³⁸¹

Erzincan mebusu Hüseyin Bey’in arkadaşlarıyla beraber İstanbul ahvaline ve Refet Paşa’nın harekâtına dair İcra Vekilleri Heyeti’ne hitaben verdikleri istizah takriri görüşülürken Zeynelabidin Bey bu konuda en net tavrını ortaya koyar. Ona göre kendileri Ankara’ya baskıcı bir yönetim kurmaya gelmemişler ve milli egemenliğin hâkim olması için çalışmışlardır. Bu yolda milleti hizmetçi olarak gören saltanatı bile kaldırmışlardır. Ama Meclis’in Refet Paşa gibi kendisine yetki verdiği kişiler saltanat idarecilerinden bile daha fazla millete baskı yapmaya çalışmaktadırlar. Meclis bir şahsın sivrilmesine değil bütün milletin hâkim olmasına

³⁷⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 14, 24. 03. 1338, C. 3, s. 128.

³⁸⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 40, 6. 05. 1338, C. 1, s. 353.

³⁸¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 39, 4. 05. 1338, C. 2, s. 325.

çalışmalıdır. Yüce Meclis'in her kararına mutlaka itaat edilmeli ve Meclis'teki mebuslardan bütün hükümet ve başkumandanlık korkmalıdır, çekinmelidir.³⁸²

Zeynelabidin Bey, milletin selameti için sarfedilen onca gayrete rağmen onları yine acılar içinde görmekten üzüntü duyan bir milliyetperverdir. Gayretlerin boşa gittiği kaygısıyla bir sorumlu arar ve kendilerinden oluşan hükümetin görevini yapamamasından kuşkulandır. Başlarında dolaşan felaket bulutlarının nedeninin kendileri olduğu konusunda kuşkuları vardır. 1922'lerin Türkiye'sinde şaşılacak bir olgu olmayan savaş acıları karşısında onun bu duyarlılığı kendisinin ülkesine ve milletine adanmışlığından ileri gelir.³⁸³

Zeynelabidin Bey, bir mebus olarak sahip olduğu düşünce ve ifade özgürlüğünün kimse tarafından satın alınamayacağını, bütün mebusların değer olarak bir olduğunu düşünüyordu. Bütün yetki ve rütbelerin kaynağı Meclis olup Mustafa Kemal Paşa bile müşirlik ve gazilik ünvanlarını Meclis'e borçluydu. Zeynelabidin Bey, görev ve sorumluluk olarak mebusların nasıl ön planda olmaları gerektiğini düşünüyorsa buna paralel şekilde refah ve saadet için de onları ön planda görüyordu. Mazarrat menfaat mukabilindedir düsturunca millet için çalışıyorlarsa millet da onların nafakasını karşılamak durumundaydı. Ancak Zeynelabidin Bey için mebusluktan alınan tahsisat asla amaç değil araçtır. Dahası mebuslar ona göre her konuda millete örnek olmak zorundaydılar.

Lozan Konferansı'nın müzakere safahatı ve ulaşılan son şekil hakkında Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey'in izahatı üzerine 28. 01. 1922'de düşünce ve ifade özgürlüğü konusundaki duyarlılığını, Meclis'te temayüz etmiş bazı mebusların kendisi üzerinde nüfuzlarını kullanamayacağını, vicdanını satın alamayacağını, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'e baskı yapamayacağını bunu talep edenlere duyurmasını talep eder. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'ten aldığı yetkiyle gazi ve müşir olabildiğini, kendi kendine hiçbir kıymetinin olmadığını söyler.³⁸⁴

³⁸² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 143, 22. 11. 1338, C. 2, s. 1104-1105.

³⁸³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 177, 20. 01. 1338, C. 3, s. 1215.

³⁸⁴ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 182, 28.01.1338, C. 3, s. 1243-1244.

Salahattin Adil Paşa'nın konforlu bir vagonla İstanbul'a giderek halifeye biat etmek için yapmış olduğu masrafların Büyük Millet Meclisi'ne ödetilmesine ve mebusların aynı trenin alelade vagonlarında yolculuk yapmalarına karşı çıkar. TBMM Hükümeti halk hükümetiyse halkın vekili olarak halk namına en çok refah ve mutluluğu hak edenler mebuslardır. Çünkü halkın bütün sıkıntısı ve yükü onların üzerindedir.³⁸⁵ Halk adına ilk onların kellesi gidecektir. Aldıkları risk büyüktür.

Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren yasanın görüşmeleri sırasında mebusluğun parası için yaptıkları fikrine şiddetle karşı çıkar. "*Eğer geldimse kahrolayım.*" der. Ama buna karşılık milletten kendisine ettiği hizmetin ve fedakârlığın karşılığı olarak bir kısım iâşesini karşılamasını ister.³⁸⁶

III. 5. 2. 2. Zeynelabidin Bey ve Misak-I Milli Kavramı

Zeynelabidin Bey'e göre Misak-ı Milli, Meclis'in açılma ve kendilerinin mücadeleye atılma nedenidir. Gerek Misak-ı Milli'nin gerekse de bütün Milli Mücadele'nin esası ve hareket noktası Türk milletinin hayat hakkı ve bağımsızlığıdır. Misak-ı Milli'nin Zeynelabidin Bey'in dünyasında dini bir anlamı da vardır.

Bu anlam, Hindistan ve benzeri ülkelerde yaşayan Müslümanlara kelime-i şehadeti dedirtmek yani İslam'ın onlar tarafından yaşanmasını sağlamak şeklinde ortaya çıkar. Bu amaca ulaşmanın ilk adımı ise Anadolu'nun işgalden kurtarılmasıdır. Bunun yolu ise milletin birlik ve beraberlik içinde hareket etmesidir. Kurtuluş için Meclis'e bağlı ordu mühim bir araçtır. Onun ihtiyaçları normal koşullar altında bireylerin, kasaba ve şehirlerin ihtiyacından daha önce gelir.

Zeynelabidin Bey, Türk insanının kendi ülkesinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesinden, istismar edilmesinden ve sömürülmesinden dert yanar. Bolu Ayaklanması sırasında mesleği gereği hastaneleri gezerken yaralı yatanların hepsinin Türk olduğunu oysaki onları kandırarak ayaklandıran Çerkez ve Abazalardan kimsenin bunlar arasında bulunmadığını söyler.

Zeynelabidin Bey'in Misak-ı Milli konusundaki kararlılığını, Londra

³⁸⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 187, 05.02.1338, C. 2, s. 1279.

³⁸⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, C. 1, İ. 7, 8.3.1339, s. 66.

Konferansı hakkındaki görüşmelerde hiçbir zaman gevşemediklerini, gevşemeyeceklerini, Türkler olarak her zaman savaşa hazır olduklarını, İtilaf Devletleri'nin isterlerse TBMM ile anlaşmalarını söyler. Savaşa hazır oldukları için korkmalarına gerek olmadığı kanaatindedir.³⁸⁷

Karahisar mebusu Şükrü Bey'in Konya Ayaklanması hakkında سوال takriri üzerine Dâhiliye Vekili Adnan Bey'in cevabına karşılık söz alarak birlik ve beraberlik içinde hareket edilmezse kurtarmak için harekete geçtikleri ülke, millet ve dinin de bundan zarar göreceğini, bu yüzden de zan altında kalacaklarını söyler. Yanan vatanın etrafında pervane olup onunla yanmazlarsa mahvolacakları kanaatindedir.³⁸⁸

20. 12. 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin görüşmeleri sırasında ordunun milletin istiklali için savaştıklarını, askerlerin çıplak olduğunu, zamanı varken onların ihtiyaçlarını temin etmek zorunda olduklarını, bu yüzden de elde bulunan her şeyin onlara verilmesi gerektiğini söyler. Bu sözler, koşullara göre değişen dönemsel duyguların ürünü sözler olmayıp belli bir inanmışlığın ve adanmışlığın ürünü olan sözlerdir.³⁸⁹

Zeynelabidin Bey'in Misak-ı Milli konusundaki adanmışlığı onda siyaset yolunun yetersiz kaldığı yerde askeri yöntemlere başvurmayı mubah kılar. Mondros Mütarekesi sonrası yaşananlar düşünüldüğünde geriye askeri seçeneklerin dışında fazla da bir seçenek kalmadığı anlaşılacaktır. Ona göre Meclis, Misak-ı Milli konusunda zor kullanmalı gerektiğinde amacına askeri güç kullanarak ulaşmalıdır.³⁹⁰

20. 1. 1922'de Elcezire mıntıkasında bir İstiklal Mahkemesi teşkiline dair İcra Vekilleri Heyeti teklifi görüşülürken Bolu-Düzce-Hendek Ayaklanması sırasında tespit ettiği bir gerçeği Meclis'le paylaşır ve Türk olmayan unsurların ülke için arz ettiği tehlikeye dikkat çeker. Bolu'ya girer girmez kendi mesleği gereği hastaneye gittiğini, burada birçok Türk evladı gördüğünü bir tane Çerkez ve Abaza görmediğini

³⁸⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 162, 25. 12. 1338, C. 3, s. 1160.

³⁸⁸ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İ. 88, 23. 10. 1336, s. 199.

³⁸⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İ. 107, 20. 12. 1336, s. 243.

³⁹⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İ. 154, 21. 03. 1337, C. 3, s. 456.

söyler. Buna karşılık tedbir olarak onların tenkil edilerek köy köy dağıtılmasını önerir. Rum ve Ermeni ayaklanmalarının sürdüğü ve ihanetin kol gezdiği bir ortamda ondan demokratik önlemler beklemek gerçekçi değildir. Onun sözlerini kendi bağlamında ele almak sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için zarurettir.³⁹¹

Zeynelabidin Bey'e göre Anadolu Türk milletine mübarek bir emanettir. Bu emaneti tehdit eden şey ise İngiltere, İtalya ve Fransa gibi sömürgeci devletlerin emperyalist emelleridir. Onlar kendileri için sömürgeler elde etmek istemektedirler. Yunanistan sömürgecilerin emrinde bir maşadır. Ama Anadolu'yu sömürgecilere karşı sonsuza kadar muhafaza etmek Türk milleti için bir görevdir. Barış anlaşmasını imzalayacak heyet bu gerçeği göz önünde bulundurmalı ve buna göre hareket etmelidir. Lozan Konferansı'nın müzakere safahatı ve vasıl olunan son şekil hakkında Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey'in izahatı sırasında 28. 1. 1922'de bunu açık açık ifade eder.

Misak-ı Milli'yi elde etmek yalnız siyasi kazanımlarla değil kapitülasyonların kaldırılması gibi mali kazanımlarla da mümkündür. İngiliz devleti nasıl halkını koruyorsa ve nasıl bağımsızsa, Türkiye de bağımsız olmayı istemeli ve kapitülasyonları kabul etmemeli, sonuçta böyle bir bağımsızlığı sağlayabildiği zaman maksatlarına vasıl olacağı düşüncesini taşır.³⁹²

Lozan Barış Görüşmeleri sırasında Türk heyetine çeşitli barış projeleri önerildiğinde Meclis'te bunların bazılarının kabul edilmesi üzerine Misak-ı Milli'nin kısım kısım gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda tartışmalar çıkar. Bazı mebuslar eldekini koruyarak zamana göre Misak-ı Milli'nin elde edilemeyen kısımlarının tamamlanabileceğini düşünürler. Ama Zeynelabidin Bey bu kanaatte değildir. Sivas mebusu Vasıf Bey'le birlikte 4 Mart 1923 tarihinde Meclis'e verdiği takrifle buna karşı çıkar. Ona göre tetkik olunan projenin şu veya bu noktası için sabır göstermek şeklindeki fikirleri tartışmakla maksada ulaşılamaz. Çünkü Misak-ı Milli bir bütündür. Bölünemez. Ya gerçekleşir ya da gerçekleşmez. Onlar bunu

³⁹¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 182, 28. 01. 1338, C. 3, s. 1243-1244.

³⁹² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 200, 27. 02. 1338, C. 2, s. 1322.

gerçekleştirmek için toplanmışlardır. Gerek Misak-ı Milli'nin gerekse bütün milli mücadelenin toplandığı esas, hayat hakkı ve istiklalden ibarettir.³⁹³

Zeynelabidin Bey, mübarek bir emanet olarak gördüğü ülkenin savunulmasında üstün fedakârlık gösterenlere istiklal madalyası verilirken bu konuda dikkatli olunması gerektiğini, asker olsun sivil olsun yalnız cephede düşmanla savaşınlara bunların verilmesini savunur. Hatta bu madalyaların fakir insanlara değil kumandan ve yüksek mevkilerde bulunan insanlara verileceğinden kuşku duyar.³⁹⁴ Bir tepenin işgalini emreden bir kumandanın geride oturmasına rağmen canını feda eden bir subayın madalya alamadığını, hep geride emir ve kumandayı idare edenin aldığını, kendisinin bütün mânasiyle ve bütün mevcudiyetiyle buna taraftar olmadığını, verirlerse kendisinin bunu kabul etmeyeceğini söyler.³⁹⁵ Vatan savunmasının hediye ve nişan karşılığı olmasını istemez. Çünkü herkesin buna iştirak ettiği düşüncesindedir. Saruhan mebusu Mustafa Necati Bey'in, fedakârların taltif biçimi hakkında vermiş olduğu kanun teklifi görüşmelerinde bu düşüncelerini Meclis'le paylaşır.

Cebelibereket mebusu Faik Bey'le arkadaşlarının, Yunanların Trakya'da yapmakta olduğu mezalim hakkında Hariciye Vekâleti'nin nazar-ı dikkatinin celp edilmesine dair takriri 27. 9. 1922'de görüşülürken Zeynelabidin Bey, Yunanların mağlup edilmesi ve ülkenin düşmandan kurtarılması dolayısıyla duyduğu çöşkuyu Balkan Savaşları'ndan örnekler vererek karşılaştırmalı olarak anlatır. Savaş meydanlarında kazanıp diplomasi masalarında kaybetmenin verdiği milli endişe burada da ortaya çıkar ve bu sebepten meclisi uyarma gereği duyar. Milletçe duyulan sevinç ve gurur onun sözlerinde temkinli bir iyimserlikle dile gelir; “*Artık Türkler aldanmaz ve aldatılamaz*” diyerek mebuslara hâkim özgüveni dışa vurur.³⁹⁶

Düşmandan kurtarılan memleketlerde teşkil olunan geçici ceza mahkemelerine dair kanun lâyihasının görüşmeleri sırasında ise Büyük Taarruz sonrası Türk milletinin haklarını koruma konusundaki duyarlılığını ortaya koyar. Türk milletinin

³⁹³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 4, İçtima Senesi 3, İ. 6, 06. 03. 1339, C. 3, s. 183.

³⁹⁴ TBMM Cz., Devre 1, Cilt 6, İçtima Senesi 1, İ. 104, 28. 11. 1336, C. 2, s. 104.

³⁹⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 6, İçtima Senesi 1, İ. 104, 28. 11. 1336, C. 2, s. 105.

³⁹⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 109, 27. 9. 1338, C. 1, s. 192.

hakkını her nerede olsa geri alacaklarını, kan içinde kalsalar da yine alacaklarını, hiçbir yabancı kontrolünü katiyen düşünemediğini ve bunun olamayacağını ifade eder. Burada da savaş meydanında kazanıp masa başında kaybeden zihniyetin yeniden ortaya çıkmasına karşı bir endişe saklıdır.³⁹⁷

III. 5. 2. 3. Zeynelabidin Bey'in Sosyal Konulara Yaklaşımı

Türk milletini kurtuluşa eriştirmek ve onun haklarını korumak için Meclis'e gelen Zeynelabidin Bey de diğer Lazistan mebusları gibi sosyal duyarlılığı olan bir insandır. Ülkesinin sorunlarına ilgi ve alaka göstermekten geri kalmamakla beraber Lazistan olarak isimlendirilen Rize'nin onun yasama faaliyetleri içinde diğer Rize mebusları kadar yer almadığını görüyoruz. O, Osman Nuri veya Mehmet Necati Efendi gibi seçim bölgesinin coğrafyasına fazla aşına değildir. Bunda da en büyük sebebin doğup büyüdüğü yerin Rize olmayışı, Kosova oluşudur. İlk ve ortaöğrenimini bile Rize dışında yapmakla bölgeye karşı aşinalığı büyük ölçüde TBMM'nin açılması ve buradan mebus seçilmesiye oluşmuştur. Asker olması nedeniyle cepheden cepheye koşmak zorunda kalışı Rize'yi, mebus seçilmeden önce tanıyarak aşinalık kazanma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Zeynelabidin Bey'in sosyal konulardaki duyarlılığı belli bir yöreyle ilgili önerge, yasa teklifi veya istizah şeklinde belirmemiş genelde genel ve soyut ifadeler şeklinde kendini belli etmiştir.

Elcezire mıntıkasında bir İstiklal Mahkemesi teşkiline dair İcra Vekilleri Heyeti teklifi görüşülürken köylülerin felaket içinde yuvarlandığını görünce ister istemez üzüldüğünü, eğer hükümet bu duruma bir çare bulamıyorsa görevinden çekilmesini söyler. “*Kağnıcıya merhem olalım arkadaşlar.*” diyerek diğer mebuslara çağrıda bulunur.

Yerli kumaş ihsası hakkındaki kanun lâyihası ve İktisat Encümeni mazbatası 26. 6. 1921 tarihinde Meclis'te görüşülürken Yavuz Selim Cami ve Fatih Cami gibi büyük eserler yapan bir ecdadın soyundan gelmemize rağmen eskisi kadar büyük eserler meydana getiremediğimizi, bunun nedeni olarak da yerli ürüne rağbet edilmeyip yabancı ürünlere ilgi gösterilmesini ve ülke parasının yabancı ülkelere

³⁹⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 149, 2. 12. 1338, C. 2, s. 174.

çıkmasına neden olunmasını gösterir. Eğer bu hususa riayet olunursa millet refah ve saadet bulur der.³⁹⁸ Milli ekonominin lüzumunu ima eden bu düşünce, onun kapitülasyonlara şiddetle karşı çıkması için yeterli bir nedendir.

Zeynelabidin Bey, 17. 12. 1921 tarihinde vatana ihanet suçu kapsamında çeşitli suçlara bulaşan ikinci derece faillerin kendilerine bir şans daha verilerek affedilmelerini böylece onların kendi kendilerini rehabilite etmelerinin sağlanmasını ister. Hıyanet-i Vataniye suçu nedeniyle İstiklal Mahkemeleri, Divan-ı Harp ve Nizamiye Mahkemeleri tarafından mahkûm edilen bu kişiler affedilirse ülkede fitne ve kargaşa ortadan kalkacaktır. Maksatlarının sağlam olduğunu, hiçbir vakitte serbest bırakılanların bir daha karışıklık çıkaramayacakları kanaatinde olduğunu söyler.³⁹⁹

Zeynelabidin Bey, men-i müskirat yasası, gümrük vergilerine zam, ticaret resimlerinin artırılması gibi uygulamaların, sıradan insanlara değil vurguncu, karaborsacı⁴⁰⁰ insanlara ve gayrimüslimlere hizmet ettiğini, bunların gayrimeşru biçimde zenginleşmelerine yol açtığını savunarak bunlara karşı çıkar. Ona göre yurt dışından her mal ve eşya serbestçe ülkeye girebilmelidir. Bu aslında ekonomik liberalizmin bir ifadesidir. Ama bu sözler bilinçli bir şekilde seçilmiş bir ideolojiye dayanan sistemli bir düşüncenin ürünü değildir.

Amasya mebusu Ömer Lûtfi Bey'in, demiryollarının ne dereceye kadar tamir edildiklerine dair suali görüşülürken İznik'te birçok halk ve köyün açıkta olduğunu ve bunlara çadır dağıtılması gerektiğini söyler. Ancak sözlerini ordunun çadır ihtiyacına getirerek halkın barınma sorununu onların başka köylere nakledilmesiyle çözülebileceğini ve ordunun varlığının kendileri için çok önemli olduğunu vurgular. Bu sözleri ondaki milli duyarlılığın sahip olduğu sosyal duyarlılıktan daha önce geldiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ülke insanının özgür olması, aç kalması ya da açıkta kalmasından daha önemlidir.⁴⁰¹

Kurtarılan yerlere fevkalâde heyetler gönderilmesine dair kanun teklifi 23. 10. 1922'de görüşülürken kinin isimli tüketim maddesinin fakirlere değil zenginelere

³⁹⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2, İ. 40, 20. 6. 1337, C. 2, s. 437.

³⁹⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 15, İçtima Senesi 2, İ. 129, 17. 12. 1337, C. 2, s. 132.

⁴⁰⁰ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 118, 12. 10. 1338, C. 1, s. 384.

⁴⁰¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 109, 27. 9. 1338, C. 1, s. 192.

verildiğini, fakirlere bedava vermek gerektiğini hatta meclis üyelerine de bunların satıldığını söyler. Bundan rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Bu, onda sosyal adalet ve eşitlik fikrinin mevcudiyetini ifade için calib-i dikkat bir husus olarak görülmüştür.⁴⁰²

III. 6. İbrahim Şevki Efendi

III. 6. 1. İbrahim Şevki Efendi'nin Biyografisi

1867'de Rize-Arhavi ilçesinde doğdu. Tüccarlardan Hacı Kibarzade Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Arhavi iptidai mektebi ve rüştiyesinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Süleymaniye-Siyavuş Paşa medresesinde öğrenim ve eğitim gördü ve 13 Kasım 1894'te icazetname aldı. Bu arada Mekteb-i Nüvvaba devam ederek dört yıllık öğrenimini tamamladı ve 1 Eylül 1896'da mezun oldu. 20 Mart 1897'de Mihaliççık ilçesi naipliğine atandı. 13 Mayıs 1899'da Gümüşhane'nin Şiran ilçesi naipliğine nakledildiyse de işe başladıktan bir süre sonra Mihaliççık ilçesindeki bir sorgulama işleminden dolayı sorgu hâkimi ile birlikte hakkında soruşturma açılmakla 12 Mart 1900'de açığa alındı. Yargılama sonunda aklanarak 23 Aralık 1901'de Manisa'nın Kırkağaç ilçesi naipliğine ve bidayet mahkemesi başkanlığına tayin edildi. 30 Eylül 1904'de Kosova ilinin İştîp ilçesi naipliği ve bidayet mahkemesi hukuk başkanlığına getirildi. 11 Mayıs 1909'da Manastır ilinin Cuma (Kayalar) ilçesi naibi oldu. 1 Eylül 1909'da Bağdat ili merkez bidayet mahkemesi hukuk reisliğine atandı. Bu arada Bağdat hukuk mektebinde Mecelle dersi okuttu. 8 Haziran 1914'te Bağdat merkez kadısı oldu. 6 Mart 1917'de savaş dolayısıyla Bağdat'tan ayrılarak Musul'a geldi. 26 Mart 1918'de bidayet mahkemesi hukuk dairesi başkanlığını da üslenmek üzere Trabzon merkez kadılığına getirildi.

Bu görevde iken TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimlerde 10 Nisan 1920'de Lazistan mebusu seçildi. Mebus sicil numarası 304'tür.⁴⁰³ Ancak mebusluk sıfatını koruyarak memuriyetini sürdürdü. 7 Haziran 1920 tarih ve 4 sayılı kanunla

⁴⁰² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 124, 23. 10. 1338, C. 2, s. 112.

⁴⁰³ TBMM Arşiv Dairesi Başkanlığı.

Sivas'ta geçici temyiz heyeti teşkil edilmesiyle 12 Temmuz 1920'de temyiz mahkemesi şeriye dairesi üyeliğinde görevlendirildi. 5 Eylül 1920'de kabul edilen "Nisab-ı Müzakere Kanunu" memurlukla mebusluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasakladığından temyiz azalığını tercih ile mebusluktan istifa ettiğine dair dilekçesi 4 Ekim 1920'de Meclis genel kurulunda okunarak kabul edildi. Şimdiye kadar durumları incelenen 377 mebusun dışında kalan ve TBMM'ye hiç katılmadan 1 Mart 1921'den önce mebusluk sıfat sona eren 49 kişi vardır. İbrahim Şevki Efendi de bunlardan birisidir.⁴⁰⁴ 1 Ocak 1923'te görevi başında öldü. Meclis çalışmalarına hiç katılmamış olduğundan herhangi bir konuşmasına da tesadüf edilememiştir. Evli olup dört çocuk babası idi. Dört erkek çocuğundan biri Mehmet Atıf Tüzün (1885-1970), I. Dönem Kayseri; III. ve IV. Dönem Rize; V. ve VIII. Dönem Çoruh mebusu olarak TBMM'de bulunmuştur. Aile Tüzün soyadını almıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Demirel, s. 102.

⁴⁰⁵ Çoker, s. 713.

IV. BÖLÜM

IV. YASAMA FAALİYETLERİ İÇİNDE LAZİSTAN MEBUSLARI

IV. 1. Osman Nuri Bey (Özgen)

Osman Nuri Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin feshedilmesinden sonra Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında hazır bulundu. Ülke ve bölge meseleleri hakkında bilgisi ve yeteneği ölçüsünde meclis başkanlığına soru önermeleri ve kanun teklifleri sundu. Gerek gizli gerekse de açık birçok oturumda konuşmalar yaparak aydın olmanın sorumluluğunu yerine getirmeye çalıştı. Şüphesiz o günümüzün profesyonel siyasetçileri gibi değildi. Milli davaya tam bir adanmışlık hali içinde siyasi entrikalardan uzak şekilde Meclis'in kendine tevdi ettiği görevleri ifa etmeye çalıştı. Önerdiği 9 kanun teklifinden tahlil ithalatından alınan gümrük resimlerinin yürürlüğünün uzatılmasına dair olanı 18 Haziran 1922'de 238 sayılı kanun olarak kabul edildi.⁴⁰⁶ 3. 4. 1922'de Ali Şükrü Bey'in cenazesi için isteği üzerine bir ay süreyle izinli sayıldı.⁴⁰⁷

	OSMAN NURİ BEY'İN SÖZ ALDIĞI KONULAR
1	Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet- i Umumiye'si teşkili hakkındaki teklif-i kanuni münasebetiyle.
2	İstanbul'da Meclis-i Mebusan âzası iken İngilizler tarafından Malta'ya sevk edilmiş olan Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey'in emsali veçhile Büyük Millet Meclisi âzasından addolunmasına dair divan-ı riyaset kararı münasebetiyle.
3	Tokad Mebusu Rifat Bey'in, Tokat Bidayet Mahkemesi'nin lağvından dolayı Adliye Vekâleti'nden istizah takriri münasebetiyle.
4	Çorum Mebusu Hâşim Bey'in, mıntıklarından avdet eden İstiklâl Mahkemeleri âzalarının netice-i icraatları hakkında izahat verilmesine dair takriri münasebetiyle.

⁴⁰⁶ Çoker, s. 717.

⁴⁰⁷ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 17, 3. 4. 1339, C. 1, s. 346.

5	İtalya'da bulunan mubayaa heyeti hakkında bir karar ittihaz olunmasına dair Nafia Vekâleti tezkeresi münasebetiyle.
6	Gümrük tarifesinin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki kanun münasebetiyle.
7	Bolu mebusu Doktor Fuad Bey'le rüfekâsının, Ereğli-Ankara tarikinın turuk-u umumiye meyanına ithaline dair teklif-i kanunisi ve Lâyiha Encümeni mazbatası münasebetiyle.
8	Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in, Erzurum'da tevkif edilmiş olan Albayrak gazetesi sahibi Mithat Bey hakkındaki istizah takriri münasebetiyle.
9	Ordu maişetiyle seferberlik ve cephe zamlarının suret-i tesviyesi hakkındaki kanun münasebetiyle.
10	Ordu-Sivas tarikinın turuk-u umumiye meyanına ithaline dair kanun münasebetiyle.
11	28 Şubat, 24 Mart 1337 tarihli avans kanunlarına müzeyyel kanun münasebetiyle.
12	Ereğli Havza-i Fahmiyesi maden amelesinin hukukuna mütaallik kanun münasebetiyle.
13	Müfettiş-i umumilik kanunu lâyihası hakkındaki sözleri.
14	Şeyh Eşref meselesinde alâkadar olanların affına dair kanun münasebetiyle.
15	Lâzistan mebusu Osman Bey'in, Adapazarı ve Çarşamba'dan nefyedilen şahıslara ve Samsun'da şehir haricine çıkmaları men edilen 56 kişiye ve Samsun ve Amasya livalarında şekavet icra eden Rum eşkiyasına dair Dâhiliye Vekâleti'nden istizah takriri.
16	Düşmandan istirdad edilen ve edilecek olan mahaller ahalisine muavenet hakkındaki kanun münasebetiyle.

17	Fransa ile akdedilen Ankara İtilâfnamesi hakkında.
18	Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa hakkındaki sual ve istizahlar münasebetiyle.
19	Elviye-i Selâse'ye bir heyeti tahkikiye gönderilmesine dair takrir münasebetiyle.
20	Diyarbakir Maarif Müdürü ile Sultani-i Edebiyat mualliminin tebdili sebeplerinin beyanına dair Maarif Vekâleti'nden olan istizah takriri münasebetiyle.
21	İdare-i kurra ve nevahi kanun lâyihası münasebetiyle.
22	Rauf Bey'le Zülfü Bey'in Meclis'e takdimleri münasebetiyle.
24	Gaziantep ahalisine muavenet hakkındaki kanun münasebetiyle .
25	Emniyet-i Umumiye bütçesine zamaim icrasına dair kanun münasebetiyle.
26	4 Temmuz 1337 tarihli Şûra-yı Devlet'in memurin muhakematına mütâallik vazaifinin suret-i ifası hakkındaki kanun münasebetiyle.
27	Atina kazasındaki Guvant ve Şano karyelerinin âşar borçlarının affi hakkında.
28	Atina kazasına bağlı iki köyün âşar borçlarının affına dair kanun teklifi münasebetiyle.
29	Ruzname hakkında.
30	1338 senesi Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesi münasebetiyle.
31	Ruslar tarafından müsadere olunan Sadıkhade Biraderlerin vapuruna ait.
32	Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.
33	Dâhiliye Vekâleti vekili intihabı münasebetiyle.

34	Yunanlar tarafından İzmir'de şehid edilmiş olan Miralay Süleyman Fethi Bey namına bir âbide rekz edilmesine dair tahrir münasebetiyle.
35	İzmit ahalisine Müdafaa-i Milliye'ce beş yüz çadır verilmesine dair tahrir münasebetiyle.
36	Memalik-i müstahlasada muvakkat mahakim-i cezaiye teşkili hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
37	Sıhhiye Vekâleti'nin 1338 senesi bütçesi hakkında.
38	Kurtarılan yerlere fevkalâde heyetler izamı hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle. (Menhubat komisyonlarının suret-i teşekkülü hakkındaki kanun.)
39	Bilecik ve yanar diğer kasabaların imarı hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.
40	İmar ve İskân Vekâleti teşkili hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle.
41	Heyet-i Murahhasa'nın Lozan'da takip edeceği hatt-ı hareket hakkında temennileri.
42	Anadolu-Bağdad ve Uşak-Afyonkarahisar demiryolları tarifeleri hakkındaki kanun münasebetiyle.
43	İstilâzedelere tavzihen verilecek tohumluk hakkındaki kanun münasebetiyle.
44	Alemdar vapuru mürettebatının taltiflerine dair tahrir münasebetiyle.
45	Emval-i metrukeye ve reji ahvaline ve Gümüşhane muhasebecisine dair istizah münasebetiyle.
46	Memalik-i müstahlasaya gönderilecek İstiklâl mahkemeleri hakkındaki lâyiha münasebetiyle.
47	Üç milyon lira avans itasına dair kanun münasebetiyle.

48	Antalya Belediye Reisi Âkif Bey hakkındaki İstida Encümeni mazbatasını münasebetiyle.
49	Konya mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi'nin, şimendiferler umuru hakkındaki istizah takririni münasebetiyle.
50	Yedinci Avans Kanunu münasebetiyle.
51	Musakkafat Vergisi ve Ağnam Resmiyle Gümrük tarifesinin tadiline ve 15 Ağustos 1336 tarihli kanunun ilgasına ve memalik-i müstahlasa aşar muamelâtına ve aşar mültezimlerinden eda-ı deyn edenlerin emlak-i merhune ve mütefevızalarının iadesine ve Âşar Nizamnamesi'ne ve vilâyetlerin hisse-i menafii ve maarifine ve tönbeği beyiye ve istihlâk resmine ve 9 Kânunuevvel 1338 tarihli avans kanununa bir madde ilâvesine dair kanun münasebetiyle.
52	Yüzbaşı Halim Efendi'nin aftan müstefid olup olamayacağına dair Adliye Encümeni mazbatasını münasebetiyle.
53	Hiyanet-i vataniye mücrimlerinden bir kısmının affi hakkındaki kanunun tefsirine dair Adliye Encümeni mazbatasının bir an evvel intaç edilmesine dair sözleri.
54	Memurin Muhakemat Tetkik Heyeti ve Encümeni için yapılacak intihap münasebetiyle.
55	Encümen-i Müşavere-i Maliyeye, Meclis'ten bir âza intihab edilmesine dair Maliye Vekâleti tezkeresi hakkında.
56	İstanbul Avans Kanunu'na müzeyyel kanun münasebetiyle.
57	Büyük Millet Meclisi bütçesine tahsisat-ı munzamme ilâvesine dair kanun münasebetiyle.
58	1339 senesi Birinci Avans Kanunu münasebetiyle.
59	Havali-i Şarkıye Demiryolları İdaresi'nin 1339 senesi Bütçe Kanunu'yla Nafia Vekâleti bütçesine iki yüz bin lira tahsisat vaz'ına dair kanun münasebetiyle.

60	Avans Kanunu'nun altıncı maddesinin tefsirine dair Kavanin- i Maliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.
61	Havali-i şarkıye muhacirlerinin ibatesi ve mesakininin tamir ve inşası için tahsisat itasına dair kanun münasebetiyle.
62	İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun bazı mevaddını muaddil kanun münasebetiyle.
63	Yeni intihaba dair Dâhiliye Vekâleti'nin mülhakata yaptığı tamimin tashihi hakkındaki takrir münasebetiyle.
64	Şarki Anadolu demiryollarına dair kanun münasebetiyle.

	OSMAN NURİ BEY'E AİT İSTİZAH TAKRİRLERİ
1	Lâzistan mebusu Osman Bey'in, Adapazarı ve Çarşamba'dan nefyedilen şahıslara ve Samsun'da şehir haricine çıkmaları men edilen 56 kişiye ve Samsun ve Amasya livalarında şekavet icra eden Rum eşkiyasına dair Dâhiliye Vekâleti'nden istizah takriri.
	OSMAN NURİ BEY'E AİT TAHRİRİ SUALLER
1	Lâzistan mebusu Osman Bey'in, Mudanya Konferansı mukarreratının suret-i tatbikine dair Hariciye Vekâleti'nden sual takriri.

	OSMAN NURİ BEY'E AİT TAKRİRLER
1	Düzce Ayaklanması'na ve hükümetçe ittihazi lâzım gelen tedbirlere dair.
2	Ruslar tarafından müsadere olunan Sadıkzade Biraderlerin vapuruna ait.

	OSMAN NURİ BEY'İN KANUN TEKLİFLERİ
1	Atina kazasındaki Guvant ve Şano karyelerinin âşar borçlarının affı hakkında.

	OSMAN NURİ BEY'İN MEBUSAN MECLİSİ'NDE SÖZ ALDIĞI KONULAR
1	Ariza-i Cevabiyye müsveddesi münasebetiyle.
2	1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus muvakkat bütçe kanunu lâyihası münasebetiyle.
3	Daimî Divan-ı Riyaset intihabının talikine dair tahrir münasebetiyle.
4	Hakkı, Mümtaz ve Mahmut Şevket Paşalar kabinelerinin Divan-ı Aliye sevki hakkında Edirne mebusu Şeref Bey'in tahriri münasebetiyle.
5	İçel mebusu Ali Efendi'nin mazbata-i intihabiyyesi münasebetiyle.
6	Meclis-i Mebusan Reisi ile azasına tahsisat-ı fevkalade itasına dair kanun teklifi münasebetiyle.
7	Meclis-i Mebusan Reisi merhum Reşat Hikmet Bey'in cenaze merasimi münasebetiyle.
8	Muhtelif mevzularda mevrud tezahürat telgrafnameleri münasebetiyle.
9	Türk camia-i millîsi dâhilinde temin-i hukuk ve muhafaza-i revabıtına dair Erzurum'dan mevrud telgraflar münasebetiyle.

	OSMAN NURİ BEY'İN MEBUSAN MECLİSİ'NE VERDİĞİ TAKRİRLER
1	Piyer Loti ile Ağa Han ve rüfekasına Meclis namına teşekkür edilmesine dair tahriri.

Kendi seçim bölgesine kayıtsız kalmayan Osman Nuri Bey'in, Atina (Pazar) kazasındaki Şano ve Guvant⁴⁰⁸ karyelerinin aşar hor⁴⁰⁹ darının affi hakkında kanun teklifi vermiştir. Bu teklif red edilmiştir. Teklif şu şekildedir;

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne

Lâzistan livasının Atina kazasına tâbi Şano ve Guvant karyeleri Harb-i Umumi esnasında sahne-i harbe müsadif olmaları dolayısıyla kâmilen ihrak edilmişlerdi. Ahalisi, fevkalâde zaruret içinde, perişan bir halde imrar-ı hayat etmektedirler. 1334 senesinden beri âşâr borçlarını tediye edememekteirler. Çektikleri sefalet dolayısıyla, teraküm eden borçlarını tediye den izhar-ı acz ederek gerek hükümet-i mahalliyeye ve gerek bendenize müracaat ettiler. Hâlbuki bendeniz mezunen daire-i intihâbiyemi dolaşırken, bizzat bu iki köy halkının çektiği ıstıraba şahit oldum. Binaenaleyh, miktarı pek kalil olan borçlarından 1334, 1335, 1336 senelerine ait âşâr borçlarının affedilmeleri için mevadd-ı âtiyenin müzakere edilmesini ve kavanin-i devlete ilâve edilmesini teklif ederim.

MADDE 1. — Atina kazasına tâbi Şano ve Guvant karyelerinin 1334, 1335, 1336 senelerine ait âşâr borçları affedilmiştir.

MADDE 2. — İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

*MADDE 3. — İşbu kanunun icrasına Maliye ve Dâhiliye vekilleri memurdur.*⁴¹⁰

Lâzistan Mebusu

Osman Nuri

Bu kanun teklifi, layiha encümeni tarafından savaş sırasında değil savaş sonrası döneme ait aşar borçlarının affının istendiği ve savaş zamanında yalnız buraların değil bütün karyelerin zarar gördüğü gerekçesiyle reddedilmiştir. Rize- Erzurum yolunun inşası için bütçeye para ilâvesine dair kanun teklifinde bulunmuş,

⁴⁰⁸ Guvant bugünkü Çayırdüzüne, Sano ise Topluca Köyüne tekabül etmektedir.

⁴⁰⁹ Ehemmiyetsiz, değersiz. (Ferit Develioğlu, s. 375.)

⁴¹⁰ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 2, Cilt 17, İ. 161, 18. 2. 1338, C. 1, s. 20.

bu teklif 22. 2. 1921'de Lâyiha Encümeni'ne havale edilmiştir.⁴¹¹ 11. 4. 1921'de, Mapavri⁴¹² nahiyesinin kazaya dönüştürülmesine dair kanun teklifi Lâyiha Encümeni'ne havale edilmiştir. Ancak Layiha Encümeni bu kanun teklifini Mapavri isimli nahiyeye ilhak olunacak köylerin aded ve nüfusunun malûm olmaması ve bu konuda takrire iliştirilmesi lâzım gelen haritanın ilişik bulunmaması ve millete ait hazineyi tasarrufta son derece dikkatli olmaları lazım geldiği gerekçesiyle teklifin reddi yönünde meclise görüş beyan etmesi üzerine Meclis başkanı mazbatayı kabul etmeyerek müzakereye sunmamıştır..

Ereğli ve Zonguldak havza-i fahmiesi maden amelelerinin hukukuna mütaallik kanun sureti hakkındaki görüşlerini şu şekilde beyan etmiştir;

“Bendeniz uzun uzadıya söylemeyeceğim. Yalnız kazazede olan amele hakkında tâyin edilecek tazminatı İktisat Vekâleti'nden, Adliye Vekâleti'nden ve Amele Derneği'nden mürekkeb olan üç zat tamamıyla deruhde edemez. Bendenize göre behemahal bir doktorun da bulunması mecburidir. Çünkü sakatlanmış bir uzvun ne dereceye kadar sakatlanmış olduğunu ve vücudun heyet-i umumiyesine vereceği tesiri ancak doktor tâyin eder. Binaenaleyh her hangi bir şekilde bu tazminatın takdiri mevzuu bahs olursa olsun mutlaka heyet meyanında doktorun bulunması lâzımdır. Bunu teklif ediyorum.”⁴¹³

Rize-Erzurum yolunun inşası hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. Bu teklif 28. 5. 1921'de Nafia Encümeni mazbatasıyla birlikte Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir.⁴¹⁴

Trabzon Mebusu Recai Bey'in, Ordu-Sivas tarikinin turuk-u umumiye meyanına ithaline dair tahriri ve nafia ve muvazene-i maliye encümenleri mazbataları üzerine düşüncelerini şu cümlelerle savunmuştur;

“Bendeniz gayet kısa söyleyeceğim: Ordunun kıymetinden bahsettiler. Emin

⁴¹¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 9, İçtima Senesi 2, İ. 10, 22. 3. 1337, C. 1, s. 170.

⁴¹² Bugünkü Çayeli ilçesinin eski adı Mapavridir.

⁴¹³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt10, İçtima Senesi 2, İ. 28, 2. 5. 1337, C. 1, s. 220.

⁴¹⁴ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2, İ. 37, 28. 5. 1337, C. 1, s. 337.

olunuz ki, ahalisi bu yol için 2 bin kazma almış ve daha neler yapmışlar ve hazırlanmışlardır. Nafiadan verilen elli bin lira cüzi bir şeydir. Ordunun pek çok ihracatı vardır. Milyonlarla kuruş varidat temin eder. Bilhassa o kazalar oraya raptedildikten sonra bu yol gayet nafi olacaktır. Bunun kabulünü heyet-i aliyenizden rica ederim. Müsaade buyurursanız Vehbi Efendi Hazretleri'ne de cevap vereceğim: Vehbi Efendi buyuruyorlar ki: Bu değirmen yel değirmeni, fakat suyu nereden? Bu, pek doğru. Biz para bulamadıktan sonra ne Nafia Vekâleti'ne ve ne de Adliye Vekâleti'ne velhasıl Müdafaa-i Milliye'den başka hiçbir vekâlete para vermeyeceğiz. Para ele geçerse buralara sarf edeceğiz. Yolları yapacağız. Fakat heyet-i celileniz kabul etmezse ele para da geçse yapamayacağız. Binaenaleyh bunun kabulünde hiçbir mahzur yoktur.”⁴¹⁵

Karadeniz sahiline ithal edilecek unlardan alınacak verginin, asli vergi olmasına dair yürürlükte bulunan kanunun yürürlük süresinin uzatılmasına dair ona ait kanun teklifi 3. 6. 1922'de Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir.⁴¹⁶

Havali-i şarkiyi demiryollarının 1923 senesi Bütçe Kanunu ile Nafia Vekâleti bütçesine iki yüz bin lira tahsisat verilmesine dair kanuna red oyu verdi.

Adana'nın işgal devrine dair dâvalar hakkında kanun lâyihası ve Adliye Encümeni mazbatası hakkında görüşlerini şu şekilde beyan eder;

“Efendim Meclis-i Ali tatil yaptığı günün akşamı bendeniz heyet-i celilenize bir teklifte bulunmuştum ve demiştimki; 1336 senesinde aldıkları maaşa bilâhare yapılan zamaimi nazarı itibara alınmamak şartıyla ve caiz'ül-istihdam olmak kaydıyle İstanbul'da açıkta kalan memurine mazuliyet ve tekaüdiye maaşı verilsin dedik. Bu karar birtakım şüpheleri davet etmiş. Bunun için sordular ve dediler ki: 1336 senesinden sonra zammı maaş kabul etmiyoruz. Kavanin-i Maliye Encümeni tetkik ederek bu husustaki fikrini beyan etti ve o vakit ki teklifim veçhile müstacel ruznamede bulunuyor. Bu beş dakikalık bir meseledir. Binaenaleyh bu beş dakikalık bir tefsir yapılmadığından dolayı binlerce aile İstanbul'da maaş alamıyor. Bendeniz İstanbul'dan geldim ve bendenizle beraber gelen rüfeka da gördüler. İslâm mahallâtı

⁴¹⁵ TBMM Cz, Devre.1, Cilt.10, İçtima Senesi 2, İ. 27, 30. 4. 1337, C. 2, s. 179.

⁴¹⁶ TBMM,Cz, Devre 1,İçtima Senesi 3, Cilt 20, İ. 46, 3. 6. 1338, C. 1, s. 116.

arasında büyük bir sefalet vardır. Bunu heyet-i celilenizden bilhassa rica ederim, bir kelimededen ibarettir ve esasen caiz'ül-istihdam kaydı mevcuttur - şüphesiz ki o müddette dâhildir - ve Kavanin-i Maliye Encümeni'nin mazbatasını okuyarak bir karara raptedilmesini heyet-i celilenizden bilhassa istirham ediyorum. Bugün müzakere edelim ve çıkaralım. (Şimdi sadaları)''⁴¹⁷

Konya Mebusu Refik Bey ve bir kısım mebuslarla beraber, 8 Ekim 1922'de işgalden kurtarılan yerlere Meclis'ten münthap bir heyetin gönderilmesine dair önerge vermiştir. Önergede, düşman işgalinden kurtarılan vilayetlerimizde düşmandan ele geçirilen malların önemli bir miktara ulaştığı, bunların tespit ve idaresi için memurlar gönderilmişse de bazı yolsuzlukların olduğuna ve birtakım başıboş kişilerin bundan yararlanmaya çalıştıklarına dair bilgiler aldıklarını, hem bu hali düzeltmek hem felaketzede insanların sıkıntılarını gidermek hem de Meclis'in denetim yetkisine dayanarak ilgilileri milletin arzusuna göre çalışmaya sevk etmek amacıyla Meclis üyelerinden bir heyetin acil olarak seçilip gönderilmesi teklif edilmiştir.⁴¹⁸ Bu önerge başka bir kanun teklifiyle ilişkili bulunduğu gerekçesiyle görüşülmesi ertelenmiştir. Muş mebusu Abdülğani Bey'in, bâzı suçluların affi hakkında verdiği kanun teklifinin altında onun da imzası vardır.

24 Ekim 1922 tarihinde altında Siverek mebusu Sırrı ile Gelibolu mebusu Celal Nuri ile birlikte Osman Nuri Bey'in de imzasının bulunduğu kanun teklifinde ise biri Anadolu'nun en batısından diğeri Anadolu'nun en doğusundan olmak üzere iki öğrenci kafilesinin Meclis'e saygı hislerini ifade etmek için geldiğini, en doğudan gelen kafilenin aileleri Ermeniler tarafından şehid edilen yetimler olup Kazım Karabekir Paşa tarafından yetiştirilen öğrenciler olduğu, en batıdan gelen kafilenin ise İstanbul Darülfünü'nundaki öğrencileri temsil eden öğrenciler olduğu, Meclis'in bu iki öğrenci grubuna iltifat ve teşvikde bulunmasını teklif etmişlerdir.⁴¹⁹

Barış delegesi olarak Lozan'a Rıza Nur Bey'in gönderilmesine red oyu

⁴¹⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 11, 26. 3. 1339, C. 2, s. 183-184.

⁴¹⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 9, İçtima Senesi 2, İ. 10, 22. 3. 1337, C. 1, s. 170.

⁴¹⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 124, 23. 10. 1338, C. 1, s. 95.

vermiştir.⁴²⁰

Barış heyetinin masraflarına dair verilen kanun teklifine red oyu kullanmıştır.⁴²¹

14 Aralık 1921’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa’nın Sakarya Savaşı’ndan sonraki askeri vaziyet hakkındaki izahatı üzerine açılan oturumda, ordunun elbise ve iâşe sorunu tartışılırken ülkenin mali, askeri ve siyasi vaziyeti görüşülmüştür. Osman Nuri Bey, görüşme esnasında meclis başkanlığına bir teklif sunarak ordunun elbise ve iâşe işleri için bir komisyon kurulmasını önermiştir.⁴²² Ancak bu önerisi kabule şayan görülmemiştir.

Müdafaa-i Milliye Vekili’ne 18 Aralık 1921’de bir önerge vererek halkı bilinçlendirmek suretiyle Milli Mücadele saflarına çekebilmek için irşattan bahseder. Bu önergede, ülkede halkı milli mücadeleye katabilmek için maddi ve manevi iki tür irşadın yapılması gerektiğini, manevi irşadı müftüler ve İslam âlimleri vasıtasıyla, maddi irşadı ise İstiklal Mahkemeleri eliyle yapmaları lüzumuna değinir. Halkı rahatsız eden olayları bastırmak, dışarıdan yapılan propagandaları önlemek ve asayişsizliği gidermek için vali ve mutasarrıf gibi yerel yöneticilere yardımcı olacak en iyi aracın İstiklal Mahkemeleri olduğu düşüncesindedir.⁴²³ Ancak önergesi görüşmeye alınmamıştır.

Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey’in, İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati’nin tadili hakkında kanun teklifi ve Kanun-u Esasi Encümeni mazbatası hakkındaki görüşlerini şu cümlelerle savunur;

“Efendim, gürültü ve asabiyete lüzum yoktur. En nihayet ekseriyet, hakem olur. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu mucibince; Meclis bilâdavin içtima eder. Bilâdavin içtima eden Meclis, hattâ hükümetin bile haberi olmadan gelebilir demektir. Bugünkü vaziyet, vaziyeti fevkalâdedir. Heyet-i celileniz, gördüğünüz bir lüzum üzerine müttefikan bir karar vermiştir ve intihabatı icra ediyoruz.

⁴²⁰ TBMM, Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 126, 25. 10. 1338, C. 1, s. 146.

⁴²¹ TBMM Cz., Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 3, s. 379.

⁴²² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 128, 14. 12. 1337, C. 1, s. 502.

⁴²³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 2, İ. 134, 26. 12. 1337, C. 2, s. 546.

Ve bundan sonra gelecek meclisler Teşkilât-ı Esasiye Kanunu baki kaldıkça, İnsaallah baki kalacaktır, kaldıkça artık emre lüzum kalmayacaktır. Millet vaktini bilecektir. Vakti geldiğinde doğrudan doğruya heyet-i celilenize sormadan mebuslarını intihap eder. Bence encümen bir hata yapmış ise o da, doğrudan doğruya bunun icrasına «Millet» memurdur dememesidir. İşin en doğrusu da bu olur. Refik Şevket Bey'e arz etmek isterim ki, bu kanun suimisdendir, suimisal değildir demek doğru olamaz. Bizce Başkumandanlık Kanunu, Hıyanet-i Vataniye Kanunu... (İstiklâl Mahkemeleri Kanunu sesleri) gibi birçok, kanunlar için bunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur dediğiniz kanunlar vardır. Yani bu suimisal değildir. Kanununun bu maddesine, Büyük Millet Meclisi bilâdavehin inikad eder maddesine nazar-ı dikkatinizi celb ederim. Onun için Büyük Millet Meclisi memurdur denilmelidir. Süver-i icraiyesine gelince; vâki olan şikâyetlerin ne suretle tetkik edileceği meselesine gelince, Divan-ı Riyaset'imiz vardır. (Encümen yapılır sesleri) Divan-ı Riyaset şikâyetlere bakar ve kanaatini heyet-i celileye arz eder. (Müzakere kâfi sesleri)''⁴²⁴

İstanbul'da bulunan tüm emekli memur, yetim ve dul maaşlarının ödenme şekli hakkında görüşmeler devam ederken 11 Kasım 1922'de Osman Nuri Bey ve arkadaşları Meclis'e teklifte bulunarak en az 15, en çok 20 kişiden oluşan bir heyetin İstanbul'a yollanarak buradaki bütün yazışma ve muamelelerin bu heyetin denetimine alınmasını, halifeliğin mevcut halinin ülkenin dış politikasıyla bağdaşmadığını ve ülkenin iç siyasetinde de sakıncalar doğuracağını bu yüzden süratle alınması gereken tedbirlerin alınmasını önerirler.⁴²⁵ Burada alınmasını kast ettikleri tedbir yeni halifenin seçilmesidir. Çünkü 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldıktan sonra halifelik sıfatını da üzerinde taşıyan Vahidettin yurt dışına çıkmak durumunda kalmıştı. Onun ülkenin dış halifelik sıfatını taşıırken düşmanları elinde Avrupa'da oyuncak durumuna düşmesi iç ve dış sorunlara yol açabilirdi. Bu gerçeğin farkında olan TBMM, çok geçmeden Osmanlı hanedanından Abdülmecit Efendi'yi yeni halife olarak atamıştır.

⁴²⁴ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 17, 3. 4. 1339, C. 1, s. 345-346.

⁴²⁵ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 136, 11. 11. 1338, C. 2, s. 1023.

30 Ekim 1922'de Sulh Konferansı'na iştirak edecek murahhas heyeti ile bunlara verilecek tahsisata dair encümen mazbatasının görüşülmesi sırasında Meclis'e bir teklif sunan Osman Nuri Bey ve bazı mebuslar, devletin hayat ve kaderiyle ilgili kararlara imza atacak olmaları münasebetiyle görevlerinin önemine binaen Lozan Barış Görüşmeleri'ne katılacak delegelerin Meclis'in mutlak çoğunluğuyla seçilenlerin arasından seçilmesini, bunların dokuz kişiden oluşmasını, birbirine yardım edecek nitelikte bulunmalarını ayrıca da müzakere ve imza yetkileriyle donatılmalarını önerirler.⁴²⁶

IV. 2. Mehmet Necati Efendi (Memişoğlu)

Mehmet Necati Efendi, Meclis'e dâhil olduğu 24 Nisan 1920 tarihinden Meclis'in seçim kararı aldığı 1 Nisan 1923 tarihine kadar değişik tarihlerde izinli sayılarak Meclis çalışmalarından uzak kalsa da yasama faaliyetlerinin içerisinde yer almayı başarmıştır. Verdiği taktir, istizah ve tekliflerle hem ülke sorunları hem de kendi seçim bölgesinin sorunlarına karşı kayıtsız kalmadığını ispat etmiştir. Onun ilahiyat, eğitim bilimi ve hukuk gibi çeşitli alanlarda donanıma sahip olması farklı sorunlara kolay nüfuz ederek doğru ve gerçekçi çözüm önerileri geliştirmesini mümkün kılmıştır. Ancak yine de o bir aksiyon adamıdır. Bir ideolog veya bir teorisyen değildir. Devir, Türk milletinin ateşle imtihan edildiği bir devirdir ve buna uygun olarak yapılacak eylem, köşeye çekilip tefekküre dalmak değil bizzat sahaya atılıp mücadele etmektir. Koşullar aksiyoner olmayı gerektirdiği için Mehmet Necati Efendi, eylemci kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Onun mebusluk faaliyetlerine de bu husus damgasına vurmuştur. Gerek seçildiği Lazistan bölgesi gerekse de ülkemizin diğer bölümleriyle ilgili birçok konuda Meclis kürsüsünde söz aldı, yazılı önergeler verdi, kanun teklifleri sundu. Bunların isimleri liste halinde şunlardır;

⁴²⁶ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 131, 02. 11. 1338, C. 3, s. 1002.

	MEHMET NECATİ EFENDİ’NİN SÖZ ALDIĞI KONULAR
1	Harcırahına dair sözleri.
2	Rize-Erzurum tarikinin inşası hakkında.
3	Taraklı nahiyesinin kazaya ifrağı hakkında.
4	Mapavri nahiyesinin kazaya tahviline dair.
5	16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti’nce akdedilen bilcümle mukavelât, ukudat ve sairenin keenlemyekün addi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.
6	Ankara Belediyesi’ne dair suali münasebetiyle.
7	Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in, Avrupa seyyahati münasebetiyle sözleri.
8	Atina kazasına bağlı iki köyün âşar borçlarının affına dair kanun teklifi münasebetiyle.
9	Afganistan sefiri Sultan Ahmed Han tarafından gönderilmiş olan tebrikname hakkında.
10	İdare-i kurra ve nevahi kanun lâyihası münasebetiyle.
11	Taraklı nahiyesinin kazaya kalbi hakkında kanun teklifi münasebetiyle.
12	Mükellefiyet-i nakliye-i askeriye kanunu münasebetiyle.
13	Sulh Heyeti Murahhasası masarifatına dair kanun münasebetiyle.
14	Himaye-i Etfal Cemiyeti’nden posta ve telgraf ücreti alınmamasına dair teklif hakkında.
15	Halife Hazretlerine arz-ı biat etmek üzere gidecek olan heyet âzasına ikişer yüz lira harcırah verilmesine dair Divan-ı Riyaset kararı münasebetiyle.

16	Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in memalik-i müstahlasadaki müşahedatına dair sözleri münasebetiyle.
17	Memalik-i müstahlasada muvakkat mahakim-i cezaiye teşkiline dair kanun lâyihası münasebetiyle.
18	Memalik-i müstahlâsaya gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki lâyihamünasebetiyle.
19	Üç milyon lira avans i'tasına dair kanun münasebetiyle.
20	Garb-ı Trakya'daki Yunan mezalimine dair mahallinden gelen telgraflar ve o münasebetle verilen Cebelibereket mebusu Faik Bey'in takriri münasebetiyle.
21	Zevç, mahdum veya biraderlerinin askerlikten firarından dolayı teb'id edilen ailelerin affına dair kanun lâyihası münasebetiyle.
22	Musakkafat vergisinin ve ağnam resmiyle gümrük tarifesinin tadiline ve 15 Ağustos 1338 tarihli Kanunun ilgasına ve memalik-i müstahlasa âşar muamelâtına ve âşar mültezimlerinden eda-yı deyn edenlerin emlâk-i merhune ve mütefavvızalarının iadesine ve Âşar Nizamnamesi'ne ve vilâyetlerin hissei menafi ve maarifine, tömbek-i beyiye ve istihlâk resmine ve Kânunuevvel 1338 tarihli Avans Kanunu'na bir madde ilâvesine dair Kanun münasebetiyle.
23	Hariçten ithal edilecek çift ve damızlık hayvanatı ile ziraat makinalarında istimal edilecek benzin, benzol, petrol, mazot ve sairinin gümrük resminden istisna edilmesine dair lâyiha ve teklif-i kanuni hakkında.
24	Lâzistan livasının isminin değiştirilmesine dair takrir münasebetiyle.
25	Jandarma muhassesatının tezyidi hakkındaki kanun münasebetiyle.
26	Memalik-i müstahlasa ihtiyacatını tetkik etmek üzere hususi bir encümen teşkiline dair takrir münasebetiyle.

27	Evkaf Vekâleti'nin 1339 senesi üç aylık muvakkat bütçesine dair kanun münasebetiyle.
28	Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey hâdisesinden hükümetin Meclis'e malûmat vermesine dair tahrir münasebetiyle sözleri.
29	Havali- i Şarkiye muhacirlerinin iadesi ve mesakininin tamir ve inşası için tahsisat i'tasına dair kanun münasebetiyle.
30	İntihab-ı mebusan kanununun bazı mevaddını muaddil kanun münasebetiyle.
31	Mebuslara nisab-ı müzakereyi müteessir etmiyecek tarzda izin verilmesi hakkındaki Meclis riyaset-i sanisi tezkeresi münasebetiyle.
32	Kendisine ait aile harcırahının Hemşin'den Trabzon'a kadar muteber olmasına dair tahriri münasebetiyle.

	MEHMET NECATİ EFENDİ'NİN SUNDUĞU KANUN TEKLİFLERİ
1	Rize-Erzurum tarikinin inşası hakkında.
2	Taraklı nahiyesinin kazaya ifrağı hakkında.
3	Mapavri nahiyesinin kazaya tahviline dair.
4	16 Mart 1336 işgalini müteakip İngilizler tarafından Malta'ya sevk olunan erkân, ümera ve zâbitan ile memurin-i mülkiyeden İstanbul Hükümeti'nce maaşları kat'edilenlerin Malta'da buldukları müddete ait maaşlarının i'tasına dair.
5	Memurin- i dâhiliyenin esbab-ı idariye dolayısıyla azledilmemesine dair.

6	Lâzistan sancağında fındık, portakal, limon, mandalin, dut, çay yetiştirilmesi hakkında.
7	Şano ve Guvant karyelerinin âşar borçlarının tecili hakkında.
8	Taraklı nahiyesinin kazaya ifrağı hakkında.
9	Guvant ve Şano karyelerinin âşar borçlarının tecili hakkında.
10	Şûra-yı Devlet Tetkik Heyeti Kanunu'na «imtiyazat gibi mühim evrakın ait oldukları vekâletlerce tetkik edilmesi» hakkında bir fıkra dercine dair.
11	Karadeniz sahiline ithal edilecek unlardan alınacak resmin, resm-i asli olmasına dair kanunun temdid-i meriyetine dair.
12	Bazı fedakârların taltiflerine dair.
13	Mısır ve mısır unlarından alınan gümrük resmi hakkındaki kanun hükmünün temdid-i meriyetine dair.
14	Trabzon mebusu merhum Ali Şükrü Bey'in zevcesiyle çocuklarına nakdî yardım yapılmasına ve çocuklarının leylî bir mektepte meccanen tahsil ettirilmelerine dair.

	MEHMET NECATİ EFENDİ'NİN VERDİĞİ TAKRİRLER
1	Konya'ya tebid edilmiş olan Geyveli eşhasın mahallerine iadeleri hakkında.
2	Ali Şükrü Bey meselesinden hükümetin Meclis'e malûmat vermesine dair.

Lâzistan mebusu Mehmet Necati Efendi'nin, Guvant ve Şano karyelerinin âşar borçlarının tecili hakkındaki kanun teklifini sundu.⁴²⁷

⁴²⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 18, İçtima Senesi 3, İ. 3, 6. 3. 1338, C. 1, s. 53.

1923 yılında İkinci Grup'un önde gelen isimlerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in, Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi üzerine katillerin yakalanamamasından neş'et eden kargaşa ve belirsizlik ortamını dağıtmak için hükümetten bilgi almak maksadıyla 31. 3. 1923 tarihinde Meclis'e bir takrir vermiştir. Bu takrirden hükümetin konuyla ilgili yürüttüğü soruşturmada hangi bilgilere ulaştığını soruyor, verilen bilgilerin birbirini yalanladığını söylüyor⁴²⁸ ve Heyet-i Vekile'nin kendilerini aydınlatması için resmi açıklamada bulunmasını istiyordu. Bunun için meclise bir takrir verdi;

Riyaset-i Celile'ye

“Birkaç gündün beri herkesin ve betahsis Meclis-i Âli azasının zihin ve fikrini tehviç ve tahdiş eden Trabzon mebusu Şükrü Bey'in esrarengiz bir surette gaybubet-i müessifesi hakkında hükümetin utlâatı nedir? Hepimiz bir gûna yekdiğerini mükezzip malûmat işitmekteyiz. İşe bihakkin vazulyed olan Heyet-i Vekile'mizin hakikat-i mesele hususunda bizi tenvir ve tatmin etmeleri için resmen beyanatta bulunmalarını teklif eylerim.”⁴²⁹

Lâzistan Mebusu

Mehmed Necati

Bu konu hakkındaki görüşlerini ise şu cümlelerle beyan eder;

“Bendeniz Heyet-i Vekile Reisi'nden bir malûmat istiyorum. Heyet-i Vekile Reisi «Evet, hariçte işitilen havadis doğru değildir. İşin hakikati şundan, ibarettir.» desinler. Yoksa bu mesele, bu şayiati hafî tutulacak mesele değildir. Adliye Vekili Beyefendi Hazretleri'nin buyurdukları doğrudur. Biz tahkikatın ne derecede olduğunu istemiyoruz. Hafî olduğunu biz de biliyoruz. Binaenaleyh bizim istediğimiz şey, hariçte bâzı şayiati işitiyoruz. Bunu anlamak istiyoruz. Ya doğrudur veya değildir. Doğru ise doğru değilse doğru değildir, desinler. Ondan sonra herkes buraya kemal-i serbesti ve emniyetle gelir, burada müzakeresini yapar. Şimdi benim kulağıma çalman havadisleri ihtimal ki bâzı arkadaşlarım da işitmiştir. Şimdi zihin

⁴²⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 14, 31. 3. 1339, C. 1, s. 244.

⁴²⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 14, 31. 3. 1339, C. 1, s.243.

ve fikir hep bununla meşguldür. Binaenaleyh Meclis-i Âli'nin şu suretle müzakeratını istirahatı fikirle yapacağını zannetmiyorum.”

Adliye vekili ve aynı zamanda Kayseri mebusu Rifat Bey, hükümet adına buna verdiği cevapta, hükümetin bütün yürütme gücüyle bu işi takip etmekte olduğunu ve kanuni vazifesi neyse yapmakta bulunduğunu ifade etmiştir.

Daha sonra Mehmet Necati Bey ve arkadaşları, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in zevcesiyle çocuklarına nakdî yardım yapılmasına ve çocuklarının geceli bir mektepte eğitim görmelerinin sağlanmasına dair 16. 4. 1923 tarihli kanun teklifi vermişlerdir. TBMM tarafından kabul edilen bu kanun teklifi şu şekildedir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne

Trabzon mebusu şehid-i mağfur Ali Şükrü Bey'in millete yadigârı olan iki kız ve bir erkek çocuklarıyla hasta hareminin sefaletten vikayesi için fedakâr milletimizin şeref ve hamiyeti namına ber veçh-i zir teklif-i kanununun kabulünü temenni ederiz.

MADDE 1. — Hazine-i milletten şehid-i mağfur Ali Şükrü Bey'in üç küçük çocuğu namına ve sinni rüşte vusulleri zamanında almaları için on beş bin lira münasip bir bankaya teberruan tevdiat yapılacaktır.

MADDE 2. — Şükrü Bey merhumun hasta bulunan ailesine hazine-i milletten beş bin lira ihsan edilmiştir.

MADDE 3. — Şükrü Bey merhumun çocukları, vasilerinin tensip edeceği leyli bir mektepte milletin atfeti namına tahsil ve terbiye ettirilecektir.

MADDE 4. — İşbu kanun Şükrü Bey merhumun tarih-i şahadetinden muteberdir.

MADDE 5. — İşbu kanunun ücretine Maliye ve Maarif Vekâletleri memurdur.

430

Lâzistan

Trabzon

Mehmed Necati

Celal

⁴³⁰ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 29, İçtima Senesi 4, İ. 26, 16. 4. 1339, C. 1, s. 226.

Bu kanun teklifi yapılan oylamayla kabul edilmiştir.

O da diğer Lazistan mebusları gibi yalnız Lazistan'ın değil bütün Anadolu'nun mebusu olmaya gayret etmiş bir mebustur. Bu cümleden olarak 13 Mart 1921 tarihinde Taraklı nahiyesinin kazaya dönüştürülmesi hakkında Meclis'e kanun teklifi verdi. Bu teklifte Taraklı'nın ticaret ve tarım olarak gelişmiş olduğu ayrıca hazine menfaatleri gereği kaza olması gerektiğini ileri sürüyordu. Bu teklif şayan-ı kabul görmeyip Meclis tarafından reddedilse bile onun bu bölgeye hâkimiyeti ve bölgenin sorunlarına karşı alakasını göstermesi açısından dikkat çekici bulunmuştur. Bu yasa teklifinde Taraklı nahiyesinin büyük ve iktisadi önemi olduğu, memur ve askerlik dairesi ile ilçe teşkilâtını idare edecek bir hükümet konağının mevcut olduğu, nahiyede çok miktarda hububat yetiştiği ve civar mahallere sevk olunduğu, Bolu, Nallıhan, Göynük, Mudurnu, Beypazarı ve Eskişehir livasından dışarıya yapılacak ihracatın tamamen Taraklı nahiyesinden gerçekleştiği, burada yaşayan insanların ilçe olmak için Meclis'e dilekçe yazdıkları, hazine ve millet menfaatine Taraklı'nın ilçeye dönüştürülmesinin faydalı olacağı hususlarına yer verilmiştir.⁴³¹

Mehmet Necati Efendi'nin, Taraklı nahiyesinin kazaya ifrağı hakkında kanun teklifi şu şekildedir;

Riyaset-i Celile'ye

Taraklı nahiyesinin cesamet ve iktisaden ehemmiyeti vardır. Kasaba mamur ve devair-i askeriye ile kaza teşkilâtını idare edecek bir hükümet konağı mevcuttur. Mezkûr nahiyeye, Gölpaazarı, Yanıpaazarı, Akyağı nahiyeleriyle mahduttur. Güynük kaza merkezine altı, Köprü şimendifer istasyonuna, kezalik altı saat mesafededir. Kasabada iki yüz ticarethane ve dört yüz kadar hane mevcut olduğu gibi nahiyeye dâhilinde otuz iki divan tâbir olunan muhtarlıktan ibarettir. Nahiyede "hayli miktarda" hububat yetişir. Ve civar mahallere sevk olunur. Bolu, Nallıhan, Güynük, Mudurnu, Beypazarı ve Eskişehir livasından harice vuku bulacak ihracat, tamamen nahiyeye-i mezkûreden vuku buluyor. Nahiyeye abalısı, memleketin ticaret ve ziraatçeye olan ehemmiyeti hasebiyle daha ziyade terakki ve inkişafıyla hem ahalinin teshil-i

⁴³¹ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 2, Cilt 17, İ. 161, 18. 2. 1338, C. 2, s. 12.

masalihi ve hem de bu sebepten hazine-i devlet ve milletin husul-ü menafî zimmında Taraklı'nın kaza haline ifrağını pek ziyade rica, eylediler. Bu bapta makam-ı ali-i riyasetpenahiye hitaben bir istidaname-i umumi tanzim ve ita eylediler..İşte leffen takdim ediyorum. Ahalinin istirhamları muhik olduğuna tahkikat ve müşahedatı âcizanemle kanaat hâsıl eylediğimden kaza haline ifrağı zimmında berveçhi âti mevadd- ı kanuniyenin kabulünü teklif ederim, efendim.

13/Mart/1337

Lâzistan Mebusu

Mehmed Necati

MADDE 1. — Taraklı nahiyesi kaza haline ifrağ edilmiştir.

MADDE 2. — İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

MADDE 3. — İşbu kanunun icrasına Heyet-i Vekile memurdur.⁴³²

Havali-i Şarkıye muhacirlerinin memleketlerine sevk ve iadeleri ve harb dolayısıyla harap olmuş meskenlerinin inşası için Sıhhiye ve Maliye Vekâletleri'nin 1922 senesi bütçelerine tahsisat ilâvesine dair kanun lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası hakkında kişisel görüşlerini şu cümlelerle savunmuştur;

“ Efendiler ikinci madde gayet sarıhtir. Diyoruz ki, vilâyat-ı şarkiyede ahval-i harbiye dolayısıyla birçok kura yakılmıştır. Hattâ biz dahi burada bir teklif yapmıştık. Diyorduk ki; bunların 1332, 1333, 1334 seneleri tekâlîf-i emiriyeleri alınmasın. Bunlar gayet fakir düşmüşlerdir. Çünkü dört, beş köy vardır ki, selâmet-i harb dolayısıyla, askerin selâmette bulunması lüzumu dolayısıyla düşmana melce olmaması için bu kurayı biz yakmıştık. Yakılan bu kura halkına şimdiye kadar hiçbir muavenette bulunmadık. Bunların vergilerini tehir edelim, Aşar bakayasını tehir edelim, diyorduk. Hâlbuki hükümet bunların hayvanatını, yiyeceğini, içeceğini, satarak Aşar bedelâtını tamamıyla tahsil etmiştir. Bunları bu sene memlekete gittiğim zaman gördüm. Üç karye vardı ki, bendenizin yanımda yakılması için kumandan emir vermişti, bugün yanacaktır diye. Selâmet-i memleket, harbin kazanılması ve

⁴³² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 17, İçtima Senesi 2, İ. 164, 23. 2. 13338, C. 1, s. 12.

askerin fazla telefata vermemesi için bu karyelerini yanması lâzım geliyordu ve hattâ ben adam gönderdim. Üç karyeyi ben yaktırdım.

Sonra bunlar için bir yardım talep edilmişti. Meclis-i Ali de diriğ etmemiştir. Yalnız tehir etmişti. Fakat her nasılsa bu ulaştırılmadı. Maalesef bunların yiyeceği, içeceği satılarak borçları tahsil edildi. Şimdi bu para o gibi yerlere aittir. Evet, bendeniz de biliyorum ki, şehirler haraptır, köyler de haraptır. Fakat (El akdem fel akdem) ve (takdimülehem alelmühim) kaidelerini de düşünün! Öyle ehem şeyler vardır ki birçok karyeler selâmeti memleket namına yakılmıştır. Verilen para esasen bir milyon liradan ibarettir. Bununla ne yapılabilir? Bu para bir köyün inşasına bile kâfi değildir. Milyonlarca para lâzımdır. Bu, deveye kulaktır. Evet, merkezimiz de haraptır. Merkez için de ayrıca bir teklif yapılmalı ve kabul edilmelidir. Bu bir milyon lirayı bunlara da teşmil ederek onları bizim de hissemize isabet etti diye boş ümide, boş teselliye düşürmeyelim. Erzurum da böyledir. Efendiler; Erzurum'da bu gibi harb sahaları olan karyeleri biz yakmışızdır. Düşman da yakmıştır. Sonra bunlara hiçbir veçhile muavenet edilememiş, bunlar ağaç kovuklarında telef olup gidiyorlar; Bunlar da insandır. Bunlar da memleketimizin en güzide insanlarıdır. Bunlara muavenet etmek, bunları ölümden kurtarmak vazifemizdir. Muvazene-i Maliye Encümeni'nin teklif etmiş olduğu şu madde gayet muhiktir. Fakat ilcaat-ı harbiye dolayısıyla harap ve turap olan yerlere sarfı lâzımdır. Eğer bunu da tevzi edersek elde ve avuçta bir şey kalmaz. Bunun yazıldığı veçhile ve sarahati veçhile ifa edilmesi pek doğru bir şey olacaktır.⁴³³

Kendi seçim bölgesi olan Lazistan'la ilgili olarak da Pazar kazasına bağlı Şano ve Guvant karyelerinin aşar borçlarının tecili hakkında, kanun teklifi vermiş bu teklif 23. 2. 1922'de Dilekçe Encümeni'ne gönderilmiştir. Ancak encümeninin olumsuz görüş bildirmesi üzerine genel kurulda reddedilmiştir.⁴³⁴

Sulh murahhası olarak Lozana Rıza Nur Bey'in gönderilmesine red oyu vermiştir.⁴³⁵

Sulh murahhası Hasan Bey'in(Saka) mezuniyetini kabul edenler arasında yer

⁴³³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 15, 1. 4. 1339, C. 1, s. 296.

⁴³⁴ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 17, İçtima Senesi 2, İ. 164, 23. 2. 1338, C. 1, s. 109.

⁴³⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 3, s. 379.

almıştır.⁴³⁶

Sulh heyet-i murahhasası müşaviri Adana mebusu Zekâi Bey'in mezuniyeti için evet oyu kullandı.⁴³⁷

Mehmet Necati Efendi, ilahiyat eğitimi almasının bir ürünü olarak dini ve içinde bulunulan durumdan kaynaklanan nedenlerle en az onun kadar da milli duyarlılığı yüksek olan bir insandı. Bu duyarlılığın bir tezahürü olarak Burdur mebusu Mehmet Akif'in (Ersoy) de yer aldığı arkadaşlarıyla birlikte 26 Aralık 1921'de İstanbul'daki ahlaki yozlaşmaya karşı Büyük Millet Meclisi'nce bir beyanname neşredilmesine dair takriri sundular. Bu takrirden İstanbul'un, İslam dünyasının en büyük merkezlerinden biri olduğu, Meclis'in burayı Türk olduğu kadar Müslüman olarak da geri almaya çalıştığı ancak burada yaşayan ahaliyi Türklükten ve İslam'dan ayırmak için iç ve dış cereyanların bulunduğu, Meclis'in bir beyanname yayınlarak İslam'ın en büyük merkezlerinden biri olan İstanbul'u Türk olduğu kadar Müslüman olmak üzere geri almak azminde bulunduğu, burada işgal güçlerine mensup subaylarla dans eden ve eğlenen İslam kadınları ile buna göz yuman erkeklerin yakın bir zamanda bundan şiddetle sorumlu tutulacağını ihtar edilmesini öneriyorlardı.⁴³⁸ Meclis'te yüksek sesle okunan bu karar kabule şayan bulunmamıştır.

8. 1. 1923'te arkadaşlarıyla savaşlarda kahramanlık gösteren bazı fedakârların taltiflerine dair kanun teklifi sundu.⁴³⁹

Gazetelerde "Mücahid-i Muhterem" olarak anılan ve birçok coğrafyada düşmana karşı mücadele eden Mehmet Necati Efendi, yapılan Kurtuluş Savaşı'nı bir cihat olarak görüyor ve yalnız Anadolu için değil aynı zamanda bütün İslam dünyası için savaştıklarını düşünüyordu. Bu sebeple ihtiyaç duyulan maddi ve mali destek için İslam dünyasından yardım istenmesini öneriyordu. 13. 4. 1922'de mali vaziyetin görüşülmesi esnasında Oltu mebusu Rüstem Bey'le birlikte Meclis'e verdikleri teklif, İslam dünyasından borçlanmanın mümkün olup olmayacağını araştırmak için bir heyet teşekkülüne dairdi. Bu teklifte o ve arkadaşları, giriştikleri savaşın din savaşını

⁴³⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 3, s. 380.

⁴³⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3, İ. 132, 3. 11. 1338, C. 3, s. 382.

⁴³⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 15, İçtima Senesi 2, İ. 137, 31. 12. 1337, C. 1, s. 268.

⁴³⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 26, İçtima Senesi 3, İ. 170, 8. 1. 1339, C. 1, s. 234.

olarak gördüklerini, buna daha senelerce devam etmelerini sağlayacak sebepleri oluşturabileceklerini, Yunan ordusunun sahiplerinin batılı devletler olduğu, kendi davalarının Mısır ve Hindistan gibi İslam ve Doğu âleminin davalarıyla ortak olduğunu, bu yüzden İslam ve Doğu âleminin elinden gelen desteği esirgemeyeceğine, buralardan borçlanmanın mümkün olup olmadığını araştırmak için İslam ve Doğu işlerine vakıf mebuslardan bir heyet oluşturulmasını teklif ediyorlardı.⁴⁴⁰

Lozan Konferansı'nda barış görüşmeleri sürerken galip devletlerin barış önerileri üzerinde mecliste müzakereler yapılmış ve hükümete güvenoyu verilmesine dair önerge kabul edilmiştir. Mehmet Necati Efendi, kendini kurtuluşa adanmış bir insan olarak meclisin ve Türk halkının hislerine tercüman olarak çekincelerini 6. 1923'te bir önergeyle Meclis Başkanlığı'na sunmuştur. Bu önergede sunulan son barış projesinin anlayamadığı, Misak-ı Milli'den fedakârlık yapılamayacağı, ikinci bir Sevr Anlaşması'na razı olmayacaklarını ve asıl maksadın elde edilebilmesi için tıpkı Milli Mücadele'nin başında olduğu gibi birlik ve beraberlik içinde çalışmaya hazır oldukları hususunun Türkiye'ye sunulan barış projesinin mimarları olan galip devletlere bildirilmesini teklif etmiştir.⁴⁴¹

IV. 3. Ziya Hurşit

TBMM'nin I. dönemine Lazistan mebusu olarak seçilen Ziya Hurşit, 24 Nisan 1920'de Meclis'e katıldı. Seçim mazabataları 4 Mayıs 1920'de Meclis tarafından onaylandı.⁴⁴²

Hariciye Encümeni'ne 8. 3. 1339(1923) de seçildi. 126 oyla bu encümenin kâtipliğine seçildi.⁴⁴³

II. ve III. toplantı yıllarında divan kâtipliği yaptı. Bütçe ve Tapu-Kadastro Komisyonu üyeliklerinde bulundu. 3 soru ve 1 gensoru önergesi verdi.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 26, 13. 4. 1338, C. 2, s. 260.

⁴⁴¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 4, İçtima Senesi 3, İ. 6, 06. 03. 1339, C. 3, s. 185.

⁴⁴² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İ. 12, 6. 5. 1336, C 1, s. 221.

⁴⁴³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, C.1, İ. 7, 8. 3. 1339, s. 44.

⁴⁴⁴ Çoker, s. 721.

	ZİYA HURŞİT'İN SÖZ ALDIĞI KONULAR
1	16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti'nce akdedilen bilcümle mukavelât, uhdat ve sairenin keenlemyekün addi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.
2	İcra Vekilleri'nin programı hakkındaki sözleri.
3	Seyyar jandarma müfrezeleri teşkiline dair kanun lâyihası münasebetiyle sözleri.
4	İcra Vekilleri'ne ve makamat-ı resmîyeye gönderilecek bilûmum mukarreratın sansürden istisnasına dair tahrir münasebetiyle sözleri.
5	Adana ve havalisinde Fransızların kendi lehlerine rey topladıklarına dair sual tahriri münasebetiyle sözleri.
6	Ecnebi isim taşıyan şehir adlarının tebdili hakkındaki kanun teklifine mütaallik Lâyiha Encümeni mazbatası münasebetiyle.
7	Hiyanet-i vataniyeden mahkûm Konya'nın Sungurlu mahallesinden Hacı Mustafaoğlu Ragıb hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.
8	Ağaç kesmenin men'i hakkındaki tahrir münasebetiyle.
9	23 Nisan'dan evvel mahkûm olan eşhasın aflarına dair kanun teklifi münasebetiyle.
10	Adliye Vekâleti'nden olan istizahı münasebetiyle.
11	Bayezid livasına ithal edilecek zahire hakkındaki kanun münasebetiyle.
12	Karahisar-ı Sahib mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin İktisat Vekâleti'nden olan istizah tahriri münasebetiyle.
13	Müecceliyet- i Askeriye Vergisi hakkındaki kanun münasebetiyle.
14	İstanbul mebusu Şükrü Bey'in intihap mazbatası münasebetiyle.

15	Mezun bulunan Nafia Vekili Feyzi Bey'in yerine bir vekil intihabı hakkındaki tezkere münasebetiyle.
16	İdare-i kurra ve nevahi kanun lâyihası münasebetiyle.
17	Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında Dâhiliye Vekâleti'nden olan on bir maddelik istizah tavriri münasebetiyle.
18	Posta ve telgraf idaresinin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle sözleri.
19	İçtima-ı umumilerin haftada üç güne hasrı hakkındaki tavriri münasebetiyle.
20	Ziraat Bankası'nın 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.
21	İcra Vekilleri'nin suret-i intihabına dair kanun münasebetiyle.
22	İstifa eden Heyet-i Vekile'nin yeniden intihabına kadar eski vekillerin vekâleten vazifelerine devam etmelerine dair tavriri münasebetiyle.
23	Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.
24	Müddetleri hitam bulmakta olan Memurin Muhakemat Heyeti'yle Encümeni'ne yeniden âza intihab olunmasına dair Büyük Millet Meclisi reisisaniliği tezkeresi ve intihap münasebetiyle.
25	Genç mebusu Hamdi Bey'in makam- ı riyaseti şikâyeti mutazammın tavriri münasebetiyle.
26	İstiklâl Mahkemeleri kanunu münasebetiyle .
27	Afyon Karahisar ve Dumlupınar muharebelerinde fevkalâde yararlıkları görülen bazı kumandanların takdirname ile taltiflerine ve sair terfi ve taltife lâyük olanların inha defterlerinin peyderpey gönderileceğine dair başkumandanlık tezkeresi münasebetiyle.
28	1338 senesi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesi münasebetiyle sözleri.

29	Dâhiliye Vekâleti vekili intihabı münasebetiyle
30	Seferberlik zammı maaş kanununun tefsiri hakkındaki mazbata münasebetiyle.
31	Silk-i askerîden, tard edilmiş olan Yüzbaşı Osman Veysi Efendi hakkındaki hükmün refine dair İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle.
32	Takdirname ile taltif kanununun tatbikatı hakkında beyanatı.
34	Avrupa'dan Ankara'ya avdet etmemiş olan Aydın mebusu Cami Bey hakkındaki divan-ı riyaset kararı münasebetiyle.
35	Kurtarılan yerlere fevkalâde heyetler izamı hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle. (Menhubat komisyonlarının sureti teşekkülü hakkındaki Kanun)
36	Kütahya Mebusu Ragıb Bey'in, izninden tecavüz ettirdiği müddetin gelecek iznine mahsub edilmesine dair tavriri münasebetiyle.
37	İstanbul'daki memurin-i mülkiye ve askeriye eytam ve eramil hakkındaki sual ve hükümetin beyannamesi münasebetiyle.
38	Halife Abdülmecid Hazretleri'ne emanat-ı mübarekeyi teslim ve arz-ı tebrikât etmek üzere bir heyet intihab olunmasına dair Meclis Riyaseti tezkeresi münasebetiyle.
39	Ruzname hakkında.
40	Celse-i hafiyyede yapılan istizah neticesinin aleni celsede efkâr-ı umumiyeye de tebliğine dair sözleri.
41	İstanbul'da teşkil edilen bir şirkete ve İstanbul'a ithal edilecek un ve buğdayların gümrük resmi hakkındaki kanun lâyihasının Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmemesi sebebine dair mebuslardan malûmat sahibi olanların beyanatta bulunmaları hakkındaki tavriri münasebetiyle.

42	Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in gaybubeti münasebetiyle.
43	Topal Osman'ın hempalarından Meclis Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'dan mülâzimisânîlik rütbesinin nez'iyle Hapisane- i Umumiye nakli hakkındaki tavrî münasebetiyle sözleri.
44	Yunan mezalimine karşı İtilâf Devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunulmasına dair tavrî münasebetiyle.

	ZİYA HURŞİT'İN TAHRİRİ SUALLERİ
1	Lâzistan mebusu Ziya Hurşid Bey'in, Kocaeli ahvaline dair Dâhiliye Vekâleti'nden sual tavrî.
2	Lâzistan mebusu Ziya Hurşid Bey'in Akçaabad Müdafaa-i Hukuk intihabatına dair Dâhiliye Vekâleti'nden sual tavrî.

	ZİYA HURŞİT'İN TAKRİRLERİ
1	Mebus mektuplarının sansürden istisnasına dair.
2	Topal Osman'ın hempalarından Meclis Riyaseti Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'dan mülâzimisânîlik rütbesinin nez'ile hapisane-i umumiye nakledilmesine dair.

	ZİYA HURŞİT'İN İSTİZAH TAKRİRLERİ
1	Lâzistan mebusu Ziya Hurşid Bey'le arkadaşlarının, 18 madde üzerine Adliye Vekâleti'nden istizah tavrî ve Adliye Vekili Refik Şevket Bey'in cevabı.

Şehit zabitan ailelerine mafevk rütbe maaş tahsisine dair kanun lâiyhasına red oyu verdi.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İ. 125, 29. 12. 1336, C. 2, s. 92.

2 Nisan 1921 tarihinde 1921 senesi Müdafaa-i Milliye Bütçesi'ne diğer Lazistan mebusu Osman Nuri Bey'le birlikte kabul oyu verdi.⁴⁴⁶

6 Mayıs 1921'de arkadaşlarıyla beraber Meclis'e bir takrir vererek Yunan işgali dolayısıyla göçmen durumuna düşen Aydın ve Nazilli ile civarında yaşayan muhacirlere Meclis'çe yardım edilmesini teklif etmiştir. Bu takrirden muhacirlerin ağaçlar altında, samanlıklar içinde aç ve ilaçsız yaşadığını, Hilal-i Ahmer'in onlar için beş yerde hastane ve dispanser açtığını, muhacirler ödeneğinden her yere para verildiği halde bunlara bir yardımda bulunulmadığı vurgulanmış ve muhacirlerin perişan halleri için yardım edilmesi istenmiştir.

Bu amaçla Meclis'e bir grup arkadaşıyla beraber 6 Mayıs 1337(1921) tarihinde bir takrir vermiştir. Bu takririn lüzumunu şu şekilde savunmuştur;

“Yunanlar tarafından yurtları yakılmış, yıkılmış, evlâtları kesilmiş pek perişan ve merhamete şayan bir halde hicrete mecbur kalmış olan Aydın ve Nazilli ve civar muhacirin-i İslamiyesi, Aydın mülhakatında ağaçlar altında samanlıklar içinde aç ve biilâç ve son derece merhamete muhtaç bir surette kalmışlardır. Diyebiliriz ki yüzde kırkı açlıktan, bakımsızlıktan ölmüşlerdir. Allah razı olsun Hilâl-i Ahmer'den. Bu zavallılara o civar kaza ve nehavide beş mahalde hastane ve dispanser açmıştır, muhacirin tahsisatından her yere verildiği gibi bu biçarelere muavenet-i lâzimedde bulunulmamıştır. Bunların hal-i perişanilerinin nazar-ı merhamete alınması zimmünde takririmizin Dâhiliye Vekâleti Celilesi vasıtasıyla muhacirin müdiriyet-i umumîyesine havalesini teklif ederiz. (6 Mayıs 1337)”⁴⁴⁷

Düşmandan geri alınan ve alınacak olan yerler halkına yardım hakkındaki yasa teklifine Ziya Hurşit, diğer Lazistan mebusları Osman ve Esat Beylerle birlikte kabul oyu vermiştir.⁴⁴⁸

2 Nisan 1923'te Topal Osman'ın adamlarından Meclis Başkanlığı Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'dan mülazımisanilik (Üsteğmen) rütbesinin kaldırılarak onun askeri hapisaneden sivil hapisaneye nakledilmesine dair bir takrir

⁴⁴⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 9, İçtima Senesi 2, İ. 15, 2. 4. 1337, C. 1, s. 331.

⁴⁴⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2, İ. 31, 9. 5. 1337, C. 1, s. 272.

⁴⁴⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 14, İçtima Senesi 2, İ. 103, 01. 11. 1337, C. 1, s. 308.

verdi. Bu takrirden Mustafa Kaptan'ın Topal Osman'ın ayak takımından ve cinayet ortağı olduğunu, mülazımisanilik rütbesinin ona boşuna verildiğini, bu yüzden askeri cezaevinden genel ve sivil cezaevine nakledilmesini teklif etmiştir.

Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan borçları kabul ederek ülke olarak ödememiz gerektiğini ancak Misak-ı Milli sınırları dışında kalan borçların ise “memleket borçları” olduğunu bu yüzden de onların bu topraklar üzerinde hangi devlet varsa onun tarafından ödemesi gerektiğini savunur;

“Sonra Darülfünun, Darülhilafe, Mekteb-i Mülkiye bunlar memleketin nuru irfanını yetiştiren müesseselerdir. Pek tabii bunların kürsülerinde ders veren zata maalmemnuniye her vakit maaşını vereceğiz. Çünkü bugün tıbbiyeyi nazar-ı itibara alacak olursak içinde okuyanların hepsi bizim kardeşlerimizdir. Bunların maaşını vereceğiz. Yalnız Devair-i Merkeziye müdiranının istihdam edilmeyenlerine beş para vermeyeceğiz. Çünkü hükümet-i merkeziye Ankara'dadır. Misak-ı Milli haricinde bulundu mu, o borç memleketin borcudur. O memleket verecektir. İşte hükümete verilecek olan veçhe budur. Tabii İstanbul bir vilayetimiz olduğundan alelusul idare edeceğiz. Benim fikrim budur. Gümrük mesailinde de gümrük mesailinin en şedidini vereceğiz. İşte veçhe.”⁴⁴⁹

2 Nisan 1923'te meclis tarafından Ali Şükrü Bey olayı dolayısıyla onun cenaze töreni ve diğer işleri için üç ay müddetle izinli sayıldı.

Lazistan mebusu Necati ve Oltu mebusu Rüstem Beylerin mebuslarca Meclis'e verilen sual ve istizahların geçici olarak Meclis görüşme listesine alınmamasına dair takririne Ziya Hurşit 27. 3. 1338'de (1922) itiraz eder;

“.....bununla beraber bendeniz derim ki; nizamname-i dahilide mebuslara en büyük bir hak olarak verilmiş olan bir kararla kapatılabilir mi? Sonra mebusluğun bir manası kalır mı efendiler? Asıl böyle en mühim zamanlarda istizahlar tevcih olunur ve bu hal millet nazarında ispat eder ki vekillerimiz müşkül zamanlarda, bu gibi mesail ile ciddi surette uğraşıyorlar. Briyan Paris'te itimat reyini alıpta Kan'a gittiği zaman arkasından yapılan istizahlar neticesinde onu düşürdüler. İşte bu hal Fransızların en büyük şerefidir. Bizim için de millet diyor ki, işte bizim intihap

⁴⁴⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 136, 11. 11. 1338, C.2, s. 1028.

*ettiğimiz vekiller hükümeti böyle kontrol ediyorlar. Bu hak pek tabii bir haktır.*⁴⁵⁰

Ceza sürelerinin üçte birini ikmal eden mahkûmların aflarına ve işgal olunan mahaller ahalisinden maznun ve müttehem olan cünha ve cinayet erbabı haklarındaki hukuk-u umumiye dâvasının teciline dair kanuna diğer Lazistan mebusları Mehmet Necati ve Osman Nuri Beylerle birlikte evet yani kabul oyu verdi.⁴⁵¹

Meclis'in 28. 5. 1921 tarihli oturumunda üç ay izinli sayılması kararı alındı.⁴⁵²

Yunanlar'ın işgal altında tuttukları Türk topraklarında işledikleri mezalimleri dünyaya duyurmak için Meclis tarafından 3. 6. 1922 tarihinde bir komisyon kurulmasını önerdi.⁴⁵³

12 Ekim 1338'de(1922) son muharebelerde iyi hizmetlerin takdirname ile ödüllendirilmeleri hakkındaki Başkumandanlık tezkeresinin görüşmeleri sırasında görüşlerini şu cümlelerle ifade etti;

*“Fakat taltifnamenin verilmesinde bir usul vardır. Kanun gayet sarihtir. Ateş hattında yararlıkları görülenlerdir. Şimdi burada isimleri okunan zevatın buldukları mevkiler doğrudan doğruya karargâhtaki yaverler, müşavir-i sıhhi ve müşavir-i adliler, ikmal zabiti ve sair birtakım zevattır. Belki müşavir-i sıhhi cepheye bir iş görebilir. Fakat müşavir-i adli ne yararlık göstermiştir? Mademki bu kanun Meclis-i Âlîni'zin bizzat tatbik ettiği bir kanundur; nişan verilmek hususunda askerler arasında bir darbimesel vardır. (Nişan nerede dağılırsa en çok orada verilir) Harp eden yerlere çok kere nişan gitmez. Geride karargâhlarda bulunan yaverlerde mülhaklarda görürsünüz. Bendeniz bu nişanın böyle suiistimale uğramasını mazur görüyorum. Çünkü onu kumandan veriyor veyahut padişah veriyor. Takdirnameleri ise Millet Meclisi veriyor. Bendenizce bunun pek büyük bir kıymeti vardır. Hattâ bir takdirname on nişana mukabildir.”*⁴⁵⁴

Hıyanet-i vataniye suçlarından bir kısmının affına dair Af Kanunu'nun tefsiri

⁴⁵⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 15, 27. 03. 1338, C. 1, s. 150.

⁴⁵¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 16, 2. 4. 1339, C. 1, s. 310.

⁴⁵² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2, İ. 37, 28. 5. 1337, C. 1, s. 335.

⁴⁵³ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 20, İ. 46, 3. 6. 1338, C. 1, s. 140.

⁴⁵⁴ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 118, 12. 10. 1338, C. 1, s. 363.

hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasına kabul oyu verdi.⁴⁵⁵

28 Temmuz 1922’de diğer Lazistan mebuslarından Osman Nuri Bey’le birlikte, Ruslar tarafından müsadere edilen Sadıkzade Biraderlerin vapuru hakkında temenni takririni vermiştir. Bu takirde özetle Rusya halkından bir şahsa ait ve adı Rus olan bir yük gemisinin 7 Aralık 1918’de Ziya Hurşit’in seçim bölgesi olan Rize’de yaşayan Sadık Biraderler tarafından usulüne göre satın alındığı, adının Yenidünya olarak değiştirildiği, bunları ispat için evrakların Sadıkzade Biraderlerin elinde olduğu, Karadenizdeki Yunan ambargosu nedeniyle 1922 başlarında İran bandırası ve Tebriz adıyla seferlerine devam ettiği, ortalama iki ay önce Sohum’da Rus mahallî hükümeti tarafından, Ruslara aittir, bahanesiyle elkonularak tayfa ve sancağının değiştirildiği ardından Ruslar tarafından sefere sevk edildiği, geminin Rus Şûralar Hükümeti tarafından tüm Rus mallarının ihracat alım – satımının yasaklandığına dair yapılan ilânların İstanbul Bahriye Nezareti tarafından 1920’de Türkiye halkına tebliğ edilmesinden iki sene önce satın alınmasına rağmen Ruslarca el konulduğu, Sovyet Rusya ile TBMM arasında dostluk anlaşmasının geçerli olduğu bir dönemde ve iki hükümet arasında ticareti geliştirme arzusu mevcutken Rus Şûralar Hükümeti’nin menfaatine uygun gelmeyen bu durumu onaylamayacağını, Kuva-yı Milliye’ye pek çok hizmetleri geçen Sadıkzade Biraderlerin uzun süre mağdur edilmelerinin kuvvetle muhtemel olduğu, bu sebeple bu kardeşlere ait geminin seferden men edilerek meselenin çözümüne kadar Türk şebenderliğinin bulunduğu Batum’a ya da Novrosisk’e çekilmesini, vapurun çekildiği limanda kurulacak bir deniz mahkemesi huzurunda ispat evraklarının takdimiyle geminin sahiplerine iadesini, bunun için mahalli Türk şebenderliklerine Moskova’daki Türk şebenderliği tarafından talimat verilmesini Meclis’ten teklif etmiştir.⁴⁵⁶

28 Temmuz 1922’de Muvazene-i Maliye Encümeni’ne seçilmiştir.⁴⁵⁷

Ona göre mebusluk ve yargıçlık amaçları itibarıyla birbiriyle bağdaşmayan mesleklerdir. Ziya Hurşit’e göre şartlar İstiklal Mahkemeleri’ne mebusların atanmasını gerektiriyorsa yargıç kökenli mebuslar atanmalıdır. Yoksa atanmamalıdır.

⁴⁵⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 22, İçtima Senesi 3, İ. 82, 29. 7. 1338, C. 2, s. 65.

⁴⁵⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 22, İçtima Senesi 3, İ. 83, 31. 7. 1338, C. 1, s. 71.

⁴⁵⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İ. 121, 25. 12. 1336, C. 3, s. 72.

Bu görüşünü şu şekilde savunur;

“Kezalik zevat-ı muhteremenin fikrinden, mütalaatından istifade etmemek ve Meclis-i Ali’de hukukla mütevekkil böyle fevkalade temyiz de fevkinde bir mahkemede reislik edecek, müddeiumumîlik edecek, azalık edecek, arkadaşların Meclis-i Ali’nin içinden ayrılmasına hiç razı değilim. Zannederim ki; hiçbir arkadaş da buraya hâkimlik için değil koca bir milletin mukadderatı ile uğraşmak için gelmiştir. Bu mukadderatın mevzubahis olduğu bir zamanda o arkadaşlar da bırakıp gideceklerdir. Böyle hukukiyundan olan arkadaşımız böyle intihaba razı olmayacaklardır zannederim. Başka arkadaşlardan ise katiyen intihap edemeyiz. Hukukla mütevekkil olmayarak valilik etmiş bilmem nelik etmiş arkadaşlardan ise intihap etmeliğimiz imkân dâhilinde değildir.”⁴⁵⁸

Başkumandanlık müddetinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasına dair kanunun bazı maddelerine meclise ait birtakım yetkilerin sınırlandırıldığı gerekçesiyle karşı çıktı. Bunların kanundan çıkarılmasını bir takrirle meclis başkanlığından istedi.⁴⁵⁹

3 Haziran 1922’de Türkiye’deki gayrimüslüm azınlıklara mezalim icra edildiği iddiası sonucu İngiltere’nin teşebbüsü ile uluslararası bir soruşturma komisyonu kurulması yönünde yürütülen hareketi protesto için Hariciye Encümeni’nce yapılan çalışmaya destek mahiyetinde meclisin işe doğrudan müdahale ederek Yunanların yapageldikleri zulüm ve vahşeti dünyanın bütün milli meclislerine duyurmasını istedi.

Yeni bir İstiklal Mahkemesi Teşkiline Dair İcra Vekilleri Heyeti Tezkiresi görüşülürken buna karşı çıkarak 26. 07. 1922’de mebus arkadaşlarıyla birlikte olağanüstü koşulların ürünü olan İstiklal Mahkemeleri’nin şartlar değiştiği ve normale döndüğü için geçici olarak faaliyetlerine son verilmesini önerdi.⁴⁶⁰ Ancak bu öneri kabul görmedi.

Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçesi görüşülürken İstiklal Mahkemeleri’nde görev yapan mebus yargıçların

⁴⁵⁸ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 111, 30. 09. 1338, C. 2, s. 850.

⁴⁵⁹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 39, 04. 05. 1338, C. 2, s. 325.

⁴⁶⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 80, 26. 07. 1338, C. 3, s. 624.

kullandıkları tahsisatın hesabını vermediklerini iddia ederek bunun araştırılmasını ve araştırma sonuçlanana kadar bunlara tahsisat ya da harcırah adıyla hiçbir ödemenin yapılmamasını istedi.⁴⁶¹ Ancak bu öneri kabul görmedi.

Lozan Barış Konferansı'na iştirak edecek murahhas heyeti ile bunlara verilecek tahsisata dair mazbata görüşülürken 30 Ekim 1922'de başta Osman Nuri Bey olmak üzere diğer mebus arkadaşlarıyla birlikte verdiği tavrıyla heyetin ne şekil oluşturulması gerektiği konusunda meclise düşüncelerini açıkladı. Seçilecek mebusların görevlerinin önemine binaen meclisin mutlak çoğunluğu ile seçilmesini⁴⁶² ve birbirini tamamlayacak donanıma sahip mebuslardan oluşması gerektiğini söyledi.

19. 7. 1338'de (1922) Milli Savunma Bakanlığı bütçesinin görüşmeleri sırasında bütçeyi yalnız asker mebusların değil bütün mebusların inceleme ve söz söyleme hakkı olduğunu ileri sürerek mebusların ifade hürriyetine şu sözlerle sahip çıktı;

“Askeri bütçesini yalnız mütehassıs asker arkadaşlarımız tetkik edip onların vereceği karara tebaiyete biz mecbur kalsaydık, Nizamname-i Dâhili'de böyle bir madde olurdu. Bizim hepimizin hakkı vardır ve hepimizin sözü vardır. Hepimiz söylemek mecburiyetindeyiz. Hem vaziyet-i askeriye hakkında hem de ayrı ayrı maddelerdeki teşkilat hakkında...Şimdi efendiler, bu vaziyet-i askeriye hakkında Müdafaa-i Milliye Vekili ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Başkumandan Paşa Hazretleri bizi tatmin etmedikten sonra ben vekaletini deruhte ettiğim milletimin beş parasını veremem, ne olursa olsun.”⁴⁶³

Saltanatın kaldırılmasını takiben, Halife Vahidettin'in firarı ve halifelikten nez edilmesi hakkındaki görüşmeler neticesinde halifeliğe seçilen Abdülmecit Efendi'nin kendisine biat olunmak ve İstanbul işgalden kurtarıncaya kadar geçici olarak ikamet etmek üzere Ankara'ya davet edilmesini, ardından yeni halifenin Ankara'ya geliş nedenlerinin beyannamelerle İslam alemine ve bütün dünyaya duyurulmasını önerdi.⁴⁶⁴ Ancak önerisi kabul görmedi.

⁴⁶¹ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 113, 5. 10. 1338, C. 2, s. 885.

⁴⁶² TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 13, 02. 11. 1338, C. 3, s. 1002.

⁴⁶³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 76, 19. 07. 1338, C. 2, s. 527-528.

⁴⁶⁴ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 140, 18. 11. 1338, C. 5, s. 1059.

IV. 4. Esat Bey (Özoğuz)

Esat Bey, yasama tecrübesi en fazla olan Birinci TBMM'deki Rize mebusudur. Yasama görevini ülkemizin çok partili hayata fiilen geçiş yılı olan 1946 yılına kadar yedi dönem milletvekili olarak mecliste sürdürmüştür. Birçok kanun teklifi vermiş, konuşmalar yapmış, komisyon üyeliklerinde bulunmuş; eleştiri, öneri ve tekliflerle ülke sorunlarına ışık tutmaya çalışmıştır.

Esat Bey, 29 Nisan 1920'de Meclis'e katıldıktan sonra İçişleri Komisyonu kâtipliğine seçildi. Ancak görülen lüzum üzerine 12 Mayıs 1920'de İçişleri Bakanlığı Personel Sicil Müdürlüğü'ne, 23 Mayıs 1920'de İl İdaresi Genel Müdürlüğü'ne atandı. 12 Haziran 1920'de yasama görevine döndü. Milli Eğitim Komisyonu'nda da görev almakla beraber II. toplantı yılında İç İşleri ve Tasarı Komisyonu başkanlıklarını yaptı. İçişleri Komisyonu'ndaki başkanlık görevini dönem sonuna kadar sürdürdü.⁴⁶⁵

Dâhiliye Encümeni'ne 8. 3. 1923'te üye olarak seçildi.⁴⁶⁶ Esad Bey, arkadaşlarıyla beraber Kars ve Ardahan yolunun genel yollar kapsamına alınmasına dair kanun teklifini Meclis'e sundu. Bu teklif ve buna ilişkin Lâyiha Encümeni mazbatası 6. 3. 1338'de (1922) Meclis gündemine getirildi. Meclis Başkanlığı bunu Nafia ve Muvazene-i Maliye Encümeni'ne gönderdi.⁴⁶⁷

	ESAT BEY'İN SÖZ ALDIĞI KONULAR
1	Gürcülerin Batum'u işgalinden sonra yaptıkları mezalime dair Batum'dan mevut Zihni imzalı telgraf münasebetiyle sözleri.
2	Bağdad demiryolu memurlarının maaşat ve masarifatı için 26 bin liranın sarfi hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle sözleri.
3	Kırşehir mebuslarından Sadık Bey'le Bekir Ağa hakkında Kırşehir mutasarrıflığından mevut tezkerenin takdim olduğuna dair tezkere münasebetiyle sözleri.

⁴⁶⁵ Çoker, s. 711.

⁴⁶⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, C. 1, İ, 7, 8. 3. 1339, s. 41.

⁴⁶⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 18, İçtima Senesi 3, İ. 3, 6. 3. 1338, C. 1, s. 52.

4	İstiklâl Mahkemeleri intihabatı münasebetiyle sözleri.
5	Konya'ya teb'id edilmiş olan Geyveli eşhasın mahallerine iadeleri hakkında.
6	Konya'ya teb'id edilmiş olan Geyveli eşhasın mahallerine iadelerine dair tahrir münasebetiyle sözleri.
7	Altı liva dâhilinde bilûmum posta ve telgraf müraselâtına sansür vaz'ına dair tezkere münasebetiyle sözleri.
8	Kırşehir mebuslarının altıya baliğ olmalarına mebni Bekir Ağa hakkında bir karar ittihazına dair Divan-ı Riyaset kararı münasebetiyle sözleri.
9	Akçaşehir ve Karasu nahiyelerinin kaza haline ifrağına ve Alpagot namıyla bir kaza teşkiline dair teklif-i kanuni münasebetiyle sözleri.
10	Nevşehir'de bir liva mahkemesi teşkili hakkındaki teklifi münasebetiyle sözleri.
11	Fransızların Adana'da müdahale ve tazyik siyasetlerine dair.
12	4 Temmuz 1337 tarihli Şûra-yı Devlet'in memurin muhakematına mütâallik vazâifinin suret-i ifası hakkındaki kanun münasebetiyle.
13	İdare-i Umumiye- i Vilâyat Kanunu'nun 67. maddesinin tadili hakkındaki teklifi münasebetiyle.
14	Kanun-u Ceza'nın 203. maddesi hakkındaki teklifin bir an evvel müzakere edilmesine dair sözleri.
15	İdare-i kura ve nevah-i kanun lâyihası münasebetiyle.
16	Dâhiliye Vekâleti'nin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle.
17	Memurin Muhakemat Heyeti için yapılan intihap vesilesiyle.
18	Müddetleri hitam bulmakta olan Memurin Muhakemat Heyeti'yle Encümeni'ne yeniden âza intihap olunmasına dair Büyük Millet Meclisi Reisisaniliği tezkeresi ve intihap münasebetiyle.

19	İdare-i kura ve nevahi kanunu lâyihasının haftada iki gün müzakere edilmesine dair Dahiliye Vekâleti tezkeresi münasebetiyle.
20	Rize'de bir sultani mektebi küşadına dair takriri münasebetiyle.

	ESAT BEY'İN SUNDUĞU KANUN TEKLİFLERİ
1	Lâzistan livasında bir Darülhilâfe medresesi tesisi hakkında.
2	Meclisi idarelerden verilip de Şûra-yı Devlet'çe tetkiki lâzım gelen mukarreratın Memurin Muhakemat Encümeni'nce tetkik edilmesine dair.
3	Karadeniz sahiline hariçten ithal edilecek hububat ve dakikın muvakkaten gümrük resminden istisnasına dair.
4	Bazı nahiyelerde tapu daireleri ihdası hakkında.
5	Memurin Muhakemat Kanunu'na bir madde-i müzeyyele ilâvesine dair.
6	Şûra-yı Devlet'in mühmel olan vazai fi hakkında.
7	Kars ve Ardahan tarikinin turuk-u umumiye meyanına ithaline dair.
8	Meclis-i idarelerden verilip de Şûra-yı Devlet'çe tetkiki lâzım gelen mukarreratın Memurin Muhakemat Encümeni'nce tetkik edilmesine dair.

	ESAT BEY'İN SUNDUĞU TAKRİRLER
1	Garp Cephesi'ndeki galibiyet-i askeriyeden dolayı hizmetleri görülen erkân, ümera ve zâbitanın terfileri için muktazi muamelenin Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce tesri ettirilmesine dair.
2	Fransızların Adana'daki müdahalâtına ve tazyik siyasetine ait vesaikin Meclis zabıt ceridesiyle neşrine dair.

3	İtilâf Devletleri tarafından ika edilen mezalim hakkında beyannameler neşredilerek efkâr-ı umumiyenin tenvir edilmesine dair.
4	Karadeniz sahiline ithal edilecek unlardan alınacak resmin, resmî-i asli olmasına dair kanunun temdid-i müddeti hakkındaki teklifin bir an evvel ruznameye alınmasına mütedair.
5	Rize'de bir sultani mektebi açılmasına dair.
6	Seyrisefain idaresi vapurlarının Atina ve Hopa'ya uğramalarına dair.
7	Rize ve havalisinde findık ve saire yetiştirilmesi hakkındaki teklifin tesri-i intacına dair.
8	Atina Ziraat Bankası'na memur tâyinine dair.
9	Hopa-Borçka yolunun tamir ettirilmesine dair.
10	Rize-Erzurum yolu güzergâhının tâyini için gönderilecek mühendisin tesri-i izamına dair.
11	Aile harcırahının Hemşin'den Trabzon'a kadar muteber olmasına dair.

Lâzistan mebusu Esat Bey, 26.02. 1921 tarihinde Meclis'e Adana ve havalisinde Fransız işgali sonucu yaşanan olaylar ve kendisinin aldığı tedbirler hakkında ayrıntılı bilgiler verir;

“Efendim bendeniz dört; beş sene kadar Adana vilâyetinde bulundum. Evvelâ mektupçulukla son zamanlarda vali vekâletinde bulundum. Mütarekenin neticesinde İngilizler, Fransızlar Adana'ya geldikleri zaman diyorlardı ki; bizim buraya gelmekten maksadımız; şimendiferleri kontrol ve murakabe etmekten ibarettir. Hattâ o zamanlarda kumandan olarak (Baş Administratör Kolonel Bremond) maiyetinde bir takım zabitan ve askerle gelmişti. Bir müddet sonra memleketin eşraf ve mütehayyızanı vesair memurlarını konuşmak, tanışmak için davet etti. «Bizim buraya gelmekten maksadımız kontrol vezâifini ifa etmektir. Osmanlı kavanininin ahkâmı cari olacaktır. Bizim müdahalemiz yoktur. Herkes vazifesini ifâ etsin ve yalnız biz Osmanlı Devleti'ne dost olduğumuz halde Osmanlılar bize samimiyet göstermedi. Bize ilâni harp etti, filân» diye birçok söz söyledi. Tabî ona karşı lâzım gelen

cevaplar verildi. Aradan bir müddet geçtikten sonra memlekette birtakım teşkilât ve tertibat icrasına kalkıştı. Ezcümle mülhakata (Guvernör) sıfatıyla birçok zabıt gönderdi. Bütün umur-u idareye, muamelâta, umur-u inzibatiyeye müdahale etti. Onun netayici olarak Ermeniler şımdılar. Kasabada birtakım iğtişâşat vukua geldi. Hat işletme komiseri Ahmet Mazhar Bey bir gece elim bir surette şehit edildi. Vanlı Ahmet Efendi kezalik şehit edildi. Geceleri emniyet ve asayiş kalmadı. Herkes çarşıda gezemez oldu. Ondan sonra memurların azil ve nasbi meselesine de müdahale etmeğe başladı. Evvelce; Osmanlı kanunu cari olacak ve sizin işinize müdahale etmeyeceğiz, dediği halde bilâhara memurların azil ve tebdiline müdahale etti. Filân memur fenadır, azlediniz, filân memuru ben tensip ettim, bunu istihdam ediniz diyor. Ondan sonra kendi amalane hadim olmayan jandarmaları terhis etti ve bunu hükümetin tasdikine iktiran ettirmek istedi. Polisleri de bu vaziyete getirdi. Nihayet son zamanlarda vaziyet daha fenalaştı. Kapitülâsyon meselesini teklif etti. Dedi ki: Siz şimdiye-kadar kapitülâsyon ahkâmını lâğvettiniz. Biz bunu kabul etmedik. Onun için bunun iadeten tatbikini size teklif ediyorum. Bir hafta sonra «müsakkafat vergisine zam icrasını ben kabul ettim, bunun vilâyette tatbikine karar verdim. Bunu icra ediniz» diye teklif etti. Tabî o vakitte bendeniz vali vekili idim. Bunu kabul etmedim. Kendisi ısrar etti, bunu geri alınız dedi.. Bendeniz, bunu geri alamam, eğer sizin bir diyeceğiniz varsa resmen yazarsınız, onun üzerine ben yapılacak muameleyi düşünür ve iktiza eden cevabı veririm, demiştim. Tehdit etti. Dedi: Sizden evvelki vali de böyle yazdı. Protestoyu geri aldırđım, siz de bunu almak mecburiyetindesiniz, almazsanız hakkınızda karar-ı askeriye muhalefet ettiniz diyerek divan-ı harbe vereceğim. Dedim ki, bu; hükümetin hukuk-u hâkimiyetine taallûk eden bir meseledir.

Ben bunu kabul edemem ve resmen de protesto ediyorum. Devletin menafî ve hukuk-u hâkimiyetine taallûk eden mesailde sizin bu gibi muzır tekliflerinizi katiyen kabul edemem ve bu mesleğim de lâyetegayyerdir demiştim.

Kezalik müsakkafat meselesi için çok ısrar etti. Onu da kabul etmedim. Cevap verdim. Bunu icraya mükellefsin dedi. Ancak merciine yani İstanbul'a icradan sonra malûmat vereceksin dediler. Bunu da reddettim. Kabul etmedim. Siz dedim; hangi

kuvvete istinaden bunu reddediyorsunuz. Bugünkü günde vaziyete biz hâkimiz. Bütün İstanbul en büyük ağır şeraitimizi kabul ettiği halde siz nasıl oluyor da bunu reddediyorsunuz. Canınıza acımıyor musunuz? Ben dedim. Hayatım bütün namuskârane geçmiştir. Binaenaleyh devletin menafime mugayir, muzır hiçbir teklif atınızı kabul etmem. Bu uğurda her türlü tehlikeyi göze aldırışımdır. Onun üzerine vilâyetin asayişi muhtel olduğu bir zamanda, vilâyetin malûmatı olmadığı halde jandarmayı terhis etti. Bunun esbabını sordum. Bu bana aittir. Bu emri ben verdim. Senin jandarma kumandanının emri keenlemyekün hükmündedir, bunu iptal ettim diye cevap verdi. Sonra efendim. Birtakım hüviyeti meçhul adamları, bilhassa Ermenileri teslih etmiştir. Bundan dolayı da protesto ettim. Buna da kezalik cevap verdi. Sonra idadi mektebini lâğvetti, filân etti. Mehakim idaresini lâğvetti.”⁴⁶⁸

Lâzistan mebusu Esat Bey’in, Rize’de eğitimi bir kenara atmadığı ve bir Darülhilafe medresesi kurulması için Meclis’e kanun teklifi verdiği anlaşılmaktadır. Lâzistan livasında bir darülhilâfe medresesi tesisi hakkındaki kanun teklifi 2 Nisan 1921’de Meclis başkanlığınca Layiha Encümeni’ne gönderilmiştir.⁴⁶⁹ Ancak kabul görmemiştir. Ordu-Sivas yolunun da genel yollar idaresi kapsamına dâhil edilmesine dair kanuna evet yani olumlu oy verdi.

Hopa’da Kara Hasan ve Alioğullarının hazineye teberru ettikleri arsaların kendilerine iadesine dair yasa teklifi verdi.⁴⁷⁰

20 Haziran 1921’de bir grup mebus tarafından verilen ve savaş muhacirlerine bir an önce yardım edilmesi için Meclis genel kuruluna verilen tavrın altına imza atanlardan birisi de Esat Bey’dir. Bu tavrın özetle; evlâdını cephelerde dağlar, taşlar ve ormanlar içinde şehit bırakıp dini yükümlülükleri dahi ifadan henüz uzak olan yetimleri başlarına toplayarak düşman ayakları altında namus ve hayatını çiğnetmemek için Anadolu içlerine akın eden yüz binlerce muhacirin altı seneden beri sürekli perişanlık çektiğini, mahvolduklarını söylemiş,⁴⁷¹ kış gelmeden bu muhacirlere yardım için Meclis tarafından acil olarak karar alınması gerektiğini ifade etmiştir;

⁴⁶⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 8, İçtima Senesi 1, İ. 157, 26. 02. 1337, C.2, s. 449-450.

⁴⁶⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 9, İçtima Senesi 2, İ. 15, 2. 4. 1337, C. 1, s. 306.

⁴⁷⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 0301031415.

⁴⁷¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 15, İçtima Senesi 2, İ. 136, 29. 12. 1337, C. 1, s. 234.

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne

Harb-i Umumi'nin memlekette husule getirdiği tahribat meyanında cephelerde şehid olan evlâdı vatanın ebedî iftirakları yıkılan hanumanları, sönen ocakları nâkabil-i telâfi âfatlardır. Evlâdını cephelerde dağlar, taşlar, ormanlar içinde şehit bırakıp öksüzleri, dulları, mükellefiyet-i şer'iyeden dahi azade olan yetimleri başlarına toplayarak düşman ayakları altında namus ve hayatını çiğnetmemek için Anadolu içlerine akın eden şehit babaları ve anaları ve yüz binlerce muhacirler altı seneden beri mütemadiyen kırılıyor, ölüyor mahvoluyorlar ki, devletin memba-ı nüfusunu kurutmaya doğru giden bu tarik-i ihmalkâr varlığımızı temelinden sarsıyor. Bu yaraların acilen tedavisi için bugünkü müzakerenin birkaç dakikasını bu biçaregârane tahsis ile kış gelmeden yurtlarına şevkleri için muktazi paranın derhal ve bilâkaydüşart tesviyesi ve maskatı reislerine hemen azimetleri hususuna Heyet-i Umumiye'nin müstaceliyetle bir karar itasını ve bu hususların tedviri için Heyet-i Celile'ce bir komisyon intihabını teklif ederiz.⁴⁷²

20 Haziran 1337

Erzurum

Salih

Lâzistan

Esad

Esad Bey'in, Karadeniz sahiline hariçten ithal edilecek hububat ve dakikin (un) muvakkaten gümrük resminden istisnası hakkındaki kanun teklifi 29. 12. 1921'de Meclis Başkanlığı tarafından Layiha encümenine havale edildi.

Van Mebusu Haydar Bey'le Lâzistan mebusu Esad Bey'in, Ankara'ya gelen Ukrayna heyetine, Meclis'te alenen beyan-ı teşekkür edilmesine dair tavrileri 29. 12. 1921'de Meclis genel kurulunda okundu. Bu tavrilerde milletimizin meşru davasına gösterdikleri yakınlık ve müşfik tavırdan dolayı onların Meclis'te bulunmalarından da yararlanarak teşekkür edilmesi teklif edilmiştir.⁴⁷³

⁴⁷² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2, İ. 40, 20. 6. 1337, C 1, s. 419.

⁴⁷³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 15, İçtima Senesi 2, İ. 136, 29. 12. 1337, C. 1, s. 237.

Lâzistan mebusu Esad Bey'in, Kars, Hopa yollarının genel yollara dâhil edilmesine dair olan teklifi ve bunun hakkındaki muvazene-i maliye encümeni mazbatası 11. 4. 1922'de Meclis'te okunmuştur. Meclis tarafından kabul edilen bu kanun teklifi şu şekildedir;⁴⁷⁴

Riyaset-i Celile 'ye

Batum'un vaziyet-i âhiresi üzerine Kars, Ardahan, Artvin livalarının yegâne mahreci Hopa limanı olmuştur. Bu yolun ehemmiyet-i siyasiye ve iktisadiyesi arz ve izahı müstağnidir. Kars'tan Borçka'ya kadar şose yolu mevcut olup Ardahan ile yalnız Çamarası'nda 20 kilometre kadar yerde taş ferş edilecektir. Borçka'dan Hayfe köprüye kadar 16 kilometre imtidadında iki metre arzla tesviye-i turabiye yapılmış olup iki metre kadar tevsi etmek Hayfeköprüden Zülfiçe'ye kadar tamamen yeniden yapılmak lâzımdır. Ve en arızalı yol nihayet on beş yirmi kilometreden ibarettir. Zülfiçe'den Hopa'ya kadar şose mevcut ve yalnız orada elli altmış metre kadar mahallin tamiri lâzım ve lâbüttür. Anavatana iltihak eden ve üç mühim livayı sahile rabit ve vasleliyen bu yolların muhtacı tamir ve inşa mahallerinin inşası halinde her suretle menafî-i azîme istihsal olunacağından turuk-u umumiye meyanına ithaline bir an evvel inşası zımında ber veçh-i âti mevadd-ı kanuniyenin kabuliyle müstacelen müzakeresini arz ve teklif eyleriz. (23 Şubat 1338)

Lâzistan

Lâzistan

Lâzistan

Esad

Osman Nuri

Ziya Hurşid

Kayseri

Batum

Canik

Atıf

Ali Rıza

Emin

.....

.....

.....

⁴⁷⁴ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 19, İçtima Senesi 3, İ. 24, 11. 4. 1338, C. 1, s. 126.

Hopa - Kars hattının turuk-u umumiyyeye ithali hakkındaki yasa;

MADDE 1. — Kars, Ardahan, Artvin, Borçka, Hopa yolları turuk-u umumiye meyanına ithal edilmiştir.

MADDE 2. — İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

MADDE 3. — İşbu kanunun icrasına Nafia ve Maliye Vekilleri memurdurlar.

Esat Bey, işgalden kurtarılacak bölgelere gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri'nin istisnai vazifeleri hakkındaki kanuna, 27. 9. 1922'de muhalefet şerhi düştü.⁴⁷⁵

Lâzistan mebusu Esad Bey 22. 1. 1923'te, Rize'de bir sultani mektebi açılmasına dair bir tahrir sundu. Bu tahririn savunmasında, Lâzistan livasının iki yüz elli bin nüfuslu olduğunu, sınırda olması münasebetiyle gayet mühim bulunduğunu, şehirde beş senelik idadi mektebi olduğunu, çocukların beş senelik idadi tahsili ile kaldıklarını, babalarının onları yüksek mekteplere gönderemedikleri hususlarına değindi. Bu tahrir, aynı oturumda maarif encümenine havale edildi.⁴⁷⁶

Esat Bey önerisini şu şekilde savundu:

“Müsaade buyurunuz arz edeyim.. Lâziztan livası iki yüz elli bin nüfusludur. Hudutta olması münasebetiyle gayet mühimdir. Orada beş senelik idadi mektebi var. Biliyorsunuz memleketimiz istilâya uğramıştı. Çocuklar beş senelik idadi tahsili ile kalıyor. Babaları onları yüksek mekteplere göndermiyor. Bu defa gittiğim zaman ahali pek ziyade sızlandı, rica ettiler. Her yerde sultani mektebi var da neden bizde yoktur? dediler. Onun için bu tahririm tasviben gönderilmesini rica ediyorum. Şimdiden açılacak değildir. Tahsisat kabul olduğu zaman açılır. O suretle tasvib-i âlinize iktiranını istirham ediyorum efendim.”⁴⁷⁷

Hopa livası mektebine iki öğretmen daha tayini hakkında temenni tahriri verdi.⁴⁷⁸

22. 1. 1923'te Seyrisefain vapurlarının Atina (bugünkü Pazar ilçesi) ve

⁴⁷⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 23, İçtima Senesi 3, İ. 109, 27. 9. 1338, C. 3, s. 192.

⁴⁷⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 26, İçtima Senesi 3, İ. 178, 22. 1. 1339, C. 1, s. 445.

⁴⁷⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 26, İçtima Senesi.3, İ. 178, 22. 1. 1339, C.1, s. 445.

⁴⁷⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 0301074081.

Hopa'ya uğramalarına dair bir temenni takriri verdi. Bu takririn savunmasında ise Ardahan, Artvin ve Kars livalarının denize çıkış noktasının Hopa olduğunu, hâlbuki Seyrisefain vapurlarının Rize'ye kadar gittiğini, beri tarafta Pazar ve Hopa kazalarının bulunduğunu, bütün yolcuların ve ticaret malzemelerinin Rize'de kaldığını, zorluklar çektiklerini, Elviye-i Selâse mebuslarının da bu durumdan şikâyetçi olduklarını ve hiç olmazsa on beş günde bir olsun vapurların Pazar'a ve Hopa'ya uğramasını rica ettiklerini söylemiştir.⁴⁷⁹

Bu temenni takririni şu şekilde savunmuştur;

*“Efendiler, Batum'un vaziyet-i ahiresi üzerine Ardahan, Artvin ve Kars livalarının mahreci Hopa olmuştur. Hâlbuki Seyrisefain vapurları Rize'ye kadar geliyor. Beri tarafta Atina ve Hopa kazaları vardır. Bütün yolcular, emtia-i ticariye orada kalıyor, müşkülâta uğruyorlar. Hattâ Elviye- i Selâse mebusları da bunlardan müşteki bulunuyorlar. Hiç olmazsa on beş günde olsun vapurların Atina'yı ve Hopa'ya uğramasını rica ve istirham ediyorlar. Bu istirhamları da pek muhiktir. Binaenaleyh takririmin tasviben Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne havale buyrulmasını rica ederim. (Muvafık, sesleri)”*⁴⁸⁰

Karadeniz sahiline ihraç edilecek unların gümrük resmîne dair kanunun süresinin uzatılmasına ilişkin kanun teklifinin bir an evvel gündeme alınmasına dair takrir 17 Haziran 1922'de hazırlayıp aynı gün acil olarak görüşülmesi talebiyle Meclis Başkanlığı'na vermiştir.⁴⁸¹

Bu takrir şu şekildedir;

Riyaset-i Celile'ye

Karadeniz sahiline ithal olunacak mısır ve mısır unlarının gümrük resmi munzamından muafiyeti hakkındaki müddetin 8 Eylül gayesine kadar temdidine dair olan teklif Muvazene-i Maliye Encümeni'nce tasvip ve şehri hal nihayetine kadar bir neticeye raptı zımında müstaceliyet kararıyla Riyaset-i Celileri'ne takdim kılınmış

⁴⁷⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 26, İçtima Senesi 3, İ. 178, 22. 1. 1339, C. 1, s. 445.

⁴⁸⁰ TBMM Cz, Devre1, Cilt 26, İçtima Senesi 3, İ. 178, 22. 1. 1339, C.1, s. 445.

⁴⁸¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 20, İçtima Senesi 3, İ. 56, 17. 6. 1338, C. 1, s. 446.

*olmakla bir an evvel ruznameye alınarak ber mucib-i teklif müstaceliyetle müzakeresini arz ve temenni eylerim efendim.*⁴⁸²

17 Haziran 1338

Lâzistan

Esad

29. 12. 1921’de Memurin Muhakematı Kanunu’na bir madde eki ilâvesine dair kanun teklifi sundu. Bu kanun teklifiyle İl Genel İdaresi Yasası’nın 67. 68. ve 135. maddesindeki yazılı kararlar ile Şura-yı Devlet’e ait diğer vazife ve işlemlerin Memurin Muhakemat Heyeti’nce tetkik ve ifa edilmesini önerdi.⁴⁸³

Mapavri (Çayeli) nahiyesinde iadeten telgrafhane yapılması hakkında tahrir verdi.⁴⁸⁴

16. 2. 1922’de Şura-yı Devlet’in yerine getirilemeyen bazı görevleri için konuyla ilgili bir kanun teklifi verdi. Bu kanun teklifi Meclis’in aynı tarihli oturumunda Dâhiliye Encümeni’ne havale edildi.⁴⁸⁵

Van mebusu Haydar Bey’le Lâzistan mebusu Esad Bey’in, Ankara’ya gelen Ukrayna heyetine Meclis’te alenen beyan-ı teşekkür edilmesine dair tahrirleri 29. 12. 1337’de (1921) Meclis genel kurulunda okundu. Bu tahrir ise şu şekildedir;

Riyaset-i Celile’ye

*Muhterem Ukrayna’nın, buraya gelen Heyet-i Muhteremesi’nin milletimiz ve meşru dâvamız hakkında gösterdikleri alâkai vedatkârane ve müşfikane Meclis’te bugün hazır bulunmalarından bilistifade alenen beyanı teşekkür edilmesini teklif eylerim*⁴⁸⁶ (29. XII. 1337)

Van

Lâzistan

Haydar

Esad

⁴⁸² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 20, İçtima Senesi 3, İ. 56, 17. 6. 1338, C.1, s. 445.

⁴⁸³ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 15, İçtima Senesi 2, İ. 137, 31. 12. 1337, C. 1, s. 275.

⁴⁸⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 0801063620.

⁴⁸⁵ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 16, İçtima Senesi 2, İ. 160, 16. 2. 1338, C. 2, s. 283.

⁴⁸⁶ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 15, İçtima Senesi 2, İ. 136, 29. 12. 1337, C. 1, s. 237.

Rize ve havalisinde fındık yetiştirilmesi hakkındaki teklifin akıbet ve sonucuna dair tahrir verdi. Bu tahrir Meclis'in 15. 2. 1923 tarihli otumunda İktisat Vekâleti'ne gönderildi.⁴⁸⁷

Lâzistan mebusu Esad Bey'in, Hopa-Borçka yolunun tamir ettirilmesine dair vermiş olduğu başka bir tahrir, Meclis'in 21. 2. 1923 tarihli açık oturumunda Nafia Vekâleti'ne havale edildi

Esat Bey'in 21. 2. 1923'te Rize-Erzurum yolu güzergâhının tâynini için gönderilecek mühendisin teşri-i izamına dair temenni tahriri Nafia Vekâleti'ne havale edildi.⁴⁸⁸

Lâzistan mebusu Esad Bey'in, Atina (Pazar) Ziraat Bankası'na memur tâynine dair tahriri 21. 2. 1923 tarihli Meclis oturumunda ele alındı ve İktisat Vekâleti'ne havale olundu.⁴⁸⁹ Düşman işgalinden kurtulmuş bulunan Bursalıların Meclis'e vaki davetinin kabul veya kabul edilmemesi hakkında kırk beş imzalı tahrire imza atanlardan birisi de Esat Bey'dir. O sorunları yerinde görmek için Eskişehir'den İzmir'e ve Adana'ya kadar düşman işgalinden kurtarılmış şehirlerde Meclis'in celseler yapmasını öneriyordu.⁴⁹⁰

Rize vilayetinde balık konserve fabrikaları tesisi hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen tahrir üzerine bir Alman grup ile bu konuda cereyan etmekte olan görüşmeler başarıyla sonuçlanırsa balık konserveciliği için Rize'nin nazar-ı dikkate alınacağı bildirildi.⁴⁹¹

Fırtınanın Karadeniz sahillerinde bilhassa Rize havalisinde yapmış olduğu hasar dolayısıyla zarar görmüş olanların özel zarurei ihtiyaçları hakkında acele tedbir alınması için tahrir verdi ise de bu gibi hususat için maliye bütçesinde tahsisat mevcut olmadığı gerekçesiye bu tahriri kabul görmedi.

Esat Bey, yedi dönem kesintisiz mebusluk görevini sürdürmüştür. Rize ve

⁴⁸⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 27, İçtima Senesi 3, İ. 193, 15. 2. 1339, C. 1, s. 339.

⁴⁸⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 27, İçtima Senesi 3, İ. 196, 21. 2. 1339, C. 1, s. 419.

⁴⁸⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 27, İçtima Senesi 3, İ. 196, 21. 2. 1339, C. 1, s. 419.

⁴⁹⁰ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 3, İ. 107, 23. 09. 1338, C. 2, s. 811.

⁴⁹¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 0301071/321.

civarında iklime uygun tarım yapılabilmesi için araştırma yapmış ve çay kanununun meclisten geçmesine öncülük etmiştir. 1928 yılında Atatürk'ün talimatı ile kurulan Türk Eğitim Derneği'nin de (TED) kurucularından biridir.

IV. 5. Zeynelabidin Bey

TBMM'nin I. dönemi için yapılan seçimlerde Lazistan'dan mebus seçildi. 26 Nisan 1920'de Meclis'te hazır bulundu.

	ZEYNELABİDİN BEY'İN SÖZ ALDIĞI KONULAR
1	Firariler hakkındaki İstiklâl Mahkemeleri Kanunu münasebetiyle sözleri.
2	İstiklâl Mahkemeleri'nin miktar ve mntıkları hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tezkeresi münasebetiyle sözleri.
3	Kütahya mebusu Besim Atalay Bey'in, darümualliminlerin lağvına ve sultanilerin idadiye kalbine dair teklifi kanuni ve Lâyiha ve Maarif Encümenleri mazbataları münasebetiyle sözleri.
4	Vilâyet teşkilâtında tadilât icrasına ve memurin kadrolarında ıslahat yapılmasına dair teklif-i kanuni münasebetiyle sözleri.
5	İşgal dolayısıyla terk-i mevkie mecbur kalan memurin ve ailelerine harcırah i'tası hakkında kanun münasebetiyle sözleri.
6	İcra Vekilleri'nin suret- i intihabına dair kanunun ikinci maddesinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.
7	İzmit mebusu Hamdi Namık Bey'in, Burdur mebusu Şevket Bey ailesine muavenet edilmesine dair tavriri münasebetiyle sözleri.
8	Karesi mebusu Vehbi Bey'in, Yunan istilâsına mâruz kalan mahallerde ika edilen fecayiın tahkik edilmesi ve resimlerinin kaldırılmasına dair beyanatı münasebetiyle sözleri.

9	Teşkilât-ı esasiye kanunu lâyihası encümeni mahsus mazbatası münasebetiyle sözleri.
10	Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey'in Meclis kararı alınmadıkça Rusya'ya izamına müsaade olunmamasına dair tahrir münasebetiyle sözleri.
11	İstiklâl Madalyası Kanunu münasebetiyle sözleri.
12	Teşkilât-ı Esasiye Kanunu münasebetiyle sözleri.
13	Giresun müstakil livası teşkiline dair kanun münasebetiyle sözleri.
14	Ankara muallimlerinin grev ilân etmelerinden dolayı Maarif Vekâleti'nden vâkı olan istizaha mütâallik sözleri.
15	Frenginin men ve tahdidî sirayeti hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.
16	Şehit zâbitan ailelerine mafevk rütbe üzerinden maaş tahsisine dair kanun lâyihası münasebetiyle sözleri.
17	Yerli kumaş iktisası hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
18	Mükellef sivil etibba hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
19	16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti'nce akdedilen bilcümle mukavelât, uhdat ve sairenin keenlemyekün addi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri.
20	Üç yerde tesis edilecek İstiklâl Mahkemesi hakkında.
21	Memleketin muhtelif mintakalarında müfettiş- i umumilikler ihdas edilmesine dair teklif münasebetiyle.
22	Hiyanet-i vataniyeden mahkûm Yenişehirli Edhem Paşa'nın affına dair kanun hakkında.
23	Celibereket mebusu Rasim Bey'e tam tahsisatla mezuniyet verilmesine dair Divan-ı Riyaset kararı münasebetiyle.

24	Askere alınacak tabip veya baytarlar hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
25	Hiyanet- i vataniye mücrimininden bir kısmının affı hakkındaki kanun münasebetiyle.
26	Cihet- i askeriye emrinde bulunan lâgar hayvanatın bilâbedel muhtacin-i zürraa itası hakkındaki kanun münasebetiyle.
27	Maliye Vekâleti'nce satılan hububata dair takrir münasebetiyle.
28	İdare- i kurra ve nevahi-i kanun lâyihası münasebetiyle.
29	Ruznamenin hüsn-ü tanzimine, Meclis zabıtlarının günü gününe tabı ve tevzi ettirilmesine, arzuhaller ve suallere dair takrir münasebetiyle.
30	Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in, Elâziz vali-i sâbıkı Abdülkadir Bey'le Jandarma Kumandanı Hamdi Bey hakkında istizah takriri münasebetiyle.
31	Akarat vergisinin tezyidi hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle
32	Mükellefiyeti nakliye-i askeriye kanunu münasebetiyle.
33	Karahisar-ı Sahib mebusu İsmail Şükrü Efendinin İktisat Vekâleti'nden olan istizah takriri münasebetiyle.
34	İzmir'in üçüncü sene-i işgaliye devresi münasebetiyle Ankara'da yapılan miting hakkında sözleri.
35	Divan-ı Temyiz- i Askerî teşkiline dair kanun münasebetiyle.
36	İzmit ahalisine Müdafaa-i Milliye'ce beş yüz çadır verilmesine dair takrir münasebetiyle.
37	Yunanların Trakya'da yapmakta oldukları mezalim hakkında Hariciye Vekâleti'nin nazar-ı dikkatinin celb edilmesine dair takrir münasebetiyle.
38	Ziyet eşyasının men-i duhulü hakkındaki kanunun tadiline dair kanun lâyihası hakkında.

39	Kurtarılan yerlere fevkalâde heyetler izamı hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle. (Menhubat komisyonlarının sureti teşekkülü hakkındaki kanun)
40	Memalik-i müstahlâsada muvakkat mahakim-i cezaiye teşkiline dair kanun lâyihası münasebetiyle.
41	Memalik-i müstahlâsaya gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki lâyiha münasebetiyle.
42	Esbak, Amasya müddeiumumisi Süleyman Efendi'nin bakıye-i müddet-i cezaiyesinin affına dair kanun münasebetiyle.
43	Yedinci Avans Kanunu münasebetiyle.
44	Zevç, mahdum veya biraderlerinin askerlikten firarından dolayı teb'id edilen ailelerin affına dair kanun lâyihası münasebetiyle.
45	Hiyanet-i vataniye mücrimlerinden bir kısmının affı hakkındaki kanunun tefsirine dair Adliye Encümeni mazbatasının bir an evvel intac edilmesine dair sözleri.
46	Rauf Bey'in Lozan Sulh Konferansı müzakeratına dair beyanâtı münasebetiyle.
47	Memalik-i müstahlâsadaki memurin hakkında Heyet-i Vekile arasında zuhur eden ihtilâfin halline dair tezkere ve mazbata münasebetiyle.
48	Sihhiye Vekâleti'nin 1338 senesi bütçesi hakkında.
49	Hiyanet-i vataniyeden küreğe mahkûm Mercanoğlu Cemil Yaşar hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.
50	Nisab- ı Müzakere Kanunu'nun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline dair kanun münasebetiyle.

Bolu Ayaklanması'nda genel kurul kararıyla izinli sayılarak ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı. Hatta isyancılara karşı cephede bizzat savaştı.

Meclis'in 14. 12. 1338(1922) tarihli oturumunda bu konuyla ilgili Meclis'e bilgi verdi;

“Ben silâh atmışumdur. Bidayet-i isyanda ve orada ilk evvelâ o Abazaların hahu hahularına karşı evvelâ tüfeği ben atmışım. (Bravo sadaları) Fakat bu sayede asayişî temin ettim. İşte Necati Bey Lâzistan ve Ali Fuad Paşa benim şahidim olabilirler zannederim. (Alkışlar ve bravo sadaları) Binaenaleyh Tunalı Hilmi'nin söylediği bir ruh ve korkak olmayan bir ruh varsa onda değil, bendedir.”⁴⁹²”

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra ise bir süre Düzce Kaymakamlığı'nı yürüttü.

Birinci TBMM'de bulunduğu süre içinde İkinci Grup'ta yer alan Zeynelabidin Bey, bir mebus ve aydın olarak çeşitli Meclis çalışmalarına gerek bireysel olarak gerekse de kolektif olarak iştirak etti. Mesela Birinci İnönü Savaşı sonrasında yeni durumu görüşmek ve Sevr Anlaşması'nı küçük bazı tadilatlarla Türk milletine kabul ettirmek için İtilaf Devletleri tarafından Londra'da bir konferans tertiplendiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tezlerini uluslararası alanda daha iyi anlatabilmek ve barış yanlısı olduğunu göstermek için bu konferansa katılma davetini kabul etti. Londra Konferansı'na gidecek Sulh Heyet-i Murahhasası hakkında görüşmeler sürerken Zeynelabidin Bey verdiği tavrıyla diğerlerine göre mevcut konferans için daha tecrübeli gördüğü Konya mebusu Vehbi Bey'in ya da Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey'in de barış heyetinde yer almasını önerdi. Ancak önerisi kabul görmedi.

Bu tavrı şu şekildedir;

Riyaset-i Celile'ye

“Konferansa iştirak ve izamı tensip edilen rüfeka-i muhteremenin meslek ve sanat ve sıfat-ı âlileri meyanında bir de kisve-i ilmiyeyi labis ve efkâr-ı siyasiyeyi haiz bir zatın intihap ve bu evsafı haiz zevattan birçokları mevcut işe seimen ve görgü itibarıyla daha tecrübeli olduğu kanaatini hisseylediğim Konya mebus-u muhteremi Vehbi veya Abdullah Azmi Bey'in tespitini ilaveten teklif ederim.”⁴⁹³

*Lazistan Mebusu
Abidin*

⁴⁹² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 150, 4. 12. 1338, C. 1, s. 199.

⁴⁹³ TBMM Gcz, Devre 1, İçtima Senesi 1, İ. 145, 05. 03. 1337, C. 3, s. 386.

Londra Konferansı'na gidecek Sulh Heyet-i Murahhasası hakkında heyet tezkiresi görüşülürken, Zeynelabidin Bey, Meclis'e verdiği başka bir takrirle Londra Konferansı'na İstanbul Hükümeti'nce davet edilmeyi uygun bulmaz ve konferansa katılmamayı önerir. Gerekçe olarak da onların İngilizlere kapı kethüdası olmaları ve TBMM mebusları tarafından sanal bir hükümet olarak görülmesini gösterir.

Riyaset-i Celile'ye

“İstanbul Hükümeti denilen ve İslamlar için olmayıp, maatteessüf Padişah da başta olduğu halde, İngilizlerin İstanbul'da kapı kethüdalığını ifa edegelen ve bizce mevhum bir hükümet vasıtasıyla davetimiz doğru değildir ve icap etmek de doğru değildir. Binaenaleyh bize re'sen davet vuku bulmadıkça gitmemek taraftarı olduğumu arz ederim.”⁴⁹⁴

Lazistan Mebusu

Abidin

Zeynelabidin Bey'in arkadaşlarıyla beraber hazırlayıp Meclis'e sunduğu 5. 3. 1921 tarihli takirde ise Londra Konferansı'na diplomasi heyeti göndermek yerine siyasi heyet göndermeyi önerir. Çünkü ona göre diplomasi heyeti göndermek Sevr Anlaşması'nın kabul edildiği anlamına gelir.⁴⁹⁵

Lozan Konferansı'ndaki barış teklifleri üzerinde Meclis'te müzakereler devam ederken o, bir grup arkadaşıyla birlikte barış teklifleri üzerindeki belirsizliklere dikkat çekerek bu anlaşmayı kabule şayan bulmaz. Musul ve güney sınırları meselesinin, ekonomik ve mali meselelerin çözüme kavuşturulmayıp belirsiz bırakıldığını, bunlar giderilmeden anlaşmayı kabul etmenin milleti sonu belirsiz bir maceraya sürükleyeceğini, anlaşmanın mevcut haliyle milleti tatmin etmekten uzak olduğunu savunur. Bunu da şu cümlelerle ifade eder;

Riyaset-i Celile'ye

“Günlerden beri mevki-i müzakerede bulunan proje ve hükümetimizin mukabil teklifi

⁴⁹⁴ TBMM Gcz, Devre 1, İçtima Senesi 1, İ. 145, 05. 03. 1337, C.4, s. 399.

⁴⁹⁵ TBMM Gcz, Devre 1, İçtima Senesi 1, İ. 145, 05. 03. 1337, C.4, s. 401.

tamamen tavazzuh etmiştir. Bundan anlaşıldığına göre esasat-ı sulhiyede bazı mühim mesail muallâkta bırakılmaktadır. Musul meselesi, mesail-i iktisadiye, mesail- i maliye bu kabildendir. Efkâr-ı umumiye milleti tatmin etmek için teminine çalışılan sulhun bu mahiyette milleti tatmin edecek bir sulh olup olmayacağı bihakkın cay-ı sualdir. Bu şekilde bir sulh akdi halinde ordu terhis edilecek midir? Terhis edilecekse bugünkü kudret ve kuvvetimizle hal ve temin edemediğimiz Musul ve cenup hududu ve emsali mesail- i muallakanın bilahare daha hafif bir vaziyette hüsn-ü halli imkânı ne cihetten mutasavverdir? Mesail-i muallakanın halline kadar ordu terhis edilmeyecekse böyle bir sulhün akdinde ne gibi bir mana ve memleket için faide mutasavverdir? Bu halde sulh-u katiyeye kadar İstanbul'un mukadderatı ne olacaktır? Müdahalat-ı ecnebiye şekl-i hazırda devam edip gidecek midir? Öyle ise ve maksat efkâr-ı umumiye- i milleti alıştırmak ve yalnız muvakkat bir zaman için oyalayarak ecza-ı vatandan bir kısmını terk etmek ve istiklal-i mali ve iktisadisini mühmel bırakmak ise hükümet bu bapta fikrini istinat ettiği Millet Meclisi'ne alenen söylemek zaruretinde ve teklifat vaktasını mantika isnat ettirmek mecburiyetindedir. Mesail-i muallakanın kaffesi suret-i katiyede hal edilmeksizin akd edilecek herhangi bir sulh, milleti akıbeti meçhul bir istikbale sevk etmekten başka bir manayı tazammun etmemesi hasebiyle gayri kabil-i kabuldür.

Bu itibarla mesail-i sulhiyeden hiç birisinin talik veya tehir gibi milletin mazarratını dai bir kayd-ı mutazammın olmaksızın ben şeref ve istiklal-i milli ile münasip kati ve nihai bir sulhu kâmil akdedilmek şartıyla sulh müzakeratına devam edilmek üzere keyfiyetin hükümete tevdi ve işbu teklifin tayin-i esami ile reye vaz'ını teklif ederiz.⁴⁹⁶

Canik

Sinop

Ahmet Nafiz

Hakkı Hami

Amasya

Lazistan

Mahmut Ragıp

Abidin

...

...

İşgalden kurtarılan vilayetlere gönderilecek olağanüstü mahkemeler hakkındaki lâyihanın genel kurulda reddine dair 4. 12. 1922 tarihinde yapılan oylamada

⁴⁹⁶ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 4, İçtima Senesi 3, İ. 6, 06. 03. 1339, C. 3, s. 184.

Zeynelabidin Bey red oyu kullandı.497

Meclis'in 8. 3. 1923 tarihli oturumunda Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu'na seçildi.498

Şehit zabitan ailelerine mafevk rütbe maaş tahsisine dair kanun lâyihasına red oyu verdi.499 Mersin mebusu Salâhattin Bey'in meclis âzası arasında hafife bulunduğuna dair Mustafa Kemal Paşa tarafından vuku bulan beyanattan dolayı bu meselenin bir an evvel tahkik edilmesine ve üyelerin ifade özgürlüğünün ihlâl edilmemesine dair takririn görüşmelerinde Heyet-i Vekile'ye güvenoyu verenler arasında o da yer aldı.500

Hıyanet-i vataniye ile mahkûm Yenişehirli Ethem Paşa'nın affi hakkındaki kanuna ise kabul oyu vererek onun affedilmesi yönünde hareket etti.501

3. 4. 1923'te Ali Şükrü Bey'in cenazesini Trabzon'a götürmek için diğer Rize mebusu Osman Nuri Bey'le birlikte Meclis kararıyla üç ay izinli sayıldı.502

Başka bir takrirden bu defa Fransızlarla daha sonra yapılmak üzere Suriye ile olan güney sınırlarımızın, Lozan Barış Projesi dışında bırakılmasını teklif etti.503

⁴⁹⁷ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 25, İçtima Senesi 3, İ. 150, 4. 12. 1338, C.1, s. 205.

⁴⁹⁸ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, C. 1, İ. 7, 8. 3. 1339, s. 43.

⁴⁹⁹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İ. 125, 29. 12. 1336, C. 2, s. 92.

⁵⁰⁰ TBMM Cz, Devre 1, İçtima Senesi 1, İ. 141, C. 1, 31. 1. 1337, s. 32.

⁵⁰¹ TBMM Cz, Devre 1, Cilt 18, İçtima Senesi 2, İ. 99, 24. 10. 1337, C. 2, s. 274.

⁵⁰² TBMM Cz, Devre 1, Cilt 28, İçtima Senesi 4, İ. 17, 3. 4. 1339, C. 1.

⁵⁰³ TBMM Gcz, Devre 1, Cilt 4, İçtima Senesi 3, İ. 6, 06. 03. 1339, C. 3, s. 185.

SONUÇ

Bu sınırlı çalışma kapsamında Birinci TBMM’de yer alan Lazistan mebuslarının kısa hayat hikâyelerine araştırma eserlerine ve Meclis zabıtlarına dayanılarak yer verilmeye çalışılmış onların, ruh ve fikir dünyalarına zayıf da olsa bir ışık tutulmaya çalışılmıştır. Onların sözlerinden yola çıkarak her birinin içinde buldukları koşullara göre görevlerini layıkıyla yapmaya çalıştıkları; yaşadıkları ülkenin ve seçildikleri bölgenin sorunlarına karşı kayıtsız kalmadıkları; soru, gensoru, kanun teklifi ve önergelerle Meclis çalışmalarına aktif biçimde katıldıkları; Meclis tarafından kendilerine verilen sorumlulukları layıkıyla yerine getirdikleri; birçoğunun Meclis’te mebus olmasına rağmen aynı zamanda cephede de buldukları bu yüzden de Meclis kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası’yla taltif edildikleri; aldıkları sorumluluklar yerine getirirken ülke çıkarlarını kendi kişisel çıkarlarının üstünde tuttukları; hiçbir şekilde sahip oldukları yetkileri ikbal endişesi ile şahsi emellerine alet etmedikleri ve Rizelileri profesyonel siyasetçiler olmadıkları halde bütün Türkiye’ye karşı başarıyla temsil ettikleri görülmüştür.

Bu bağlamda Osman Nuri Bey’in, Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası içinde yer alarak Bolu’da ayaklanmacıların iknası için memur edildiği; ileri düzeyde Rusça bilmesi nedeniyle Moskova’ya gönderilen diplomasi heyetine tercüman olarak atandığı ve Moskova Anlaşması’nın imzalanmasında mütercim olarak rol aldığı; daha sonra Meclis’in kendisini görevlendirmesi üzerine Rusya’dan Anadolu’ya yapılan silah sevkiyatını bir süre idare ettiği, bu sevkiyat işleminde meydana gelen olumsuzluklar üzerine mecliste soruşturulduğu ve mahkemeye sevk edilmesine karar verildiği ancak bunun gerçekleşmediği;

Mehmet Necati Efendi’nin Erzurum Kongresi’ne Osman Nuri Bey’le birlikte Rize’yi temselen gönderildiği; Batumda Seda-yı Millet gazetesini neşrettiği; Milli Mücadele döneminde Düzce-Hendek yöresinde Akıncı Kolları Komutanı olarak savaştığı ve bu amaç için Meclis kararıyla süresiz izinli sayıldığı;

Esat Bey’in Adana’da vilayet mektupçusu olarak görev yaptığı ve işgal

kuvetleri komutanı Albay Bremond'a karşı memuru bulunduğu Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını savunmak için mücadele ettiği, bu yüzden görevden alındığı; 1946 yılına kadar uzun süre milletvekilliği yaptığı; siyaset deneyiminin en fazla olduğu Birinci Meclis'teki Lazistan mebusu bulunduğu;

Ziya Hurşit'in Meclis'teki en muhalif isimlerden birisi olduğu; babası Kadı Hurşit Efendi'nin Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı takınmış olduğu hamiyetperver tavrın Ziya Hurşit'in mebus seçilmesinde etkili olduğu; Ziya Hurşit'in İkinci Grup'ta yer aldığı ancak milli irade, Misak-ı Milli ve milli bağımsızlık gibi temel konularda Meclis'teki hâkim düşünceyle mutabık hareket ettiği; İzmir suikastı dolayısıyla yargılanıp idama mahkum olduğu;

Zeynelabidin Bey'in, Bolu Ayaklanması'nda genel kurul kararıyla izinli sayılarak ayaklanmanın bastırılmasında görev aldığı; bir süre Düzce Kaymakamlığı'nı yürüttüğü; doktor olarak birçok şehir ve kurumda hizmet verdiği; Milli Mücadele süresince mebus olarak başarılı hizmetlerinden dolayı kendisine Meclis kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası'nın verildiği;

İbrahim Şevki Efendi'nin ise medrese kökenli bir isim olduğu; çeşitli vilayetlerde kadılık hizmeti verdiği; Meclis'in açılmasıyla Lazistan mebusu seçildiği, mebus sıfatını koruyarak memuriyet görevini sürdürdüğü ancak 1920'de kabul edilen "Nisab-ı Müzakere Kanunu"nun, memurlukla mebusluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasakladığından temyiz azalığını tercih ederek mebusluktan istifa ettiği; istifa dilekçesinin 4 Ekim 1920'de Meclis genel kurulunda okunarak kabul edildiği ve 1 Ocak 1923'te görevi başında öldüğü ifade edilmiştir. Lazistan mebusları içerisinde hakkında en az malumat sahibi olunan kişi İbrahim Şevki Efendi olmakla beraber, bunda memuriyet sıfatıyla mebusluğu bir arada sürdürdüğü için Nisab-ı Müzakere Kanunu gereğince mebusluktan istifa etmesinden mütevellid olarak Meclis'te hiç bulunmaması; dolayısıyla Meclis kayıtlarında konuşmalarının olmayışı ve 1923'te vefat etmiş olması etkili olmuştur.

Gerek İbrahim Şevki Efendi ve gerekse diğer Lazistan mebusları hakkında bu kişilerin şahsi eşyaları, varsa anı ve hatıralarının bizzat bu kişilerin yakınları tarafından araştırmacıların hizmetine sunulması; birinci ağızdan duyulan bilgilerin bu

kişilerce kamuoyu ile paylaşılması, çeşitli memuriyet görevlerinde bulunan Mehmet Necati Efendi, İbrahim Şevki Efendi ve Esat Bey gibi mebuslar hakkında Osmanlı şeriye sicilleri, Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinin etraflı tetkiki neticesinde daha fazla malumat sahibi olunacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Lazistan mebusları zor bir dönemde Meclis'te görev almakla hem yurtseverliğin hem de vatandaşlığın bir gereğini yerine getirmişler, türlü görevleri üstlenerek aydın olma sorumluluğunun gereğini lakıyla yerine getirmeye çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

- 1-Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
- 2-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- 3-TBMM Mikrofilm Arşivi ve Kütüphanesi
- 4-Emekli Sandığı Arşivi

II. DERGİLER

- 1-Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
- 2-Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
- 3-Tarih Konuşuyor Dergisi
- 4-Atatürk Yolu Dergisi

III. GAZETELER

- 1-İstikbal Gazetesi, 15 Ağustos 1338(1922)
- 2-İstikbal Gazetesi 15 Ağustos 1338(1922)
- 3-İstikbal Gazetesi 1 Nisan 1339(1923)

IV. RESMİ KAYNAKLAR

- 1-TBMM Gizli Celse Zabıtları
- 2 TBMM Zabıt Cerideleri
3. Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri

V. HATIRALAR

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978.

CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Büyük Zafer'den Lozan'a; Lozan'dan Cumhuriyete, Cilt I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2007.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, II. Kitap, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek), Bilgi

Yayınevi, İstanbul, 1985.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1998.

ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

TURGUT, Hulusi (der.) , *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 10 Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

VI. ARAŞTIRMA ESERLER

AK, Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, Rize: Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları-8, Rize, 2000.

_____, *Rize'nin Yönetim Tarihi*, Rize, Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları: 3, Rize, 2008.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Cilt II, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.

ANONİM, *Vilayetlerimizin Tarihi*, Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş. Basımevi, 1968.

AR, Kemal, *Türk Devrim Tarihi- I, Temelleri, Gelişimi, Oluşumu*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2010.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge, 1919- 1923), Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2003.

ARICI, MUZAFFER, *Her Yönüyle Rize*, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara, 1992.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

BAYRAK, Orhan, *Büyük Nutuk'ta Kim Kimdir?* Milenyum Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇAĞLAR, Günay, *Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası*, Eğitim Fakültesi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

ÇELEBİ, Evliya, *Tam Metin Seyahatname*, Üçdal Neşriyat, Cilt: I-II, İstanbul,

ÇİL, Yücel, *Erzurum Kongresi'ne Katılanların Biyografileri*, , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

- Enstitüsü, Erzurum 2003.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlemanto Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem, 1919-1923*, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları,
- DEMİR, Halim, *Milli Mücadelede Kuva-yı Milliye-İttihatçılar ve Muhalifler*, Ozan Yayınları, İstanbul,2008
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul,1994.
- ERTÜRK, Hüsameddin, *İki Devrin Perde Arkası*, Hatıraları Kaleme Alan: Semih Nafiz Tansu, I. Baskı, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.
- ERDEHA, Kamil, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1974.
- ERMAN, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul, 1971.
- EZHERLİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı(1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 54, Ankara, 1992.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu) 4.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)* , *Milli Mücadele Tarihi*, Dördüncü Kitap, Ankara, 1971.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1985.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Mili Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÖZE, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Tarihi*, 4. Baskı, Beta Basım Yayın A. Ş, İstanbul, 1993.
- İNCEDAYI, Cevdet Kerim, *İstiklal Harbi Garp Cephesi*, Hazırlayan: Muhammed Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- KAFKAS, Mehmet, *Milli Mücadele'de Öncüler*, 1. Kitap, Nil Yayınları, İzmir, 1992,
- KARA, Kemal, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul, Önde

- Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, Vatan Yayınları, I.Baskı, İstanbul,1999.
- NİŞANYAN, Sevan – Müjde, *Karadeniz, Meraklısı İçin Gezi Rehberi*, Yeni Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005.
- ONAR, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II.*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1739, Atatürk Dizisi 45, Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1995.
- ÖĞÜN, Tuncay, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Divan Yayıncılık, Ankara, 1999.
- ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922 (I)* , 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.
- ÖZEL, Sabahattin, *Milli Mücadele'de Trabzon*, XVI. Dizi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih ve Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Atatürk'ün TBMM'de Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
- SARIKAYA, Makbule, *Milli Mücadele Döneminde Rize*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.
- SELEK, Sabahattin, *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, I.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- SEZGİN, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2005.
- ŞİMŞİR, Bilal N. *Ankara....Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 1988.
- TAŞ, Necati Fahri, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 1995.
- TAŞPINAR, Ali, *Rize Tarihi*, 1. Baskı, 1. Baskı, Rize, 2004.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serender Yayınları, Trabzon, 2007.
- TURAN, Nadiye, *I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Lazistan Mebusu Osman*

Nuri Bey'in Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, II. Cilt, 7. Baskı.

VELİDEDEOĞLU, H.V. *İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu*, TBMM'nin 70. Yılı 1920-1990, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990.

YERASIMOS, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri, 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.

VII. MAKALELER

AKKUŞAK, Osman - BULUT, Ayşe - KÂHYA, Rahmi, 1985, "Mütarekeden Sonra Güneydeki İşgaller," *Bulvar Gazetesi, Tarih Atlaslı Kurtuluş Savaşı Ansiklopedisi*, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir , "1920 Yılında Milli Mücadele ve Sovyet Rusya" *VII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, (25-29/9/ 1970)*, Cilt. 2.

AVCI, Cemal , "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 28, 1994.

BOSTAN, Hanefi, "Anadolu'da Çepni İskânı" *Türkler*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları.

BİLGİN, Mehmet, "Rize Tarihine Bir Bakış" *Rize*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları/1898, Tanıtma Eserleri Dizisi 72, Yazı Kurulu Orçun Barışta, Cengiz Eruzun, Haşim Karpuz, Ankara, 1997.

ÇAPA, Mesut , "Milli Mücadele Döneminde Rize" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt XIII, Sayı 39, 1997.

ÇELİK, Ali, Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi, *Türkler*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları.

ÇOLAK, İhsan, "Moskova Anlaşmasına Giden Yol: Milli Mücadele Dönemi TBMM-Bolşevik İlişkileri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 49, 2001.

GÜMÜŞ, İhsan, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması ve

- Nitelikleri”, *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi, Promat Matbaacılık AŞ, 1998.
- IRMAK, Sadi, Atatürk ve Meclis, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, 1987.
- KOMİSYON, Rize, *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt 9, Anadolu Yayıncılık, 1983.
- KONUKÇU, Enver, “Düzce’deki Trabzon ve Rizeliler (1919-1923)” *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, (25-26 Mayıs 2005), II Cilt, 20. yüzyıl, Kenan İnan-Mehmet Okur-Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, Trabzon, KTÜ Yayınları, 2007.
- KUTAY, Cemal, “İkinci Celsede Mustafa Kemal ve Vekil Tabirinin Kürsüden İlk Söylenişi”, *Tarih Konuşuyor* (Aylık Tarih Mecmuası), Cilt 5, Sayı 27, Nisan 1966.
- MİNORSKY, V. F. “Lazlar,” *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949.
- SÜSLÜ, Azmi, “Açılış Konuşması” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt XIII, Sayı 39, 1997,
- SVISTUNOVA, İrina, “Rusya ve Türkiye’nin Tarihi Kaderlerinin Benzerliği Hakkında”, Atatürk’ten Soğuk Savaş Döneminde Türk-Rus İlişkileri, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Dr. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, *I. Çalıştay Bildirileri*, (14-15 Mayıs 2010), Ankara, 2011.
- TAŞ, Necati Fahri, “Milli Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 34, 1996.
- TOPRAK, Zafer, “Tek-Parti Cumhuriyeti ve Demokrasi, Cumhuriyet (1923-1998 Dönemi Değerlendirmesi-II) Siyasal Değerlendirme” *Yeni Türkiye*, 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri” *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi, Promat Matbaacılık A. Ş, 1998.

VIII. İNTERNET SİTESİ

www.tbmm.gov.tr/kütüphanetutanak_sorgu.html

EKLER

EK 1: Resimde Osman Nuri Bey (sağda elinde asa olan) ve dayısı Hafız Muharrem Bey.

EK 2: Osman Nuri Bey'e ait olan ancak nerede ve kaç tarihinde çekildiği anlaşılamayan bir resim.

EK 3: Mehmet Necati Memişoğlu'nun Rize-Çamlıhemşin'deki konağında bulunan ve kendisine ait olduğu torunu Sefer Memişoğlu tarafından bildirilen resmi.

EK 4: Gurkalardan (Çanakkale savaşları sırasında Türk ordusuna karşı savaşan, İngiliz sömürgesi Nepal'den getirilen askerlerin genel adı) ele geçirilen ve TBMM tarafından Mehmet Necati Efendi'ye hediye edilen tüfek ve dipçisindeki Osmanlıca yazı. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Azasından Lazistan Mebusu Necati Beyefendi Hazretleri'ne Hatıra Olunmuştur. 1338-1922 yazıyor.)

EK 5: Rize'nin Çamlıhemşin ilçesine bağlı Şenyuva köyünde bulunan ve günümüzde kendi kaderine terk edilen Mehmet Necati Memişoğlu'na ait ahşap konak. Yanındaki sarı-kahverengi ev torunu Sefer Memişoğlu'na aittir.

EK 6: Resimdeki mavzer 1906 yılında İngilizler tarafından imal edilerek Çanakkale Savaşı'nda Türklere karşı kullanılmış ve savaş sırasında ele geçirilerek daha sonra TBMM tarafından Mehmet Necati Memişoğlu'na zafer hatırası olarak armağan edilmiştir.

EK 7: Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey.

EK 8: Ziya Hurşit, İzmir İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken görülüyor.
(Soldan Birinci).

EK 9: Osman Nuri Bey'in doğduğu Akpınar köyünün kahvehanesinde halihazırda asılı bulunan Osman Nuri Bey'e ait olduğu iddia edilen sözü muhtevi tabela.

EK 10: Osman Nuri Bey'in başka bir resmi. Resmin orijinali torunu Taner Özgen'dedir.

EK 11:Osman Nuri Bey'e ait olan ve Milli M¼cadele'ye katkıları dolayısıyla TBMM tarafından armağan edilen tabanca. (Bu tabancanın kendi döneminde Osman Nuri Bey dâhil üç kişiye verildiği torunu Taner Özgen tarafından rivayet edilmektedir.)

EK 12: Osman Nuri Bey'in Rize'de doğduğu köyde yaşamakta olan torunu Taner Özgen (Cahit Özgen'in oğlu.)

EK 13: Ön sırada Lazistan mebusu Esat Bey (soldan ikinci) ile Mustafa Kemal Paşa'nın (soldan altıncı), I. TBMM'nin açıldığı günlerde diğer mebuslarla birlikte çekilmiş oldukları bir resim.

T. C.
M. M. V.
Gülhane Tıb. Mp. ve Kl.
Md. ve Baştabipliği

Sayı :

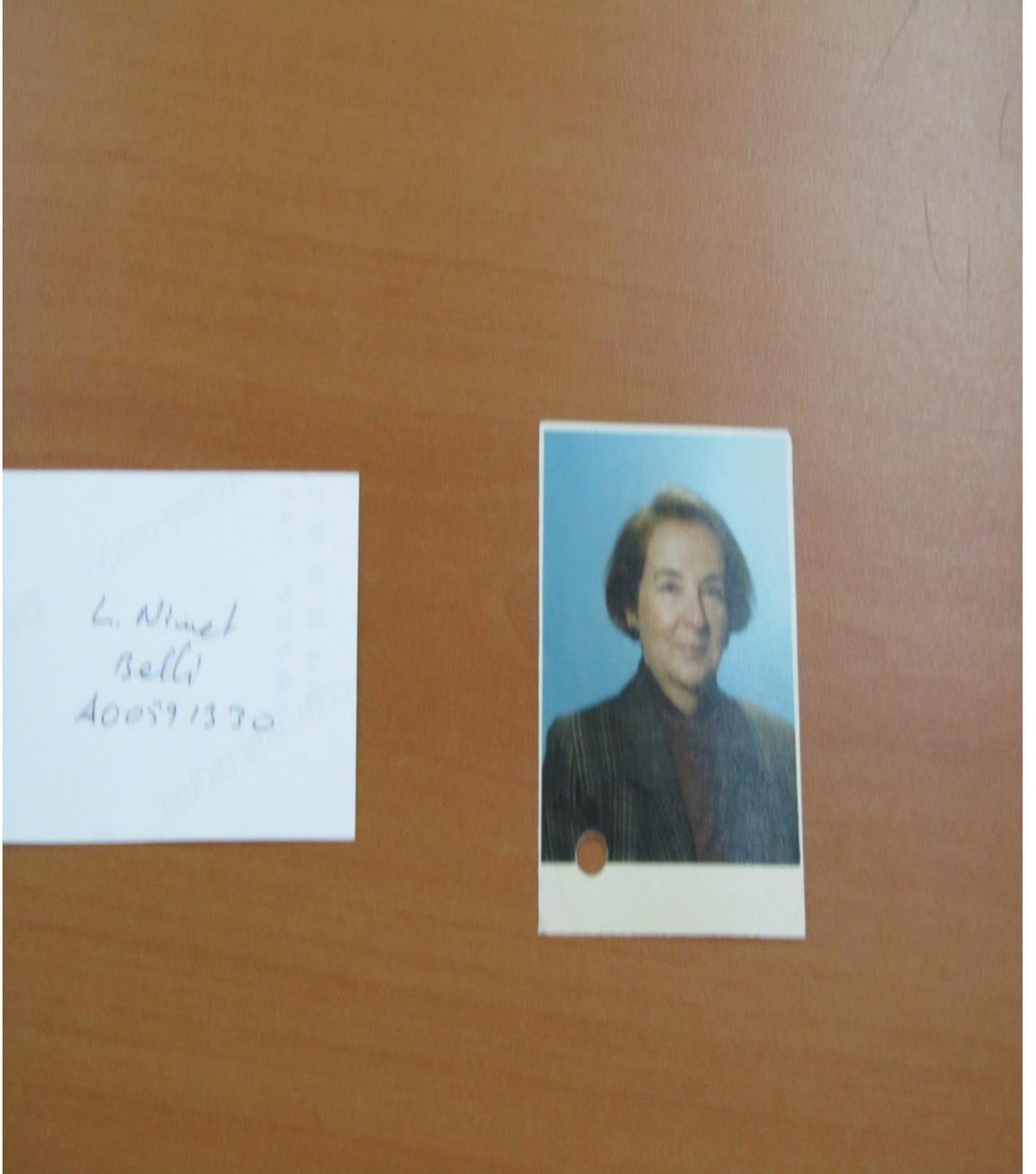
Istanbul
24/5 / 1939

SURET

Eki

Emekli Dr. yarbay Hüseyin ođ. Abedin Atak
İstanbul (yaşı 60) nefes darlığı ve zaman
zaman gelen tikanıklık ve sıkıntıdan şikayet
ederek hastahanemize müracaat etmiş tetkik
ve tedavi için 15/3/939 T. de yatırılmıştır
muayenede rielerde rüküdet ve kalpte miyokard
zafına ait araz ile kebede iki parmak daha
bulunmuştur laboratuvar tetkiklerinde kanda
Üre 0,40 gr. glisemi 3,97gr. Wass. menfi
Ş.T. (12,5_ 10,5_ 7) R. K. İdrarda protit
0,25 glüsüd 35 gr. bulunmuştur şekerli
diyabet ve miyokardıtı tedavi edilmeye başla-
mış yapılan tedavilere rağmen 22/5/939 T.de

EK 14: Emekli Sandığı Arşivi'nde bulunan Zeynelabidin Bey'in ölüm raporu.

EK 15: Zeynelabidin Bey'in çocuklarından Leyla Nimet Belli'ye ait olduğu düşünölen bir resim.

Cilt - I
Sahife - 40

Ha 80 ne
Beşiktaş : Kaptan İbrahimpaşa Ma .Aziziye

<u>Adı soyadı</u>	<u>Babası</u>	<u>Anası</u>	<u>Döğümü</u>	<u>Medeni hali</u>
Esat Özoğuz	Hüseyin	Ayşe	287 Hopa	Evli
Eşi Şahinde "	hüsbü Mirat	Ölü Zeliha	296 "	" Koca
Oğlu Mehmet Abdülkadir"	Esat	Şahinde	6/3/329 Üsküdar	Evli
" Nebil	"	"	1325 Beşiktaş	"
Kızı Nejat	"	"	1327 Nigde	" K
" Sadiye	"	"	1322 "	"

Aile kaydine uygundur .27/4/954

Beş

EK 16: Esat Bey ve ailesine ait bir nüfus kayıt örneği.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

GENEL KÂTİP

Kanunlar Müdürlüğü
Sicil — Mv. 303

27 / XII / 19 48

Sayı : 4092

Nişığı :

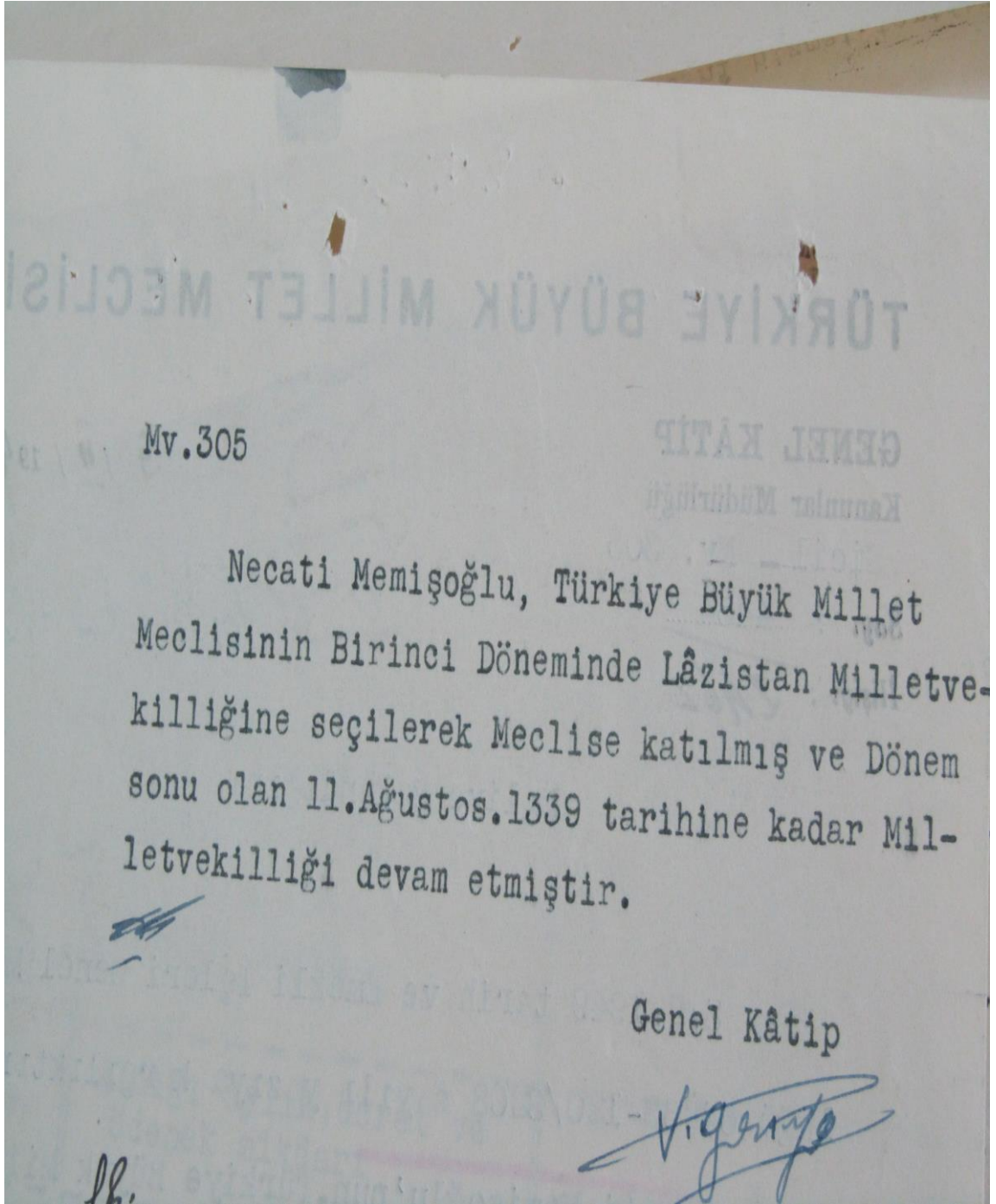
Esad Özoguz, Türkiye Büyük Millet Meclisinin,
Birinci Dönemi başından Dönem sonu olan 11. Agus-
tos. 1339 tarihine kadar Lâzistan Milletvekili
olarak bulunmuş tur.

EK 17: Esat Bey'in TBMM'nin Birinci Dönemi'nde Lazistan mebusu olarak görev yaptığını bildirir bir Meclis belgesi.

Nüfus Kayıtları				
Nüfus kütüğünde yazılı olduğu yer	Vilâyeti	Kazası	Nahiyesi	Mahall
	Rize	Camlihemsin	-	-
Sıra No.	Adı ve Soyadı	Babasının adı ve soyadı	Anasının adı ve soyadı	Doğduğu tarih
	Mehmet Necati Memişoğlu	Resit	Hatice	1295
	Eşi Nuriye Memişoğlu	Ali Neşis	Hevva	1300
	Kızı Mesture Memişoğlu	Mehmet	Nuriye	1327
		Üç künme kayıtlı		19.3.1963

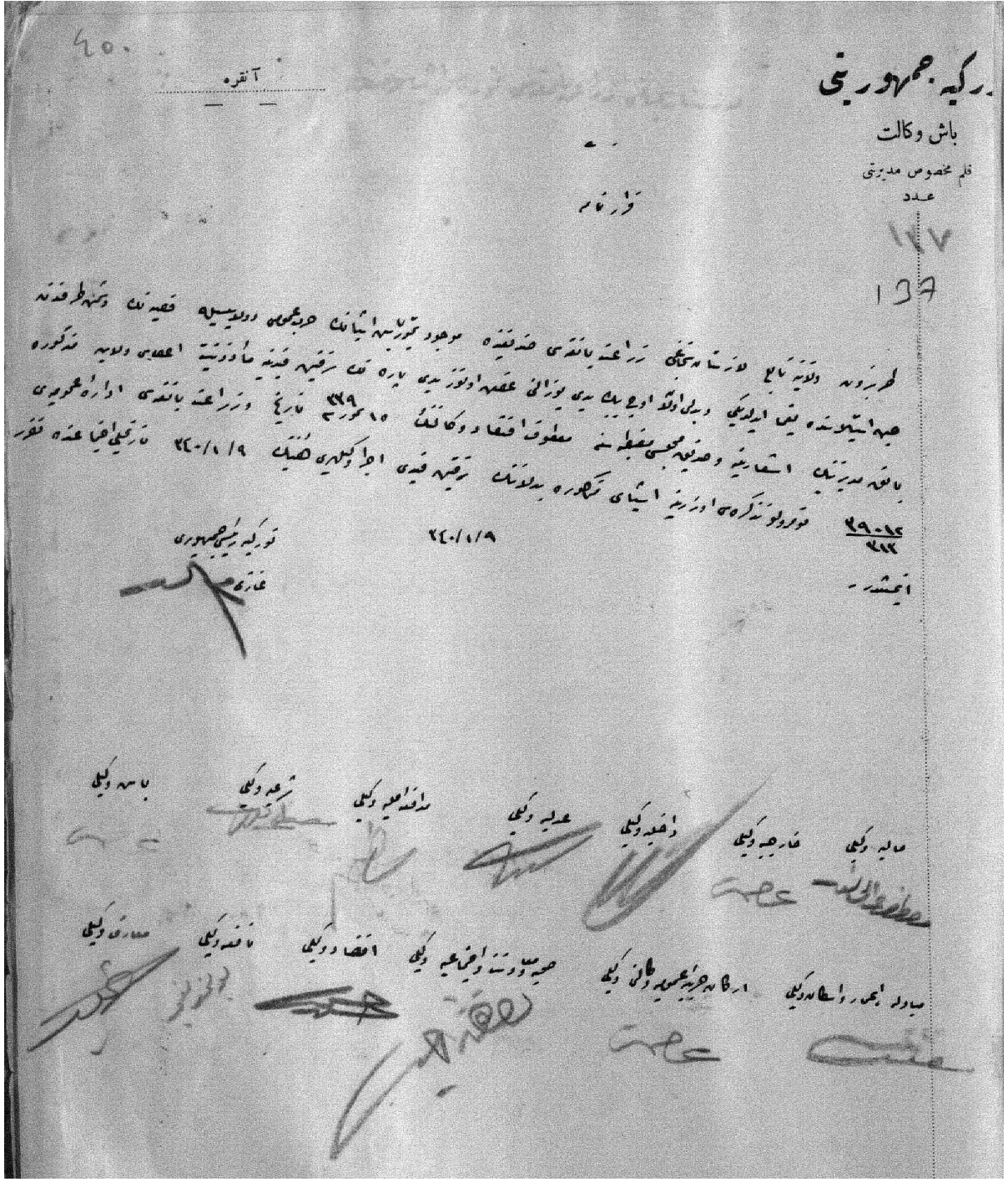
EK 18: Mehmet Necati Efendi'ye ait bir nüfus kayıt örneği.

EK 19: Mehmet Necati Efendi'nin Lazistan mebusu olarak Meclis'te görev yaptığını gösterir Meclis tarafından düzenlenmiş bir belge.

EGİ	İLİ	İLÇESİ	Mahalle/Köy
Kimlik No.	Rize	Merkez	AKDU
	Adı Soyadı	Baba Adı	Ana Adı
	Osman Nuri Özgen	Tevfik	Cemile
			Doğum Yeri ve Tarihi
			Rize
Eşi	Fevziye "	İbrahim Ethem	Gülşah "
Oğlu	Cahit "	Osman Nuri	Fevziye "
Oğlu	Nahit "	Osman Nuri	Fevziye
Oğlu	İbrahim Hakkı	Osman Nuri	Fevziye
Kızı	Saadet "	Osman Nuri	Fevziye
Oğlu	Tevfik "	Osman Nuri	Fevziye
Kızı	Selma "	Osman Nuri	Fevziye

EK 20: Osman Nuri Bey'e ait bir nüfus kayıt örneği.

EK 21: Rize’de mevcut bulunan Ziraat Bankası şubesine ait malvarlığının Birinci Dünya Savaşı’nda yağmalanması üzerine bu malvarlığının karşılığı olan bedelin terkin kaydını emreden 9/1/340(1924) tarihli hükümet kararnameşi.

Türkiye Cumhuriyeti
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Aded 137

Kararname

Trabzon vilayetine tabi Lazistan sancağı Ziraat Bankası sandukasında mevcut demirbaş eşyası harb–i umumi dolayısıyla kaydının düşman istilasında yağma edildi ve bedeli olan üç bin yedi yüz altmış kuruş altın bedeli paranın terkin kaydına mezuniyet itası vilayet banka müdürünün işaretine ve harik meclis mazbatasına matuf iktisat vekaletinin 15 Mart 339 tarih ve Ziraat Bankası idaresine 39-12 numaralı tezkiresi üzerine eşyayı mezkure bedelatının 312

terkin kaydı İcra Vekilleri Heyetinin 9/1/340 tarihli imzasıyla tekevvün etmiştir.

9/1/340

Türkiye Reis-i Cumhuru

Gazi

Başvekil Şeriye Vekili Müdafaa Vekili Adliye Vekili Dahiliye Vekili

Hariciye Vekili Maliye Vekili Maarif Vekili İktisat Vekili

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili İmar ve İskan Vekili

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti Vekili

Kararname

Muamelesi ikmal edilmiştir.

Madde:

1-Lazistan ahalisinden tehevvin ihtiyacı için hükümetçe mevadd-ı garaiye tedarik olunarak mutad erbab-ı ihtiyaca alel usul kuvve-i tasrii olunacaktır.

2-Mevadd-ı mezkure Ziraat Bankası sermayesiyle iktisad vekaletince mübaya ve tedarik-i hazıra sevk edilecek ve bunun suret ve mubayaasına ait hususat İktisad ve Maliye ve Sıhhiye ve İctimaiye ve Dahiliye Vekaletleri marifetiyle tanzim ve icra olunacaktır.

3-Ahaliden fakir olanlardan arz eyleyenler Samsun havalisindeki karyelere yerleştirilecektir.

4-Hal-i istisnada bulunanlardan dehaletleri için hükümetçe her karyeye tebliğ olunacak beyanname tarihinden itibaren on beş gün zarfında dehalet eyleyenlerin takibatı tecil olunacaktır. Dehalet etmeyenlerin aileleri mahal-i ahire tehir olunacaktır.

Mevadd-ı mezkurenin tatbiki heyet-i vekilenin 13 Haziran 337 tarihli içtimanda karargir olmuştur.

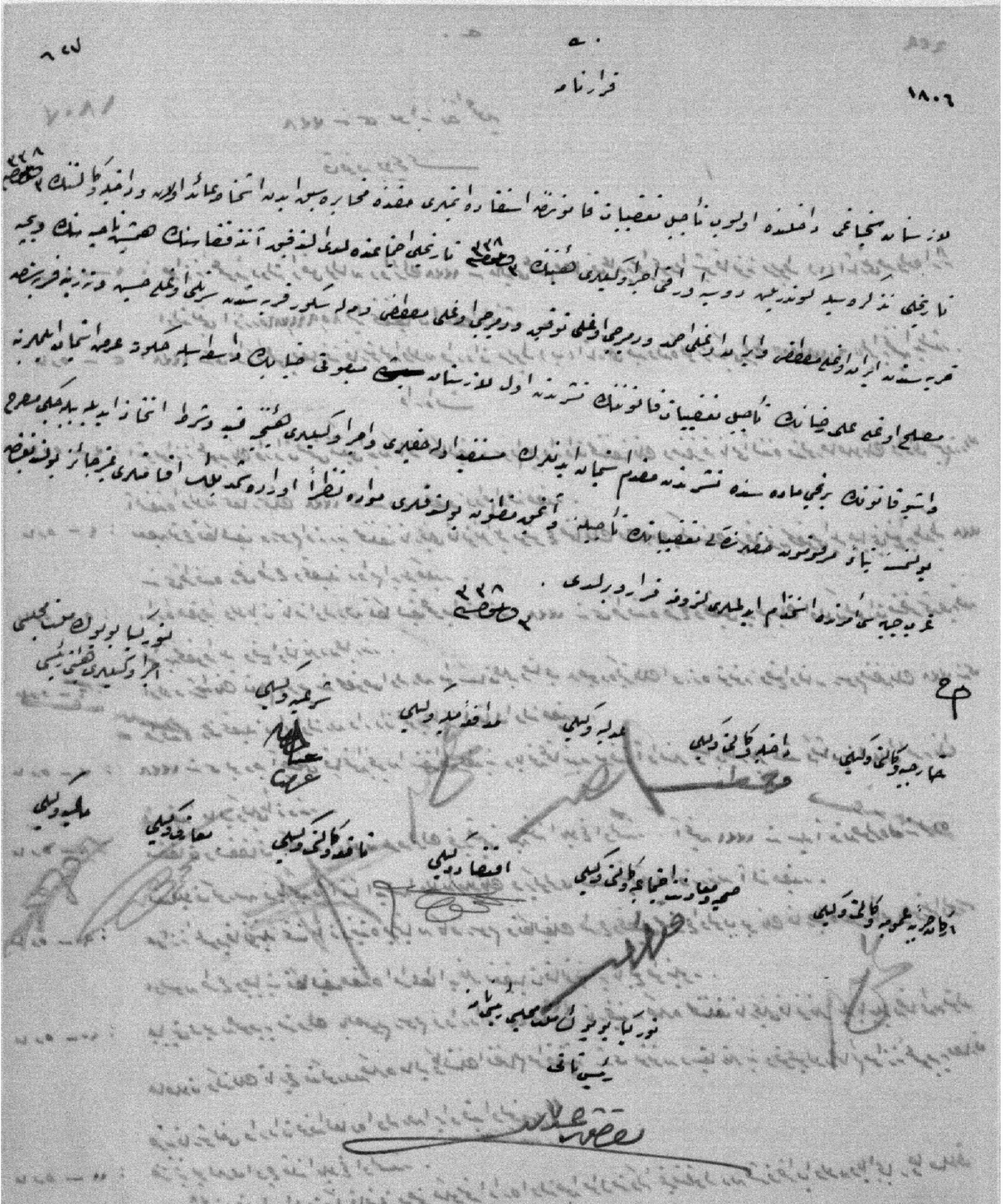
13 Haziran 337

İcra Vekilleri Heyet-i Reisi Şeriyeye Vekili Hariciye Vekili Dahiliye Vekili

Adliye Vekili Maarif Vekili Nafia Vekili İktisat Vekili

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

EK 23: Lazistan sancağı dâhilinde olup tecil-i takibat kanunundan istifade edemeyenlerden bazıları hakkında onlara kolaylık sağlayan ve Ziya Hurşit'in de katkısıyla hükümet tarafından çıkarılan kararname.

Kararname

Lazistan sancağı dahilinde olup tecil-i takibat kanunundan istifade etmeyenler hakkında muhabereyi sebk eden eşhasa ait olan Dahiliye Vekaleti'nin 3 Mayıs 338 tarihli tezkeresiyle gönderilmiş dosya evrakı icra vekilleri heyetinin 3 Haziran 338 tarihli ictimaaında ledd'el-terfik Atina kazasının Hemşin nahiyesinde Viçe karyesinden İbrahim oğlu Mustafa ve İbrahim oğlu Ahmet ve Demircioğlu Tevfik ve Demircioğlu Mustafa ve Mollaşükür karyesinden Sırtlıoğlu Hüseyin ve Tezine karyesinden Salihoğlu Ali Rıza'nın tecil-i takibat kanunun neşrinden evvel Lazistan mebusu Ziya Bey'in vasıtasıyla hükümete arzı isticar edenlerin ve işbu kanuniyenin birinci maddesinde neşrinden mukaddem isticar edenlerin müstefit olacakları ve icra vekilleri heyetince kayd ve şart ittihaz eyleyebileceği bulunmuş, niyazı merhunun haklarındaki takibatın teciliyle ve ancak maznun buldukları mevadda nazaran orada şimdilik ikametleri caiz bulunmayanların emrinde istihdam edilmeleri lüzumuna karar verildi.

3 Haziran 338

Türkiye Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti

Şeriyeye Vekili Müdafaa-i Milliye Vekili Adliye Vekili Dahiliye
Vekaleti Vekili

Maarif Vekili Nafia Vekâleti Vekii İktisat Vekili

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti Vekili Maliye Vekaleti Vekaleti
Vekili

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Namına
Reis-i Sani

قراری

۲۶۶۵
۲۶۶۵

قراری تبریک دولت به قیامک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...
قراری تبریک بیدار...

۲۹/۱۱۰

ابوالحسن علی شاهرودی

زید...

رضا...

علیر...

داود...

فخر...

علیر...

حافظ...

نادر...

اقتدار...

محمد...

امیر...

قراری تبریک دولت به قیامک بیدار

با توجه به...

EK 24: İnönü Savaşı'nda gösterdiği kahramanlık dolayısıyla bazı mebuslarla birlikte Ziya Hurşit'in de İstiklal Madalyası'yla ödüllendirilmesi hakkında hükümetin çıkarmış olduğu kararname.

Kararname

Türkiye Büyük Millet Meclisi azalarından Kocaeli mebusu Sabit, Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Mersin mebusu Yusuf, İzmit mebusu Mehmet Namık, Ardahan mebusu Necip, Muş mebusu Mikdat'ın Birinci İnönü Harbinde Kazancı Sırtlarında İkinci Süvari Grubu'nun safları arasında muharebeye iştirak ile (Duhaköy) garbında Kazancı Bayırı'nda (Emiralayı) karyesi hizasından geçen düşman siperlerine 300 metre kadar takarrüb ile Karahisar mebusu Memduh Bey'in kumandasında olarak ateş baskını icra ettiklerinden dolayı İstiklal Madalyası'yla taltifleri müdafaa başvekaletin 11/6/39 tarih ve 4937 numaralı hizmet

12715

tezkiresiyle teklif edilmiş ve keyfiyet icra vekilleri heyetinin 5/8/39 tarihli ictimaında ledd'el-tezkire ol vechle taltifleri hususunda meclis-i aliye arzı takarrür etmiştir.

5/9/39

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Vekili

Şeriyeye Vekili Müdafaa-i Milliye Vekili Adliye Vekaleti Vekili

Dahiliye Vekili Maliye Vekili Maarif Vekili

Nafia Vekili İktisat Vekili Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekili

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti Vekili

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Bilahare heyet-i vekile kararıyla sarfı nazar edilmiştir.

دوسه اشارتلى

۶۰۸

سب ۸۰

ریزه بیوی اسیدی طرفی دیبر دینی لاصول لایحه ایتمیز خزانچی لایحه
دیبرون منجی ریزه ۱۰۰۰۰۰۰۰ ریزه ۶۰۸ عددان لایحه
۱۰۰۰۰۰۰۰ ریزه ۱۰۰۰۰۰۰۰ ریزه ۶۰۸ عددان لایحه
قیمت اوردی ایشخ .

۲۰۰

X دیبرون منجی ریزه

۱۰۰۰۰۰۰۰ ریزه ۱۰۰۰۰۰۰۰ ریزه ۶۰۸ عددان لایحه
ریزه بیوی اسیدی طرفی دیبر دینی لاصول لایحه ایتمیز خزانچی لایحه
۱۰۰۰۰۰۰۰ ریزه ۱۰۰۰۰۰۰۰ ریزه ۶۰۸ عددان لایحه
قیمت اوردی ایشخ .

۲۰۰

X

۱۰۰۰۰۰۰	تاریخی	کان
۱۰۰۰۰۰۰	توسوی	اوراقک
.		سود
۱۰۰۰۰۰۰		تسویذ تاریخی
۱۰۰۰۰۰۰		میز
۱۰۰۰۰۰۰		میش
۱۰۰۰۰۰۰		تبیض تاریخی
		مقابله ابدهن
۱۰۰۰۰۰۰	عموی	صادره
۱۰۰۰۰۰۰	خصوصی	توسوی
۱۰۰۰۰۰۰		سرپوطانی
۱۰۰۰۰۰۰		سوق تاریخی
۱۰۰۰۰۰۰		مقیدک امضایی
		خاطره

030 | 10 | | | ۱۵ | ۱۴ | ۱۳

- 3 -

EK 25: Esat Bey tarafından verilen ve konusu Hopa'da Kara Hasan ve Alioğullarının hazineye teberru ettikleri arsaların kendilerine iadesi olan Esat Bey'e ait bir yasa teklifinin başvekâlet tarafından maliye vekâletine gönderilmesine dair yazı.

Maliye Vekâleti'ne

Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen ve alel usul Layiha Encümeni'ne havale edildiği Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne 21 Nisan 926 tarih ve 2658 numaralı tezkireye iş'ar buyurulan teklif-i kanunun musaddak sureti malumat husulü için takdim olunmuştur efendim.

Başvekil

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

21 Nisan 926 tarih ve 2658 numaralı tezkire cevabıdır.

Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen teklif-i kanunun musaddak sureti malumat husulü için maliye vekâletine tevdi edilmiştir efendim.

Başvekil

آیة
۱۹۲۶ ۱۱ ۲۷

T. S.
MAGDAKALIE
CUMHURİYETİ ARHIVI

تورک
قانونی قلمی مریبی
سای
۱۸۷۶
۲۶۵۸

بانه و قاز

رینه هیجوری اسعد بک فوذن ، غوریه ده قره عیبه ذقره علی اولغوز نیله خدییه
ترع اینده عدی عر صرک کدیر نیله عماره سنه دار اعطا ایدیله اولوب ، علی موصول لیجه ایتمه
عوز ایدیله تصلیف نولریله صورت معدزی روبرطاً تقدیم قیلدی . مصونلک سعاری - جابده رسم ایتم
تورک بوبوک ملت مجلیسی

(Handwritten signature)

اؤسه ۱۱ - ۲۷ - ۱۸۷۶

۱۸۷۶
۷۵۸۸
۲۶۵۸

030	10			3	14	15
-----	----	--	--	---	----	----

بازار و حاکومتی قلم و کورج و کورج و کورج

EK 26: Meclis başkanlığı tarafından Başvekâlet'e havale edilen ve konusu Hopa'da Kara Hasan ve Alioğullarının hazineye teberru ettikleri arsaların kendilerine iadesi olan Esat Bey'e ait bir yasa teklifinin Başvekâlet'e gönderildiğine dair Meclis yazısı.

21/11/1926

33
1174
2658

Başvekâlet

Rize mebusu Esat Bey tarafından Hopada Kara Hasan ve Alioğullarının hazineye teberru ettikleri arsaların kendilerine iadesine dair i'ta edilmiş olup alel usul Layiha Encümeni'ne havale edilen teklif-i kanununin suret-i musaddakası merbuten takdim kılındı. Vusulünün işarını rica ederim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Evamire 22/11/924

تقدیرى خدمه سالی

خدمه ده قوه عسبه قوه عالى اعظمه قلمى
تبرع اینه حكوى عسرك كدمه بینه اعاده نه دارق قومه

۱۹۲۱ - ۱۱ - ۸

یاسته جمله

هدیه ده - سومات داره سله آنته بر یلمی بخونه قوه عسبه قوه عالى اعظمه قلمى
ای قطعه خدمه قلمی تبرع ایدوب خایوبه رطه آید سیدی - آنچه بوبرر عاسوب ،
بیانه ، اوزاق اولغدر بار سالی ایله ندکوره عسکر لاره ندکه بول کدیکن نه موافقه کوریلرک
موقفاً هابوت عاقد دیکر خدمه ده یلمی تقدیر ایدی . عسها عسکر لره عاقده داره یایلمه
اکا متقى یرلى سرق ایت برلجه ریه و بولندن حقی واقغ ، اوله تکریمه اوزرینه تبرع
ایتمدی بولیه اولدی قطعه خدمه ده معالسه - حقی تبرع ایدوب عیانه هیکم بولون بقدن
تبرع ایتمک نفعه بولون اولدیقه دار کونک قرا ی موعودور . حال بولورکن ده ایله
کس ناعله خایوبه لاره شرطه تعلیقاً ذابغ اولوندی ذکر ایلمسه بایکن سومات داره
نات اولرجه خایوبه بایکن . عسها حقی تعلیق اوله عسکر دن تبرع اعاده حقی عسکر لک لطف
ساعده نه سله سز هام - استغفا ایلمده اولدیغین بر وجه آق مزارق لونی بی تعلیق قلمی
خدمه ذابغ هام عسکر لک قلم

رین موعوی

۱ - ماره - خدمه ده قوه عسبه قوه عالى اعظمه قلمى خدمه قلمی تبرع ایدوب خایوبه یلق
۲ - ای بایک قطعه خدمه قلمی تبرع اعاده بایکن .
۳ - ایشق قومه تا - تخ شنه یقور .
۴ - تبرق قونک اچونه مالیه ریلی ماکور .

اصنه مفا تعلیق
۱۹۲۱ - ۱۱ - ۸

توزیکه بولورک ملت مجلسندن غایات سائردیه تبلیغ اوله اچقی مصداق چور نظر لک تجریرینه مشهور صدر .

میشک امضاسی
م. مولاک

معاونه ایتمک
ادناسی
م. مولاک

قلم موعوی ویا
تجزیک امضاسی

EK 27: Konusu Hopa'da Kara Hasan ve Alioğullarının hazineye teberru ettikleri arsaların kendilerine iadesi olan Esat Bey'e ait yasa teklifinin aslı.

Takririn Hülâsa-i Mesaili

Hopa'da Kara Hasan ve Kara Alioğullarının hazineye teberru edecekleri arsalarda kendilerine iadesine dair kanun.

8/11/1926

Riyaset-i Celile'ye

Hopa'da rüsûmat dairesiyle antrepo yapılması için Kara Hasan ve Kara Ali oğulları tarafından iki kıta arsa hazineye teberru edip tapuya rapt edilmişti. Ancak bu yerler çarşıya, limana uzak olmakla beraber sahil ile mezkûr arsalar arasında geçirildiğinden muvafık görülmeyerek muharreren hükümete ait diğer arsada yapılması takarrür etti. Arsa sahipleri herhalde daire yapılacak ona muttasıl yerleri sarf-ı kıymet bulacak diye ve bir taraftan dahi vaki olan teşvik üzerine teberru etmişlerdi. Böyle olduğu kasaba halkınca da malumdur. Hatta teberru edilenler meyanında yetim bulundurulduğundan teberru etmemek noktasına muvafık olduğuna dair mahkemenin kararı mevcuttur. Hal bu merkezde iken her nasılsa hanelerinde şartı taliken ferağ olduğu zikredilmemiş yalnız rüsûmat dairesi namına olarak tapuya yazılmıştır. Arsa imha-i mutazarrır olacaklarından bahisle iadesini meclis-i âlisinin lütfu müsaadesinden istirham ve intizar eylemekte olduğundan ber vech-i ati mevadd-ı kanuniyeyi teklif ve kabulünü arz ve istirham ederim efendim efendim.

Rize mebusu

Esat

Madde:

1-Hopa'da Kara Hasan ve Kara Alioğullarının hazineye teberru edip tapuya rapt edilen iki kıta arsa kendilerine iade edilecektir.

2-İşbu kanun tarih i neşrinden muteberdir.

3-İşbu kanunun icrasına maliye vekili memurdur.

Aslına mutabıktır.

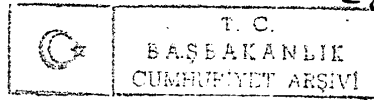
21/11/1924

آقاره
۴ - ۲ - ۲۴

تورکيه جمهوريتي

باش وکالت

قلم مخصوص مديریتي
عدد

راصدہ
تاریخ

۱۱ / ۱۲ / ۱۳۰۹

بیدار ناهین اعداءہ بہ تقاضا وکالتہ ایضاً عتباتہ
بعداً اسباب طرہ بیرون ہوتے محمودت اولیادہ
وہا میں تریہ بیرون ہوتے ہیں
۱۱ / ۱۲ / ۱۳۰۹
تبع فنہ تقدیرت معدولہ ایضاً تقاضا
بظاہر تقیم قوتہ
۱۲

جواباً لازیلہ جن املاکہ جواب اولیادہ محراثت تاریخ ونومروسنک درجی رجا اولنور .

5- [030 | 10 | | 6 | 36 | 20]

1

EK 28: Mapavri (Çayeli) nahiyesinde iadeten telgrafhane yapılması hakkında Esat Bey'e ait takririn Başvekâlet vekili tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne havale ediliğine dair yazı.

Türkiye Cumhuriyeti

Dâhiliye Vekâlet-i Celilesi'ne

Tezkire

13/2/24

6

679

Mapavri nahiyesine iadeten bir telgraf merkezi açılması hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilip heyet-i umumiyenin ol babdaki kararı mucibince Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne 11/2/24 tarih ve 7 numaralı tezkiresiyle

153

2501

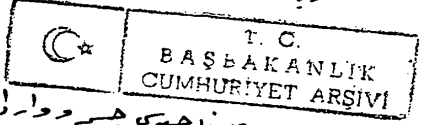
Başvekâlet'e kayıtlı kılınan takrir sureti musaddakası ifa-i muktezası ricasıyla leffen takdim kılınmıştır.

Başvekâlet Vekili

آفره
۱۱-۲-۱۲۹۰
سیاوری ناهیه سنده اماره
تلغرافخانه کندی عینه

ریاست جدیدیه

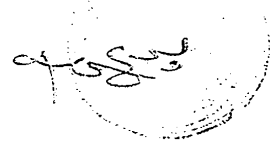
تورکیا
باشه کندی
قائم مقام

دائرة استخباره سیوری ناهیه کجیسی و وزارتیه برکده . صریحاً بگویند اول
اداره تلغرافخانه و رایسی . موصفاً قائم مقامه ایسی . بجز سنه وقوع اولاده
اخرین آهیدیه فقط کوندریمه مامورک اداره سندن اداره قائم مقامه ایسی
یوزنده وزارت ملوس نامه ایسه میور . رندروک نیزه قائم مقامه ایسی . اهالی
محل را هجبت و شغایه ایسه میور . وزارت ملوس نامه ایسه میور . موصفاً
طریقه باشه برینیه تلفات نامور . سابقه یوزنده الفایده ایسی و نیوی .
معه اولاده بوز اجهندیه برآیه اوله اسعاف خصوصیه را حید و کات جعیسنه بیلیج
یوزولمن من ایلمم اخدم .

ریزه میور
م

صنعتی بقیه - ۱۱/۱۰/۱۱

تورکیا بوزولمن من ایلمم اخدم . سابقه اولاده بوز اجهندیه برآیه اوله اسعاف خصوصیه را حید و کات جعیسنه بیلیج

بیشک امضای
مقابله ایلتارک
امضای
قلم مدبری و یا امیرینک
امضای

030	10		6	36	20
-----	----	--	---	----	----

3

EK 29: Mapavri (Çayeli) nahiyesinde iadeten telgrafhane yapılması hakkında Esat Bey'e ait taktirin içeriği.

11/2/340

Mapavri nahiyesinde iadeten telgrafhane küşadı hakkında

Riyaset-i Celile'ye

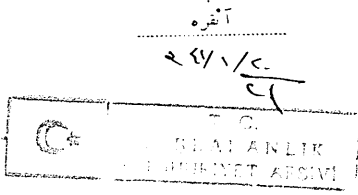
Daire-i intihabiyemde Mapavri nahiyesi cesim varidatlı bir mahaldir. Harb-ı umumiden evvel orada telgrafhane vardı. Muvakkaten kaldırılmıştı. Geçen sene vaki olan teşebbüs üzerine açıldı. Fakat gönderilen memurin orada sene-i iki kalmak istememesi yüzünden varidatı mesarifi temin edemiyor denilerek Rize merkeze kaldırıldı. Ahali-i mahalliye müracaat ve şikâyet ediyor. Varidat herhalde müsaittir. Mevkii mücavirdir bahsiyle Trabzon başmüdürünün ve telgraf memur-u sabıkının yüzünden ilga edildi, deniliyor. Muhik olan bu müracaatlarının bir an evvel isafi hususunun Dâhiliye Vekâlet-i Celilesi'ne tebyiin buyrulmasını temenni eylerim efendim.

Rize Mebusu

Esat

Aslına mutabıktır.

11/2/340

۶

باسمہ وکالت
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

مصروف وکالت جملہ سے

۲۱۵

۲

۳

۸۹۵

تمننہ لیں مکہ انکی معلوم دھاتیقین مضندہ ریزہ ۔ ممبروا اسدیک لھرقصدہ دیریلہ دھاتیقین عزم
قوانین ترضیفاً بوبیرن ملت مجلس یاستہ جملہ سنہ ۱۹ / ۱۱ / ۲۰۱۹ء تا۔ ع و ۲۹/۱/۲۰۱۹ ترصدہ
تکر و سید باسند وکالت تردیع اولوںامہ تخی تقریری صورت صدرتس ایضاً مقفا س رجا سید
تضام تقدیم ایضاً ۔ اضم
باسمہ وکالت

تضام تقدیم ایضاً ۔ اضم

جواباً یازیلہ جنی اوراقہ؛ جواب اولدینی محررآنک تاواریخ ونومسروستنک درسی رجا اولنور.

- 3 -

0:30	10			4	40	2/
------	----	--	--	---	----	----

1

EK 30: Hopa livası mektebine iki muallim daha tayini hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen temenni takririnin Başvekâlet tarafından Maarif Vekâleti'ne havalesine dair yazı.

341/1/20

21

Tezkire

6

315

Maarif Vekâlet-i Celilesi'ne

Hopa livası mektebine iki muallim daha tayini hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen heyet-i umumiye kararına tevfikân Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi'nin 19/1/341 tarih ve 7 numaralı tezkiresiyle Başvekalet'e tevdi olunan

62

895

temenni takriri suret-i musaddakası ifa-i muktezası ricasıyla leffen takdim edilmiştir efendim.

Başvekil

آخروہ
۲۴/۱/۱۹

باسہ دہالت
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

معائنہ دہالت چہہ نہ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

ریزہ ولایتک آتہ قضا سندہ ابر اعدادی مکتب کثادہ جقنہ، ریزہ میجرتی اعراب طوقہ
ویریلہ و کھت عمود قرینہ ترضیفاً، بو بول ملت مجلس-یات چہہ نکت ۲۴/۱/۱۹
تاریخ و ۵/۸/۸۹ فرمودہ کرہ سید کبابہ دکا تدریج اولونانہ تم تقریری صورت مصدقہ ایضاً
تعماسی حیا لقا تقسیم ایلمشہ اتم

باسہ وکیل

بیانہ - ا. ا. ا.

جواباً یازیلہ جن اوراقہ؛ جواب اولدین بحر املک ساریغ ونوسرو سیک درسی رجا اولنور.

3

EK 31: Rize vilayetinin Atina kazasında bir adet idadi mektebi küşadı hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen temenni takririnin Başvekil tarafından Maarif Vekâleti'ne havale edildiğine dair yazı.

20 /1/341

21

Maarif Vekâlet-i Celilesi'ne

Rize vilayetinin Atina kazasında bir adet idadi mektebi küşadı hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen ve heyet-i umumiye kararına tevfikân Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'nin 19/1/341 tarih ve 7 numaralı tezkiresiyle Baş vekalet'e

58

891

tevdî olunan temenni takriri suret-i musaddakası ifa-i muktezası ricasıyla leffen takdim edilmiştir efendim.

Başvekil

باسمہ تعالیٰ علیہ صلوات

۲

خود طاعت قرہ و کز ساحلدر نہ بیای و ریزہ ہوا بے ہیمہ اولیٰ بیخی خسارتا درو بیسیب تصور اولدرک
تھویدہ ضرورت و قیاسی عقیدہ تباہی عا جلد خاری قیاسا دراز ریزہ بیخو اسد بک طرف نہ و ریزہ
و بر بولک شعلی ریا شعلید سنک آنکہ ہ سید توزیع اولنا ندمی فقیر نیک صورت صد قرنک اسکی
بیر لیبی ۸۸۶ ساط ۸۸۶ تہ بیخی و ۸۸۶ نومردو آنکہ ہ جیلد و کابل لیبی نہ ہ شعلی بیخو
اسد رہ بوی خصصا تہ ایچو نہ ساید بود جرنہ ہ تحفصا تہ موجود اولیبی معروضہ ہ اخذ م

ساید لیبی

۷۱ سارت ۸۸۶

مکملہ کتبات
۸۸۶

توزیع شد
۸

در سید لیبی

۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶ ۸۸۶

- 6 -

EK 32: Fırtınanın Karadeniz sahillerinde bilhassa Rize havalisinde yapmış olduğu hasar dolayısıyla zarar görenlere yardım edilmesi konusunda Esat Bey'in Meclis'e vermiş olduğu temenni takririne maliye vekilinin, vekâlet bütçesinde tahsisat olmadığına dair verdiği cevabi yazı.

Başvekâlet-i Celile-i Huzur-u Samiine

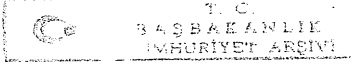
Fırtınanın Karadeniz sahillerinde bilhassa Rize havalisinde yapmış olduğu hasarat dolayısıyla mutazarrır olanların hususi zaruret ihtiyaçları hakkında acele ittihaz temenniyatına dair Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'nin tezkiresiyle tevdi olunan temenni takririnin suret-i musaddıkasının irsal buyurulduğu 21 Şubat 341 tarih ve 978 numaralı tezkire-i celile-i vekaletpenahilerinden iş'ar buyurulmuş ise de bu gibi hususat için maliye bütçesinde tahsisat mevcut olmadığı maruzdur efendim.

6 Mart 341

Maliye Vekili

۱۹ کانون اول ۱۹۶۱

- بیکره

بویون ملت مجلسی - یاتنه

کانون اول ۱۹۶۱ تاریخ و کانون اول ۱۹۶۱
ریزه ولایتیده یالده و یوه رایجونه قورده خایریه لری ایچینده
ریزه بیجولک اسدیج طرفنده معنی و نکتی عمودیه نکی تینی ایله بوددی تقریر اد تریه کیفیت ،
تجارت و صنعت و کاتمنه یانلیسه ایسی . تجارت دکالتهه مورد و کانون اول ۱۹۶۱
تاریخ و ۱۹۶۸ نوموروتزکوده ، مملکت ماعده مللهته قورده خایریه لری تاسی ایچینه
برآله غزول ایله ضارکات عیالیکه اولدیغی جریانه ایله اولده مذاکرات ، مواضه و
ماعد جورتده تیرلر تیک تقدیر ده ، یالده قورده عیالیکه ایچونه ، ریزه نیک تقدیرده
الاضیفیلدیلمه - اقسام .

یاسه وکیل

030	10			4	43	20
-----	----	--	--	---	----	----

- 5 -

EK 33: Rize vilayetinde balık konserve fabrikaları tesisi hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen taktırir üzerine başvekilin Alman grup ile cereyan etmekte olan müzakerat muvafik ve müsait bir surette neticelendiği takdirde balık konserveçiliği için Rize'nin nazar-ı dikkate alınacağını bildirdiği yazı.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

19 Kânunuevvel 341

1 Kanunuevvel 341 tarih ve 5 numaralı tezkireye cevaptır.

282

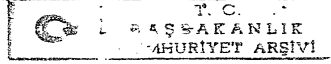
501

Rize vilayetinde balık konserve fabrikaları tesisi hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından heyet-i umuminin tensibiyle mevrud tahrir üzerine keyfiyet Ticaret ve Ziraat Vekâleti'ne yazılmıştı. Ticaret Vekâleti'nden mevrud 16-17/ Kânunuevvel 341 tarih ve 4328

167

numaralı tezkerede memleketin müsait mahallerinde konserve fabrikaları tesisi için bir Alman grup ile cereyan etmekte olan müzakerat muvafık ve müsait bir surette neticelendiği takdirde balık konserveciliği için Rize'nin nazar-ı dikkate alınacağı bildirilmiştir efendim.

Başvekil

..... : شماره :
.....

باسمه و تائید

وزارت عالی
تجارت و کالنی
.....
.....
.....
.....
.....

ریزه ولایتده بالیقه قونسروه تاریخی تاسیسی ایطی عقده ریزه معبوی اسدیقک ا مانون اولدیغی
تاریخ و ۱۸۹۹ قونرولون کوره ایلمکول تعزیه عولدی .
مستک ساعد محمدزده قونسروه تاریخی تاسیسی ایچون بر آلمان عروبده مذاکرات جریان اتمکده اولدیغین
مذاکراتک موافقه و ساعد بر صورتده ایچونسکی تقدیره بالیقه قونسروه عیبلی ایچون ریزه تک نظر دقت

آز عیبی معدومدر ا مانون اولدیغی

تجارت بی
.....

.....
.....

030	10		4	13	24
-----	----	--	---	----	----

.....
.....
.....

2

EK 34: Rize vilayetinde balık konserve fabrikaları tesisi hakkında Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen tahrir üzerine Alman grup ile cereyan etmekte olan müzakerat muvafik ve müsait bir surette neticelendiği takdirde balık konserveciliği için Rize'nin nazar-ı dikkate alınacağı bildirilen başka bir yazı.

Başvekâlet'e

Rize vilayetinde balık konserve fabrikası tesis edilmesi hakkında Rize mebusu Esat Bey'in 9 Kanunuevvel 341 tarih ve 6 numaralı tezkireyle muhavvel takririn cevabıdır. 5836

Memleketin müsait mahallerinde konserve fabrikaları tesisi için bir Alman grubuyla müzakerat cereyan etmekte olduğundan müzakeratın muvafık ve müsaîd bir süratte neticelendiği takdirde balık konserveciliği için Rizenin nazar-ı dikkate alındığı maruzdur.

1 Kânunuevvel 341

Tahrirat Vekili

125
2

۴۴۹
۵۵۵

اجراء كلیلی قهقی ریاسته جیلد

ریزه ده کلی عمومیه کتبا دیلمدیله و اول لازستانه معیوی ایدمده کتبه نه بودون کتبه
 مجلی ریاسته جیلد ته بقیتم قلعیه و کتباته جیلد لر بیک و ترسیه اولان ۴۴۹ نایغین
 تکره سید توزیع یو ریولده تقریر مطالعه اولدی کوی قده مجلی اداره مضمونه
 واردا تله تشکیله تمهویته کت استلیم ایتیکلی مصادیقی تاینه کفایت
 ایدمده کلی کور و وطنی اوزرینه باله زوره اداره مضمونه تشکیله تاجیر
 اوله مانتدی مع مایه استیو یه صورتده معارفه و نافع امور بیک لایقید
 تاینه و تهریر اوله مع مجلی و واردا ت معارفه مصادیقی مها اسفانه تشکیله
 ایدرانه مساعد بودیغ کور و وطنده اولدیله نه استقامت مالدیهی دارونیه
 اداره مضمونه تشکیله ماسرعه اجرائی لازستانه ولایته تیلو اولدی
 اصنام ۱۰۵ ترسیه اولان ۴۴۹

-5-

030	10			136	374	7
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK 35: Rize Meclis-i Umumisi'nin küşad edilmediğine dair Lazistan mebusu Esat Bey'in yazısı üzerine idare-i hususiye teşkilatının mesariatının icrasına dair İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilen tebliğ.

İcra Vekilleri Heyeti Riyaset-i Celilesi'ne

3249

552

Rize meclis-i umumisinin küşad edilmediğine dair Lazistan mebusu Esat Bey Hazretleri'nden merbuten Meclis riyaset-i celilesine takdim kılınıp vekâlet-i celilelerinin 2 Teşrinevvel 339 tezkiresiyle tevdi buyurulan tahrir mütalaa olundu. Şimdiye kadar mahalli idare-i hazıra varidatının teşkiline mahbusatının istilzam ettiği mesarîf tamamına kifayet edemeyeceği görülmesi üzerine bil zarure idare-i hususiye teşkili tamamen icra olunamamıştır. Mamafih bu suretle maarîf ve nafia umurunun layıkıyla temin ve tedvir olunamayacağı ve varidat-ı hazıra mikdarı mühime-i imkân teşkil-i icrasına müsait olduğu görülmemiş olduğundan istida-i maliyesi dairesinde idare-i hususiye teşkilatının mesariatının icrası Lazistan vilayetine tebliğ ve iktizası.

15 Teşrinevvel 39

۴۹۱۱/۴

داعیه وکالت

T. C.
BAŞBAKANLIK
UMUMİET ARŞIVI

۲
۴۹۱۱

ریشه ده مجلسی عثمانی کتاویزخانه داریکلیه دارالاحکام سنه ۱۳۰۰ میلادی است
و بیاید تو کتبا بیوئیک مقبولی - یا ست حلیه سنک ۱۳۰۰/۴
تاریخ و قوانیه مدیری $\frac{7}{1300}$ نوسر و نوسرکه سید مقام تا اورا به تودیع
ایه بیله تقریر صورت معروضی یغای مصفا حی ختمده یلغاً تقدم مقصد - فنجم
داعیه وکالتی

030 10 136 374 7

2

EK 36: Rize’de meclis- i umuminin küşad edilmediği konusunda Lazistan mebusu Esat Bey’e ait takririn Dâhiliye Vekâleti’ne gönderildiğine dair yazı.

3/11/39

Dâhiliye Vekaleti'ne

6

3045

Rize'de meclis-i umuminin küşad edilmediğine dair Lazistan mebusu Easat Bey Hazretleri'nden verilip Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'nin 30/9/339 tarih ve kavanin müdiriyeti 7 numaralı tezkiresiyle makam-ı senaveriye tevdi edilen 48

613

numaralı tahrir suret-i musaddakası ifa-i muktezası hakkında raptentakdim kılınmıştır efendim.

Dâhiliye Vekili

Hülasası:

Borçka köprüleriyle Hopa-Borçka yollarının tasri-i ikmaline dairdir.

Nafia Vekâleti'ne

Borçka köprüleriyle Borçka-Hopa yollarının tasrii olmalarına dair Rize mebusu Esat Bey tarafından verilen ve Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne 5 Mart 926 tarih ve 2

480

2580

numaralı tezkiresiyle Başvekalet'e tevdi olunan takririn musaddak sureti takdim edilmiştir efendim.

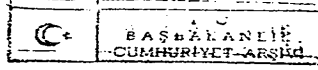
Başvekil

باسمہ وکالت

نور کیمپوٹی
پبلشرز پرائیویٹ
لیڈنگ

۲۸۸

مذہب - بدیعہ بیگم عقداہ معتمدات

مذہب - بدیعہ بیگم ۱۹۱۷ء کی لیکچر ڈیولپمنٹ اور لکچر ڈیولپمنٹ کے تحت
تعمیراتی نظریات کے لیے لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
پراگارتا تعمیراتی کونسل کے صدر کے طور پر لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
ایمانیہ کونسل کے ایگزیکٹو ممبر کے طور پر لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
مذہب کورسوں کے لیے لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
ایجاب ایسے حالات میں لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
پرائیویٹ لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
پرائیویٹ لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
پرائیویٹ لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔
پرائیویٹ لکھی گئی تھی۔ اس کے علاوہ لکھی گئی تھی۔

030 10 154 89 27

EK 38: Esat Bey tarafından Meclis'e verilen Hopa-Borçka yolu hakkındaki malumat.

Hopa-Borçka Yolu Hakkında Malumat

5

388

Hopa-Borçka yolu 300+32 kilometre dolayında olup heyet-i umumiyesinde inşaat bedelini tazammun keşifnameye nazaran beşyüzbin lira raddesinde işin cesametine nazaran inşaatın kalemlere tefrikiyle senevî yüz bin lira kadar taahhüdata girişmek suretiyle ikmali zaruri görölmekle en ehemmiyetli kısımlardan başlayarak mevkiinde icabatına göre tanzim edilecek bir program dairesinde ve bilhassa sahil cihetinden inşaaata başlanması muvafık görölerek Hopa cihetinden 14170 metre sol kısmında tesviye-i turabiyesi bilmünakaşa mütahhidine havale edilmiş icap eden havale na madde gönderilmiştir. Binaenaleyh mezkur yolun bu sene yalnız tesviye-i turabiyesi ve kısmen istinad duvarları yapılabilecektir.

Bu kere mahallinden alınan malumata nazaran: mebdeiden ikinci kilometreye kadar tesviye-i turabiyesi ameliyatının ircaa edildiği ve ikinci kilometre ile dördüncü kilometre arasında turab hazırlanmasına çalışılmakta ve on ikinci kilometre ile ondördüncü kilometre arasındaki kayalıklar hayırhatı için istihzaratta bulunmakta olduğu anlaşılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde **Lâzistan** Milletvekili **Osman . Özgen** in kısa özlüğüdür.

Adı ve Soyadı [*]	Osman Özgen	Eserleri	
Babasının ve anasının adı	Tevfik ve Cemile	Him rütbesi	Yüksek Mühendis Mektebi mezunu
Doğum yeri	Rize	Seçimden evvelki mesleki ve iş gücü	Yüksek Mühendis Mektebi mezunu
Doğum tarihi	1890	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli ve Dört çocuğu bulunduğu (bilahare altı çocuğu Balıg olmuştur)
Öğrenimi	Yüksek Mühendis Mektebi mezunu	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	Vardır Lazistan
Bildiği diller	Fransızca ve Rusca	öldü ise ölüm tarihi	14 / APRIL / 1945 Ölmüştür
Neden uzmanlığı olduğu			

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

İstanbulda son kurulan Meclisi Meb'usana Lâzistan meb'usu olarak seçilip gönderilen merhum pederim 1920 yılında Türkiye B.M.M. Hükümeti kurulduktan pek az sonra Düzce, Gerede havâlisinde patlayan isyan bölgesine B. Hüseyin Gerede ile birlikte heyeti nasuha olarak gönderildi. Bir ihanet neticesinde asillerin eline düşerek çok ağır muamelelere maruz kalmış ve hatta hayatından dahi ümit kesilmişti. Bu hadiseden kurtarıldıktan bir müddet sonra Sovyet Rusya ile Ankara hükümeti arasında yapılan görüşmeler ve anlaşmalar üzerine Rusya dan alınacak malzeme ve paraların teslim alınması ve memleketimize getirilmesi vazifesine Rusyaya gönderilmiştir. Bu vazifesini iyi bir şekilde başarmıştır. Merhum pederim Osman Özgen birinci B.M.Meclisinde devre sonuna kadar faal üye olarak çalışmış ve ikinci B.M.M. seçimlerinden sonra siyasi hayattan çekilerek evvela Samsun'da 88ömen evleri inşaatında, Samsun-Carşamba şosesi inşaatında, Amasyada 13 No: lu Demiryolu kısmındaki işleri yapmış ve daha sonra, kendisini tamamen memleketin imar işlerine vakfederek Ülünceye kadar Merhum B. Abdurrahman Naci Demirağ şirketinde şerik olarak bu gibi işlerde çalışmıştır.

[*] Soyadı Kanunundan evvel üyelerin ailelerinin atıldıkları soyadı kanıdır.

EK 39: Osman Nuri Bey'e ait kişisel bilgileri içeren ve TBMM Arşiv Daire Başkanlığı'nda mevcut bir belge.

۸۱

فرمانه

۹۶۶

معاونی آقای ابراهیم

لوحه شامه صدره محاسبه در اینجه بدست آمده میباشد و در هر یک از اینها عبارتست از :
یکی از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
دویم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
سوم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
چهارم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
پنجم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
ششم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
هفتم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
هشتم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
نهم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها
دهم از اینها عبارتست از : نام و نشان و تاریخ تولد و سایر مشخصات و اینها

اعمال و کتب مدافع مدافع	مدافع مدافع	مدافع مدافع	مدافع مدافع	مدافع مدافع
مدافع مدافع	مدافع مدافع	مدافع مدافع	مدافع مدافع	مدافع مدافع

EK 40: Osman Nuri Bey hakkındaki soruşturmanın ikmali için onun ifadesinin alınarak Meclis Başkanlığı'na sunulması hakkındaki hükümet kararname.

Kararname

81

946

Muamelesi ikmal edilmiştir.

Lazistan mebusu Osman Bey'in vedaatıyla Rusya'dan sipariş edilmiş eşya ve mevadd-ı harbiye ile sair malzemeye dair merbut on adet evrakın ihtiva edildiği tahkikatın ikmal için acilen mezun bulunan mumaileyh Osman Bey'in ifadesinin ahzı zımında evrakın Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne takdimi 15/6/37 tarihli icra vekilleri heyet-i içtimanda karar kılınmıştır.

15/6/337

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Müdafaa-i Milliye Vekili Şerriyye Vekili Adliye Vekili Dahiliye Vekili

Hariciye Vekili Maliye Vekili Maarif Vekili Nafia Vekili İktisat Vekili

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti
Vekili

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Lâziztan Milletvekili Necati			
kısaca özetlenmiştir.			
Adı ve Soyadı	Mehmet Necati Kemışoğlu	Eserleri	Henüz basılmamış olan bin kadar hadis tercümesi
Babasının ve annesinin adı	Reşit Safiye	Him rütbesi	Izmir Paye-i mücerred-i tanbul Rütbesi
Doğum yeri	Hemşin Bucakının Çın çiva köyü	Seçimden evvelki mesleki ve işi gücü	Birinci Cihan harbinde dalarında Kafkas cephe gönüllü mücahit ve askeriyeli (sonu arkadaş)
Doğum tarihi	1302	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli ve bir çocuğum vardır
Öğrenimi	Hukuk ve Darul muallimin mekteplerinden mezun ve ulumu arabiyyeden mücazim	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçtiği yerleri	Yoktur.
Bildiği diller	Türkçe, Arapça, Farsice	İlmi işe giriş tarihi	Sağım
Neden uzmanlığı olduğu	İlmi tefsir ve fîmî hadis-ten		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
<p>Mecliste ayrıldıktan sonra da eskigehir'e geldim bir müddet Ticaretle - iştiğal ondan sonra eskigehir barusuna bilkayıt Avukatlıkla meşgul oldum. Hadis tercümesiyle dolayısıyla Sinop'a gelerek bir müddet Tütün zerriyatı ile iştiğalden sonra adliye Encümeni kararile esas mesleğim olan avukatlığa başladım. Elanda Avukatım . Sinop -li Demokrat parti kurulu müessis üyelerinden bulunmakta ve yine uzmanlığım olan hadis tercümesile meşgulüm.</p>			

[1] Soyadı Kurumundan evvel üyelerin ünlü olan aldıkları soyadı konudur.

EK 41: Mehmet Necati Efendi'ye ait kişisel bilgileri içeren ve TBMM Arşiv Daire Başkanlığı'nda mevcut bulunan bir belge.

Sabık Rize ve Erzincan mebusları Doktor Abidin Bey ve Tefvik Beylerle Tekfurdağı mebusu Faik Beyin hâsıl oldukları İstiklal Madalyası Şeridi hakkında.

Numara

194

Sabık Rize ve Erzincan mebusları Doktor Abidin ve Tefvik Beylerle Tekfurdağı mebusu Faik Bey'in mũcadele i milliye esnasında fedakarane ifa-i hizmet ettikleri anlaŐıldığından hâsıl oldukları yeşil Şeritli İstiklal Madalyası'nın kırmızı yeşil Şeritliye tebdili heyet-i umumiyenin onbirinci ictimainın birinci celsesinde takarrũr etmiştir.

19/11/1341 ve 1 Cemaziyelevvel 1344

Aslına Mutabıktır.

Hülasa:

Sabık Rize ve Erzincan mebusları Doktor Abidin ve Tevfik Beylerle Tekfurdağı mebusu Faik Beylere İstiklal Madalyaları şeridi hakkında.

Dâhiliye Vekâletine

Sabık Rize ve Erzincan mebusları Doktor Abidin ve Tevfik Beylerle Tekfurdağı mebusu Faik Bey'in hâsıl oldukları yeşil şeritli İstiklal Madalyası'nın kırmızı yeşil şeritliye tebdili hakkında Büyük Millet Meclisi'nin 19 Kânunuevvel 341 tarihinde münakıd onbirinci içtimanın birinci celsesinde kabul edildi. Meclis riyasetine gönderilen 5 Kanun 924 tarih ve 28

104

897

numaralı tezkireye işar buyurulan 194 numrolu kararın musaddak sureti takdim olunmuştur. Muktezasının ifasını rica ederim.

Başvekil

ملاحظات	اعضای	ملکیتی و ملکداری مفصل آذربای	آقووه تاریخ موافقتی	مجلس	دائر انتخابیه سی	مسلك و وطنیه سی	صنعتی	پدرین نامی	معمول اسمی
					لازستان				ابراهیم زلف
			۱۸۹۰			آقووه			اسد بک
			۱۸۹۸			سنگه			صافریزه
			۱۸۹۹			صیبه			فرزاد
			۱۸۹۹			صیبه			میرزا

بوسک برهانت تاریخین حازر بونان ببول ملت مجلسی اعضای مجرمه سنک تاریخه اعداد برر کند اولن اوزره سجاار سنک جم و تنظیمه مجلس دیوان دیوان فرار و بردهدر. اشیر - مدارک اساسی باحاله مخصوصه اعضا دخی وضع اولنوق مذکور سجه اساس اولن اوزره باشکتابه اعضا موجودر.

EK 44: TBMM Arşiv ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'ndan temin edilmiş olan Lazistan mebuslarının isim, meslek ve doğum tarihlerini gösteren milletvekilleri mazbata dosyasından bir sayfa.

JO

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Lazistan Milletvekili Zeynelabidin...
kısası olumludur.

Adı ve Soyadı [1]	Zeynelabidin Atak	Eserleri	Doktor.
Babasının ve anasının adı	Abdullah Hanife	İlim rütbesi	
Doğum yeri	Yekova	Seçimden evvel- ki mesleki ve işi güeli	İncesu Şifa yurdu Ser- tabibi
Doğum tarihi	1885	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunluğu	Karısı: Nimet Atak Kızı : Leyla Atak Kızı : Nazlı Atak
Öğrenimi	As. Tıbbiye Ok.	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	Lazistan
Bildiği diller	Almanca, Fransızca, Bulgarca	öldü ise ölüm tarihi	25 Mayıs 1939 tarihinde Gülhane Hastanesinde ölmüştür.
Neden uzmanlı- ğı olduğu	Uzman değildir.		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

Yetimlerine tekaüt masası bağlanmış ve Kadıköy envalinden almaktadır.

EK 45: Zeynelabidin Bey'e ait kısası milletvekili olumlusu.

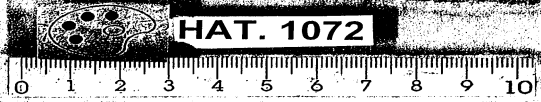
4

بیم وزیر
 مشهور تکریم و احوال و خطه خدمت ترتیب و خدی نظور و معلوم الموملن قشدر مقدا اعطا اولدند فیه کوره بو خطه اوردن و فی زیاد و مسکر
 افواجی و ملون بیره مستمد بک مسک بیک ایغ نوز کا چدر خطه فک با اوک نوز اوردن فیه کوره کونر شدر بجهب و مقدا بجهب و مقدا بجهب
 موخدا اولور ادرت راسد

توکتم افتم

کونلو کونلو مایلو قدرلو و تقیم افتم
 معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم
 هرک خطی کبی برط قم شعوبه کثیره اولوب بوز قدر بعهه اسبابه منی طرف قوت علیه دین اصول جلب و اعلاینه باقیه مدو حمله کند و طبایع بیهوده
 و الحاقه هذمه طوتیله انفا و عرومه اصولجه بوندک رهن جلب و اعلاهی هونک اول طرفه برتوت جیده تحصیل و منح او ارضند کیرکوت
 مبارک خاکای مکارم اتوی جانیلینه عرض و استیلا قلمین ادره و کرافت دلازنت قضا لیلک اعوات و عیانه خطی احوال خصمه و اتحاد
 ملت اسلامه بانیله و امر علیه اصدار و ضوا جکا نوز سلیله اقری قولدی مترتیبیه و سماحتلویج الاسلام اقری و اعلاهی طرفه بالاقاد علماد
 برافندی و اعلاهی انتخاب و ترتیبه قلمنر و الحاقه هذمه ارضدرم طرفی لری اوقضا حق اولور ادره سیواس و معدن و دیار کور و ساز بجهه کلده کفایت
 عساکرتیبی درست اولدیجی مملو استیلازنت قضا لیلک انا به ترتیبه تندرتیه اولور ارضدرم بجهب برعساکرتیبی تصور و مقده ایکت
 بوردن رعادت و روید و طرفه و جوهله دخی سوتیلده وک حسب لوقض واقع اولور افا درنه فکر اوظله لدرنت قضا لیلک بجهه
 قضا دعای اولور جمله برتوت و اعلاهی لیلک اسلری تصحیحه عومنه خطه با برقطه ادره اصدار و کور استیلازنت اهلای حسی بجوم
 اولور دخی مع مافی جمله کثیر و عیانه کثیر و عیانه کثیر اهلای برط لیلک اولور قدر استیلازنت اهلای حسی بجوم
 هفتا سینه هیلده تویم بوجولر رسته اولور قلمنر عظیم سوره و غلغله دور بک باور کور ادره بزه بیه قضا کونورمه بک جانی کور کله
 تنقید و اجزیه بالاقاد قلمنر و مسکت ایدر هکلی اسکار اولدیجی و استیلازنت اهلای حسی بجوم اولور قدر استیلازنت اهلای حسی بجوم
 اولور قدر بوندور عساکرتیبی و لیلک صورتیه هرری تحمید کور لیلک بولیتیرتی بلوب و حاضر و امام بولوت هکنه ارضدرم و لیلک
 کند و لیلک خبر و رونده و حال مقرر اولور عساکر حرکت و عیانه ایلدی بایده هر بینه اوقضا کوره قلمنر او امر علیه بقدر اولور
 مناسب اولدیجی افاده بیکس و افادات و اقداری نفس لدره موافق کونور حانک و صلی عفا د بک قلمنر دخی بقدرمه و تصویب ایلور
 اولور بجهه قضاها مقرر و ارضدرم طرفه موافق بجهه یابدیر بولور دقت و نظرتجه جمعا کونورک ایلور عساکرتیبی اولور و اهلای اولور
 ایجاب کوره بقدر بیکس او امر علیه تصدیق ترتیبه ایلور و مقصبات احوال حاضر و اتحاد ملت اسلامه کفایت بیه و اهلای اولور
 لرعا لوقضا ارضدرم و علاه شعوبه و اعلاهی قلمنر برقطه ارجیلن لیلک دخی اصدار اولور و کرافت دلازنت قضا لیلک بجهه
 ایت نشوننت هکلی قلمنر و خطه ارضدرم کور بولوتک موافق علی و حرکت و لیلک اهلای حسی بجوم اولور قدر استیلازنت اهلای حسی بجوم
 ترتیبه و تویم و بر موجب دقت عساکرتیبی بجهه لیلک نوبه ادره سینه جانیلری متعاده بوجولر ادره و قلمنر
 مایلو قدرلو و تقیم افتم
 مایلو قدرلو و تقیم افتم

HA 7 1072/43876

EK 46: Lazistan halkının dayanıklı, alimlerinin çok ve devlete itaatli olduğunu anlatan ve padişahın cihat için asker talep etmesi halinde buna şevkle katkı sunacağına dair padişaha yazılan sadrazam yazısı ve padişahın şimdilik sekiz bin elli neferin yeterli olduğuna dair cevabı.

Benim Vezirim;

İşbu takrirden ve ısdar olunan fermanla tertib-i defteri menzur ve malum-u hümayunum olmuştur. Mukaddema ihbar olunduğuna göre bu kazalardan dahi ziyade asker padişahıma ihracı makul ise de şimdilik sekizbin elli nefer kâfidir. Fermanın balasının hümayunumla tezyid kılınıp tarafıma gönderilmiştir. Mucip ve muktezasınca amel ve ketmi muvafık olurlar inşaallah.

Şevketlü Kerametlü Mehabetlü Kudretlü Velinimetim Efendim.

Malum-u musallihellüzum-u mülukanelerinde buyurulduğu üzere Trabzon eyaletinde kain Lazistan ıttılak olunan Sürmene ve Of ve Rize ve Hemşin kazaları ve Gönnye sancağı ahalileri Çerkez halkı gibi bir takım halayık-ı kesire olup burasına kadar bazı esbaba mebni taraf-ı hümayun-u aliyeden usul-ü celp ve amallerine bakıye-i sabık cihetiyle kendi tebaa-i behimeleriyle kılınmış el haletül hazihi tutulan ittifak-ı umumiye usulünce bunların dahi celp ve amalleri hususunda ol taraflarda bir kuvve-i cedide tahsil olunmuş olacağından geçen gün mübarek hakpay-i mükerrrem ihtiva-i cihanbanilerine arz ve istizan kılındığı üzere zikr olunan Lazistan kazalarının ihvan ve ulemasına hassaten ahval-i hazıra ve ittihat-ı millet- i İslamiye beyanıyla evamir-i aliye ısdar ve havaceganından Süleyman Efendi kulları mübaşir tayin ve semahatlü Şeyhülislam Efendi-i daileri tarafına bil ifade ulemadan bir efendi-i daileri intihap ve terfik kılınması el haletül hazihi Erzurum tariki için leddel iktiza çıkarılmak üzere Sivas ve Maden ve Diyarbakır ve sair bazı mahallerden kifayet-i mertebe- i asker tertibi derdest olduğu misüllü işbu Lazistan kazalarından dahi Anapa tertibatından başka olarak Erzurum içine bitaz asker tertibini takarrür olunmakta iken bu defa Dersaadet'e vürud eden Trabzon vücuhuyla dahi bulmasıyla dek-i hasb ol vukuunda vaki olan ifadelerinde zikr olunan Lazistan kazalarına başka başka ferman- ı ali olmayarak cümlesine birden ve ihvanlarının esamileri tasriiyle umuma nazaran bir kıta olarak ısdar ve eğerce işbu Lazistan ahalisi ve hatta bir küme iseler dahi cümlesi metin ve uleması kesir ve devlet-i aliyeye itaatli bir taife olduklarından işbu südur buyurulacak ferman-ı alinin bala-yı mübarek hatt-ı hümayun hazret-i şehinşahileriyle tevşih buyurulursa işte o vakit umumi Lazistanı azm-i sevk ve

gulgule düşerek padişahımız efendimiz bize böyle ferman göndermiş diyerek can-ü gönülden tenfiz ve icrasına bilittifak kıyam ve mesariat edecekleri inkar olduğunu ve işbu Lazistan ahalileri kabile kabile olarak her bir kabilenin paşa ağalığına bağlı olduğundan bunlardan asker tertip olunduğu surette her biri şimdiden kendilerinin memuriyetlerini bilip ve huzura amade bulunup hemen Erzurum valisi tarafından kendilerine haber vürudunda derhal memur oldukları askerle hareket ve azimet eylemeleri babında her birine iktizasına göre başka başka evamir-i aliye takdir olunması münasip olduğunu ifade etmiş ve ifada-ı vakıaları nefis'el-emre muvafık görülüp Canib'in muhassılı Osman Bey kuvvetleri dahi tasdik ve tasvip eylemiş olduğundan ol vechle kaza-i merkumeden Erzurum tarafına mumailleh marifetiyle yaptırılan defter mantukunca ceman sekizbin elli nefer asker tertip olunarak ve memuriyetlerini müttehaz icabına göre başka başka evamir ile tasrir ve tebeyyün ettirilmiş ve muktezasının usul-ü hazıra ve ittihat-ı millet-i İslamiye keyfiyetini mebni ve ahali-i Lazistan ledd'el-iktiza emir-i gaza vechle teşvik ve azalarını müttehaz bir kıta emr-i celil-i şan dahi imdad olunarak zikr olunan asker defteriyle beraber maruz-u huzura ibban nüşur-u nihaşahileri kılınmış olmakla emr-i ali mezkur şevket redif şahaneleriyle tezyin ve tevşihî ve ber mucip-i defter-i asakir tertibini tevcihle irade-i seniye-i cihandarileri müteallik buyurulursa emr-ü ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir.

Bin sekizyüz elli iki senesi Temmuz'un evasatına doğru Lazistan kaymakamı saadetlü Latif Paşa ile müsteşar-ı devlet rütbesini haiz olan Mösyö Dille beyninde Batum'da mukim Rusya konsolosu vekili Mösyö Çıdırıcı hazır olduğu halde vaki olan mülakamesi cerayan etmiş olan mesailin hülaseten tercümesidir.

İşbu mülakemattan meram Gorbil ile Kabulet beynini fasıl olan serhadde hüsn-ü nizam ve asayiş-i kuvve üzerine vaz' ve tesisi etmek için Bab-ı Ali ile sefaret-i imparator beyninde vaki olan mükalematın neticesi olarak Devlet-i Aliye tarafından ittihaz buyurulmuş olan tedabiri kamilen icra ettirmek hususundan ibaret olduğundan saadetlü Latif Paşa'nın teklif ve ifadesi üzerine ati el beyan usul ve nizamın vaz'ı ve takarrürü ehemmiyetli ve elzem görülmüştür. Şöyle ki evvela Lazistan ve Kabulet ahalisinden olan tebaa-i devlet-i aliyeden hiçbir kimsenin yedinde nizam-ı müesseseye mutabık ve Batum'da mukim konsolosumuz vekili tarafından vizeli bir tezkire oldukça serhadden mürur edemeyeceği misüllü Gorbil ahalisinden dahi hiçbir kimesne yedinde iktiza eden memurin-i serhat tarafından verilmiş bir kıta mürur tezkiresi olmadıkça hemcivar olan sancaklara azimet edemeyeceklerdir. Şikk-ı saniden olan kimesnelerde her birisi konsoloshanede kayd olunmak üzere derhal konsoloshaneye gitmesi vecibe-i zimmeti olup bu misüllülerden bera-i derun-u memalikte vaki bir mahalle gidecek olduğu halde yedinde memurin-i belde tarafından verilecek bir kıta buyuruldu olması lazımet halindedir. Kezalik civarda olup umur-u ticaretleri için Gorbil memleketine giden Osmanlıların memleket-i mezburiye varid oldukları bedele derhal Rusya konsolosu vekili tarafından imza olunmuş olan tezkirelerini Rusya memurlarına ibraz ve irae etmeleri lazımeden olup rüsum-u meşruaya adem-i riayet hususu ve gerek tezkirelerde veyahud müruru mülkiyetlerinde muharrer olan müddetin tekmil olması keyfiyeti hacetinde geriye iade olunmasını ve karşı durduğu surette cebren def ve ihraç kılınmasını icap ettirecektir. Memleket-i mezburede ikamet etmekte olan ahali-i İslam dahi işbu nizamata mutabaat ve riayet eylemeye mecbur olacaklardır. Saniyen hudut tarafında hem civar olan karyelerinde sakin olan kimesneler bazen tebdil-i niyetiyle serhaddi tecavüz edebileceklerini zannettiklerinden bu misüllü adamlara dair muahedatın mana-i lazımesine göre amel ve hareket olunmasını ve tarafından bi hakkın vaki olacak şikayete sebep verilecek her türlü noksan ve hatayı def' ve men için kubbe-i

cisr-ı sem'i kılınması hususatına karar verilmiş ve bu babda Gorbil ve Lazistan serhad memurlarının daima akılane ve müdirane hareket eylemeleri vecibe-i zimmetlerinden bulunmuştur. Salisen iki memleketin ahali beyinde ticaretçe olan muameletin her türlüünde veyahut deyn-i tahvil ve kontrato ve mukavelesinde ve tahvilat-ı saire evrak-ı sahiha üzerine tahrir olunmak ve tarafeyn memurları canibinden yani Lazistan memleket meclisi huzurunda ve konsolos vekilinin imza ve şehadetiyle ve Gorbil'de iktiza eden memurin tarafından tastik kılınmak lazım gelip bunun hilafı takdirde senedat-ı mezkure kain-i kısm- ı kiş halinde tutulacaktır.

Rabian Gorbil'de ve hususen o zerr- i kesire ticaret eden ahali-i İslam beyinde vukua gelen münazaatın hüsnü surette tesviyesi için şehir-i mezkurede ya ahali-i merkume taraflarından intihap olunmuş veyahut Tiflis'te mukim Devlet-i Aliye şehbenderi tarafından nasp ve tayin kılınmış bir vekil olup da menazi-i feyhanın tesviyesi hususu mumaileyhe havale olunduğu veya ihtiyaç ettiği takdirde hükümet-i belde nezdinde ahali-i İslama muavenet eylediği halde maslahatça gelen faydaya müstecip olacaktır.

Hanesi gasp olunmuş çocuklara ve hayvanat veyahut eşya-ı saire-i mesrukaya dair her türlü iddia ve iltimas bilatehhür Batum'da mukim konsolos vekiline ifade olunarak mumaileyh konsolos vekili dahi Lazistan memurinden işbu şeylerin derhal istirdadını talep edecek ve memurin-i mumaileyh dahi bu babda mümkün mertebe süratle ihkak-ı hak olunacağını vaad eylemektedirler. Kaldı ki Batumda mukim Rusya konsolos vekili tarafından devlet i aliye tebaasının bu misüllü iddialar için Gorbil memurin-i mahalliyesi nezdinde tavassut olunduğu surette tebaa-i mezbure haklarında dahi ber vech i meşruh muavenet ve himmetin icrasına dikkat ve itina olunacaktır.

Rusya asker-i firarileri ve kezalik asker tahririnden halas olmak için Rusya toprağına firar eden müslümanlara kemal-i dikkat ile taharri olunarak tarafeynin memurlarına irsal ve teslim olunmaları lâzime-i halden bulunmuş olup işbu tedbir hırsızlar ve katiller vesair erbab ı kabahat haklarında dahi meriyyül icra tutulacaktır. Çoraksu'da ikamet üzere bulunan taburun huzur-u ahalisinden silahlarını almaya ve hüsn-ü nizamı vikayeye bu ana kadar kâfi olmuş olduğundan şimdilik serhat boyuna noktalar vaz' ile asakir-i fevr-i duna çekilmesine dair bir şey görünüyor. Lazistan

kaymakamının zir-i idaresinde olan mahallerde serhadden hafiyen ticaret-i gayri meşruaya icra etmekte olan adamları Batum'da mukim Rusya konsolos vekilinin marifetiyle Rusya serhaddi memurlarına bildirilmesi hususuna dikkat edeceğini kaymakam mumaileyh vaad eder. Serhad-i mezkurede vukua gelmekte olan uygunsuzlukları men ve ref etmek için saltanat-ı seniyye ile sefaret i imparatoriye beyinde karargir olan tedabir-i külliyyenin hüsn-ü ifası zımninde müzakere ve mukaleme olunmuş olan enf-el beyan mevadd-ı düveliyenin mutalaa ve tastikine havale olunacaktır.

۵۴

مردود هدیگی که لریه که

رویه دولت بخیر سی مایع و اخذ ه قاضیه و بسا این قطع لری سردان فیدم تقبیس جاننده اراما زاد اولاد مکلانده موزننده جوایت جتید لواته سخا عده و بیخانه
تصفیه و موز به دولت عظیم جایی هدیه لری قاعده مرعیه لری اقصیه سنده بویسته بروکنده بوقبوله موزنه رده دولت شاه ایلا و کلاننده ایوم حوائی فرور سردار و کلان لری
بمقتضای برسی با نکس جابری جاننده سوی جویگیه و موز به دولت عظیم به در ملک اوزره بوزک و قوطی و سعت کی به مقدار هدیه ترتیب افکاره موزننده و بیخانه موز به
مقیوم دولت شاه ایلا قونسوسی به توفیق جابنده خبر در بیدارک موز که هدیه لری کوزنده موزی جابنده اگر چه بیدارنده و نشنده رابطه بند حصول اولاد سیم و صفوت و مولادت
اقصیه عظیم موز به هدیه ای سینه ناک اخذ و قبوله به بی اویجه بی بدید که نه ابراز محویت و اخلاص محبت ایدرک قونسوس موزی ایلی عجب به وجهه تطیف و تعجب عظیمه لریه
بوزنده موزی در سلطنتیه جانب عالیسته اعصی معلومتان بمحکمکه مجور بوزنده بی دخی جبر سه اولاد موزنده شرف لری شوق و صدور جو به موزنده اراده احسانه و خدیو لری
انت ذابجه با تقویه اوزره هدیه ای موز که اولاد جنس و مقدار و قیمت لری شغفه تنظیم و فایده بر قطع دندی لقا فقیدم خاکه ای صلایحی صلایحیه لری عظیمه و بوزک
اخذ و قبوله رخصت علی منقاری ارزانه بوزنده بی ماکره سلطنتیه جانب عالیسته دخی بمقام اونه طرفه برشی در ملک ایجاب ایدوب بجه جلی لری عجم لریه
مستطاب بر عینه ایدوب محصل علم ارای جانب و کما قبیه لری جو بوزنده اقصیه سندن سرعت اروشانه موزنده موزنده موزنده موزنده موزنده موزنده موزنده موزنده موزنده

۱

۱۵۳۸/۱۲۶

İ.HR.00153

EK 48: Rusya'nın Kafkasya yöneticilerinden Lazistan'daki Osmanlı yöneticilerine bir takım hediyeler gönderilmesi üzerine bu hediyeler konusunda başkente yazılan ve hareket tarzı talep eden mutasarrıflık yazısı.

Maruz-u çaker kemineleridir ki;

Rusya devlet-i fahimesi memaliki dahilinde Kafkasya ve Besarabya kıtaları serdarlığına Tiflis canibinde aram-saz olan hükümdar tarafından cevarin cenabıyla Lazistan sancağında bulunan mutasarrıf ve memurun-i devlet-i aliyeye hediyeler irsali kaide-i meriyeleri iktizasından bulunmuş idüğünden bu kabilden olarak devlet-i müşarünileyh vekaletinden elyevm havali-i merkume serdar ve hükümdar bu zat Birnis Barbankis cenapları canibinden su-i çakeriye ve memurun-i devlet-i aliyeye verilmek üzere yüzük ve kutu ve saat gibi bir miktar hediye tertip olunarak gönderilmiş olduğu vechle eğerce beynel dünya ricalinden hasıl olan sulh-u müferreş ve muvalaat iktizasınca böyle hediyeyi resmîyenin ahz-ü kabulünün baş olmayacağı bildirildiğinden ibraz-ı muhteviyat ve izhar-ı mutasarat ederek konsolos mumaileyh icabına vechle taltif ve tatbib ise de bundan dolayı saltanat-ı canib-i alisine iadesi malumat etmeği mukarrer bulunduğu dahi bildirilmiş olduğundan şeref-i iktiran-ı nevi ve südur buyurulacak irade-i ihsanı madde-i mezburun gerisine inşaallah icabına bakmak üzere hediye-i mezkurenin cins ve miktarı ve kıymetlerini muntazam tanzim olunan bir kıta defteri leffen takdim hakpay-i ma'al cemaye sedaretpenahiye teslim ve bunların ahz-ü kabulüne ruhsat-ı ali me hazları arzu buyurulduğu halde saltanat-ı seniyye canib-i aliyesinden dahi bilmukabele o tarafa bir şey verilmek icap edip etmeyeceği rey-i mücazları menut bulunmuş ise de muhat-ı ala alem-i ara-ı cenap-ı vekaletpenahileri buyuruldukta iktizasının suret-i emr ve işarının müsaade-i aliyelerine arzen ferman buyurulmak üzere emr- i ferman hazret-i veliyyül emrindir.

عظمتی افیم حضرتی
 لایسته سخی تهرف سعادت نوشیه بکات حسد اداره مجلیه عدم کفایتی دولت مذکورک موخ و صلیحه هتجی سبل ازوم تریطی طرزومه دولتینه استعاره اویش و قیاس تهرف
 سعادت توتوبر بایت امور عکیده و مجریه و اهله کوشش اولیغیده پاشای سوی ایلک زکرا اولماده لایسته تهرفیه ختله ما موریتی بکار و بیخیه بعضی امور اداره و تحریریه ده تحریر
 اینله غایت و عزت بکات زحی کفایت و خالی مزاج اجدود قهر تهرفیه قیسی تیبیا و تفسیر اولماده و اولماده هر جبار اداره سیه حقیت ایلک از سرسوخ و صدور بیزایر بیخیه
 انصار ایریجیک بانبله مذکره ساری ترتیب اولدی اضم ۶۰۰۰۰۰

بمهره بیک لکورد
 ریزه دست نظام ادوی شهرتک با ابرو بیکه
 دایره ایله عالی او کلایه ای اوزده پاشای سوی ایلک زکرا اولماده لایسته تهرفیه ختله
 ختله ما موریتی بکار و بیخیه بعضی امور اداره و تحریریه ده تحریر
 واریه ایله ابرو بیکه
 ولی الامر کلایه ای

T.DH 730/50909

İ.DH.00730

EK 49: Lazistan mutasarrıfı Tevfik Bey'in kötü idaresi dolayısıyla değiştirilmesinin Trabzon vilayetince istenmesi üzerine yerine Tahbur Paşa'nın atanmasının uygun görüldüğüne dair yazı.

Atıfettü Efendim Hazretleri;

Lazistan sancağının mutasarrıfı saadetlü Tevfik Bey'in hüsn-ü idare-i mahalliye âdem-i kifayeti ve liva-i mezkûrun mevki ve sahilince ehemmiyeti hasebiyle lüzum-u tebdili Trabzon vilayetinden işar olunmuş ve Kayseri mutasarrıfı saadetlü Tahbur Paşa umur-u mülkiyede mücerrep ve ehil görülmüş olduğundan Paşa-i mumaileyhin zikr olunan Lazistan mutasarrıflığına tahvil-i memuriyeti ve Hicaz vilayetince bazı umur-u idare ve tahririyede tacrübe edilen izzetlü İzzet Bey'in dahi kifayet ve kabiliyeti cihetiyle açılacak Kayseri mutasarrıflığına tayini tensip olunmuş ise de o babda her ne vechle irade-i seniyye-i hazret-i mülukane-i şerefnevi ve südur verilemiyor ise mantuk-u seniyyeyi infaz eyleyeceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Maruz-u çaker kemineleridir ki;

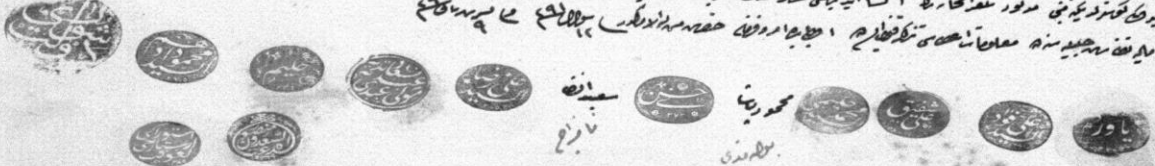
Dide-i devlet tanzim olunan işbu tezkire-i samiye-i eminehileri nüzur-u şevketmağfur hazret-i padişahî buyurulması ve İstanbul al-i vekaletpenahileri üzere Paşa-i mumaileyh zikr olunan Lazistan mutasarrıflığına tahvil-i memuriyeti ve İzzet Bey'in dahi Kayseri mutasarrıflığına tayini müteallik ve şerefsüdur buyurulan emr-ü irade-i seniyye cenap-ı şehinşahi mantuk nısfından bulunmuş olmakla ol babta emr-ü ferman hazret-i veliyyülemrindir.

Makam-1 Ali Cenap-1 Vekaletpenahiye;

Abaza takımından olup Lazistan sancağının mahal-i münasebesine iskan ettirilmiş olan onbinden ziyade muhacirinin saye-i kadr-ü kuvvayin hazret-i şehriyariye başka tabir olunur haneler inşa ettirilip cümlesi yerleştirilmiş ve muhacirin-i merkume yedi sekiz bin koyun ve keçi ve kara sığır hayvanatıyla gelmiş olduklarından kendileri peynir ve yoğurttan misüllü şeyler yapıp hazırlamaya alıştırdıkları miranların dahi ahali-i kadimenin tarla ve bahçelerini çapalamaları tavsiye olunarak bu yüzden dahi birer mukarreratı kazandırılarak terakki hallerine çalışılmakta idiyse de bir yirmi günden beri bi cümlesi Allahü Teala bunlara çiçek ve humma ve sıtma ve ishal ve buna mümasil bir takım mütenevvi hastalıklar tari olarak bayağı kısmını miktar-ı esir firaş olduğundan ve Batum'da ise hakim namıyla kimesne olmamasını cihetle bilzarure tedavi dahi olmadıklarından günde onbeşten yirmiye kadar ve ziyan vukubulmasıyla henüz çiçek tutmayanlarını aşılama üzere memur edilip muharrerden dahi Trabzon eyaleti etfalini aşılama memuriyetiyle Trabzon'da bulunan Hüseyin Efendi'nin bu tarafa irsali devletlü vali paşa hazretleri canib-i alisine istida olunarak iktiza-i mumaileyh celb ile saye-i felahvaye-i hazreti padişahide cümlesi aşı edilerek bu çiçek galesi bertaraf edilmiş ise de alelmesaide günden güne kesb-i iştirak eylemekte olmasıyla bu halde kendülerini iş ve gücüne el koyduğu misüllü böyle mübtela-i adl gune gün olmaları dahi mucib-i fakrde olmakta bulunup buna dahi rahmet-i infak-ı hazret-i padişahi kail olmayacağı bilindiğinden iki nefer tabib-i hazik ile salif'ül-beyan amel için istimali iktiza eden ecza-i tabibiyenin inayet ve ihsan buyurulması istidasına mecburiyet hasıl olmuş olmakla lutfen ve merhameden iki nefer tabib ile mikdar-ı kafî ecza-i tıbbiye inayet ve ihsanıyla muhacirin-i merkume tedavi ve teselli bahş eyleyerek müdavimi buldukları dua-i devam-i ömr ve ikbal ve tezayid-i şan ve iman-ı iclal hazret-i padişahinin bu yüzden dahi isticlab hususuna müsaade-i merahimede cenab-ı vekaletpenahileri erzan ve şayan buyurulmak babında ve herhalde emr-ü ferman hazret- i menleh ül emrindir.

Lazistan 17 Rebiülevvel 281

لا رساله سنجیدگیه ایله قضا سنه نغراف دکره کتایا طفره استعما و انیدینک اعانه انیس تعمیر اولمیش و بونله حاصل کتی ماولرینه اعانه ایجا با بچه معان و مصداق
 قضا ایله سنجیدگیه ایله اولدوغون بونله ادرله جانیه دایر طرزونه ولایتیه معین خیر ایله مکتوفه و ادرله نغراف و بونله سنجیده کتایا سنجیده کتایا سنجیده کتایا
 سوزای دوله حواله بیلیمله و ادرله سنه نغرافه مال حویلک ذکر ادرله نغرافه ایچمه قسیده ادرله حویلک بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله
 معنه و بونله لادیم کویوم بونله ترتیب بونله سنجیده سنجیده قبل ادرله کونتر کونتر بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله
 ایندینک ماعلا بونله مصداق استایه سی اولوب بونله اعانه یا ایلمک بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله
 ادرله کونتر کونتر بونله نغرافه ایچمه سنجیده بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله
 و ادرله بونله معان ایچمه سنجیده بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله بونله

İ.ŞD 28/1360

1

İ.ŞD.00028

EK 51: Lazistan sancağına bağlı Atina (Pazar) kazasında telgraf merkezi kurulması hakkında halkın dilekçeyle başvurusu üzerine buradan elden edilen gelirin giderlerini karşılayacağının anlaşılması sonucunda bunun uygun bulunduğu dair 1874 tarihli yazı.

Lazistan sancağına tabii Atina kazasında telgraf merkezi küşadı ahali tarafından istid'a ve ebniyesinin ianeten inşası taahhüd olunmuş ve bunun hâsılatı memurlarına i'tası icap eden maaş ve mesarıfa kifayet edeceği tahkik edilmiş olduğu cihetle icra-i icabına dair Trabzon vilayetinden mebus tahriratıyla melfuf ve ol babta telgraf ve posta nezaret-i behimesiyle muhabereye şamil tezkire-i samiye 5 Nisan 91 tarihinde Şura-yı Devlet'e havale buyurulmakla Dâhiliye Dairesi'nde leddel kara-i mael cevapta zikr olunan telgrafhane için tayin olunacak muhabere memuruyla bir nefer-i musel muharrerat-ı ünasa vechle şehri altı yüz kuruş maaş verilmek lazım gelip bunun da tertib-i mahsusundan tesviyesi kabil olacağı gösterildiği gibi bir muhabere maliye nezaret-i celilesinden gelen cevapta bu sureti tasvip ve tastik kılınmış olup bahs-i an olan merkezin ebniyesinden maada bir guna mesarif-i inşaiyesi olmayıp bunun ianeten yapılması ise ber vech-i meşruh taraf-ı ahalden taht'el-taahhüde alınmış olduğuna ve varidatının mesarif-i daimesiyle tekabülü mesul ederek gösterildiğine mebni mezkûr telgrafhanenin inşa ettirilmesi hususunun Trabzon vilayeti valiliğine iş'arıyla beraber lazım gelen memurlarının şehri muharrer el miktar maaşla tayini keyfiyetinin telgraf nezaret-i celilesi ve maliye nezaret-i celilesinden malumat i'tası tezkire kılınmış ise de ol babta emr-ü ferman hazret-i menleh ül emrindir.

12 Şubat 291 ve 9 Teşrinisani 290

عظمتی
سورای دولت واضعہ دارزہ سنک لفا عصبہ و قدیم اولیائہ مضامین مائذہ مسانہ اولیائہ و حیلہ اوف قضاسنک ریزہ کوہلیہ مخطوط و رضیع کسانک قضاسنک
املاک و اراضی بولینیندیزہ بتم قرای سیم ناصیسنک و عہ شہینس قضاسنک و کوردیہ اجل اولیہ کلکک درجتم افضال غیر مرتبہ متجاسری اورای قرای اعشار
در دستلری انواع شکلات و اوف قضاسنک ایسکرا اولیہ ریزہ اھالیس مرتبہ امیر لریک استحصالیخود عتہ حکامک اولینیندیزہ امور انضاطہ نیک مورطوب
جیلانی اجمیرہ قضاسنک لایسنانہ سناغتم الخا طرزورہ ولونیندیزہ باقریات استعار اولیندیزہ و مذکور اوف قضاسنک مرکز ولانیندیزہ نیانہ لایسنانہ سناغتم قریت
و ناسنک موقعی بولینیندیزہ و بوسطہ کلکک الی بقیہ مرکزورہ ادارہ سی لایسنانہ و واجیاب صحیحہ اولینیندیزہ قضاسنک بی سنی مالینیندیزہ اعشار بوجیبہ ایسنانہ
ایضای تفحص قضاسنک اجرای بیلیانہ اوقس قضاسنک واضعہ فقہیہ جلیبہ حوالیس و مالینیندیزہ قضاسنک ویشی تکلفیہ اولیندیزہ اولیابچ اھم
اسرو فرمانہ معالی عنوانہ صفت نادرھن شعلی و شرفور بویورالی اجرای حکم جلیبہ استعار ایسکرا یانہ تکلفیہ سناوری رقیتم قلدی انتم
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ

ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ
ایسکرا لایسنانہ ایسنانہ

İ-SD 53/2974

2

İ.ŞD.00053

EK 52: Of kazasının Rize köyleriyle karışık hayli arazisi olması, suçluların takibinde zorluklarla karşılaşılması ve Of kazasının Trabzon'dan ziyade Lazistan sancağına yakınlığı nedeniyle ayrıca böyle yerlerin kendine en yakın yerden idaresi maslahatın icabından olduğu gerekçesiyle burasının Lazistan sancağına bağlanmasını öneren 1880 tarihli bir yazı.

Atıfeli Efendim Hazretleri;

Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin leffen arz ve takdim olunan mazbatasını mealinden müsteban olunduğu vechle Of kazasının Rize köyleriyle mahlût ve bir hayli kesanın kaza-i mezkure emlak ve arazileri bulunduğundan başka Kura-i Seba nahiyesinin kura-i şeriyesi kaza-i mezkureden icra olunagelmekle ve bir takım efali gayri merziyye mütecasirleri oraya firari itibarıyla derdestlerinde enva-i müşkilat ve Of kazasından ilişği olan Rize ahali mertebât-ı emiriyelerinin istihsalince dahi hasret çekilmekte olduğundan umur-u inzibatiyenin muhavver matlubunda cereyanı için kaza-i mezkûrun Lazistan sancağına ilhakı Trabzon vilayetinden bil tahrirat iş'ar olunmuş ve mezkur Of kazasının merkez vilayetten ziyade Lazistan sancağına kurbiyet ve münasebet mevkisinde bulunduğundan ve bu misüllü mahallerin en yakın merkezden idaresi lazımeden ve icab-ı maslahattan olduğundan doksan yedi sene-i maliyesinden itibaren ber mucip-i istizan ifa-i muktezası zımninde mahalline icra-i tebligat olunması hususunun Dahiliye Nezaret i Celilesi'ne havalesi ve maliye nezaretine dahi malumat verilmesi tezekkür kılınmış olmakla ol babta her ne vechle emr-ü ferman meali unvan hazreti padişahiye müteallik ve şerefsüdur buyruluyor ise icra-i hükm-ü celiline ibtidar edileceği tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

19 Rebiülevvel 98 / 7 Şubat 96